

A MAGYAR NEMZET
MŰVELTSÉGI ÁLLÁSÁNAK
VÁZLATA

AZ ELSŐ FEJEDELMEK KORÁBAN

ÉS A

KERESZTÉNYSÉG BEHOZATALÁNAK

TÖRTÉNETE.

A MAGYAR AKADEMIA ÁLTAL A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLY
JUTALMÁVAL KOSZORUZOTT PÁLYAMŰ.

IRTA

FRANKL VILMOS

PEST-KÖZPONTI NÖVENDEK-PAP.

PEST,
EMICH GUSZTÁV, MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZ.
1861.

„Perdus et pernox patrum memorias
revolve, scrutare gentis tuae cunabula,
resgestas et annalium monumenta ol-
serva : turpe enim est in patria sua
peregrinum esse.“

Cassiodorus.

FŐMAGASSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ

NAGY-KÉRI

SCITOVSZKY KER. JÁNOS

ÚRNAK,

▲ RÓMAI SZENTEGYHÁZ JERUZSALEMI SZENT KERESZTRŐL CIMZETT ÁLDOZÁR-BIBORNOKÁNAK, A RÓMAI SZENT BIRODALOM HERCEGÉNEK, ESZTERGOMI ÉRSEKNEK, AZ APOSTOLI SZENT SZÉK SZÜLETETT KÖVETÉNEK, MAGYARORSZÁG PRIMÁSA- ÉS LEGFŐBB TITKOS KORLÁTNOKÁNAK, A K. HÉTSZEMÉLYES TÁBLA KÖZBÍRÁJA- ÉS ▲ M. K. HELYTARTÓTANÁCS TANÁCSOSÁNAK, ESZTERGOM VÁRMEGYE ÖRÖKÖS FŐISPÁNJÁNAK; SZENT ISTVÁN APOSTOLI KIRÁLY JELES RENDJE FŐPAPJÁNAK, UGYANAZON ÉS A CS. LIPÓTREND NAGYKERESZTESÉNEK, Ő CS. K. AP. FÖLSÉGE V. B. T. TANÁCSOSÁNAK, ARANYMISÉS ÁLDOZÁRNAK, A SZÉPMŰVÉSZETEK, BÖLCSESZET ÉS SZ. HITTAN BEKEBELEZETT TUDORÁNAK SAT.

A KEGYES ATYA-, NAGY FŐPAP- ÉS HAZAFINAK

FORRÓ FIÚI SZERETETE, HÓDOLATA ÉS TISZTELETE JELSÜL

ajánlja

A SZERKŐ.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	III.
I. Kútfolk	13
II. Történeti tájékozás	42
A. A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában . . .	77
I. Alkotmány és kormány	86
Az alkotmány átalakítása	112
II. Törvényhozás, törvénykezés és jogállapot	130
III. Hadügy, pénzügy és őseinknek viszonya a külföldhöz . .	164
IV. Közgazdászati és szellemi műveltség	204
V. A magyarok életmódja, szokásai és jellemzése	231
VI. Ősvallás	255
B. A kereszténység behozatalának törté- nete	293
Azon kapcsolatok felsorolása, melyek őseinket fokról fokra kö- zelebb hozták a kereszténységhez	295
I. A lorch-i főpapok térítési igyekezetek	324
II. A görög szakadály	325
III. Volfgang működése	333
IV. A Gejza és Otto között megkötött béke	336
V. Piligrin- és küldötteinek működése	342
VI. A térítési munka megszakíttatása. Gejza és Sarolt látványa .	348
VII. Szent Adalbert térítése	356
VIII. Gejza keresztsége	362
IX. István keresztsége	369
X. Piligrin halála és jellemzése	378
XI. A szent mártoni klostrom alapítása	380
XII. Gejza végigyekeztetése és halála	383
A kereszténység behozatalának államalapítási első következ- ményei	391

ELŐSZÓ.

Szokás és nem alap nélkül bevett szokás, az olvasó közönség könnyebb tájékozhatása végett a munka élén röviden számot adni a célról, melyet az író elérni akart, mely munkájában szemelőtt lebegett, a munka belső elrendezéséről, az előadás módjáról és a használt eszközökről. Engem is különféle okok határoztak arra, hogy e jó szokást kövessem.

A magyar tudományos Akadémia 1858-iki nagygyűlésén a történettudományi osztály részéről száz arany jutalom mellett egy ekép fogalmazott pályakérdést tűzött ki: „Adassék vázlat a magyar nemzet műveltségi állásának az első fejedelmek korszakában. Jelöltessenek ki a kapcsolatok, melyek őseinket fokról-fokra közelebb hozták a kereszténységhez; s terjesztessék elő a kereszténység behozatala

mind történelmi monumentomaira, mind államalapítási első következményeire.“ Hatánapul 1860. Marcius 31-két tűzvén ki.

Szerző ugyanazon időben a magyar fejedelmek korát tanulmányozván művelődési és egyháztörténelmi szempontból, miután kényszerítve érezte magát több pontban az eddig elfogadott vélemények és állításoktól eltérni, örömmel ragadta meg az alkalmat, mely őt azon jó reménnyel kecsegteté, hogy a pecsét titkának leple alatt föllépőnek munkája elfogulatlan szakférfiak által még a részletekben is megbirálva eltérő állításaira és véleményeire nagyobb figyelem fog fordíttatni, mint ha saját firmája alatt támadott volna meg állításokat és tekintélyeket, mely esetben már csak kora- és állásánál fogva is, legalább egy időre, zárva maradnak tanulmányainak eredményei előtt hazai tudományos közlönyeink. A pályázásnak csak is ez volt célja.

A gondviselés azonban mást határozott. „Az Akademia ugyanis a beérkezett három pályairat között annak ítélte oda az elsőséget és jutalmat, melynek jelszava: „Perdus et pernox sat.“ Mert bár az hibás adatoktól és nézetektől nem ment, s számos polemiai kitérésekkel van terhelve, melyek nem tartoznak szükségkép a kérdés lényegéhez; de

a bírálók többségének véleménye szerint: a kérdést helyesen fogta föl, a szorgalmasan tanulmányozott kutatói készletet annak megfejtésére jól használja s fejtegetéseiben történetírói hivatást tanusít.“ Így hangzik az Akademia tekintetes titoknokának jelentése. *)

Bármennyire örvendetesen meglepő volt rám nézve a pályázásnak ezen nem remélt kimenetele: mindazonáltal mégis ugyszólván leverőleg hatott és mérsékelte az örömet annak tudata, hogy tulajdonképeni célomat még sem értem el; legnagyobb sajnálatomra kelle ugyanis tapasztalnom, hogy dacára annak, miszerint a t. bíráló urak jelentésében néhány állítás mint hibás volt kijelölve, azok egyike sem méltatta a pályanyertes munkát tüzetes bírálatra, s a „hibás“aknak mondott állításokat cáfolatra.

Ezután még egy ut állott nyítva. A tek. Akademia ugyanis a jutalmazott munkának kinyomtatását el nem rendelvén, ezen jog szerzőjére ment át, ki is érintett céljánál fogva azon reményben határozta el magát annak új átdolgozás utáni közrebocsátására, hogy ez mint irodalmi termék szerencsésebb lesz, mint volt mint pályairat. — Ennyi röviden a pályázás és jelen munka közrebocsátásának indokairól.

*) A m. t. Akademia 1860. oct. 12-én tartott közgyűlésének tárgyai. Pest. 1860. 82. l.

A munka, melyet a szives olvasó vesz, a ki-
tűzött pályakérdés értelmében két részre oszlik.

Az első a magyar nemzetnek műveltségi állá-
sát vázolja a fejedelmek korában, míg a másik
résznek tárgyát képezi: azon kapcsók kijelölése,
melyek a magyar nemzetet fokról-fokra közelebb
hozták a kereszténységhez, és a kereszténység be-
hozatalának története, mind történelmi monumen-
tomaira, mind államalapítási első következmé-
nyeire nézve.

Mi az első részt illeti, alig kezdettem meg
ennek kidolgozását, midőn Kerékgyártó Árpád
terjedelmes munkájának a szent Istvánt megelőző
korszakot hasonló szempontból tárgyaló füzetei
megjelentek. Nem lehet célom e helyen az említ-
tett munkának érdemeit tüzetesen méltányolni és
hibáit föltüntetni: csak annyit legyen elég megje-
gyezni, hogy a vasszorgalmu szerző az adatok és
ujabb íróink véleményezéseinek összehordása és
rendszeres összeállítása által az utókor e tárgy kö-
rüli munkálkodásait tetemesen megkönnyítette.—
Másrésről azonban tagadni nem lehet, hogy e
munkának több gyenge oldala van, és hogy abba
több hibás állítás csuszott be — mit mindazon-
által annál kevésbé lehet csodálni, minthogy Hor-
váth Mihály, Toldy F. és Bartal Gy. kísérletein
kívül e mező még úgy szólván egészen parlagon
hevert. Ezen hibákat kiigazítani, a hibás állítaso-
kat megcáfolni, egyszóval: a mennyire szerény tu-

dományos készletem és csekély készültségem engedé, a hiányokat pótolni azon okból tartottam kötelességemnek, hogy így nemzetünk művelődése méltó történetének megírásához tehetségünkhöz képest — bár gyenge — igyekezetünkkel mi is hordhassunk vagy legalább faraghassunk egy pár követ a majdan emelendő nagy és szép épülethez.

Ezenkívül még mulhatlanul tekintettel kelle lenni a dolgozat ezen részében a külföldi történeti emlékek és újabb tudósok nemzetünk előkora ellen bőven szórt rágalmainra, melyeket megcáfolni és visszautasítani a történetíró egyik kedves kötelessége.

A második, a magyar nemzet megtérítésének történetét tartalmazó részt érdeklőleg, mindenkor sajnálattal tekintve, hogy történetíróink nemzeti történetünknek ezen ép oly fontos, mint érdekes részét illően nem méltányolják, ennek tüzetes tárgyalását és több e tárggyal szorosan összefüggő kérdésnek megvitatását határoztam el.

Ez tehát s egyáltalán a tudományok e félreismerhetlenül nagyfontosságú ágának, a nemzeti történelemnek szeretete és haladásának csekély erőnköbli előmozdítása — volt a cél.

És ez utóbbi igyekezet indított arra, hogy célunknak az előadás kellemességét föláldozzuk, hogy e munkát kiválólág kritikai és nem elbeszélő modorban írjuk meg. Én legalább részemről azon erős meggyőződéstől vagyok áthatva, hogy kinek

komoly szándéka: tudományos igyekezetei által nemzetünknek egy méltó és az igényekhez mért történetének egykori megírásához közreműködni, — annak ezen irányt kell követnie.

Mert ha nemzeti történetünk vagy annak egyes részletei megírásában a szolgálatunkra álló kutatókat tetszés szerint fogjuk fölhasználni, ha az egymástól eltérő és gyakran egymással ellenkező emlékek és adatok, állítások és vélemények nagy halmazából tetszés szerint fogunk válogatni, anélkül hogy okadatolni, érvekkel bebizonyítani igyekeznők választásunk objectív helyességét; ha továbbá egyedül a burokra, egyedül arra fogjuk figyelmünket fordítani, hogy munkáinkat, dolgozatainkat divatos alakba öntsük, azokat az ékesszólás és költészet ephemer virágaival fölesicsomázzuk; ha a történetíró nem sokat gondolva az események történetű fölsorolása- és előadására, a történettudomány komoly és életbölcseiséget lehelő muzsáját az ékesszólás és költészet istennői szolgánójává fogja lealacsonyítani akarni: akkor történetirodalmunk tán számtalan munkát fog fölmutathatni, melyeknek mindegyike tán közkezen fog forogni, és mindegyike a kor követelményeihez lesz alkalmazva, melyek egyike a fölületesség, a „tudományosság feszes lovagöltönyétől i degenkedés“, (mint azt, alig három éve, egy hetilap előfizetőket hajhászó szerkesztője, a XIX-ik század örök gyalázatára, leendő

előfizetőinek megigérni nem pirult;) de ennek eredménye az lesz, hogy a hány író, oly sokféle, oly különféle lesz az előadás, mely sajnos körülmény hazai történettudományunkat ugyanazon homályba fogná visszataszítani, melyben ez száz évvel előbb tapogatódzott, és akkor pirulva alkalmazhatjuk magunkra Cassiodor fölrázó szavait: „turpe est in patria sua peregrinum esse.“

Hogy ezen fenyegető veszélyt megelőzzük, a kritikai irányt kell történeti irodalmunkban előtérbe léptetni, kell győzelemre segíteni. A kritika ugyanis azon fényesen világító szövétnek, mely a tévedések sűrű homályát és a bizonytalanság kétes derengését eloszlatja, az eltérő állítások és szétágazó vélemények labirynthszerű tömkelegében kijelöli az igaz utat, melyen haladva elérünk az igazság templomába.

És míg egy Bartal György, Szalay László, Horváth Mihály, Podhraczky József és különösen a kutatók szorgalmas és szerencsés tanulmányozója Szabó Károlynak komoly igyekezeteit, a Katonák és Prayk nemzeti történetészetünk e dicső emlékéül előharcosainak nyomdokaiba lépni, örömmel kiemeljük: mi épen az által kívánjuk bebizonyítani, mennyire nagyrabecsüljük a kiemelt irányt, ha nemzeti történelmünk említettem nagynevű harcosainak tekintélye előtt sem hajlunk meg föltétlenül, és épen az által, hogy irántuk

bármily nagy pietással viseltessünk is, állításaikat soha sem fogadjuk el „autos efa“ féle orákulumokként; de míg egy részről kétszer fontoljuk meg, mielőtt állításaikat, magunkévá tennők, más-részről háromszor fontoljuk és gondoljuk meg, mielőtt azoknak a történeti igazság nevében hadat üzennénk!

Tudományos tárgyat tudományos alakban tárgyalni, és ennek dacára a munkának a szaktudósokon kívül szélesebb olvasókört szerezni kívánván, célt téveszték vala, ha a tárgyat ez okból tudományos jelentőségéből vagy alakjából kivetköztetem, és célszerűbbnek tartottam ha azokat kikhez szólok, a szaktudós nézponjtja- és a tudomány színvonalára emelni igyekezem. És ezen okból kettőt láttam szükségesnek, mielőtt föladatamhoz képest a kitűzött kérdések tárgyalását megkezdeném, előrebocsátani.

Először is röviden megismertetni a szives olvasót azon kitünőbb hazai és külföldi történelmi emlékekkel, melyekre a munka folyamában gyakran hivatkozás történik, hogy így a nem szaktudós olvasó is képes legyen az egyes állítások mellett vagy ellen fölhozott érveket és adatokat mérlegelni és méltányolni.

Másodszor pedig hogy az olvasót képzeletében egészen áttegyük azon korba, melynek műveltségi állását vázolni fogjuk, nem annyira szükségesnek mint inkább igen hasznosnak láttuk:

röviden előrebocsátani nemzetünknek történeteit és fátumait az első fejedelmek korszakában, annál is inkább, minthogy a munka szövegében gyakran érintetnek e kornak egyes eseményei, melyekre itt előlegesen figyelmeztetni és azokat a szíves olvasó emlékezetében fölfrissíteni jónak láttuk.

Mennyire feleltünk meg kitűzött célunknak, mennyire a várakozásnak — azt a szíves olvasó fogja megítélni.

Jól tudom, hogy jelen munkának tömérdek a hiánya és sok a gyenge oldala; míg azonban egy részről korunk, állásunk- és hivatásszerű elfoglaltságunkra utalunk, másrésztől annyit határozottan mondhatunk hogy mindenkor a részrehajlatlan igazság volt vezérfonalunk.

Hisz a történetíró azt írja a mi volt, s úgy írja a mint volt. A mult az ő térmezeje, igazságszeretet az ő főtvörvénye. A történetírótól mindenki megkívánja, hogy tulajdon véleményét a történet szövegébe ravaszul be ne csempészsze, hogy lelkében semmi indulat ne gerjedjen, távol legyen tőle minden alacsony részrehajlás, minden idegen célzás, egy szóval, hogy az olvasóval a mult századjait úgy láttassa, a mint látták azokat dicső őseink.

A részrehajlás főhibája a történetírónak, mely őt szép méltósága fokáról a felekezeti heroldig alacsonyítja le.

Jaj az emberi nemnek, ha részrehajló embe-

rek szerint állítatik föl a világ történelmeinek temploma, ha az igazság napját ködbe boríthatják a kétszinű irók, ha indulat kormányozza a história tollát.

Az igazság szent templomához zarándokoljon a történetíró, melynek tornáca előtt ködös lepelben áll a multnak istennője!

I. KUTFŐK.

Kutfők alatt értjük e helyen a régi kor azon irott emlékeit, melyeknek szerzői egykoru vagy közel-egykoru események történeteit, saját tapasztalásuk után vagy hagyományok nyomán, vagy végre már nem létező elveszett emlékeket használva, írták meg.

Ezen kutfőket már két osztályba sorozzuk, megkülönböztetve a „hazai kutfőket“ a „külföldiek“-től.

Hazai kutfők alatt értetnek a kizárólag történetünket érdeklő, akár magyarok, akár pedig külföldiek által hazánkban szerkesztett emlékek; a külföldiek alatt pedig oly külföldiek által hazánkon kívül megírt munkák, melyek hazánk történetét is érdeklő egyes helyeket és adatokat tartalmaznak.

Szóljunk tehát először azon hazai kutfőkről, melyekkel a munka szövegében a szives olvasó találkozni fog.

1. Első helyen említjük Béla király névtelen jegyzőjének „Magyarország hét első vezéréről“ vagy „A magyarok tetteiről“ írt munkáját.

Szerzőjének mi volt neve? mily méltóságot viselt? mikor élt? hányadik Béla királynak volt jegyzője? mind megannyi még el nem döntött kérdés, melyek iránt történetíróink véleményei szétágaznak.

A legfontosabb kérdés az, vajon mikor élt és hányadik Bélának volt jegyzője.

Vannak kik öt I. Béla király jegyzőjének tartják, stylusából vont következtetéseken kívül azon két körülményre állapítva véleményöket, hogy munkája szövegében Istvánt, Pétert, Abát és Andrást említi, az ezek után következett királyokról pedig mélyen hallgat; továbbá hogy ő Béla király nevét említve, nem határozza meg e néven hányadik volt, miből azt vélik következtethetni, hogy itt első Béla királyt érti.

Mások ellenben a fölhozott érvek gyengeségét első tekintetre belátva, II. (1131—1141) vagy III. (1173—1196) Béla idejébe s így a XII. századba helyezik Névtelenünket, azon már nyomósabb okokra támaszkodva, hogy a királyi jegyzők a XIII. században már nem hivattak többé „Notárius“-ok-, hanem „Cancellárius“- és „Vice-Cancellarius“-oknak, továbbá hogy a Névtelen által XI. fejezetében „Sunad“ néven említett Csanád városa, a királyok okleveleiben már „Cenád“, „Chenad“, és „Csanad“-nak neveztetett.

És ezen utóbbi véleményt, hogy t. i. a Névtelen III. Bélának volt jegyzője, fogadta el Katona¹⁾ és Horányi.²⁾ —

Pray³⁾ ellenben öt IV. Béla (1235—1270) korába helyezi, s ezen király jegyzőjének tartja, számos

¹⁾ Historia Critica primorum Hungariae Ducum. Pestini 1778. Prolegomenon ex Hist. Liter. 7—28. l. l.

²⁾ Nova Memoria Hungarorum. I. A—C. Pest 1795 a. v. „Anonymus.“ 96—133. l. l.

³⁾ Dissertatio IV. in Annales Veteres 70 s. k. k. l. l.

bizonyítékot hozván föl, mint : hogy az előszóban említett, Dares Phrygius történetírónak munkáját a XII-ik században még nem ismerték és nem használták, hogy továbbá a „Halicia“ és „Lodomeria“ elnevezések csak a XIII-ik században jöttek szokásba, hogy a Névtelen által említett „Rascia“ csak II. András alatt keletkezett, hogy Zágráb várát csak IV. Béla király építette, és végre a Névtelen jegyzőnek gyakran hibás Chronológiájára és IV. Bélát megelőző korszak tudósától nem várható geographiai ismereteire állapítván egykét általános phrásisba öltöztetett következtetéseit.

Mily gyengék azonban ezen érvek, mily könnyen lehet Pray okoskodásainak ily gyenge alapra fektetett épületét romokba dönteni, Katona cáfolatja bizonyítja.⁴⁾

Nem véliünk tehát tévedni, ha a fölhozható okok és érvek tulsulya után mi is azokhoz csatlakozunk, kik jegyzőnket III. Béla király Cancellárjának tartják.

A második kevésbbé fontos, de érdekes kérdés, mi volt neve az ugynevezett Névtelennek.

Munkája előszavában „Pdictus Magister“-nek nevezi ugyan magát, de sokan, így Bél Mátyás,⁵⁾ a jegyzőnek első kiadója Schwandtner,⁶⁾ és legujabban magyarázója Szabó K.,⁷⁾ a „P“ betűt nem a szerző keresztneve kezdő betűjének — mivel e korban a neveket csak kezdő betűikkel szokták jelölni — tartják, hanem azt a közvetlenül utána következő „dictus“ szóval oly módon kötik össze, hogy azt „Praedictus“-nak „Megnevezettnak“ olvassák, azon hiedelemben hogy itt rövidítés forog fön, s annak jele : a Signum Syncopatio-

⁴⁾ Hist. Crit. prim. Ducum i. h.

⁵⁾ Schwandtner gyűjteménye elé irt előszavában.

⁶⁾ Script. Rer. Hung. I. 1. l.

⁷⁾ Béla k. N. J. könyve. Pest 1860, 2. l. és 1. jegyz.

nis“ kimaradt; mások ellenben — s közöttük kiemelendő Pray^{b)} — szorgalmasan megvizsgálván az egész Codex irmodorát, meggyőződtek, hogy miután a rövidítés jegye az egész Codexben egy helyen sem hagyatott el, az érdekelt helyen pedig annak még nyoma sincs, itt rövidítésnek helye nem lehetván: a „P“ betű alatt szükségkép szerző keresztnévét kell keresnünk.

Kit kelljen azonban a „P“ betű alatt érteni, e pontban a vélemények ismét szétágazók.

Kik a Névtelent II. Béla jegyzőjének tartották, a „P“ alatt Péter budai prépostot gondolták rejleni,⁹⁾ mások ismét — így Kollár is¹⁰⁾ — Péter orodi prépostot, Pray,¹¹⁾ Pál budai prépostot; Bartal végre a „Pdictus“-t „Praedictus“-nak olvasva, Névtelenünket IV. Béla, mint ifjabb király jegyzőjének Mátyás, utóbb váci püspök és esztergomi érseknek tartja¹²⁾.

Kik a „Névtelent“ III. Béla jegyzőjének tartják ezen királynak egy 1181-ban kiadott oklevele alapján, melyben e szavakat olvassuk „kikérve tanácsosaink, a püspököknek és Pál jegyzőnek (Notarii), ki most erdélyi püspök, tanácsát,*”) azon véleményt fogadták el, hogy a „P“ betű Pál jegyzőt, később erdélyi püspököt, jelöli.

„Pdictus Magister“ — „P“ nevezett mester“-nek nevezi magát, mit csak úgy magyarázhatunk meg magunknak, ha tudjuk hogy a bécsi cs. udvar könyv-

⁹⁾ Dissertatio IV. 73. l.

⁹⁾ Schmitth Epp. Agr. I. 60. l.

¹⁰⁾ Supplementum ad Lambecium 687. l.

¹¹⁾ i. m. i. h.

¹²⁾ Commentariorum Libri XV. Notitiae Praeviae. 15. §. 18—19. l. l.

*) Közölte ezen oklevelet először Spiess, ily című oklevél gyűjteményében: Archivische Nebenarbeiten. Halle 1783 I. 143 l.

tárában levő XIV-ik századbéli kézirat, melyből jegyzőnk munkájának kiadásait bírjuk, első lapja türesen van hagyva. „Ez kétségtelenül azért történt — jegyzi meg helyesen Szabó K. — hogy oda a munka címe és így szerzőjének neve is, a középkori kéziratokban divatos cifra, festett betűkkel, melyek írása sok időt, munkát és ügyességet kívánt, vagy maga a másoló vagy a betűfestő által díszesen följegyeztessék. Miután azonban e szándék kivitele elmaradt: szerzőnk nevének megtudásától mindeddig meg vagyunk fosztva. —

Munkáját „N. Suo dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientiae imbuto“ ajánlja.

Kit kelljen ezen „N“ betű alatt érteni, azaz másszavakkal, kinnek ajánlotta tulajdonképen a jegyző munkáját — nem bizonyos. Sokan Miklós (Nicolaus) 1133 körül nyitrai püspököt, mások az 1148 körül élt hasonló nevű zágrábi püspököt, és ismét mások a nagyváradi püspököt értik: ellenben sokan Miklós III. Béla idejében 1183 körül esztergomi érseket, mely utóbbi vélemény „caeteris paribus“ még — úgy látszik — a legnagyobb valószínűséggel bir. *)

*) Távol vagyunk azonban attól, hogy ezen vélemény támogatására talán oly érveket hoznánk fel mint Szabó K. „A tiszteletes (venerabilis) címből ítélve — így argumentál igen tisztelt történetbúvárunk — mely cím a XI. XII. sőt a XIII-ik században is csak az esztergomi érseket illette, míg a többi püspökök, sőt a kalocsai érsek is csak tisztelendő (reverendus) címet viseltek, azt kell gyanítanunk, hogy ezen ismeretlen főpap, maga az esztergomi érsek volt“. Igaz ugyan hogy e diplomatikai következtetést Schvartner (Intr. in rem. diplomaticam III. c. 2. §. 180.) előadására állapíthatta, ezen előadás azonban csak későbbi korra a XIV. és utóbbi századokra vonatkozhatik. Fölütöttük a „Codex Diplomaticus II. kötetét és mit láttunk a XII-ik századbéli oklevelekben? Paschal pápa 1100-ban Alberik cisterci apátot „Venerabilis“-nak címezi; (211.); Callixtus pápa 1119-ben István cisterci apátot szintén „Venerabilis“-nak nevezi. (611.); III. Sándor p. 1175-ben egy levelét „Venerabilibus fratribus Episcopis universis“ intézi, (187); III. Imre 1199-ben így ír „Venerabilibus fratribus Tininiensi et Seardonensi Episcopis“. (367). A XIII-ik

Azon okot, mely őt munkája megírására ösztö-
nözte, előadja „N.“ barátjához intézett s munkája élé-
re állított soraiban.

„Midőn egykor — ugymond — iskolai tanulságon
együtt valánk, s a trójai historiában, melyet én igen meg-
szeretvén és Dares Phrygius és más szerzők könyveiből,
miként mestereimtől hallottam vala, tulajdon szerkezetem-
mel egy kötetbe böngésztem volt, egy akarattal olvasga-
tánk; kéréd tőlem, hogy miként a trójai historiát és a gö-
rögök hadait megírtam vala, ugy írnam meg neked Ma-
gyarország királyai és nemesei származását is, miképen
szállott alá a scythiai földről a hét fejedelmi személy, ki-
ket hét magyarnak nevezünk, vagy milyen a scythiai
föld, s miképen születtek Álmos, vagy miért nevezték Ál-
most Magyarország első vezérének, kitől a magyarok kirá-
lyai eredetököt vették, vagy hány országot és királyt hó-
doltattak, vagy miért nevezik a scythiai földről kijött népet
az idegenek nyelvén hungarusoknak, s tulajdon maguk
nyelvén magyaroknak; ígértem is hogy megteszem, de
más bajoktól gátolva, kérelmed- és ígéretemről már csak-
nem megfeledekézém, ha kegyelmed tartozásomra levelé-

században pedig Ince p. 1204-ben levelét „Venerabili fratri Varadinensi
Episcopo, et abbati de Belis“ intézi, (429 l.); ugyanazon évben „Venera-
bili fratri Quinquecclesiensi Episcopo“, (444 l.) a k a l o c s a i, spalatoi-
salonitai, juvaviai és több más érsekek pedig számtalan helyeken cimez-
tetnek „Venerabilis“-eknek. De a mi legkülönösebb és legfeltűnőbb
a kalocsai érsekeket és püspököket csak a XIII-ik század okleveleiben ta-
láltuk „reverendus“-oknak címezve, míg gyakran az esztergomi érsekek
is csak „reverendus“-oknak neveztetnek. Így András király 1208-ban
János érseket „Reverendus in Christo Pater“-nek nevezi, (Fejér III. 1.
661). A címek használásában tapasztalt ezen határozatlanság és habo-
zás csak azt bizonyítja, hogy ezekből következtetéseket vonni, — egy kis
könyvelmőség nélkül alig lehet.

Bartal ellenben más oldalról fektet kelleténél nagyobb súlyt és
nyomatékot a Névtelen „Venerabilis“-ére, midőn a Névtelen „Venerabilis
vir“ kitételét a „Venerabilis in Christo Pater“ címtől szorosan megkü-
lönböztetve azt állítja, hogy az utóbbi címmel csak az érsekek és püs-

ben nem int vala. Megemlékezvén tehát kegyelmedről noha e munkás világ sok mindenféle baja gátol is, hozzá fogék megtenni, mit tennem parancsoltál, s a különböző történetírók hagyományai szerint, Isten kegyelmének segélyével azon jó szándékból, hogy a maradéknál utolsó iziglen feledségbe ne menjen, legjobbnak gondolám neked igazán és egyszerűen megírnom, hogy az olvasók megérthessék, mik miként történtek.

Sha az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből mintegy álmódóva hallaná, igen éktelen és illetlen lenne. Tehát inkább az irományok bizonyos fejtegetéséből és a historiák nyilván magyarázatjából értse nemesileg a dolgok valóságát.“

Célja volt tehát az ősök tetteit történetűn följegyezni, hogy így nemzeti történetünk a népmondák kétes köréből kiemelkedve, a történeti valóságnak legyen tolmácsa.

Azon kutfők, azon „történetírók hagyományai,“ továbbá „irományok bizonyos fejtegetései“ és a „histo-

pókók, az előbbivel pedig prépostok, apátok és más alsóbb rangu főpapok diszitettek föl, miből aztán azt következteti, a mélyen tisztelt szerző, hogy azon „Venerabilis vir,“ kinek a Névtelen munkáját ajánlotta, érsek vagy püspök nem, hanem legfőlebb prépost vagy apát lehetett (szerinte Miklós szebeni prépost, utóbb IV. Béla al-Cancellárja i. m. 17. l.); ezen állításának bebizonyítására többrendű oklevelekből hozván föl példákat. Azonban e pontban első tekintetre föltűnik a habozás és határozatlanság. Igaz ugyan, hogy okleveleinkben alsórangu papokat in „Christo Pater“-eknek címezve nem találunk, vannak azonban oklevelek, melyekben érsek- és püspököknek adatik a „Venerabilis vir“ cím. Hogy untatók ne legyünk, csak egy példát hozok föl. Péter spalatói érsek egy 1194-ben kiadott oklevelében ugyanis a jelenvoltakat felsorolván ily kitételrel él: „Fuerunt etiam testes ibidem, hi venerabiles viri: Gregorius Antivarensis Archiepiscopus“ s a t. Fejér II. 297 l.) Miből ismét az következik, hogy a cím-különbségből épen semmit sem lehet következtetni.

riák magyarázatai“ melyekből jegyzőnk meritett két-félék voltak, hazaiak és külföldiek.

A hazai történeti kútfők közül, a már akkor is terjedelmes monda körön „a parasztság csalfa meséin“ és „a hegedősök csacska énekein“ kívül, melyeket munkája folyamában minden tiltakozása dacára bőven földolgozott, használta ő azon évkönyveket, melyek a nevezetesebb eseményeknek a királyi udvar- és klastromokban történt folytatólagos följegyzéséből származtak és melyeket István rendeletéből a bevándorolt külföldi tudósok kétségkívül a kereszténység behozatalát megelőző kor hagyományainak följegyzésével kezdetek meg. Hivatkozik ezekre a Névtelen többször munkája szövegében is. Így a Botond vezérről szóló néprege föl nem jegyeztetését avval indokolja „mivel azt — ugymond — egy történetiróban sem találtam följegyezve“, ugyszintén gyakran emlit bizonyos „eszten-dők szerinti krónikák“-at „Annales Chronici“.

Ezek és a királyi levéltár még más iratai és okmányai rendelkezésére állottak a király jegyzőjének, mindmegannyi drága kincsek, melyeket a hazánk fölött elviharzott pusztítások megsemmisítettek.

Bél Mátyás azon hiedelemben volt, hogy jegyzőnk az orosz évkönyveket is használta; mit azonban Katona és Pray az okból vonnak kétségbe, mivel Névtelenünk többnyire eltér elbeszélésében Nestor s más orosz krónikások előadásától. Használta azonban a nyugoti Chronographusok közül Reginót és folytatóját, a szász Annalistát, kinek munkájából némely helyeket szóról szóra irt ki, a metzi évkönyveket (Annales Mettenses), Luitprand, Hermannus Contractus, Freisingeni Otto és tán mások történeti munkáit is.¹⁴⁾

¹⁴⁾ V. Ö. Cornides Vindiciae Anonimi Belae R. Notarii. 266. l.

Hitelessége iránt valamint régente, úgy most is igen eltérnek a történetírók véleményei, de mióta Cornides a megtámadók ellen őt jól megválasztott argumentumainak egész seregével védelmezte és hitélét fényes érvekkel kivívá, a kritikában majdnem általánosan el van fogadva azon elv: hogy Névtelenünk állításait még akkor is elfogadjuk, ha mások által nem támogattnak, és csak akkor utasítjuk vissza, ha hitelesebb emlékekkel összeütközésbe jönnek. —

Az egész munka ötvenhét fejezetre van osztva; az első Scythiáról, a második a Hungarus elnevezésről, a harmadik, negyedik és ötödik Álmos vezérről a hatodik a vérszerződésről, a hetedikről a tizenkettedikig a Pannoniába vándorló magyarok viszontagságairól, a tizenharmadik Ungvárról, a tizennegyedik Árpád megválasztásáról, a tizenötödiktől az ötvenkettedikig a honfoglalás-, Árpád és vezéreinek hadjáratairól, az ötvenharmadik Zsolt vezérről, az ötvennegyedikről az ötvenhatodikig a Zsolt kormánya alatti pusztítások- és külföldi hadjáratokról, az ötvenhetedik fejezet végre az ország megállapításáról és röviden Taksony-, Gejza- és Istvánról szól, Thomizoba, vagy Szabó K. szerint, Thonuz-apa fejedelmi származásu bessenyő vitéz bevándorlása-, Gejza általi megtelepítésének megemlékezésével fejezvé be munkáját.¹⁵⁾

2. Korra de nem jelentőségre nézve még a Névtelené is előbb való Hartvik püspök, „Chartui-tius“, ki „De vita Sancti Stephani Regis Hungariae“ című monographiáját Kálmán királynak „Colomanno Regi praecelestissimo“ ajánlotta.

¹⁵⁾ Napvilágot látott először Schwandtner gyűjteményének első kötetében 1746-ban Bécsben, utóbb 1790-ben Pesten, Letenyei József által magyarítva, 1860-ban szintén Pesten magyar fordításban, Szabó K. által, s már is két kiadásban részesült.

Hogy püspök, és midőn munkáját megírta elaggott koru volt, önvallomásából tudjuk. Azonban mikor élt minő püspök volt, és melyik Kálmánnak ajánlotta munkáját? még nem egészen eldöntött kérdések.

Vannak ugyanis kik az ajánló levélben említett Kálmán alatt Kálmán magyar királyt értik, ki 1095-től 1114-ig uralkodott; mások ellenben, Kálmánt, IV. Béla fiát, ki egy ideig halicsi fejedelem volt.

Érvek és tekintélyek tulsulya az előbbi vélemény elfogadására határoznak el minket.

Schwarz Gottfried¹⁶⁾, hogy Silvester pápa szent István királyhoz 1000-ben küldött és általa hevesen megtámadott levelétől, még azon végső támaszt is elvonja, melyet ez Hartvik szavaiban talál, ettől minden hitelt megtagad, őt a legendáriusok — szerinte — csekély tekintélyü sorába taszítva.

„Surius — mond Schwarz — püspöknek nevezi őt ugyan, de hova való püspök volt, emlékeinkből ki tudni nem lehet“. Csalatkozik! ámbár ezen hibás állítás Schwarznak hibául föl nem róható, miután azon — alább említendő — két oklevél, mely Hartvik állására és körülményeire némi világot vet, midőn Schwarz hirhedt munkáját megírta, ismeretlenül még a megközelíthetlen levéltárak porlepte zugaiban lappangott. E két oklevél egyikét ugyanis Zattheimbi Ernő udvari kiadó (Expeditor) tette közzé a bécsi cs. udvari levéltárból 1766. Julius 26-án; a másikkal pedig csak e század második tizedében ismerteté meg a tudós világot Hormayer báró, „Wiens Geschichte“ című művében. Mindkettőt V. Henrik német császár adta ki, és pedig az egyiket 1108-ban, a másikat pedig a következő évben.

¹⁶⁾ Initia Religionis Christianae in Hungaria Ecclesiae Orientali asserta. 1740.

De mielőtt e két oklevél tárgyankat érdeklő szavait idéznők, szükséges visszapillantani Hartvik korára, hogy megtudjuk, mi adott alkalmat a külföldi főpapnak hazánkba jőni, és itt első szent királyunk életrajzát megírni.

„I. Gejza gyermekei közül — Erdy szavait idézzük¹⁷⁾ — egyik Kálmán király volt, a másik Álmos vezér.

Mikor az elégedetlen és azért nyugtalan Álmos vezér 1108-ban meghívta II. Henrik császárt oltalmazójának, eljött a császárral Hartvik regensburgi püspök is, ki az 1108. és 1109-iki oklevelek bizonyossága szerint, majdnem egy egész évet töltvén Magyarországon, mindent elkövetett, hogy egyességre bírja s testvéri szeretetre buzdítsa az egymástól idegen és pártokra szakadt két testvért. Ekkor írta sz. István legendáját Kálmán király meghagyásából, forrásul használván azon szent István országlata alatt íratott legendát, mely a székesfehérvári b. a. egyház sekrestyéjében őriztetett“. Eddig Erdy.

Az első oklevélben, melyben Henrik a bambergi egyháznak adományozott Wichbad pusztá birtokát megerősíti, ezeket olvassuk :

„A tanuk nevei „Hartvicus regensburgi püspök Kelt 1108. Pozsonyban“. ¹⁷⁾

A másik, Eppo püspöknek adott adományozó levelében pedig így ír Henrik :

„Tudja minden keresztény hogy mi, a tiszteletes püspökök Hartvich regensburgi püspök Eppo püspök keresztény kívánataiban megegyeztünk Kelt II. Nonas Decembris

¹⁷⁾ Szent István k. életrata Hartvik szerint Dr. Erdy János. Pest 1854. Az előszóban.

¹⁸⁾ Fejér Cod. Dipl. II. 52 l.

1108 . . . Passauban Magyarországból visszatértünkben“.¹⁹⁾

Miután az ellen, hogy az ezen oklevélben említett és épen Kálmán király uralkodása alatt egy ideig Magyarországbán tartozkodott Hartvik püspököt tart-suk szent István királyunk életrajza szerzőjének, nyomós okok föl nem hozattak, mi azon meggyőződésben vagyunk, hogy az érintett életirat szerzője nem más mint az V. Henrik kíséretében hazánkban mulatott Hartvik regensburgi püspök; annál is inkább mint hogy Timon és Schwarz azon állításukat, mintha Hartvik, Kálmán halicsi fejedelem korában bosniai püspök. lett volna e munka írója, semmivel sem támogathatják.

Hartvik munkája, mind belső elrendezése-, mind világos és érthető előadása-, mind csinos irányára nézve valóban remeknek mondható.

„Hozzá fogok tehát — így ír előszavában — fölséges fejedelem! azon munkához, melylyel megbíztál, de a melytől eddig elmém járatlansága viszatartott; az okból különösen mivel Priscianus grammaticus, kit hajdan jól ismertem, nekem elaggott férfinak, mintegy homálylyal környezve, sötétes alakban tűnik föl; miután azonban másrésről méltóságodnak tekintélyét venném tekintetbe, a félelmes lélek kételyeit legyőzte az engedelmesség erénye: mely által fölbátorítva, ámbár látnám hogy tehetségeim nem elégségesek, bátorságot vettem magamnak a munkát megkezdeni . . . Kérlek azonban ó király! hogy munkámat pártfogásod alá venni ne terheltelessé; és föl ne akad a kevésbé alkalmas előadási modoron, a rend és a történetek össze-zavarásán. Ha pedig valakit e munkában megsértet-

¹⁹⁾ U. A. U. O. 56 l.

tem volna, jobb szeretném a munkát tűzbe dobni, sem valakinek megbántására okot szolgáltatni“.

Hitelességét, ha tekintetbe vesszük az író rangját, korát és azon körülményeket, melyek között munkáját megírta, minden kételyen felülinek kell elismernünk. Mivel azonban életrajzot és nem évkönyvet írt, mint előszavában maga is bevalija, az elbeszélés rendére nem igen nagy gondot és figyelmet fordított, elbeszélése rendéből a Chronológiára következtetni akarni — tévedés lenne.

Vannak kik a győri káptalan egy 1350-ben kelt oklevelének ezen szavai alatt: „et quia ad hoc legenda Sanctissimi Regis Stephani authentica et approbata per S. Romanos Pontifices, sit summe necessaria;“²⁰⁾ Hartvik életíratát értik,²¹⁾ ez azonban ha nem is valószínűtlen, de mindenesetre igen bizonytalan.²²⁾

3. Azon többrendű krónikák közül, minőket a XIII., XIV. és XV-ik századból birunk, első helyen említjük azt, melynek szerzője Kéza Simon pap volt.

Élt pedig Kéza Simon a XIII. század vége felé IV. (vagy mások szerint III.) kun László király uralkodása alatt (1272 – 1290), kinek valószínűleg udvari papja volt, és kinek ezen munkáját ajánlotta. „Invictissimo Domino Ladislo tertio Gloriosissimo Regi Hungarorum, Magister Simon de Keza fidelis Clericus eius ad Illum aspicere, cuius Pulchritudinem] mirantur Sol et Luna“.

²⁰⁾ Fejér C. D. IX. I. 787 l.

²¹⁾ Czéh. A tudományok állása Magyarországon az Árpádok alatt. M. akad. évkönyv. II.

²²⁾ Megjelent először Surius Lörinc carthausi szerzetestől a Bollandisták által szerkesztett „Szentek élete“ augustusi folyamának IV. kötetében; utóbb Schwandtner említett gyűjteményében II. 4–31 l. l. Pray „Dissertatio critica de Sacra Dextra“ című munkájában; — és magyar fordításban, Erdy által magyarítva.

Célja volt : a franciák, olaszok és németek által a magyarokról írt jegyzeteket a nemzeti hagyomány-
nyal összevetve egy egészbe önteni és a külföldiek által nemzetünk ellen bőven szórt rágalmaikat visza-
utasítani és megcáfolni.

„Tudomásomra jöven — így ír László királyhoz intézett ajánlólevelében — hogy fölséged a magyar nemzet történetei iránt meleg rokonszenvvel viseltetik, melyek Olasz-, Francia- és Németország szerte különféle jegyzékekben („Scartabellis“) szétszórva találtatnak, elhatároztam ezeket egy egészbe összeállítani; nem követem azonban Orosius példáját, ki Otto császár iránt viseltető rokonszenvében gyökerező részrehajlásból, miután ennek a magyarok sok kellemetlenséget okoztak, sok hamisat írt össze munkájában, és azt állítá, hogy a magyarok ördögöktől származtak. Szerinte ugyanis Filimer, nagy Ardarik góth király fia, Scythiát megtámadván, számos „Baltrame“-nek nevezett nőt vitt magával seregében, kik miután hízelték, a katonákat harci kötelmeiktől elvonni igyekeztek, a király által elűzettek : ezek pedig egy ideig ide s tova kószálva a Maeotis partjain megtelepedtek, hol miután férfiaktól sok ideig távol élni kényteleníttettek, ördögökkel keltek egybe, mely viszonyból eredtek a magyarok. (Tüzetesen bizonyítgatván ezen elbeszélés alaptalanságát és lehetetlenségét, így folytatja) Az igazságot akarván tehát mindenkor szem előtt tartani, a szerencsés eseményeket ép úgy fogom leírni, mint a szerencsétlen esélyeket : és meg fogom írni nemzetünk eredetét fejlődésének, foglalásai és lakhelyei változtatásának történetét“. És egy ájtatos fohász után befejezi az előszót : „Explicit Prologus“.

Kéza munkáját két könyvre osztja. Az első könyv mely négy fejezetből áll, tartalmazza a magyarok tet-

teit ősidőktől fogva Attila haláláig, és Pannoniából Scythiábai visszatérőket tárgyalja.

A második, öt fejezetre osztott könyv, pedig visszajövetelőket, és a magyarok történetét bevándorlásuktól kezdve 1282-ig.

Ezt követi egy igen érdekes függelék, melynek első fejezete „a nemes bevándorlókról“, „de nobilibus advenis“ értekezik, felsorolván azokat, kik Gejza és István alatt hazánkba jöttek, följegyezvén azon földeket, melyeket ezen fejedelmektől nyertek, és azon családok neveit, melyek ezektől származtak.

A második rövidke fejezet pedig „az Udvarnokok, Várnépek, Conditionariusok, szabadosok és rab-szolgákról“ szól, hiven rajzolván nemzetünknek viszonyait az akkori időkben.

Kutatói voltak a hazai évkönyveken kívül („liber Cronicarum“), melyekre többször hivatkozik, több külföldi történeti munkák, német, olasz és frank szerzőktől, melyeket előszavában érint.

Iránya kissé tulcikornyás és dagályos. Hitelessége szorosan a magyar dolgokra nézve kétségtelen, nem úgy azonban azokra nézve, miket a hunnok s más nemzetek történeteiről kritika s Chronologia nélkül gyakran zavartan ad elő.²³⁾

4. A pozsonyi krónika, pozsonyinak nevezetve, mivel még Pray életében is, ki ezen krónikát első ismertette meg, a pozsonyi társas káptalan levél-

²³⁾ Kiadta először egy bécsi kéziratból Horányi Elek kegyesrendű áldozár Budán 1790, és másodszor 1791-ben ily cím alatt „Chronicon Hungaricum M. Simonis de Keza. Presbiteri, Hungari Scriptoris Saeculi XIII-ii“; — és Podhraczky József Budán 1833-ban, Horányi két kiadása és más kézirati és nyomtatott Codexek nyomán egybevetve a budai, pozsonyi és Turóc-féle krónikákkal, kritikai jegyzeteivel kíséri ily címmel: „M. S. de Keza de Originibus et Gestis Hungarorum Libri duo“.

tárában volt. Szerzőjét nem ismerjük, Pray véleménye szerint Robert Károly vagy nagy Lajos korában élt.

A munka három könyvre van osztva. Az első a magyarok eredetét és a Hunnok történeteit, a második a magyarok bevándorlását, a vezérek és Árpádházi királyok történeteit tartalmazza, a harmadik végre Robert Károly uralkodásának 22-ig éveig 1330-ig terjed.²⁴⁾

5. Az u. n. rimes krónika, melyet alkalmásint egy I. Lajos király udvarában tartzkodó német pap írt; hogy német volt, kitünik több kitételeiből mint „itineris ad reysam“ s hasonlókból. Ez Kéza Simon krónikáját adta vissza gyakran mesterséges de faragatlan rimekben. Érdekes és becses azon okból, mivel előadása gyakran bővebb és tüzetesebb Kézaénál. Mi csak egy töredéket birunk, mely a hunn és magyar történeteket Salamon királyig tartalmazza.²⁵⁾

6. A budai krónika. Tulajdonképeni Compilátorát nem ismerjük. Kiadta és nyomatta Hess András nyomdász, Budán 1473. Pünkösöd vigiliáján. Ajánlotta e munkát Hess „(Geréb) László budai Prépost, apostoli protonotárius, és Mátyás király al-cancellárjának“.

A hunnok-, magyar vezérek-, és magyar királyoknak történeteit szent Lászlóig, a már említett régibb krónikákból vette át, a sz. Lászlótól kun Lászlóig terjedő időköz eseményeit csak röviden érinti, Robert Károlytól kezdve, az ennek uralkodása alatt készült krónikát, ezután Küküliői János munkáját írja ki, és a Mária királynőtől Mátyás moldvai hadjárataig történeteket, a szerkesztő jegyezte föl.²⁶⁾

²⁴⁾ Kiadta jegyzeteivel kísérve Toldy F. Pesten 1852.

²⁵⁾ Napvilágot látott Engel egy ily című gyűjteményében: „Monumenta Ungrica veterem Historiam Hungaricam attinentia“. Bécs 1809.

²⁶⁾ Kiadta tudományos jegyzeteivel Podhracky Budán 1833-ban.

7. Nagyobb fontosságu mindezeknél a Turócz-féle krónika. Szerzője vagy jobban mondva összeállítója ezen munkának Mátyás korában élt, s „Chronica Hungarorum“-ját „Ad Egregium Dominum Thomam de Drag Personalis Praesentiae Serenissimi Principis Domini Mathiae Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Austriaeque Ducis Cancellarium“ ajánlotta.

Miképen járt el az egész mű összeállításában, kifejti az előszóban.

„Seythia részeinek leírását — ugymond — és Atilla király történeteit többrendű, ez okból megtekintett munkákból irtam meg, kissé terjedelmesebben mint a magyar nemzet történeteinek régibb írói, a királyok történeteit pedig a gonoszul megölt Károly királyt éneklő versekig, gyenge munkám határai között, szorgalmasan kijavítani rendeltem“.

A 24 fejezetből álló „első része a krónikának, a Hunnok eredetéről, első bevándorlásukról Pannoniába s egyéb tetteikről“ szól; a második rész, mely 90 fejezetre van osztva, a „Hunnok visszajöveteléről Pannoniába és a magyar kapitányok, vezérek és királyok élete és tetteiről“ értekezik, Károly király haláláig. És ezen két részt az említett 1358-ban bevégzett bécsi krónikából vette át Turócz, azonban több jelentékeny változást és bővitést tett rajta.

A harmadik, 55 fejezetből álló, és Lajos király tetteit tárgyaló részt „János, kütküllői főesperes — mint magát az előszóban nevezi — Erdélyben az esztergomi érseknek a lelkiekben általános helynöke, előbb pedig (I. Lajosnak) titkos jegyzője“ irta

Ezután nyolc fejezetben kis Károly gyászos kimúltát és a királynők cseleit maga Turócz rajzolja, és ezen rész külön ismét „Ad Egregium Dominum Ma-

gistrum Stephanum de Haserhag Judicis Curiae Protonotarium“ ajánlja. Az ötödik rész 57 fejezetben, Zsigmond, Albert, Erzsébet, V. László, Hunyady János, I. Ulászló és Mátyás királynak történeteit vázolja. —

Főlette becses e krónikának, főleg azon utóbbi része, melyet Turócz maga irt meg, mind azon körülménynél fogva, hogy egykorú, vagy majd egykoru eseményeket irván le, hitelességét ha más nem, már ez minden kételyen felülinek bizonyítja, mind pedig a leírások terjedelmessége miatt. „Turócz végzárköve volt — mond Toldy F. — a régi magyar történetírás épületének, melyet kedélyes őszinteség, vallásos hit és nemzeti érzelem, a hagyomány, ének s hivatalos kutatók drága köveiből egyszerűen, minden mesterség nélkül rakott“. ⁷²⁾

Ezen krónikásainkon kívül még két, Mátyás udvarában tartózkodott történetírót kell megemlítenünk.

8. Ascoli Bonfini Antalt, ki olasz születésű lévén, Beatrix hercegnő, utóbb Mátyás király nejével jött hazánkba, s Mátyás udvarában mint Beatrix királynő föl-olvasója tartózkodott. Életrajzát és Magyarországbani tartózkodását munkájának IV-ik tizedében („Decás“) irta meg. Saját vallomásából tudjuk tehát, hogy Mátyás király által először a Hunnok történetének, utóbb az egész Magyar történet megírásával lőn megbizva, Magyarországnak káptalanai- és egyéb törvényhatóságainak könyv- és levéltáraiból összegyűjtött adatok adatván rendelkezésére. Munkáját Mátyás halála után Ulászló alatt is folytatván 1495 után bevégezte, és Ulászlónak ajánlotta. ²⁸⁾

²⁷⁾ Megjelent Turócz munkája először Velencében 1484 körül, Brűnnben és Augsburgban 1484-ben, utóbb Bongarsius és Schwandtner gyűjteményében 1600, és 1746-ban.

²⁸⁾ Hogy Bonfin 1494-ben e munkán még dolgozott, a jövedelmek ezen évekről szóló számláiból tudjuk. 1494. Május 26-ára ezek vannak

Bonfin, munkáját tizedekre „Decades“, s minden tizedet tíz könyvre osztá. Először csak három tizedet ismertek, később azonban Zsámboki (a hires Joannes Sambucus) a negyediket, és az ötödiknek felét is fölfedezvén, közzé tette. Az első Decas a magyarok őseinek a Scytháknak, a Hunnok-, Avarok- és a Magyaroknak a vezérek alatt, a második Istvántól kezdve nagy Lajos haláláig, a harmadik Mátyás király megkoronáztatásáig 1464-ben, a negyedik pedig Mátyás király uralkodásának utóbbi 24 évének, az ötödik tizednek végre 5 könyve II. Ulászlónak tartalmazza történetét.

„Kevés nemzet van — írja Bonfin kiadója Zsámboki II. Miksa királyhoz intézett ajánlólevelében— melynek történetei evvel mind az irályt, mind a tömeget tekintve párhuzamba állithatók: bármennyire emeljék ki mások a bőbeszédű, de ki tudja mily őszinte Joviust. Hallottam, mint mondá gyakran a tudós Seldius, hogy Liviuson kívül nem ismert történetírót, kinek munkáit szabad perceiben szivesebben olvasta volná, mint Bonfint.... Bármennyire kelljen azonban Bonfint egyrésről dicséretekkel halmozunk: másrésről nem tagadhatjuk, hogy hivatásával ellenkezőleg nem ritkán egyes férfiak becsületét koholmányok és rágalmak által bemocskolta, s mi több, még Mátyás királyt sem kimélte meg; ugyannyira, hogy ily helyeken szerintem nem mint történetíró, hanem mint kora vétségeit korbácsoló bölcsész vagy szónok járt el“. Irálya dagályos és túleikornyás. Általán nagyobb gondot látszik fordítani az előadás

többi között följegyezve: „A magyar krónika írója Bonfin Antal úr szolgájának adatott 1 f. — Hártya vásároltatott 2 f.-on“. És u. év Aug. 18-ára: „A magyar krónika megírásához szükséges hártyáért adatott 8 f. s. t.“ (Közölte ezen érdekes közleményt Engel „Allgemeine Welthistorie“. Halle 1791). —

kellemessége- és a styl szépségére, mint a történeti igazság sértetlen föntartására. És így a korát megelőző történeteket illetőleg becsé nem fölöt'e nagy; nagyobb azonban értéke Mátyás és Ulászló korára nézve; elbeszélését azonban mindenkor ovatosan kell fölhasználni. Munkája nélkülözi azon keresztény szellemet, mely a középkor krónikáit átlengi, s inkább egy modern deista jellegét viseli homlokán.²⁹⁾

9. Végre említjük még narnii Ranzan Péter luceri püspököt Siciliában, a nápolyi királynak Mátyás király udvarában három éven át követét. Ez a Beatrix királyné által vele közölt hivatalos okiratokból (indices Regum Hung.) megírta „Epitome Rerum Ungaricarum“ című munkáját; ugyanazon forrásból merített tehát, mint Bonfin. Munkáját XXXIX „Index“-re osztja. Az első két-tőben Panonniának leírását, a III—VI-ban a Hunnoknak, a VII-ben a magyar vezéreknek, a VIII—XXXIX-ben a királyoknak adja történeteit.

Röviden ugyan, de mindent előadott, mit a magyar nemzet történeteiben kívánni lehet, és becsét emeli azon körülmény is, hogy előadásából kiigazíthatjuk a Bonfin által akár szándékosan, akár nem szándékosan, akár pedig leírói által elkövetett hibákat.³⁰⁾

Mellőzve más egyéb, jelen munkánkban reánk nézve

²⁹⁾ Kiadta először Brenner Márton Bázelen 1543. később Zsámboki ugyancsott 1568, Pozsonyban 1744, és Bél Mátyás Lipcsében 1771.

³⁰⁾ Listhi János Miksa király titoknoka Ranzánt így éneкли meg:

„Claros Pannónii solii triumphos
Bello paceque splendide peractos,
In compendio digerens, latebat
Multos Ranzanus hic Petrus per annos:
Dignus saecula quem legant, in aevum
Laudent, concelebrent, ament, honorent“.

Ranzán munkáját először Zsámboki adta ki Bécsben 1558-ban, utóbb Pécsi Lukács Nagyszombathán. 1579-ben megjelent Bongarsius és Schwandtner „Scriptores“-eiben.

kevésbé fontos, régibb történeti emlékeket, itt még csak törvényeinket, s különösen szent István király két törvénykönyvét³¹⁾, és királyaink okleveleit³²⁾ említjük meg, anélkül azonban, hogy ezek tüzetesebb tárgyalását szükségesnek tartanók. —

És most áttérünk a jelentékenyebb külföldi kutatók fölsorolására.

Ezek között ismét megkülönböztetjük a keleti vagy görög írókat, a nyugoti vagy latinoktól.

Az előbbieik között első helyen említjük VI. böls Leo bizanti császárt, és ennek reánk és nemzeti történetünkre nézve fölötté becses munkáját, melyet fia az alább említendő Konstantinosz Porphyrogeneta számára ily cím alatt írt meg : „*Leonis Sapientis dei gratia Tacticorum libri*,” melyben a harctéren gyűjtött tapasztalatait összeállítván, fia számára egy kimerítő s különösen a görög birodalom érdekeit és viszonyait figyelemmel kísérő hadmútant írt meg, mindazon nemzeteknek, melyekkel majdan talán ellenséges viszonyba fogna jöhetni, harcimórárt leírva és egyszersmind előadva a legcélszerűbb módot, melyen velük megütközni lehet.

A magyarok harcimóráról és hadszerkezetéről, melyet midőn 888-ban Simon, bolgár fejedelem ellen szövetségesei voltak, kitanult, a XIII-ik fejezetben értekezik, és pedig a 22, 23, 39—44. §§-ban csak mellesleg, a 45—67. §§-ban ellenben tüzetesen.

Miután Leo császár a magyaroknak harcimórárt valóban ismerhette és ismerte is, és azt híven leírni fiának és a birodalom érdeke kívánta : ezen leírásnak, egy

³¹⁾ Corpus juris publici et civilis Regni Hung. 1776.

³²⁾ Különösen nagy becsű e tekintetben Fejér György 42 részből álló „Codex diplomaticus” című oklevél gyűjteménye.

két pontot kivéve, melyben úgy látszik rosszul értesült, föltétlen hitelt adhatunk³³⁾).

Ha nem érdekesebb és fontosabb, mindenesetre hasonérdekű és fontosságu reánk nézve másodsor Konstantinosz Porphyrogeneta,*³⁴⁾ (szül. 905 megh. 960). Valamint atyja az ép most említett bölc s Leo császár, mint láttuk, őt, fiát, a harci téren szerzett tapasztalásai összeállítása által kívánta segíteni : úgy Konstantin is munkáiban fia Romanus Pophyrogenetának utasításokat kívánt adni, mint kelljen magát a külföldi hatalmakkal és idegen nemzetekkel békés viszonyokban viselni.

Konstantin többrendű munkái közül, minket magyarokat csak kettő érdekel.

Az első ezek között a birodalom kormányzásáról szól : „De administrando imperio“.

Munkája célja és tárgyáról fiához intézett előszavában így nyilatkozik :

„Tanulmányt tárok elődbe, hogy az ebből szerzett tapasztalás és ismeret által okulva a legjobb terveket és a közjót el ne téveszd. Először is azt mondom el, melyik nemzet miben használhat s miben árthat a rómaiaknak s hogy mindegyiket melyik nemzet támadhatja s hódíthatja meg ; azután szólok telhetetlen és kielégíthetlen követeléseikről, azután más nemzetekről való különbözőseikről, a nemzetek eredetéről és életmódjáról, lakott földjük fekvéséről, éghajlatáról, kiterjedéséről és mértföldről, a némely alkalommal a rómaiak és különféle nemzetek közt történt dolgokról, s azután a magunk közti

³³⁾ A minket érdeklő részleteket kiadta Szvorényi : *Historiae jurisque publici amoenitates*. Bécs 1783 I füzet. Magyaritá Szbbó K. Uj magy. Muz. 1852 I.

³⁴⁾ Hazai történetiróink legnagyobb része a görög „Porphyrogeneta“-t „bíboros“, „bíborban született“, „báronjos“, s hasonló kitételek-

kormányzásban, sőt az egész római birodalomban bizonyos időkben behozott újításokról. Ezeket elmélkedem vala ki magamban és elmondom, hogy megismertessem veled, szeretett fiammal, hogy tudhasd miben különbözik egyik nép a másiktól, s hogyan kell velük egyezkedni és barátkozni, vagy hadakozni és szembeszállani“.

A magyarokról több helyütt emlékezik és értekezik, így a III., XXXVII., XXXVIII., XXXIX., különösen s tüzetesen a XL. fejezetben.

Konstantin császár másik munkája, melyben csak néhány helyen alkalmilag emlékezik őseinkről, azon terjedelmes könyve, mely közönségesen „de cerimoniis aulae Bizantinae“ cím alatt ismeretes.

Nevezetes reánk nézve a II-ik könyv XLVIII. fejezete.

A magyarokról szóló részleteit minő kutforrásokból merítette légyen, különbözők a vélemények. Vannak kik azt hiszik, hogy kazar, mások ismét hogy orosz kereskedők elbeszélései alapján írta meg ezeket. Mi Szabó Károlylyal legvalószínűbbnek tartjuk azt, hogy mindazt mit a magyarokról írt, magyaroktól tudott meg, annál is inkább, minthogy tudjuk, miszerint 943-tól 948-ig, tehát épen a munkája megírását megelőző években két előkelő magyar vezér, Bulesu és Gyula, mulatott mint tusz udvarában, kikkel mily barátságos viszonyban volt megtérésük, Konstantin keresztatya-

kel adja vissza; mire állapítják ezek ebbeli véleményüket még sejdíteni sem tudom. Tudom azonban Luitprand elbeszéléséből, ki Konstantin uralkodása alatt Konstantinápolyban tartózkodott egy ideig mint követ, és így kétséggkívül jól volt értesítve, (L. I. C. II.) hogy ezen melléknevet valamint ő, úgy fia Romanus is, a Porphyr téren álló palotától nyerte, melyben a császárnék szülei alkalmával tartózkodni szoktak; s így „Porphyr palotában születettnek“ kellene őt neveznünk, ha az eredetét megtartani nem akarjuk.

sága és azon megtiszteltetések, melyekkel elhalmoztattak, — bizonyítják.

Konstantin hitelességét illetőleg igen eltérők a vélemények. Vannak kik elfogultságból őt egészen elvetik s a magyar históriának épületét kizárólag a hazai hagyomány alapján vélik fölépítendőnek; mások ellenben őt hitelével együtt tulbecsülik, és pedig leggyakrabban honi emlékeink rovására.

Mi a középutat választjuk s azon meggyőződésben vagyunk, hogy Konstantin előadása hazai emlékeinkkel soha vagy legfőlebb egyikét pontban ellenkezik, s mindkettő egymással, ha gyakran nem kis nehézséggel, de mégis megegyeztethető, s így véleményünk szerint Konstantint mindenkor csak hazai hagyományunkkal párhuzamosítva lehet használnunk.

Főleg nemzetünk előtörténete, bevándorlásának története az, melyben Konstantin hazai hagyományunkkal homlokegyenest ellenkezni látszik; azonban csak látszik. Kissé csak kissé kevesebb elfogultság Konstantin mellett, és a Névtelen ellen, és mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy Konstantin tudós ismertetője nem lett volna kénytelen mondani, hogy Árpád és Álmos fővezérségét illetőleg Konstantint Béla király névtelen jegyzőjével „teljességgel meg nem egyeztetheti“.

Szabó Károlylyal mi is azt tartjuk, hogy valaminthet megrovandó azon történetíró, ki nemzetünk ősi történetét csak idegen, például bizanti forrásokból szeretné kizárólag megírni: épen úgy egyoldalúsággal és elfogultsággal vádolhatnók azt, ki Konstantin császár egyik vagy másik, ránk vonatkozó adatát, mind a mellett hogy azt alaptalannak nem bizonyíthatná, csak azért tartaná elvetendőnek, mert a császár fölfogása oly annyira

elűt az előttünk más kútfők után ismert ősmagyar nemzeti szellem nyilatkozataitól.³⁴⁾

Említjük még a Heraklius császár idejében élt Theophilaktus Simocatta „Historiarum libri octo“ munkáját, és Scylitzes Jánost, ki udvari méltóságától „europolates“-nek is nevezetvén, írt egy 811—1057-ig terjedő évkönyvet, mely második átdolgozásban 1087-ig terjed. Ugyszólván csak kiírták Scylitzes munkáját Georgius Cedrenus és Zonaras, s azért különösen nem említjük. Ez utóbbiak állításaira állapítá Schwarz — kivel munkánk második felében gyakran fogunk találkozni — sofismáit.

A nyugoti régibb történeti emlékeket elég lesz csak röviden felsorolni.

1. A metzi évkönyvek („Annales Mettenses“). A karolingi házból származott királyok ezen kolostornak különös jótevői lévén, részrehajlásukról ismeretesek, ugyannyira, hogy majdnem udvari krónikának tarthatnók.

2. A fuldai évkönyvek, melyek nagyrészt német ügyeket tartalmaznak, s 714—753-ig csak rövid jegyzetekből állanak, azután azonban bővebbek lesznek.

3. Reginó prümi apát († 915), írt „Chronicon libri duo“ mely 906-ig terjed. Ez azon évkönyv-

³⁴⁾ Konstantin „De administrando imperio“ munkáját kiadta Meursius leydeni tanár Lugduni Bat. 1617 8°, utóbb Bandurius Anselm sz. b. r. Az „Imperium orientale“ II. kötetében 1711 fol és Beker Imm. „Corpus scripterum Hist. Bizant“. 1840 8°, a másikat „De cerimoniis“ Leich K. A. Lipse 1715, Reiske J. J. 1754 és Niebuhr „Corpus Scr. Hist. Biz.“ II. k. Bonn 1829. Földolgozta latin fordításban, de hibásan Stritter „Memoriae Populornm s t.“ II. k. Posen.

A magyarokat, érdeklő részleteket görög s magyar nyelven jeles bírálati ismertetéssel Szabó K. adta mint székfoglaló beszédet a m. tud. akademiában. A m. ak. Értesítő történettudományi osztálya 1860. I. k. 61—107. l. l.

íróknak volt vezére, kik később munkáik megírásánál egy római író-t vettek föl, s mindent ennek phrasisaival s előadásával kifejezni igyekeztek. Így Regino Justinust használta, és a magyarokat — kik iránt, intra parenthesis, nem a legbarátságosabb indulattal viseltetett — kik korábban pusztították Németországot, rajzolni akarván mindazt mit Justin a Scythákról írt, szóról szóra a magyarokra alkalmazta.

4. Luitprand cremonai püspök, ki egy ily című munkát írt: „Sex libri historiarum de rebus suo tempore (891—946) in Europa gestis“. Konstantinápolyban mint I. Otto követe, és később mint olasz püspök, a magyarok pusztító berontásainak szemtanuja volt, különösen a brentai csatát rajzolta élénk színekkel. Minden sorából kirí a tizedik századbéli olasz, kik bizonyos originalitás és erélyvel durva érzékiséget és aljas nyervágyat tüntettek föl.

5. Ditmár merseburgi püspök, ki „Historiarum quinque Imperatorum Libri octo“ munkájában I. Henrik, I., II., III. Otto és II. Henrik, 107 évre terjedő uralkodását írta le. A régibb magyar történelem megírásában jó hasznát vesszük; téved azonban Schlosser, midőn ezen munkát a „régibb magyar történelem fő kutforrásának“ mondja. Ditmár, ki mint merseburgi püspök, valamint atyja Sigfried walbecki gróf kora történeteiben nagy szerepet játszott, úgy látszik jobban értett a kard mint a tollhoz. Hőseivel szájukba adott szavakat beszéltet, s úgy látszik szintén egy régi történetíró phrasisait ismételte.

6. Hermann weringeni gróf idomtalan testalkata miatt általánosán „Hermannus Contractus“-nak neveztetve, reichenauai (Divitis Augiae) szerzetes volt, s írt egy 1054-ig terjedő évkönyvet „Chronicon de sex

mundi aetatibus“. Hermann mind tehetségei, mind műveltsége, mind tudományos készségére nézve fölülmulta kortársait. Munkája megírásában Eusebiust és folytatóit szent Jeromost és Bedat tartotta szem előtt.

7. Aschaffenburgi Lambert (Lambertus Schaffnaburgensis), hirschfeldi szerzetes, irt „Cohronicon historicum apud Germanos“ mely 1077-ig terjed. Krónikájában a világ teremtésétől kezdve 1050-ig más krónikákból ad rövid kivonatokat; 1050-től azonban 1077-ig függetlenül, mint egykorú írja a történeteket.

Elfogulatlanságát és részrehajlatlanságát szokták különösen kiemelni.

8. Sigbert (Sigibertus Gemblacensis) gembloursi szerzetes krónikája, mely 379-ben kezdődik és halála éve 1077-ig terjed.

9. Marianus Scotus szintén szerzetes volt, „Chronicon“-ja csak kivonatos följegyzése a nevezetesebb eseményeknek.

10. Otto freisingeni püspök, Lipót austriai örgróf és hohensaufeni III. Konrád császár féltestvére, IV. Henrik császárnak pedig unokája. „Chronica“-ja 1152-ig terjed s hét könyvre van fölosztva. Korának legműveltebb férfiai közé sorolják s dicsérettel emelik ki részrehajlatlanságát, mely utóbbi jó tulajdonáról mi mint magyarok, nem sok dicséretet mondhatunk. Hisz tollából folyt öseinknek ily forma híú színekkelí ecsetelése: „Facie tetri profundis oculis, statura humiles, moribus et lingua barbari“, mit elleneink és rágalmazóink annyira kizsákmányoltak.

11. Viterbói Gottfried „Panteon“ című krónikája 1187-ig terjed.

12. A „Chronicon Urspergense“ szerzőjét

nem ismerjük, sokan Konrad a lichtenau-i monostor apátjának tulajdonítják e munkát; 1220-ig terjed.

13. Albericus trium fontium (Alberic des trois fontaines) írt egy a világ teremtésétől 1241-ig terjedő krónikát.

14. A száz év könyvek szerzőjének (Annalista saxo) munkája 1118-ig terjed.

15. Dandolo András velencei Patricius írta a „Velencei dógek kronikáját“. Élt 1352 előtt.

16. Joannes Dlugoss de Niedziczko krakovi kanonok, meghalt 1480-ban írt „Historia Polonica“-t.

17. Cromer Márton lengyel királyi titoknok 1580 körül írt „De origine et rebus gestis Polonorum“.

18. Ekkhard szent gáli szerzetes a magyaroknak egy pusztító hadjáratát élénk színekkel és részrehajlatlan tollal ecsetelte ily című dolgozatában „Casus Sancti Galli“.

Dubravius „Historia Polonica“-ját, Diocleas Presbytert, chabani Ademart, ferrarai Ricobaldot, Falcuin laubi apátot, S. Ursmár életiróját, vohburgi Arnoldot, szent Emerán életiróját, szent Adalbert két életiróját csak egyszerűen megemlítjük.³⁵⁾

Ezek azon nyugoti történetírók és történeti emlékek, melyekben elszórva gyakran érdekes és becses, történetünket érdeklő adatokat találunk.

Azon munkák közül, melyeket mint segédszereket a munka kidolgozásában használtunk, a következőket kell kiemelnünk. És pedig dolgozatunk első részében nem

³⁵⁾ Ezek, valamint más meg nem említettek is, következő gyűjteményes munkákban láttak napvilágot: Pistori, Reuber, Menken, „Scriptores Rerum Germanicarum“, Pertz G. H. Monumenta German. Historica“ Hannover 1826–1844. U. a. „Scriptores Rerum Italicarum“, Muratori „Corpus Mediolanense“, Pistori „Hist. Corpus Polon“, Dogiel „Cod. Diplom. Poloniae“, Du Chesne „Script. Rer. Gallicarum“, Fräher „Scriptores Rer. Bohemic“, „Acta Sanctorum“ a Bollandistáktól: Hansitz „Germania Sacra“ s. t.

említve Benczur, Botka, Engel, Fessler, Horváth István, Halvani Mihály, Görres, Jeraey, Jászai Pál, Kovácsics, Kis Bálint, Karcsei, Kollár, Lugosy, Lindenmann, Cornides, Cziraky, Pray, Palugyai, Perger, Péczely, Pápay, Szalay, Szabó K., Schlözer, Schneller és Wenczel Gusztáv többrendű munkáit és értekezéseit; Kerekgyártónak már említett munkáján kívül:

Bartal György „Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV.“ 1847.

Horváth Mihály „Párhuzam az Európába költöző magyar nemzet, és az akkori Európa művelt nemzetei között“. 1847.

U. A. „A műipar és kereskedelem története Magyarországon“. 1842.

Horváth János „A magyarok őshite“. Tudomgyűjt. 1817. II. k.

Ipolyi Arnold „Magyar Mithologia“ 1854, mely munkát az „Ósvallás“ fejezetben különösen szem előtt fogjuk tartani.

Toldy Ferenc: A magyar irodalom története“ U. A. „A magyarok műveltségi állapotja a kereszténység felvétele előtt. Új magy. Muz. 1850. I.

Dolgozatunk második részében pedig, nem említve Baroniust, Fuxhoffert, Inhoffert s másokat.

Katona „Hist. Crit. primorum Ducum Hungariae.“ 1778.

Fejér György: „Religionis et Eccl. Cath. apud Hungaros initia“. 1846.

Salagi „Status Ecclesiae Panonicae.“ Libri VII.

Stilting „Vita S. Stephani“. Az „Acta Sanctorum Septemberi folyamának II. kötetében, és külön is.

Schwarz Gottfried „Initia Relig. Christianae in Hungaria Eccles. Orientali adserta.“ 1746.

És csak is e segédszerek használata és utmutatása mellett bátorkodtunk jelen dolgozat megírásába becsátkozni.

II. TÖRTÉNETI TÁJÉKOZÁS.

Mint midőn a mérhetlen Óceán csendes síkjain lengedező szellőt haragos orkánok váltják föl, s a fölkorbácsolt és halmokká nőtt hullámok egymást kergetve, egymást úzva a part felé nyomulnak : ily tengerhez volt hasonló közép Ázsia a keresztény Aera 4-ik százada első tizedeiben.

Megmagyarázhatlan erő sarkalta, unszolta a népet, hogy megállapodás nélkül nyugot felé törekedjenek mintha csak valamely benső sugallat adta volna tudtukra, hogy a műveltségnek keleten, Ázsiában elvetett magvai a nyugoton Európában fognak erőteljes törzsekké fölnőni, mintha csak ennek tudata ösztönözte és indította volna a népeket lakhelyeik elhagyására, mintha csak ennek tudata vezérelte volna a népeknek századokon át tartó vándorlását.

És ha azon kevésből, mit e korszakból a történet mint bizonyosat mutat föl, tudjuk hogy a népek vándorlásának kezdői, a nyugot elborítással fenyegető eme zajongó tenger első hatalmas hullámai : őseink és rokonaink voltak, ha tudjuk hogy azon törzsnek, melynek egyik

hajtása a magyar nemzet, ágai kétszer tűntek föl Európában, rémülést és félelmet terjesztve; hogy ezek kétszer tűntek el ismét, hogy harmadszor a mese Phönixjeként annál fényesebb lenne a föltámadás szétszórt hamvaiból; ha ezt tudjuk mondom, nem kételkedhetik a nemzetünk világtörténelmi hivatásáról és jövőjéről, komolyan s talán aggodalommal gondolkodó, hogy az isteni gondviselés által nemzetünk nagyra van hivatva, és hogy számára nem fénytelen szerep van föntartva azon nagyszerű drámában, mely a nagy világ színpadán tán századok, tán ezredek alatt fog eljátszatni.

A nagy néparadásnak első hatalmas hullámai tehát a Hunnok voltak. Rohanó vizárként öntöttek el mindent, magukkal ragadva, mi ellenállani mert, de megkimélve azt a mi hódolt. Balambér, a vándorló Hunnok első vezérének utódjai: Charaton, Uldin, Mundzuch, Oktár és Rua alatt a Hunnok már egy hatalmas birodalomnak voltak urai Europa szívében, melynek boglára Pannonia, mai négyfolyamos hazánk volt; s midőn az ötödik század ötödik tizedének első évét jegyezte a történelem, lapjaira, a „világ ostroma“ a hatalmas Atilla alatt a hunn nemzet már annyira rettegett vala, hogy büntetlenül pusztíthatta mindkét római birodalom tartományait, és Rómának szövetkezett sasai sem voltak képesek a catalauni mezőkön megalázni Atilla koronás turul-át. —

Elbeszélésünk szűk kereténem engedik, hogy a hunn sereget nagy fejével győzelemutjában kövessük, itt csak annyit jegyezhetünk föl: hogy midőn 454-ben őt, ki csak győzni szokott, legyőzte egy hatalmasabb—a halál, az apa nagy szellemét nem bíró gyermekek képtelenek voltak együttartani azon változatos és különféle elemeket, melyeket Atilla fölénye egy egészszé forrasztott, s

a szellemi kiskorúsággal szövetkezett egyenetlenség és viszály Atilla birodalmának és nemzete hírének is megásta a sirt. —

Évek folytak, évek multak, a Hunnok, kiknek atyáit félelemmel nevezte Europa, szétszórva, részint Erdély hegyei között, részint az őshazával határos tájakon, békében élték napjaikat, a hajdan oly sikerrel folytatott harci munkát, földmivelés- és baromtenyésztéssel váltva föl, — az ősök dicsőségét csak a pásztorok furulyáinak mélabús dalai zengék.

Évek folytak, évek multak, s a hanyatlásnak induló Europa már feledni kezdé a Hunnok félelmes nevét, midőn az Avarok — kik már 457 körül hagyták el közép-ázsiai őslakaikat — a Hunnok rokoni, s ugyanazon hunn- scyth- magyar néptörzs egyik ága, 568 körül a mai Erdélyt, az akkori Dáciát lakó Gepidák ellen szövetkezvén a Longobardokkal — Dáciát és miután a Longobardok Olaszországban megtelepedtek, Panóniát is elfoglalták, s itt egy hatalmas birodalmat alapítottak, mely 580 körül érte el a vitéz Baján chán alatt hatalmának tetőpontját, úgyannyira, hogy negyvenhat évvel később Konstantinápoly falai alatt termettek, és csak az erős kőfalak állottak ellen a rendszeres váríváshoz sem nem szokott, sem a szükséges eszközökkel nem bíró vakmerő csapatoknak. De a nyolcadik század végtizedeiben az Avarok hatalmának és dicsőségének is halványulni kezdett fénye. Nagy Károly és fia Lajos, a nemzet kebelében ki ütött egyenetlenségek által gyámolítva, leigázta az előbb oly hatalmas nemzetet; — egy része a fölvetett keresztényvalláshoz hű maradván N. Károlytól a Sabaria és Carnutum közt terjedő tartományrészt nyerte, hol sláv s más elemekkel elegyedve, fölismerhetlenül elvesztette önállóságával nem-

zeti jellemét: míg a másik rész nemzeti vallása és hagyományaihoz híven, elhagyva hatalma egykori színhelyét, keleten telepedett meg; de rövid élet után ezen rész is a Bolgárok által semmisítetett meg. —

Évek folytak, évek multak; — a kilencedik század kilencedik tizede készült már Europa egén lehanyatlani, s már már elhaló sugárainak verőfényével övedzé körül, midőn egy, századokra kiható, mérhetlen horderejű esemény rázta meg — mint a roppant földrengés, mely sarkaiból kiemelni fenyegeti a földtekét, hogy ezen a földrengés okozta egy századon át tartó átalakulásból, a megrázkódtatott nyugotnak erős védőfala emelkedjék, mely azt egy, majdan öt elborítással fenyegető vízártól megóvjá.

Már 889 évet jegyzett föl a világtörténelem lapjaira, midőn egy esemény fényes Meteorként világítja meg Európa borus egét; előbb ugyan rémülést terjesztve, — hogy így a későbbi ellentét által, annál jobban tűnjék föl az eseményt előidézők világtörténelmi hivatása; igen, már 889 év mult el, midőn egy nemzet rokon néptörzseitől elválva, megindult, és utjában számtalan akadályokkal győzedelmesen megküzdve, végre átlépven Pannónia határait, és elfoglalván ezen ujszövetségi ígéret földét, — megvetette a honfoglalás által a honalapítás nagy épületének alapkövét, mely épület csúcsára egy század mulva, ácskoszorú gyanánt, a kereszténység áldásterjesztő jelvét, a keresztet tűzte föl; — és ezen nemzet a magyar volt.

Őseink ázsiai lakhelyeit illetőleg történetiróink véleményeikben oly annyira szétágaznak, hogy ugyyszólván, a hány történetiró, annyi különféle hypothesis, s mégis sajonnal kell bevallanunk, hogy egész terjedelmében és föltétlenül ezek egyikét sem fogadhatjuk el.

Annyit azonban Pomponius Mela, és Plinius, habár nem egészen határozott tudósításaiból nagy valószínűséggel mint valót állíthatunk, hogy a keresztény időszámítás első és második századában azon néptörzs, melynek egyes hajtásai az időnként attól elvált: Hunnok, Kazarok, Avarok, s több más népek, és végre őseink a magyarok is voltak, azon tartományokat lakta, mely a mai kis-Tibettől, s az aranyban gazdag Altaí hegyláncától délre, Perzsia s a Kaspi tengertől nyugotra, az indiai hegyektől délre, és végre a Jaxartestől éjszakra fekszik, s melyek a romai írók által Sogdiana, Margiana s Bactriana nevezettel jelöltettek, jelenleg pedig a Turk-hind, Chorosan, Boucherei s Turkhestan tartományokat képezik.

Mikor hagyták el ezen tartománvokat, ezt még megközelíthetőleg is alig tudjuk meghatározni, annyi mindazonáltal bizonyos, hogy már jóval mielőtt Európába vándoroltak, ősi lakhelyeiket elhagyták, s jobban éjszaknyugot felé vonultak volt, és sátraikat azon tartományban ütötték föl, melynek határait nyugotról az Atel folyam (Volga), keletről az Irtyis, éjszokról talán az Ural hegység és végre délre a Jaik folyó képezte.

Következtethetni véljük ezt Konstantin eme szavaiból:

„Tudni kell, hogy a besenyők kezdettől fogva az Atel és Ural folyók közt laktak és ezeknek szomszédai valának azon népek, melyek mazarok és úzoknak neveztetnek.“³⁶⁾

Ide helyezendő Névtelenünk Scythiája is „melyet kelet felé Dentumogernek neveznek, melynek határa az éjszaki résztől a fekete tengerig terjed, mögötte pedig

³⁶⁾ De admin. imp. 37 f. —

vagyon a Thanais (Don) nevezetű folyó,³⁷⁾ mely tartományból kiindulva „sok nap jöven pusztaságokon,³⁸⁾ érték az Etel (Volga) vizéhez.³⁹⁾

Megegyeznek a magyar nemzet ázsiai lakhelyeinek ezen leírásával Kéza,⁴⁰⁾ és Túrocz is, ez utóbbi szerint ezen tartomány három részre Bastardia, Dentia és Magaria-ra oszlott.⁴¹⁾

Itt találta még a XIII-ik században a magyarok rokonait a IV. Béla által 1236-ban küldött Julianus domonkosi szerzetes,⁴²⁾ 1253-ban Rubruquis IX-ik Lajos francia királynak Kajuk kánhoz küldött követe,⁴³⁾ és még ezelőtt 1246-ban Plan-Carpini János, IV-ik Ince pápa követe Mangu mongol kánhoz is, kinek előadásából tudjuk hogy a magyarok által lakott tartomány még az ő korában is „Batscharia“-nak neveztetett.

Mi indította a magyar nemzetet, hogy ázsiai lakhelyeit elhagyva, egy új haza fölkeresésére induljon — nem egészen bizonyos. Ugy hiszszük, hogy nem csalódunk ha ezt több körülmény együttműködésének tulajdonítjuk.

Ugyanazon megmagyarázhatlan belső erő, mely már előbb oly számos néprajt vezetett át Ázsia rengetegeiből Európába; ugyanazon sejtetem, mely a hunnok és avarokat költöztetett át világrészünkbe, egy szebb haza föltalálhatásának reménye; továbbá egy ötszázéves traditio, mely Atilla elpusztult népe- az ázsiai őslakokba visszaköltözött töredékének köszöni eredetét, s mely firől fira hagyta örökségkép egy téjjel mézzel folyó kies hon

³⁷⁾ 1 f. ³⁸⁾ 7 f. ³⁹⁾ I. r. 13 f. ⁴⁰⁾ I. r. 5 f.

⁴¹⁾ De facto Ungariae magnae Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 55 l. Magyaritá Szabó K. Pest 1861.

⁴²⁾ Kiadta ezt Pray ily című munkájában „Dissertatio IV. in Annales veteres.“ 76 l.

képét, Atilla és később Baján hatalmas birodalmának még keleti rajongó képzelgés képeivel gazdagon ékített emléket; nemkülönben azon körülmény, hogy évek folytán a népesség tulságosan megszaporodva, Baskiria zsiros legelői a nagyszámu nyájaknak elégséges táplálékot már nem adhattak; végre az úzok által nyomott Besenyők nyomása, kik őseinket még Lebediában és Etelközben is nyugtalanították: mind ezen körülmények együtt őseinkben kétségkívül azon sejtelmet keltették föl, melyet Emesa Álmosnak ennek és nemzetének jövőbeli nagyságát megjövendölő álma bizonyosan megerősített, azon sejtelmet ébresztették föl, ismétlem, hogy megérkezett már az alkalmas pillanat, a nagy elődök nyomdokaiba lépve, fölfrissíteni azok elhamvadt dicsőségét, és elfoglalni Atilla és Baján dicső emlékü örökét.

A határozatot nyomban követte a tény. Átlátták azonban őseink, hogy azon a természetadományozta szabadság korlátlan élvezetén alapuló patriarchalis szerkezet, mely a nomád népek céljának s körülményeinek megfelel ugyan, de egy közös cél elérésére az elosztott erőket kellőleg s maradandón egyesíteni s összetartani nem képes, „köz és igaz értelemben belátta a hét fejedelmi személy (a hét törzsre osztott nemzetnek megannyi feje) hogy a kezdett utat végre nem hajthatják, hanem ha vezér és parancsnok leend fölöttük: tehát a hét férfiú szabad akaratjából és közmegegyezésből vezérükké s parancsnokukká választák maguknak és fiaik fiainak mind utolsó iziglen Álmost, Ugek fiát, és a kik az ő nemzetségéből származandnak — mivel fényesebb nemzetségek és a hadban hatalmasabbak valának.“¹⁴⁾

¹⁴⁾ Béla k. névtelen jegyzője 5 f. — Értekezésünk szövegében mindenkor a mennyire lehet, a kutfők szavait használni igyekeztünk.

És miután ez megtörtént, megkötötték vele azon öt pontból álló bilaterális szerződést, — melyről tüzetesen alább — mely a vezér és törzsfők és közvetve a nemzet közötti viszonyt először határozottan megállapítva: nemzeti alkotmányunk ezeréves épületének megingathatlan talpkövévé képezi. *)

Urunk születésének 884-ik esztendejében a hét fejedelmi személy**) megindult a scythiai földről nyugot felé, a szövetséges népek számtalan sokaságával. Sok nap jöven pedig pusztaságokon az Etil vizén, pogány szokás szerint tömlőre ülve usztattak át és utjokat dél-nyugotnak vették. ⁵⁴⁾

Több napi nem csekély fáradsággal összekötött utazásutána turkok***) nemzete Kazáriához közelszerzett magának lakást, azon helyen mely Lebediasnak neveztetett első vajdájok nevééről, mely vajdát tulajdon néven Lebediasnak nevezték, méltósága szerint pedig, miként az utána valókat is vajdának hívták. Ezen helyen tehát

*) Azon állításunkat, hogy Álmos és nem Árpád volt a magyar nemzetnek első vezére, Szabó K. ellenében tüzetesen okadatolni és védelmezni, e helyütt nem lehet feladatunk, ez egy önálló dolgozatnak fogná tárgyát képezhetni. Röviden csak annyit jegyzek meg itt: hogy nem látom be, miért kellene Névtelenünktől e pontban a hitelt tán Konstantin kedvéért megtagadni, miután mi legalább, e két író egymással megegyeztetni tudjuk. Mi a vérszerződést Álmossal Ázsia rónáin, és nem Árpáddal Etelközben állítjuk megkötöttnek. Mi Álmost az ázsiai vándorlás vezérének tartjuk; szerintünk Etelközben még a bolgár háború előtt Álmos életében vette át Árpád a vezérseget és kazar módra megválasztva, nemcsak vezére, hanem fejedelme is lett nemzetünknek, ámbár Álmos még nem mondott le minden befolyásáról a közügyekre, mi csak Ungvár falai alatt történt, mely Ungvár Turóczi „Erdélyé”hez tartozott. Hol van itt az összeütközés a Névtelen és Konstantin vagy más emlékek között? Hol van itt valószínűtlenség?

**) Ezen hét fejedelmi személy neveit a Névtelen (6. f.) így sorolja föl: Álmos, Előd, Kond, Ond, Tas, Huba és Töbötöm.

⁴⁵⁾ Béla k. N. j. 7. f.

***) Megjegyzendő hogy a görög írók a magyarokat többnyire „turkok“-nak nevezik.

az említett Lebediában foly a Khidmas folyó, melyet Khingilosnak is neveznek⁴⁶⁾. Melyik tartományrészt kelljen ezen Lebedia alatt, és melyik folyót a Khidmas vagy Khingilos alatt érteni, még el nem döntött kérdésnek szokták tekinteni. Mi azonban Szabó Károlylyal bizonyosnak tartjuk, hogy a Konstantin által említett folyó nem más mint a Nikolajewnél a Bugba szakadó Ingul, melylyel párhuzamosan foly a Kherzón fölött a Dnieperbe szakadó Ingulec. És így Konstantin Lebediája az alsó Dnieper mindkét partjára, a mai Lepedika helység és Ingul folyó közt elterülő, s az egykori, a mai Krimben székelő, Kazar birodalommal érintkező síkságra helyezendő.⁴⁷⁾

Itt három esztendeig laktak, s belviszonyaikról Konstantin előadása nyomán csak annyit tudunk, hogy régi szerkezetöket, mely szerint hét nemzetségre voltak osztva, itt is megtartották, szövetségesei lévén a kazaroknak minden háboruiban. „Fejedelmök pedig — a mennyiben Álmost fejedelemnek nevezni csakugyan nem lehetett — sem belföldi, sem idegen soha nem volt, hanem bizonyos vajdák voltak közöttök, kik közül első vajda volt Lebedias.

Miért nevezte a koronás történész Lebediaszt a magyarok „első vajdájá“-nak bizonyosan nem tudjuk, de okát gyanítjuk — mivel talán Lebedias nemzetsége lakott legközelebb a kazar kán tanyájához; annyit azonban bizonyosnak tartunk, hogy Szabó K. tévedett midőn Előd vezért az „önhatóságú nemzetségfőnökök fejének“ nevezi.⁴⁸⁾

⁴⁶⁾ De adm. imp. 38. f.

⁴⁷⁾ V. ö. Szabó K. Konstantin munkái. Akad. Ért. 1860. 108 l.

⁴⁸⁾ Előd. Uj magy. Muz. 185 1/2 736 s utána Kerékgyártó l. m. 156 l.

Szerintünk Konstantin szavai ily interpretációjának nemcsak hogy nincs alapja, de az általa az előbbieken mondottakkal még ellenkezik is. Ez t. i. alább elbeszéli hogy a kazar fejedelem Előd első fejedelemnek egy nemes születésű leányt adott nejül „vitézségének nagy híre és nemzetségének fénye miatt“. Elődnek elsőbbsége tehát semmi másban nem állott, mint kitűnő vitézsége- és nemzetsége fényében ; hatalomköre tehát nem volt szélesebb a többi vajdakénál, különben bizonyosan nem mulasztotta volna el Konstantin ezt is az általa felsorolt indokok között fölemlíteni, melyek között ennek ez esetben kétségkívül első helyet kelle elfoglalnia. Ugyanezt bizonyítják azon szavak is, melyekkel Előd magát, az őt a fejedelemséggel kínáló kágán előtt mentetgeté, „mivel ily fejedelemségrenem vagyok elégséges“, mintha így szólott volna : ily méltóság elvállalására nem bírok elég tekintélylyel, és vannak nálamnál még tekintélyesebb vezértársaim is“. Ha Előd némi hatalmat gyakorolt volna a törzs főnökök fölött, ha azoknak feje lett volna, magát a fejedelemségre — melyet már de facto bírt — elégtelennek nem mondhatja. Azonkívül Előd e szavai : „Vagy on kívülem egy Salmutz nevű vajda“ arra látszanak utalni az olvasót, hogy Salmutz, vagyis Álmos hatalma ha nem nagyobb, kisebb és csekélyebb semmi esetre sem volt. A legnyomósabb érv azonban Konstantin ezen szavaiban rejlik : „Ésezen Árpád előtt a magyaroknak más fejedelmök soha sem volt;“ Árpád előtt a fővezér Álmos volt : így világos, hogy Előd a többi törzs főnökkel egyenlő hatalommal rendelkezett, ámbár a többieknél alkalmasint nagyobb tekintélylyel bírt, mi a Névtelenben is nyer támaszt; ez ugyanis míg egyrésről a hét vezér között különbség nélkül Elődöt is is előso-

rolja, másrésről azonban őt Álmos és Árpád után közvetlenül nevezi meg.

De térjünk vissza őseinkhez, kiket Lebediában hagytunk.

Már három éven át tanyázták itt a magyarok, midőn a nagy besenyő nemzetnek egy Kangárnak („mely név nemes és vitéz voltukért ragadt rájuk“) ága és a kazarak közt háború útján ki, az előbbieket legyőzve hazájokat elhagyni, s a magyarok által lakott tájakat megszállani kénytelenítettek. A Kangar-besenyők tehát megtámadták a magyarokat, s őket hazájokból ki is űzték; a magyar nemzet egy része pedig keletnek vette útját s az az őshazával határos tájakon Perzsia mellett telepedett meg; a másik nagyobb rész ellenben ismét jobban nyugot felé vonult és megtelepedett az Atelköz- (Vizköz)nek nevezett tartományban, mely mint Konstantin alább kifejti, „a folyók nevére neveztetik: az első folyó az ugynevezett Baruk, második a Kubu, harmadik az Trullos, negyedik a Brutos, ötödik a Seretos.“⁵¹⁾ Hogy ezen öt folyó elferdítve följegyzett nevei alatt a Szeretet, Prutot, a hajdan Tyrasnak is nevezett Dniestert, a Bugot, és végre a régiek Boristhenesét, a Dniepert kelljen értenünk — Szabó K. szerencsés nyomozásai után bizonyosnak tartjuk.⁵²⁾

Rövid idővel a magyaroknak Etelközben megtelepedésük után, magához hivatá a magyar nemzet iránt élénk rokonszenvvel viseltető kazar kágán Előd vezért, „hogy őt nemzetének fejedelmévé emelje“, Előd azonban híven a még Ázsia rónáin megkötött vérszerződés első pontjához magát a fejedelmi méltóság viselésére te-

⁵¹⁾ De administr. imp. i. h.

⁵²⁾ Akad. Értesítő 1861, I. 123 l.

hetetlennek vallván, Álmos- és ennek daliás fia Árpádra fordítá a kán figyelmét, minek eredménye az lőn, hogy követeket küldött a magyarokhoz, kik is velök ez iránt értekezvén, a magyarok jobbnak tartották, hogy Árpád legyen fejedelem, mint atyja Álmos, mint tekintélyesebb mind észre, mind tanácsra, mind vitézségére nézve igen jeles, és ily fejedelemségre méltó férfiú, kit is a kazarok szokása és törvénye szerint fejedelemmé tettek, fölemelvén őt paizsra.⁵³⁾

Alig ocsudtak föl őseink új hazájokban a besenyő vereségtől, midőn, miután előbb már a kazar nemzet egyik ágával a kabarokkal egyesültek, VI. Leo görög császár által egy, következményeiben ép oly szerencsétlen, mint szerencsés hadjáratra hivattak föl, s engedtek a meghívásnak.

888-ban ugyanis Leo császár, és az akkor az al-Duna és Balkán között lakó hatalmas bolgár nemzet között viszály támadván, miután ez békés uton el nem intéztethetett, Leo császár pedig seregeinek nagy részével keleten volt elfoglalva, a magyarokat hívta föl szövetségre, kik is átkelvén görög hajókon a Dunán, Simeon bolgár fejedelem seregeit háromszor verték és semmisítették meg, ugyannyira, hogy Simeon Disztra (a későbbi Szilisztria) várának erődített falai mögé volt kénytelen vonulni, hogy a Preszthlabonig száguldozó magyar csapatok elől meneküljön.⁵⁴⁾

Alig tértek vissza hazájokba győzedelmes hadjárataukról a magyarok, midőn ismét a német fejedelem Arnulf által hivattak a nagy Morvaország hatalmas fejedelme, a hűségi esküt letenni vonakodó Szvatopluk ellen,

⁵³⁾ De administr. imp. 38 f.

⁵⁴⁾ Eddig Konstantin nyomán irtuk le nemzetünk előtörténetét, az etelközi pusztulás után a Névtelen előadását fogván követni.

kik e meghívást is elfogadták, és Panónniába érkezvén, Keza⁵⁵⁾ által képviselt hazai hagyomány szerint Bánhidán a Rákos mellett legyőzték a morva seregeket, s Atilla hajdani birodalma e fényes boglárának szép emlékét szíveikbe vésve, haza indultak.*)

Mialatt azonban a magyar sereg zöme és magva idegen halantékok körül füzte a babért: Simeon a rómaiak császárával megbékélt és bátorságban érezve magát, a besenyőkhöz küldte és azokkal szerződött, hogy támadják és semmisítsék meg a magyarokat... a besenyők Simeonnal a turkok ellen menének és családjaikat tökéletesen megsemmisíték és az országok őrzésére hátrahagyott magyarokat csuful kiverték.⁵⁶⁾

És midőn a győzedelmes magyar sereg zsákmánnyal gazdagon megrakodva kettőztetett léptekkel sietett családjai körébe, a vízközi haza ha tárán átlépve, mindenhol a vad ellenség pusztításainak jeleit: füstölgő romokat, elgázolt legelőket, földult falvakat s a kedvesek véres hulláit találta, s a megmenekült csekélyszámú rokonokat összeszedve istenhozzádot mondott az elpusztult honnak és ismét nyugotnak véve útját Atilla örökségének megszerzésére indult.

Megindulva tehát éjszak-nyugot irányában kezdték meg utjokat és így Oroszországba és több napi vándorlás után Kiev falai alá értek. A kievi vezér nagyjai tanácsára ellenállásra határozván magát segítségül hívta a szövetséges kunok hét nemzetségét, kikkel egyesítve

⁵⁵⁾ I. k. 4 f.

*) Mi a morva háborút közvetlenül a 898-ban — mint Szabó K. egy terjedelmes értekezésében bizonyítja — történt bolgár hadjárat után, és így 888- vagy a következő évre helyezvén, Luitprand (I. 13) előadására támaszkodunk, e szerint ugyanis ezen hadjárat közvetlenül az etelközi pusztulás- és őseinknek mai hazánkbai bevonulása előtt történt.

⁵⁶⁾ Konstantin 39 f. és Leo Grammaticus.

az orosz sereget megütközni készült a magyarokkal. „Ezt hallván Álmos vezér vitézei — szól nagy lelkesültséggel a névtelen jegyző, — nagyon megbátorodának, s mindjárt megfúvák a hadi kürtöket mindenfelől és összevegyült a két ellenfél serege, s kezdenek keményen vívni egymással, és igen sok elhulla a ruthénok és kunokból. A ruthénok és kunok vezérei pedig, övéiket a hadban hanyatlani látván, futásnak eredének, és hogy életöket menthesék, sietve Kiev városába vonulának. Álmos vezér és vitézei a ruthénokat és kunokat Kiev városáig üzván, a kunok tarfejeit Álmos vezér vitézei mint a nyers tőköt úgy aprítják vala. A ruthénok és kunok vezérei pedig a városba bemenvén, a scythák merészségének láttára, mint a némák úgy elhallgattanak.“⁵⁷⁾

Ezután a magyarok Kievet ostromolni kezdék, de belátván az oroszok a sikeres ellentállás lehetetlenségét követeket küldöttek Álmoshoz, ki is oly föltétel alatt kötötte meg a békét „hogy a vezérek és előkelők adják tuszokul fiaikat, fizessenek esztendőnkint tizezer márka aranyat, s ezenfölül éleséget, öltözetet, s mást a mi szükséges adjanak.

A hét kun vezér pedig ugymint: Ed, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Vajta és Ketel (vagy Retel) „midőn látták Álmos vezér kegyességét, melyet a ruthénok körül tőn, lábaihoz borulva Álmos vezérnek önkényt meghódolának neki mondván: „E mai naptól fogva urunkká és parancsnokunkká választunk utolsó iziglen és hova szerencséd vezetend, oda követünk!“ Így megszaporodva és megerősbulve, kievi kalauzok utmutatása mellett megindultak és Lodomer, a mai volhiniai Vladimir városba értek. De vitézségök hire megelőzte őket s Lodomer fe-

⁵⁷⁾ VIII. fejezet.

jedelme által barátságos fogadtatásban részesítve három hétig mulatott ott az egész sereg, mely idő eltelte után tuszokkal, és ajándékokkal elhalmozva elhagyták Lodomeriát és Galliciában annak fejedelme által hasonlólag fogadtatva, — végre Pannonia határaihoz érkezve, a kárpátok magaslatairól üdvözölhette Álmos seregével ősei birodalmát és örökét.⁵⁸⁾

Átkelve a Galliciát Magyarországtól elválasztó hegyeken, valószínűleg a vereckei szoroson, az ungi részeket szállották meg, és miután odaérkezének azon helyet, melyet legelsőbben elfoglaltak Munkásnak nevezék, mivel igen nagy munkával jutottak a földre, melyet magoknak elfoglalni ohajtának. Akkor ott fáradságaik kipihenése végett negyven napig maradának s a földet ki-mondhatatlanul megszerették.⁵⁹⁾

Midőn a magyar nemzet mai hazánk határait átlépte, Pannoniát különféle népek különböző elemek de többnyire sláv eredetű vagy legalább slávokkal elegyedett nemzetek lakták, külön fejedelmek alatt élve, gyakran idegen gyámság alatt.

Igy a Duna és Tisza között elterülő termékeny síkságot már régebben Keán bolgár fejedelem foglalta volt el, egy az orosz és lengyel határszélekig terjedő birodalmat alkotva, melynek fejedelme ekkor Zalán volt, sláv és bolgár népek felett uralkodva szoros és tán alárendelt viszonyban a nagy Bolgárország fejedelméhez. A Maros és Szamos között egyrészről, másrészről pedig a Tisza, és a Magyarországot Erdélytől elválasztó bércek között fekvő tartományt hajdan Marót fejedelem foglalta el kozár népeket telepítve e vidékre, kiknek fejedelme szintén Marótnak hivatott, gunyból a magyarok által Mén-

⁵⁸⁾ Névtelen IX. X. XI. ff.) ⁵⁹⁾ U. a. XII. f.

Marótnak nevezetve, „minthogy — ugymond a Névtelen — több ágyast tart vala.“ — A Marostól Oroszváráig római eredetű keverék nép lakott, melynek fejedelme Glad olah vezér volt. Végre a Dunán túl a Vág öntözte felső vidéken még a magyarok bejövetelének idejében is Svatopluk unokái voltak a hajdan Nagy-Morvaország név alatt ismert hatalmas birodalomnak urai, mely azonban ekkor már hanyatlásnak indult, s Svatopluk unokáinak egymás között kiütött egyenetlenségek és viszályok folytán végfeloszlásához közel állott. Miután Árpád serege a hosszas ut fáradalmait kipihente: mindenekelőtt további működéseinek támpontot szerzendő, a közel Ungvárt határozta bevenni. Ungvár örségének az időben Labore volt parancsnoka, ki helyzetének tarthatlanságát átlátván, futásban kereste üdvét s Zemplén várának vette útját, mielőtt azonban célját elérte volna, magyar portyázó csapat által elfogatva, a tőle Laborca, ma pedig Latorcának nevezett patak közelében fölakasztatott. A parancsnokától megfosztott erőd ezután csak rövid ideig tartotta magát, és bevonulván a magyarok „a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek, és négy nap lakomáznak.“⁶⁰⁾

És itt miután az ősz Álmos végperceit közeledni látta, minden hatalmat fiának adván át, a vándorló nemzet választott vezérét és fejedelmét, a már elfoglalt és még a jövőben elfoglalandó hazának is fejedelmévé választatá és örömmel tapasztalván anyja jóslatának teljesültét, kimult mielőtt, mint az ótestamentomi népvezető, az ígért földre lépett volna.

Alig zárta be szemeit a magyar nemzet Mózese — és megkezdé Árpád a honfoglalás nagy munkáját, sere-

⁶⁰⁾ Névtelen XIII. f.

geit ugyanis kiküldvén elfoglalá az egész földet, mely a Tisza és Bodrog között vagyon Ugocsáig minden lakóival, és Borsova várát megszállá, és harmadnap víván bevév, falait lerontá s Zalán vezér vitézeit, kiket ott talált, láncra verve Ungvárra parancsolá vitetni.

Midőn ezen foglalásnak Zalán hírét vette, ellenállásra magát elég erősnek nem érezvén, követeket küldött Árpád táborába a bolgárok szövetségével fenyegetődvén. Árpád azonban ildomos magaviselete által többet remélvén elérhetni, barátságos indulattal fogadta a követeket és azon választ adá, hogy habár őt ezen egész tartomány örökségi jognál fogva megilletné, ő vezérök Zalán barátságáért csak a Duna és Tisza között a bolgár határszélekig terjedő földet kéri népe számára; a követeket pedig fejedelmi ajándékokkal elhalmozva, Ondot és Ketelt küldötte követségbe Zalánhoz, kikhez még egy Tarcal nevű serény vitézt csatolt kémlelés végett.⁶¹⁾

Háromnap utazás után Zalánnak a Tisza mellett fekvő Alpár nevezetű székvárosába érkeztek a követek, hol is szívesen fogadtatva, Zalán Árpádnak minden kívánságában megegyezett.

Árpád ezután táborát Szerencsre tévé át, és Borsód vezért a lengyelek földje felé küldé, a határszélek megerősítése végett, ki ott a Boldva vize mellett egy saját nevről elnevezett erődöt építve, visszatért Árpád táborába „és lőn nagy öröm a vezér udvarában.“⁶²⁾

Az első követség eredménye által fölbátorítva Árpád Öcsöböt és Veleket az Erdélyt Biharmegyétől elválasztó hegyekben épült Bihar várába az ott székelő Maróthoz küldé követségbe, „kérvén tőle, hogy ősapja Atilla király igazából engedje át neki a földet a Szamos vizétől

⁶¹⁾ Névtelen XIV. fejezet.

⁶²⁾ Névtelen XV—XVIII. fejezet.

a nyiri határszélig és a meszesi kapuig. Marót a követeket és az ajándékokat nagy kegyesen fogadta ugyan, kérelmökre azonban visszautasító választ adott, „mit Árpád vezér és nemesei meghallván, haragra lobbanának és mindjárt elvégezték, hogy ellene sereget küldjenek.“ Árpád Tast, Szabolcsot és Töhötömöt küldötte seregeikkel Marót ellen, kik ellenállás nélkül nyomulva előre, utközben az elfoglalt vidékeken a Szabolcs, Sárvár és Tas-vásárhely nevű várakat fölépitván, ezekben őrséget hagytak, és a Marót katonái által védelmezett Szatmárt háromnapi ostrom után bevették, mialatt Marót a Kőrös mögé vonult vissza. Tas és Szabolcs miután a Szamos vidékét elfoglalták, elhatározva, hogy Árpád országának határa a meszesi kapunál legyen, visszatértek a Szerencsi táborba: Töhötöm ellenben Erdélybe vezette seregeit hogy azt ha lehető volna magának és maradékainak megszerezné. Töhötöm Erdély elfoglalására Árpádtól engedelmet nyervén, megindult az oláh fejedelem Gyeló (Gelou) ellen, kit az Almás vizénél megvert, ki is a Szamos mellett fekvő várába futván a Kapos folyó mellett megöletett, minek következtében Erdély lakói Töhötömnek meghódoltak.⁶²⁾

Ezalatt Szerencsről a Hernád folyó mellékére tette át Árpád táborát, és Etét s Vajtát Zalánhoz küldötte azon követeléssel, hogy neki a Zagyva vizéig elterülő földet engedné át, ki Árpád e kérelmét sem birt elég bátorsággal megtagadni. Árpád e jó hír hallatára táborát a Zagyva vize mellett fölütvén, ezt a Tiszától a Mátra vizéig terjesztette ki. Innen Szoard, Kadoesa és Huba vezérlete alatt tekintélyes sereget küldött ki, hogy neki Gömör és Nógrád várnépét meghódítsák, és ha szeren-

⁶²⁾ U. a. XX—XVIII. ff.

cséjők kedvez, mennének föl a csehek határa felé Nyitra váráig.“ A három vezér átkelve a Sajón, Galgán, és Verőcén, tábort ütött az Ipoly vize mellett, hol az azon földet lakó slávság, kik előbb Zalán vezér emberei voltak, tőlök való féltőkben magok szabad akaratjokból meghódolának nekik. A Garan vizén átkelve egyesült a három vezér Borssal, ki innen a határokra küldetett, hol azok megerősítése végett a Zólyom erdőben igen nagy kőerősséget emelt, melyet a Névtelen korában Borsod-Zólyomnak neveztek.

Ezalatt Szoard, Kadocsa és Huba Nyitra vára ellen mentek, melynek akkortájt a cseh vezér kegyelméből parancsnoka Zobor volt. Ez a Nyitra vize mellett megütöközván velök, serege megsemmisítettett, a megfutamodtak pedig Nyitra várába huzódtak, melyet miután a magyarok bevettek, az elfogott Zobort a tőle elnevezett hegyormon fölakasztották, és azon föld minden népei meghódolának nekik a Vág vizéig. Miután még több más erődöt bevett a három vezér Magyarország határait a Morva vizéig kiterjesztvén és megerősítvén, visszatért Árpád vezérhez.⁶³⁾

Ekközben azonban Zalán a görög császárhoz és a bolgár fejedelemhez folyamodott segélyért a magyarok ellen, melyet miután megnyert, követeket küldött Árpádhoz azon meghagyással, hogy ez tüstént vonuljon ki az általa birtokba vett területekből. Árpád felelete Zalánéhoz volt mérve, és Atillára, a Zalánnak ajándékba küldött lovakra és a homokra fű- és vízre hivatkozva azt állítá, hogy „azon földet, mely a Duna és Tisza között fekszik, és a Duna vizét, mely Regensburgtól Görögországba foly, pénzökön vették meg.“ Ezen üzenet után

⁶³⁾ U. a. XXXIII—XXXVII. ff.

mind Árpád serege, mind Zalán a görögök- és bolgárokkal egyesülve megindult, és az alpári homokos síkságon mindkét sereg találkozott. Árpád lelkesítő szavaira ennek vitézei nagyon megbátorodának, s Lél azonnal kürtjébe fúva, és Bulcsu zászlót emelve a görögök ellen az első csapatban harcolandók megindulának. És csatába vegyüле mindkét ellenséges sereg és kezdének erősen vívni egymással, és midőn Árpád egész serege viadalra került a görögök ellen, sokan elesetek a görögök és bolgárok közül. Zalán vezér pedig, midőn övéit a harcban hanyatlani látta, futásnak erede, s hogy életét megmentse Bolgárfehérvárba sietett. A görögök és bolgárok pedig a magyaroktól való rettegésökben az utat melyen jöttek elfelejtették, s hogy életöket megmentse megfutamodván, a Tiszát kis folyónak gondolva átakarták uszni. De mivel a magyaroktól való ijedség és rémület lepte volt meg őket, majd mindnyájan a Tisza vizébe haltak, úgy hogy alig maradt meg néhány, kik császárjoknak a hadjárat szerencsétlen kimeneteléről hirt vigyenek.⁶⁴⁾

És ezen győzelem után megindult a magyar sereg és a Körteveltő mellett Gyümölcsös erdő mellett tábort ütve, tartották meg őseink azon fontos nép- vagy országgyűlések egyikét, melyekről emlékeink tüzetesebben emlékeznek; erről azonban más helyen.⁶⁵⁾

A Zalán seregein nyert győzelem után Árpád seregei élén Titelig és a mai szalánkemeni révig jött, s az egész Tisza és Duna alján lakó népeket meghódítván, a bodrogi részeken a Vajas folyó mentében tábort ütött, honnan Bulcsu, Botondot és Lélt erős sereggel Simeon bolgár fejedelem ellen küldötte, boszut veendő azon se-

⁶⁴⁾ U. A. XXXVIII, XXXIX. ff.

⁶⁵⁾ U. A. XL f.

gélyért, melyben anyja részéről nagybátyját, Zalánt részeseltette. Átkelve a Száván a mai Belgrád környékén megütköztek; az ütközet eredménye a bolgár és görög sereg megsemmisítése volt, és Simeon Belgrád várába zárkózott; már másnap azonban követei által békéért esedezett, mit oly föltétel alatt nyert meg, hogy Zalánt a magyarok ellen segíteni nem fogja, hanem Árpádnak meghódolva, híven szolgál, és évenként adót fizet; bevették ezután ostrommal Spalatót, és elfoglalták a Rác-földet, valamint az Unna és Verbas közti tartományt a régi Horvátországot; visszatértökben pedig átkelve a Száván Zágrábot, Pozsegát és Vukovárt bevették, és szerencsés sikerű táborozásaik után megérkeztek Árpádhoz.

Ugyanezen időben Árpád vezér környezetével táborát Csepel szigetére tette át, honnan azután tanácskozás után több sereget küldött ki a honfoglalás nagy munkájának befejezésére.⁶⁶⁾

Mindenekelőtt Szoard, Kadocsa és Vajta Glad oláh fejedelem ellen küldettek, kik is a Marostól a Temesig mindent elfoglalva Glád seregét egy csatában megverték, és Pancsovát valamint Orsovát is bevették, miután, míg Vajta visszatért, a fővezértől nyert engedelem után Szoard és Kadocsa Görögországban pusztítottak, hol az előbbi görög nőt vevén ott állandóan megtelepedett.⁶⁷⁾

Mig ez az ország déli részén történt: Árpád személyesen megindult seregével Atila hajdani fővárosa a még ekkor is nagyszerű Buda ellen, melynek lakosai futásnak eredtek Atila unokái jöttének hírére, hová bevonulva átengedték magokat az örömnök; és az ünnepélyek husz napon át tartattak. Az ünnepélyek megtartása után Buda várából három sereg indult ki. Az egyik

⁶⁶⁾ U. A. XLII—XLIII ff.

⁶⁷⁾ U. A. XLIV—XLV ff.

Ete és Vajta alatt a Drávaig vitte győzedelmes fegyvereit, a második Öcsőb és Ős vezérek alatt Veszprémet és Vasvárt vette be, s a Balaton egész vidékét elfoglalta; a harmadik végre a fővezér alatt a Rába és Rábca tájkát foglalta el, s a Pannonhegyről vetett egy örömteli pillantást az oly rövid idő alatt szerzett honra.⁶⁸⁾

Alig tért vissza családja körébe a honfoglaló, midőn nagy örömben részesült Zsolt (Zoltán) fia születése által, mely örömteljes esemény illő megületesére ismét nagyszerű ünnepélyeknek lett Csepel színhelye. Azonban az ünnepélyes lakomák és harci játékok kedélyes zaja nem feledteté el a magyarokkal az ország ügyeit sem; és a még le nem győzött Ménmarót ellen küldötték Öcsőböt és Veleket, kikhez miután a Korógy folyón átkeltek, egy székely sereg is csatlakozott, és Bihar falai alá érkezvén, azt ostromolni kezdték. Már tizenhárom napon át folyt az ostrom mindkét részről makacs kitartással, midőn tizenharmadik nap a kapuk megnyitak a magyar sereg előtt; minek hallatára Ménmarót követeket küldött a vezérekhez, őket közbenjárókul kérve föl Árpádnál a béke megkötésének ügyében; Bihar várának birtokolását élethossziglan kikötvén magának és leányát Zsolttal eljegyezvén, Mén-Marót halála után Bihar is minden tartományaival együtt Zsoltra levén szállandó, mely föltételeket miután Árpád elfogadott, Öcsőb és Velek Mén-Marót leányát lakodalmat tartva átvevék, és Bihar Marót birtokában hagyták.⁶⁹⁾

És ezzel a honfoglalás bevégezve, — Magyarország a magyar nemzet új hazája meg volt alapítva.

Azonban minél nagyobb volt a szerencse, mely a magyaroknak fegyvereit koszoruzta, minél nagyobbak

⁶⁸⁾ U. A. XLVI—L ff.

⁶⁹⁾ U. A. LII. f.

és fényesebbek voltak hadjárataiknak eredményei: annál inkább fokozódott a különben eredetileg is harcias szellemű és jellemű magyar nemzetnek nem csak harcvágya, hanem kincsszomja is.

Egyrésről a harc- és hírvágnak másrésről azonban pénzsomj- és birvágnak kell hogy tulajdonítsuk azon pusztító hadjáratokat, melyek már Árpád uralkodása alatt kezdének szokásba jöni, midőn és később Zsolt és Taksony sőt gyakran Gejza alatt is kisebb nagyobb seregekkel és csapatokkal pusztítva vonultak keresztül egyes tartományokon, gyakran fél Európán pusztítva tüzzel vassal.

A fuldai évkönyvek szerint már 900-ban nyugtalanították a német birodalmat, a mai Austriát és Bajorországot pusztítva, kolostorokat — különösen kiemelik a kremsvölgyi Szent Flóriánhoz címzettet — gyújtogatva, míg a magyar seregnek egy része vereséget szenvedett, Richard passauai püspök s Luitpold enusbergi örgróf seregétől.⁷⁰⁾

Ugyanezen esztendőben a Kulpa partjain táborozó magyar csapatok, Karinthián, Istrián és Friaulon át Olaszországba törtek, hol azonban az Adda partjain Berengar király háromszor nagyobb serege által bekerítve a kétségbeesés növelte és fokozta erővel törtek maguknak utat, és fölső Olaszországban még egyideig pusztítva, csak 902-ben tértek vissza gazdag zsákmánnyal megterhelve hazájokba.⁷¹⁾

Ugyanezen évben még Bajorországra is törtek, hol azonban miután vezérök Csörsz orgyilkos uton megöletett, majdnem az egész sereget megsemmisítették; 901-ben

⁷⁰⁾ Herm. Contractus 899-ik, Regino 900-ik évhez.

⁷¹⁾ Herm. Contr. i. h.; Luitprand II. k. 4. f.; Turóc II. 24.; Névtelen LIII f,

Karinthiát és 906-ban Szászországot látogatták meg kalandozó csapataikkal.⁷¹⁾

Miután Ménmarót meghalt, és így ennek birtoka is Zsoltra szállott, Pannonia, a legtagabb értelemben magyar tartomány lett. Midőn Zsolt Magyarország határait kiszabta, ezek a következők valának: a görögök felől a Vaszil kapu és a rác föld, nyugotról a tengerpart, hol Spalató van, Németország felől Göncöl hidja (Szabó K. vélekedése szerint a Triesing patak partján fekvő Gunzelsdorf), a csehek felől a Morva vize, és a lengyelek felől a Táttra hegye.⁷²⁾

Ezek után urunk születésének 907-ik esztendejében Árpád elköltözék e világból, ki is tisztességesen lőn eltemetve egy kis patak fölött, mely kő mederben folyik alá Atila király városába, hol is a magyarok megtérése után templom építettet.⁷³⁾

A nagy honfoglaló halála után alig kiáltották ki a magyarok annak kiskorú, 12 éves fiát Zsoltot vezérök és fejedelmöknek, midőn a németek ujjongva fölhasználni törekedtek e jó alkalmat azon hiedelemben, hogy a honfoglalóval a magyarok bátorsága és vitézsége is sírba szállott. Hattó mainzi érsek Lajos kiskorúsága alatt birodalmi kormányzó tanácsára Auersberg és szent Flórián monostora között fegyverre szólították az egész bajor sereget a magyarok ellen; ezek azonban megelőzték a támadást és velök győzedelmesen megütköztek.⁷⁴⁾ Ugyanez évben még a bolgárok ellen is viseltek győzedelmes hadjáratot.⁷⁵⁾ 908-ban pedig Szászország- és Thüringiában pusztítottak, s Lipót örgrófot megölték.⁷⁶⁾

⁷¹⁾ Herm. Contr., Chronicon St. Galli, Lamb. Schaffn. 900-ra.

⁷²⁾ Névtelen LVII. f. ⁷³⁾ U. A. LII. f.

⁷⁴⁾ Regino folytatója 907-re; Freisingeni Otto IV. 15.

⁷⁵⁾ V. ö. Katona i. m. 277 l.

⁷⁶⁾ Herm. Contr. 908-ra.

És míg a magyar nemzet egy része idegen földön szerzett a magyar névnek hírt és dicsőséget: a másik rész a hazát szervezte és kormányozta, igazgatta a harci működéseket, miért is midőn Zsolt tizenhárom esztendőös vala, az ország minden előkelői közértelemmel és egy akarattal némely országbírákat rendelének a vezér alá, kik a szokásos törvény szerint végezve, a viszálykodók pereit és versengéseit intéznék el. Másokat pedig a sereg vezéreivé tőnek, kikkel különböző országokat dúljanak, kiknek nevei ezek valának : Lél, Vérbulus és Botond.⁷⁶⁾ —

910-ben ismét Németországban Augsburg falai alatt találkozunk őseinkkel, hol ezek Lajos seregeit, mint rendesen, úgy ez alkalommal is megverték, azonban csak hét órai kétes harc után, mire azok egész Bajorországot előzőnlötték kalandszerű hadjárataikkal; 912-ben azonban, midőn zsákmánynyal gazdagon megrakodva hazatérni szándékoztak, Oetingennél az Inn folyó mellett a bajor seregek által megtámadtatva, nagy vereséget szenvedtek, úgyannyira hogy egy német krónista előadása szerint csak harminc ember menekült meg a magyar hadseregből.⁷⁷⁾

Ezalatt a talán igyekezeteinek eredménytelenségén kétségbeesett Lajos kimult, s utódja I. Konrád lett, kinek uralkodását egyrésről a német fejedelmek egyenetlenségei és lázadásai, másrésről pedig a magyarok fölötte gyakori berohanásai tették nevezetessé. A pártoskodásoknak volt eredménye, hogy büntetlenül és úgyszólván ellenállás nélkül újíthatták meg évenként a magyarok pusztítóhadjára taikat Bajor-, Szászország- és Turingiában. Szerencsés kimenetel által fölbátorítva Elsass-

⁷⁶⁾ Névtelen LIII. f.

⁷⁷⁾ Herm. Contr.; Lamb. Schaffnbg.; Chron. S Galli; Regino folytatója; Luitprand II. 12, Névtelen LIV f.

és Lotharingiáig nyomultak és virágzó városokat — így Bázelt is — nem ritkán porrá égettek és földúltak.

Elősegítették ezen gyakori hadjáratokat, mint már érintettük, a német fejedelmek egymás- és a királylyali viszályai is, nemcsak nemlegesen, hanem gyakran tevőlegesen is, miután a magyar seregek a lázadók által gyakran segítségül hívtak. Ezen viszornynak tulajdonítandó, hogy 918-ban, midőn Arnulf bajor herceg I. Konrád ellen föllázadt, kísérletét azonban siker nem koszorúzta, ez családjával együtt a magyarokhoz futott, hol is Konrád haláláig tartózkodott.⁷⁸⁾

921 és a következő esztendőben Berengárt védelmezték az ellene föllázadt országnagyok ellen; ⁷⁹⁾ 923-ban a dalemnici slavok mellett harcoltak elnyomóik, a németek ellen.⁸⁰⁾ 924-ben már ismét Olaszországban vannak, megboszulandók szövetségesök Berengár meggyilkolását, hol miután Páviát kizsákmányolták és fölgyújtották, két részre osztott a sereg: az egyik visszatért, míg a másik rész nemcsak Burgundia- és Franciaországban, hanem a pyraenei félszigeten is pusztított. 925-ben a német császár-tól követelve a rég meg nem fizetett és szerződösszerűleg őket megillető adót, miután ez megtagadtatott, Szászországba vonultak, hol Henrik seregeit meggyőzték.⁸¹⁾ Ezalatt azonban egy magyar fővezér kerülván a németek kezeibe, ezt csak oly föltétel alatt ígérték szabadon bocsátani, ha a magyarok 9 éves békét engednének, fönmaradván a németek részéről az adófizetési kötelezettség. Ezen kilenc év elteltével, mely alatt a németek seregeiket begyakorolni, azokat a magyarok harci modo-

⁷⁸⁾ Annalista Saxo 919-re; Luitprand II. 7. 8.

⁷⁹⁾ Luitprand II. 16. 17. Névtelen LIII. f.

⁸⁰⁾ Vitichindus I.

⁸¹⁾ Regino folytatója 924-re; Luitprand III. 1. Siegbert G. 925-re.

rába is beavatni igyekeztek: a magyarok egyszerre három sereget szereltek föl. Az egyik Tráciát pusztította és Konstantinápolyig nyomult;⁸²⁾ a másik Olaszországba ment, Hugó király azonban pénzzel és ajándékokkal távozásra bírta; a harmadik végre Németországba volt küldve Henrik ellen, ki a kikötött adót megfizetni ismét vonakodott; az adó megtagadás eredménye háború lőn: a magyarok a német seregekkel Merseburg közelében ütköztek meg, mely ütközet kimenetele a magyarokra nézve gyászos volt.⁸³⁾

Azonban ezen vereség nem fosztotta meg a magyarokat bátorságuk- és vakmerőségöktől: 936-ban Henrik halála után I. Ottó választatott meg, és ugyanezen évben a magyaroknál mulatott Arnulf is meghalt, minek következtében két sereget küldve ki, Németországot dúlták, az egyik különösen Bajországot, a másik pedig Elsasst és Lotharingiát. 938-ban Thüringenben, Szászországban, és Westphalenben, 940-ben Olasz- és Spanyolországban, 943-ban Tráciában és ugyanazon évben a görög birodalomban is hadakoztak, hol azonban a Romanus Lacapenus által küldött Theophanes Patricius mint közbenjáró a békét kieszközölte. 944-ben. Bajorország- és Karinthiában pusztítottak.⁸⁴⁾

Ezek és ily előzmények után úgy látszik Zoltán is belátta ezen hadjáratok káros következményeit a honra és nemzetre, minek következtében ezek folytatását a törzsfőeknek valószínűleg megtiltotta; élte utolsó éveiben

⁸²⁾ Herm. Contr. 926-ra; Luitprand III. 4. Vitichind i. h.

⁸³⁾ Cedrenus velencei kiadás szerint 493 l. Theophanes u. o. 197 l. Georgiosz Monakhosz u. o. 439 l. Simon Logotheta u. a. 366 l. Névtelen XLII f. Luitprand II 8. 9. Vitichind i. h. Sigib. G. 934-re. Flodoardus 933.

⁸⁴⁾ Vitichind II. III. kk. Herm. Contr. 937-re, Turócz II. 25. Névtelen LVI f. Luitprand V. 3. A görög írók ii. hh. Aloldus, Regino folytatója 944.

legalább minden gondot csak az ország belállapotának javítására fordított.

„És midőn Zsolt és magyar vitézei mindenfelől így meggyökeresedtek, akkor Zsolt vezér fiának Taksonnak nőt vőn a kunok földjéről, és még életében elfogadá nemeseinek esküjét és fiát Taksont vezérré és uralkodóvá tévé egész Magyarország fölött, s maga Zsolt vezér, fia uralkodásának harmad esztendejében a test bilincсібől a minden test utjára költözék.“⁸⁵⁾

Ekkép nyilatkozik a Névtelen Zsolt kimulta- és Taksony megválasztásáról; — mindkét esemény valószínűleg 946-ban vagy egy évvel utóbb a következő évben történt.

Alig lépett a tizenhétéves Taksony atyja és előde trónjára, midőn harcias és bátor szellemének már jeleit adá. Bajországban madarász Henrik gyakorlott seregei némi félelemmel töltvén el a magyarokat, Olaszországot választották kalandjaik színhelyévé, hol a Hugo és Berengár között kitört viszályok és egyenetlenségek nagyobb és könnyebb sikerrel kecsegtették; — és valóban hosszas pusztítások után Berengár kénytelen volt tíz véka pénzen vásárolni meg a békét.⁸⁶⁾

Említettük, hogy 943-ban a görögök Theophanes Patricius közbenjárása által a magyarokkal öt évre békét kötöttek, ezen béke idejének lefolyta után történt, hogy, mint görög írók: Scylitzes, Zonaras és Cedrenus mesélik, két magyar vezér Bulcsu és Gyula Konstantinápolyba jöttek, hol Konstantin keresztatyasága mellett megkereszteltettek és római patriciusi méltósággal díszítettek föl. Bulcsu hazatérvén, a keresztény hitet elhagyta; nem úgy Gyula, ki Hierotheus püspököt magá-

⁸⁵⁾ Névtelen LVII f.

⁸⁶⁾ Sigbr. Gembl. 944-re.

val vivén, családját is megkereszteltette, és így Sarolta által nemzetünk megtérésének volt legfőbb előmozdítója.

Mennyire nem állanak azonban másrésről Schvarz állításai és következtetései — dolgozatunk második felében — fogjuk látni.

950-ben Bajorországba törtek, itt azonban Henrik herceg által megverettek; 951-ben Olaszország- és déli Franciaországban, 952-ben pedig a görög tartományokban kalandoztak.⁸⁷⁾ Eközben 953-ban Németországban Otto császár ellen fia Rudolf herceg föllázadt, kinek pártja, miután magokban semmit sem árthattak — mint a Névtelen megegyezve a német krónikákkal elbeszéli — a magyarok segítségét kezdék kérni; mivel tudják vala, hogy a magyarok győzhetlenek a megszokott hadi dolgokban, és hogy Isten általok boszújának ostorát nagy sok országokra terjesztette volt. A magyarok engedtek a meghívásnak, és maga Konrád, a lotharingiai herceg által vezetve majd egész Németországot pusztítva bekalandozták Bulcsu Lehel és Botond vezérek alatt és mérhetlen zsákmánynyal Francia- és Olaszországon át hazájukba visszatértek. — A tömérdek elrabolt kincs által fölizgatva 955-ben ismét egy új hadjáratra határozták magokat Németországba, a fejedelmek egyenlenségeire építve; nem tudták ugyanis, hogy Konrád atyjával már előbb kibékült. Miután követeik által a német birodalom állapotát és helyzetét kikémlelték, majdnem százezernyi sereg élén megindult Taksony, és népével a Duna és fekete erdő közötti tartományt előzőnlötte. Míg a német seregek maga Otto vezérlete alatt Augsburg falai alá gyülekeztek: a magyar sereg két hadteste Lehel és Bulcsu alatt a Lech mezőn foglalt állomást, míg Botond

⁸⁷⁾ Ditmar II. Vitichind III. Regino folytatója 951, 952. Herm. Contr. 953. Névtelen LVI. f.

csapatjaival távol volt. Midőn az első két magyar vezér a német seregeket megtámadta, a cseh és schvab csapatok rendetlenségbe kezdettek jőni, azonban a frankok helyreállították az egyensúlyt, és midőn Ottó a szent lándzsával fölfegyverkezve seregei zömével a támadást megkezdette: a magyar seregek többé nem tarthatták magokat, és részint lemészároltattak részint futásnak eredve a Lech hullámaiban találták sírjokat. Az elfogottak között Bulcsu, Lehel és Ursu vezérek is voltak, kik haditörvényszék ítélete folytán fölakasztattak. A nemzeti hagyomány meséli, hogy az egész nagy seregből csak hét ember menekült meg, kiknek a németek füleiket és orraikat levágva, midőn hazaértek, a magyarok által polgári jogaiktól megfosztva „magyarkák-“ és „gyászvitézek“-nek neveztettek s koldulás által tartották föl életüket. Botond meghallva a magyar sereg vereségének hírért, a fekete erdő rengeteiben várta Otto hazavonuló seregeit, s ezeket megsemmisítve sokat közülök elfogott, másokat pedig megölt.⁸⁸⁾

Az augsburgi vereség által elrettentve Németországnak egy ideig békét hagytak; 958-ban Tráciát pusztították és Konstantinápolyt is fenyegették, azonban Potus Argyrus patricius által megveretve a foglyok és zsákmánytól megfosztattak. 961—963, a bolgárok ellen viseltek háborút, kik a gyáva Péter fejedelem alatt ellentállni gyengék levén, oly föltétel alatt kötöttek békét, hogy a görögöket a magyarok ellenében segíteni nem fogják. 969 és 970-ben Sviatoslav orosz herceget segítették a görögök ellen viselt háborújában, azonban Bardas által Drinápolynál megverettek.⁸⁹⁾

⁸⁸⁾ Regino folytatója 955. S. Udalrik élete 12 f. Vitichind III. Dittmar Chron. II.

⁸⁹⁾ Simon Logotheta i. k. 371. Theophanes u. o. 216. Cedrenus 522—524 ll.

Ez időtájra esnek a lorch-i püspökök- és Volfgang-nak a magyarok megtérítését célzó kísérletei, — miről más helyen — ezeket azonban siker nem koronázta.

Két évvel pedig a görög-drinápolyi vereség után meghalt Taksony, azon meggyőződéssel szállván sírba, hogy nemzetének európai állását harcok által megállapítani akarni ezentúl tévesztett irány, és azon tudatot hagyva fiára, hogy ez csak békés uton a kereszténység és a keresztény polgárosodás behozatala és terjesztése által lenne eszközölhető.

A kereszténység behozatalát és a magyar nemzet megtérítését érdeklő tények és események, dolgozatunk második részének fogván tárgyát képezni : e helyen röviden kívánunk lenni.

Midőn Taksony halála után 972-ben Gejza a kormányt átvette, ezt azon elhatározással tette, hogy okulva elődei példáján, a nemzetet és európai lételét veszélylyel fenyegető pusztító hadjáratokat és kalandokat megakadályoztatni és megszüntetni, népét pedig és nemzetét békés foglalkozásokra bírni fogja. És ezen határozat megtestesítése volt életének főadata, ez azon cél, melyet működésének kitűzött.

Midőn tehát röviddel trónralépte után Otto császár fényes követsége Bruno verdeni püspökkel élén udvarában megjelent, őt üdvözlendő és reábirandó, hogy a német birodalmat ezentúl megkímélje és a keresztény vallás terjesztőinek működéseit ne akadályozza : Gejza készítetve érzé magát, követei által a császárt hasonló érzelmeiről tudósítani. A térítő küldése és az egész térítési munka vezetésével a császár és pápa által Piligrin, passau-i püspök lőn megbízva, kit az utóbbi egyszersmind Pannónia fölött érseki hatalommal ruházott föl. A Piligrin által küldött térítők működéseinek fényes sikerét

élénk színekkel ecsetelte önmaga a pápához intézett levelében, melyből tudjuk, hogy rövid idő alatt csak az előkelőbbek közül 5000-en kereszteltettek meg, és mi több, az egész nemzet készségesnek mutatkozott a kereszttség fölvételére. Megakasztották azonban a külföldi térítők sikeres működésének folyamát a 975-ben II. Otto császár és bajor Henrik között kiütött egyenetlenségek. Henrik a magyarokat is segítségül hívta : Piligrin rendületlen hűséggel Ottó pártján állott, s így a magyarok a külföldi egyháziakat is elleneiknek tartva, azokat valószínűleg kiűzték vala az országból; annyi legalább bizonyos, hogy Piligrin háznépét és káptalanját fölkoncolták. A következő évben azonban mind Henrik-, mind szövetségeseinek seregei a Bajorországba nyomult Otto által megveretvén : a béke ismét helyre állott. Négy évvel ezután 970-ben született az égi követtség által előre megjelentett István. Ugyanezen évben egy fontos terület megszorítást szenvedett Magyarország. Eddig ugyanis Mölk várában erős állomást foglalván a magyarok, ezen erődből kisebb kirohanásaik által igen nyugtalanították az austriaiakat : míg ezek Leopold örgróf alatt nemcsak Mölköt, hanem az egész régi Noricumot vették el a magyaroktól, ezeket a mai Kopasz hegyig nyomva vissza. 983-ban jött Béla a szent püspök hazánkba, ki hívei a csehek erkölceinek romlottsága által elkedvetlenítve Rómának egy kolostorába vonult vissza, innen azonban a pápa parancsára visszatért hazájába. Utközben tehát Magyarországot is meglátogatta, és itt sok másokon kívül, a szent hitet hirdetvén, Gejzát és fiát Vajkot, ki a kereszttségben István nevet vett föl, megkeresztelte.

A következő évben volt Istvánnak egybekelése Gizella bajor hercegnő, II. Henrik császár nővérével; 996-ban pedig a szent mártoni apátságnak megvetve

alapját és azon számos bevándorolt külföldi főúr és főpap megtelepítése által hazánkban a kereszténység- és az európai műveltségnek majdan erős törzsszé fölnövendő magvait elhintvén : 997-ben azon öntudattal szállott sírba Gejza, hogy célját elérte, földadatát híven és szerencsésen teljesítette— és így nemzeti lételünk- és európai életünknek lőn megalapítója, kedves emlékezetet biztosítva magának mind a történelem lapjain, mind pedig a hálás utódok szíveiben.

997-ben Gejzát, fia István követte a kormányban. Gejza azon igyekezeteinek, melyek által az ősvallást a kereszténységgel, az ősi hagyomány szentesítette szokásokat európaiakkal, az ázsiai, már célszerűtlenné vált politikai intézményeket ujabbak-, korszerűbekkel kívánta fölváltani, országszerte sok ellenzője is volt, kik légből kapott rágalmak- és indokok által a népben a bizalmatlanságot szítani célul tűzték ki magoknak. István trónraléptével a hagyományos régi visszahozatalához semmi remény többé nem lévén, az elégyületlenség még nagyobodott, az elégyületlenek száma nőttön nőtt.

Ezeknek, kik csak az alkalmas pillanatot várták hogy fölkeljenek, élén Kupa állott a somogyi ispán, szent Istvánnak egyik nővére által rokona. A dunántúli lakosoknak tekintélyes száma Kupa mellé állván, az Esztergomban székelő fejedelem jónak látta seregeivel a Duna másik oldalán, a mai Kéménd helyén táborát fölűtni. A fiatal fejedelem seregében magyar csapatokon kívül, szép számban valának a bevándorolt külföldiek is képviselve. A harci működések wasserburgi Wencelin, Hunt és Páznán igazgatták.

Ezalatt azonban Kupa seregeivel Veszprém várának falai alá sietett, hol István a lázadókkal diadalmasan megütközött; Kupa Wencelin kardjának csapásai alatt

lehelte ki lelkét. A győzelmet a vétkesek büntetése és István fogadásának beváltása követte, mely szerint győzelem esetében Somogy tizedeit a pannonthalmi apátságnak ígérte adományozni.

Az elégtelennek legyőzetése után István még erősebben fogott hozzá a nagy munka kiviteléhez.

Miután azonban a kereszténység fölvétele és az európai műveltségnek meghonosítása által Magyarország tényleg az európai művelt államok sorába fölvételt : hátra volt még az alkotmánynak korszerű átalakítása által ezt bevégezni ; mi meg is történt, midőn a második évezred hajnalán István a koronázás által királylyá avatva, szélesbült jogkörével a patriarchalis függetlenségnek véget vetett, az eddig eloszlott és szétforgácsolt erőket összepontosítván, a nemzet majdani nagyságának megveté erős alapját.

És midőn az első ezer év alkonyán egész Europa rettegve várta enyészetét : nemzetünk európai életének akkor tünt föl bíboros koránya és jövő tett-dús életének szép reményekkel kecsegtető hajnala.

A.

A MAGYAR NEMZET

MŰVELTSÉGI ÁLLÁSÁNAK

VÁZLATA

AZ ELSŐ FEJEDLMEK KORSZAKÁBAN.

A XVIII-ik század végső és a XIX-ik első évtizedeiben a külföldi — többnyire német — tudósok, kezdve Schlözer- ezen irány atyjától, napjainkig, az olvasó közönség között azon nem épen dicsőségünkre váló véleményt kezdték terjeszteni, hogy őseink, midőn őslakhe-lyeiket elhagyva Atilla és Baján örökének e legszebb boglárát, mai hazánkat elfoglalták, s az akkor „művelt“ nemzeteket vakmerő berohanásaikkal nyugtalanították, nem tartoztak a „Cultur-Völker“-ek sorába, hogy továbbá a szó legszorosabb értelmében a barbarismus és bárdolatlanság áthatlan homályában tévelyegtek; hogy ezen nemzet magasabb történeti hivatással nem bírván, az isteni gondviselés által csak sujtó karának büntető eszközeül használtatott; és habár még mai napig is bírja, mint a bárdolatlanság, őskori sötétség „per eminentiam“ képviselője, az ősök foglalta földet, — mint a különben nagy-tudományú Herder megjósolni szíves volt — pár század mulva a vándor Pannonföldén nemzetünknek, önállóságunk- és hazai nyelvünknek hírét hamvát sem fogja ta-lálni.¹⁾

¹⁾ L. J. G. Herder sämmt. WW. Zur. Gesch. u. Philos. Stuttg. u. Tübing. 1828 VII. Ideen zur Gesch. der Menschheit IV. 20 l.

Ezeket azonban a nagy bölcész még a XVIII-ik században írta volt, midőn nemzetünk alig nyugodhatott ki a nyugotot elborítással fenyegető török ellen négy-száz éven át viselt harcokból : míg az általunk megvé-dett nemzetek kényelmesen élvezve a béke előnyeit, nem csoda, ha óriási léptekkel haladtak elő a műveltségben és tudományokban.

De miután a török és az ezeket követő francia há-borúk zaja elhangzott, e század második tizedében nemzetünk is letehetette az oly hosszú időn át nem cse-kély dicsőséggel forgatott fegyvert : arányos léptekkel kezdé követni a nyugotnak haladó művelődését, mely-lyel jelenleg, azt már úgyszólván elérve, vagy legalább minden tekintetben megközelítve, lépést tarthat.

És mióta nemzetiségünkre, nemzeti önállóságunk és ezek föntartására nagyobb súlyt fektetünk, mint előbb ; mióta nemzeti nyelvünk tökéletesítésére és literaturánk művelésére nagyobb gondot fordítunk mint előbb, külö-nösen mióta 1848-ban ezeréves, középkori előítéletek alapján épült alkotmányunkat a korszellem igényeihez alkalmazni igyekeztünk : a művelt külföld is figyelem-mel kíséri és méltányolva tekinti szon nemzet mozzana-tait, mely néhány évtized alatt tudta magát, a szerencsét-len körülmények által feltolt bilincseket lerázva, a mű-velt nemzetek sorába fölkuizdeni.

És főleg mióta a rectio diadalmas fölülkerekedésé-nek és uralkodásának alig mult évtizedében, a nagy nyomás ellen-nyomást idézvén elő, férfias önérzettel vívta a szellem élet-halál harcát, idegen formák ügyetlenül reátukmált intézményei, egy minden életet előlő rend-szer, egy nemzeti nyelvünket a természet legszentebb jo-gainál fogva megillető szentélyéből kiűzni kívánó idegen nyelv ellen,— és így megtörve az absolutismus hatalmát

nemcsak önmaga, hanem a birodalom egyéb népei számára is teremté a szabadság szebb korszakát; azóta a legműveltebb nemzetek is nemcsak hogy levetkeztek a százados előítéletekben gyökeredző ellenszenvet, hanem azok jóakaratával és rokonszenvével méltán dicsekedhetünk.

Herder tehát a nagy bölcsész, de szerencsétlen jós, napjainkban alig fog valakit találni, ki jóslatának hitelt adna, mert ellenkezőleg általános azon meggyőződés, hogy hazánk számára még nagyszerű és fényes jövő van főtartva, hogy vissza fog még jőni nagy Lajos és a nagy Hunyad fiának dicső kora, hogy fog jőni idő, midőn három tenger hullámai fogják mosni a hatalmas magyar birodalom partjait. —

Fölösleges lenne azok ellen, — számuk, hála az égnek! csekély — harcolni, kik hirhedt elődeikkel egy uton járnak, olyanok ellen, kik még e század második tizedében is így írtak hazánkról: „In hac terra inhospitali, et latronibus et barbaris hominibus plena, ubi ego saltem nonnisi apud dominos officarios Dominiorum Regionum, et metalliferorum, nec non apud Sacerdotes Evangelicae confessionis refugium reperire potui, et in quam propter leges constitutas Scientiae parum penetrare possunt;“²⁾ elfogultság és elévesült gyűlölet ellen nincs fegyverünk! és azok, kiknek becsülésére törekednünk kell, már mentek ily előítéletektől.

De csekélyebb azok száma, kik mentek lennének azon illúsiótól, hogy őseink európai megtelepedésök első századaiban csakugyan a külföldi krónikásoknak rémtület és rettegés dictálta szavaival ecsetelt félvadok és embeifalók voltak; így sajnálattal kell említenünk egy Rotteket, ki a magyaroknak egy freisingeni Otto: „Facies tetri, oculis profundis, statura humiles, moribus et lingua

²⁾ Flora Carpatica 1816 Praef. XII. l.

barbari“-féle szavaiban foglalt leírását a XIX-ik század magyarjaival összevetvén, inkább a fölött fejezte ki csodálkozását „hogynépünk testalkatát Európában oly előnyösen tudta megváltoztatni;“ semhogynépünk belátná, hogy imádott krónistái is csak gyarló emberek voltak, szintén hibáztak, és képeik vázolásában kissé vastag vonalokat, füstésében pedig kissé kirívó színeket használtak.

Ezek már kötelességévé teszik az irodalomnak s annak művelőinek, fölhasználni minden alkalmat, hasonló nemzeti becsületünket elhomályosító rágalmak visszautasítására, ezek ellenében okadatolt bizonyítékok és érvek segédelmével kivívni, hogy ősünk sem bevándorlásuk előtt és alatt, sem később s annál kevésbbé István uralkodása alatt és után, barbárok nem voltak; hanem ha nem is birt a természet népe a XIX-ik század mesterkélt műveltségével: birt egészséges ész-, tiszta erkölcsök-, józan törvényekkel, célszerű alkotmány-, kormányforma- és valóban észszerű vallással,— minél többet csak olyanok várnak és követelnek, kik a multat korlátolt elméjükkel másképp nem is képzelhetik, mint koruk jelmezében.

A legnehezebb föladatok egyike, a nemzetek műveltségi állásának csak kissé tökéletes rajzát adni, midőn azok őslakaik félhomályából kibontakozva egy új haza foglalásán fáradoznak, mert míg egyrészt kebelökben nem birnak férfiakat, kik a fegyverek harcias lármája közepette a tudományoknak élve egykorú jegyzeteikben koruknak képét az utódok számára hátrahagynák: másrészt a velök ellenségesen érintkezett nemzetek történet- vagy évkönyvíróinak tollát legtöbbnyire könnyen megmagyarázható részrehajlás és elfogult gyűlölet vezérli.

Ugyanez áll az Istvánt megelőző kor magyarjairól

is. Midőn ezek a kilencedik század második felében őshazájokból megindultak és jelen hazánkat elfoglalták: a közelegykorú emlékek gyéren elszórt adataiból, a nemzetünk kül és beléletéből, annak egyes mozzanatai nemzetünk alkotmánya- és kormánya-, életmódja-, szokásaiból, ősi hite- és nyelvünk szelleme-, valamint a későbbi időkből is a körülmények okszerű megfontolása mellett vont következtetésekből kétségbevonhatlanul kitűnik, hogy magokkal hozták a műveltség- és művelődésnek oly nagy tőkéjét, minőt a népvándorlás bármelyik szereplő népénél eredménytelenül keresnénk.

Mindazonáltal ha a mondottakat egész általánosságban bebizonyítani nem is nehéz: annál nehezebb okadatolt ítéletet hozni a részletekben. Őszintén bevallották ezen föladat nehézségeit mindannyian, kik őseink műveltségi állásának vázlatát, rajzát adni megkísérették. Sajnálaítal emeli ki Toldy F. is, midőn őseink nyelvéről értekezik, hogy az idő nem kimélt meg egy sort sem összefüggő beszédben, eleink pogány korából.³⁾ „A magyar nemzet belviszonyairól Európában — így Szalay László — s névszerint Pannóniába érkezésétől a X-ik század végéig, midőn a keresztséget fölvette s a műveltség és politikai élet új stadiumába lépett csak egyes, csak kissé gyér vonások maradtak reánk a bizanci és nyugoti írók s legrégibb krónistáinknál, mikből magunknak egészet alkotni, csak a képzelődés és hozzávetés segélyével — mik tudnivalóképen könnyen tévutra vezethetnek bennünket — lehetséges.“⁴⁾ Így Szabó Károly is.⁵⁾ Csak viszhangja ezen jeremiádoknak az, mit Kerékgyártó legújabb munkájában mond: hogy t. i. e téren majdnem le-

³⁾ I. M. U. M. M. 1850. I. 4. 3. 1.

⁴⁾ Magy. Tört. I. 48. 1.

⁵⁾ A vezérek kora. Budapesti szemle 1858. III. 204 1.

győzhetlen akadályokkal kell megküzdeni.⁶⁾ De ha őt elődei példája bátorítá föl, kik előtte e téren, midőn még nagyobb és számosabb akadályokkal kelle megküzdeni, őseink műveltségi állásának kielégítő hű rajzát adva, meglehetősen sikert arattak: mi már nem panaszkodhatunk; és annál kevésbbé, minthogy Kerékgyártó — mint már mondtuk — a kútfők szétszórt adatai és a későbbi írók eltérő véleményeinek összehordása és összeállítása által az utókor e tárgy körüli munkálódásának izasztó munkáját nagy mérvben megkönnyítette. —

A nemzetek kiműveltetése ugyanazon eszközöktől, műveltsége ugyanazok mikénti fölhasználásától függ, mint az egyes embereké. A körülmények ép oly befolyást gyakorolnak a nemzetek, mint egyes emberek kiműveltetésére. Valamint az egyesek, ép úgy egész nemzetek is kényelem utáni törekvéseiket és fényűzési hajlamukat igyekezzvén kielégíteni, kényszerülnek a szunyadozó erőket fölébresztteni, használni és tehetségeiket kifejtteni. Valamint az egyeseknek műveltsége azon körülményektől függ, melyek között élni kénytelenek: úgy a nemzetek kiműveltetését mindazon tárgyak, mindazon körülmények határozzák el, melyek általán kül- vagy beléletökre befolyást gyakorolnak. A nemzetek külső és belső élete, a nyilvános és politikai, a magán és családi élet egyes mozzanatai, mind megannyi eszközei és tényezői a nemzetek műveltségének. És épen az okból, mivel a nemzeti műveltség ezeken alapszik, épen azért lehet ezekből, ezeknek állapotjából az egész nemzet műveltségére, az okokból az okozatokra vonni — ha nem is mindenkor csálhatatlanul — következtetést.

Igy, ha tekintjük az egész nemzetet, mint ilyen, mint társadalmat: figyelmünket legelőbb is annak társa-

⁶⁾ Magyarország művelődésének története I. 397 l.

dalmi szervezete, vonja magára; továbbá alkotmánya kormánya és törvényei, végre a külfölddeli békés és ellenséges érintkezése; ha pedig elvonva a társadalomtól a családi élet magánkörébe pillantunk, az egész nemzetnek műveltségére akarván következtetni, tekintetbe fogjuk venni: a műipar és kereskedelem egy szóval a közgazdaság állapotát, az életmódot és szokásokat, a tudományok és nyelv, vagy egy szóval a szellemi műveltség állását és a vallást, ezen utolsó művelődési tényezőt fogván használni átmeneti hídként dolgozatunk második részébe, mely az ősi vallásnak a kereszténység általi fölváltásának történetét tárgyalja.*)

*) Megjegyezem, hogy föladatomhoz képest a magyar nemzetnek és nem Magyarországnak műveltségi állását vázolván, csak is azon adatokat fogom felsorolni és művelődési szempontból tárgyalni, melyek az Ázsiából bevándorolt magyar nemzetre vonatkoznak.

I. AZ ALKOTMÁNY ÉS KORMÁNY.

1. A nemzeti művelődésnek legelső alapja: az emberitársaság. Az ember egyedül és elvonva a társadalomtól nemcsak főtartására és tökéletesítésére képtelen, de így nem is gondolható. Rousseaunak azon valóban paradox állítása, mintha az embernek rendeltetése nem az összetársulás, nem a polgári társaság lenne, hanem a magány, annyira excentricus, hogy még az elméletben sem állhat meg. Föl nem tehető, hogy a természet, az isteni Gondviselés, midőn az embernek célt tűzött ki, nem jelölte volna ki egyszersmind az eszközöket, melyek segedelmével célját elérhetné; célja az embernek önfőtartása és öntökéletesítése, mely csak is a polgári társaságban és ez által érhető el. Az emberi nem történeteire a legrégibb időktől napjainkig utalni fölösleges. Rousseaunak tévutra vezetett elméje egyes hajlékok-, rideg csoportokban szemlélhette ugyan az emberi nemet, de egyedül, magányosan, elkülönözve — soha.

Ha végig futunk az emberi nem történeteiben, látni fogjuk hogy a teremtetéstől kezdve majd kis, majd nagyobb csoportozatokba egyesültek az emberek képezve egy családot. Majd az emberek és családok szaporodásával több család egyesült egy nemzetség- vagy törzsszé. Később azonban midőn az emberi nem a babeli nyelvzavar következtében és után egész Ázsiában elterjedett és egyes nemzetségek egymással gyakran ellenséges érintkezésbe is jöttek, önbiztosságuk emelése valamint szaporodott és fokozott szükségük kielégítése

végett több rokon nemzetség vagy törzs egyesült egy nemzetté, gyakran csak szövetségi alapokon, de gyakran meg szorosabban egyesülve egy közös fő alatt; — és ez volt eredete egyrészt a patriarchalis szerkezetű, másrészt az egyeduralmi vagy monarchikus nemzetek- és államoknak.

Őseink is, midőn közép Ázsia rónáit és hegyeit látkák, hét nemzetség- vagy törzsre oszolva, egymástól úgyszólván függetlenül éltek családszerű szerkezetben, a hét törzset a közös eredeten kívül kétségkívül egymásközött főnálló véd- és dacsövetségek egyesítették, állandó fővel azonban még nem bírván, az egyes nemzetségeket törzsfők kormányozták. Midőn azonban 887 körül őslakaikat elhagyni és őseik hazáját fölkeresni készültek, államszerkezetök és alkotmányuk jelentékeny változásokon ment át, és ekkor részesült a történet által följegyzett első átalakulásban.

„Akkor a hét fejedelmi személy — mint ezt a névtelen jegyző leírja — tanácskozva átlátta, hogy a kezdetűtnak végére nem juthatna (hogy a tömérdék akadálylyal meg nem küzdhetne, és a honfoglalás egyesített erőket igénylő munkáját sikeresen be nem végezhetné) ha nem lenne vezérük és parancsnokuk. Akkor szabad akaratból és a hét férfi közmegegyezéséből vezérül és parancsnokul választották fiaik fiainak utolsó nemzedékig Álmot Ugek fiát.... Ekkor közakarattal így szóltak Álmos vezérhez: máttól fogva téged vezérünk-ké és parancsnokunk-ké választunk, és a hova szerencséd vezetend, oda követünk. Erre az említett férfiak Álmos vezérért pogány szokás szerint saját vérüket egy edénybe eresztvén, végrehajtották az esküt, és noha pogányok voltak, a maguk között letett eskű hitét halálukig megtartották ily módon: Az eskű első tartalma ez

volt : Hogy míg ők és maradékaik életben lesznek, mindenkor Álmos vezér nemzedékéből lenne vezérük.

Az eskü második tartalma ez volt: Hogy a mi javakat munkájukkal szerezhethnének, azokból senki közülök ki ne zárassék.

Az eskü harmadik tartalma ez volt: Hogy ezen fejedelmi személyek, kik szabad akaratjukból választották Álmos vezért urukká, se maguk se fiaik a vezéri tanácsból és az országlás tisztéből soha ki ne rekesztessenek.

Az eskü negyedik tartalma ez volt: hogyha valaki maradékaik közül hűtelen lenne a vezér személye iránt, és viszályt támasztana a vezér és rokonai között, a vétkesnek vére ontassék, mint az ő vérük ontatott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek.

Az eskünek ötödik tartalma ez volt : hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódaiból az esküt és rendeleteket megakarná szegni, átok alatt legyen mindörökre.')

Fontos lépés volt ez, mely a törzsfők önzéstelen eljárásáról tesz tanuságot, kik az egyéni érdeket a közjónak alárendelték és inkább engedtek saját korlátlan függetlenségükön csorbát ejteni, mint hogy nemzeti főállásukat, a honfoglalás alkalmával könnyen kiüthető viszályok és egyenetlenségek által, kockáztatnák. Az egyes törzsfők, kik eddig senkit sem ismertek el magok fölött, kik eddig törzseiket, legalább fölülről nem korlátozva, ugyyszólván függetlenül kormányozták, most miután az egyedek céljait egy közös célnak kelle alárendelni, most midőn az erők öszpontosítására volt szükség: törvényes főt, vezért választottak. Fölös lenne ezen tény, ezen lé-

')V. VII. fejezet. Ugyanígy csekély változással a székely krónikában. L. A nemes Székely Nemzetnek Constitutiói és Privilegiumai s a t. Pest 1818. 277 l.

pésből következtetéseket vonni. Nemzetünk nagykorúságának érettsége- és értelmességének ez legfényesebb igazolója. Ha a középkori népek és őseink között párhuzamot vonunk, mily nagy különbséget találunk. Nem is kell szükségkép a népvándorlás barbár népeihez fordulnunk, nem a gothok-, vandalok- vagy longobardokhoz, kiknél a műveltség- és magasabb állami életnek gyakran még magvát és csiráját sem találjuk, itt csak a „művelt“ germánokra szabadjon utalnunk, ezeknek történetére a Hermannt megelőző korszakban, mely nemzetnek Róma rabigája alá görnyedését a nemzet fejeinek szűkeblí önzése és az egyenatlenség lángra lobbant tüszke hatalmasan elősegítette.

E vérszerződés, mely a magyarság leendő életének legbiztosabb záloga, legfényesebb bizonyossága volt a magyar nemzetnek a törvényes rend tiszteletével párosult szabadságszerzetetének s erkölcsi műveltségének. Az őseinket vad vérszopók, mezítlen barbar csordák gyanánt rajzoló idegen tudósok gúnyainak és rágalmainak ellenében, kik elfogultság- és tudatlanságból vagy nemzeti ellenszenvből nemzetünk becsmélését tűzték ki feladatukká, minden magyar büszke önérzettel mutathat a természetes józan ész szülte alkotmányra a IX. században, midőn még Európának ma műveltebb és boldogabb nemzetei hasonló nemzeti egységgel és polgári alkotmány-nyal nem dicsekedhettek. E vérszerződés által meglónvetve szilárd alapja a szabad magyar hazának, mely csak később volt fegyverrel kivívandó, megalkották azt őseink mielőtt szilaj paripáik mai honunknak csak egy talpalatnyi földét is tapodták volna.⁸⁾

De jól mondá bölc s Leo császár: „szabad ezen nem-

⁸⁾ Szabó K. Budapesti szemle 1858.

zet;“ mert éppen midőn szabadságát önszántából látszik megcsonkítani, akkor örködik a fölött legjobban, akkor biztosítja azt legcélszerűbben, nehogy ez tán a fővezér nagyravágyása vagy a törzsfők erőtlensége által akaratjok elleni nagyobb megcsonkítás veszélyének lenne kitéve. Az egyes törzsfők a fővezér tanácsábani részvételének kikötése és a hadi zsákmánybani méltányos osztás biztosítása, a bírósági főbbtisztviselők felelősége a népnek, és azon körülmény, hogy a törvények nem a fővezér, hanem „Isten és a magyar nép nevében“ hirdettek ki : mindezek elégségesen igazolják azok állítását, kik őseink államszerkezetében nem korlátlan monarchiát, hanem inkább egy democraticus elvekkel vegyes és szövetségi alapokra fektetett, patriarchalis színezetű formát látnak.

Így volt ez míg őseink három éven át a Konstantin által „Lebediá“-nak nevezett tartományt lakták, hol a magyarok — mint Konstantin följegyzéseiből tudjuk — „hét nemetségből állottak s fejedelmök sem belföldi, sem idegen soha nem volt, hanem bizonyos vajdák“ (érti a törzsfőket) kormányozták ; és valóban, mert Álmot fejedelemnek, e szónak a görögök által adott értelme szerint, csakugyan nem mondhatjuk, miután ő a vándorló nemzetnek tulajdonképen csak vezérévé választatott.

Miután azonban a Lebediában eltöltött három esztendő után Etelközben megtelepedtek, a kazar kán befolyása alatt a magyar alkotmány új nagyfontosságú változáson ment át. A kazar kán tanácsára ugyanis az eddig szűk korlátokkal körülívont vezéri hatalom, hozzájárulván a törzsfők és a nép beleegyezése, tágabb, szélesebb kört nyert, és a fővezérből fejedelem lett. Álmos azonban, kétségkívül aggkora miatt, a fejedelmi méltóságot elfogadni vonakodván, ennek fiát Árpádot válasz-

tották meg, „kit is a kazarok szokása szerint fejedelemmé tettek, fölemelvén őt paizsra. És ezen Árpád előtt a magyaroknak más fejedelmök soha nem volt, s ettől fogva maig is ennek nemzetségéből tétetik Magyarországnak fejedelme“ — mond a koronás történetíró.

És ezen följegyzés hitelességét és valóságát évkönyveink lapjai bizonyítják, mert míg Álmosról egy oly ténnyt sem olvasunk följegyezve, mely annak fejedelmi hatalmára utalna : utódai Árpád s a következő fejedelmek ilyeneknek bizonyítják magokat, honosítások, sereg küldések és önhatalmú jószág adományozások által, — mit alább még tüzetesebben fogunk kifejteni. Azonban míg egyrészt a főhatalom szélesebb körre tett szert, másrészt az eddig a vérszerződés alapján, csak a fővezér személyében egyesült törzsek között is szorosabbá vált a kapocs ; a főhatalom kezelője ugyanis a fővezér előbb csak annyiban bírt befolyással az egyes törzsek ügyeire, amennyiben ezek a törzseknek közös céljára a nemzeti vándorlás-, a vándorlás közben előforduló esélyekre s illetőleg a honfoglalásra vonatkoztak. Árpád azonban az etelközi választás és beigtatás után fejedelme lett a nemzetnek nemcsak háborúban, hanem békében is : míg Álmos csak fővezére volt a hadnak, feje a törzsfőknek. Innen van, hogy Álmos választásában és az alapszerződés megkötésében csak a törzsfők szerepelnek, innen van, hogy az alapszerződés öt pontjában egyedül a fővezér- és utódjairól egyrészt, és egyedül a törzsfők és utódjaikról van szó másrészt, csak amaz és ezek vállalnak kötelezettséget, csak amaz és ezek nyernek jogokat és kiváltságokat, míg a nemzetről, a népről említés sem tétetik, ezeknek kötelességei és jogai változatlanul fönmaradván. Álmos, a fővezér választása nem annyira a nemzetet, mint kizárólag a törzsfőket érde-

kelte, ezen választás által az egyes törzsek viszonya mind főnökeikhez, mind egymáshoz nem változott, a törzsfőnökök törzseiket Álmos megválasztása után is változatlan hatalommal kormányozták, s ezek amazoktól függtek egyedül, mint előbb, az egymásközi viszony mint előbb szövetségen alapulván; egyedül csak a törzsfők vállaltak magokra kötelezettségeket a fővezér irányában, miután magokat a fővezérnek bizonyos pontokban alárendelték.

Árpád fejedelemmé emeltetése óta azonban a hét, illetőleg nyolc törzsnek az oly gyakran emlegetett „személy-únió“-hoz hasonló egyesülése, ténylegessé (real-unió) változott; innen van hogy Árpád óta amindenkori fejedelmet többé már nem a törzsfők, hanem a nép választá, innen van, hogy az Árpád által a székely nemzetnek adott alapszabályokban már nem a törzsfők- hanem a népről van szó, és „közös ügyekről,“ melyek a nép beleegyezésével lennének eldöntendőek. Azon változásokat tehát, melyeken a magyar alkotmány Etelközben át ment, röviden egybefoglalva elmondhatjuk, hogy a törzsfőnökök hatalma- és a törzsek autonómiájának rovására a hét törzs egy fejedelem alatt egy elválhatatlan egészszé forrott össze; a patriarchalis és oligarchicus elemek vesztettek, a monarchicus de democraticus eszmék pedig diadalukat ülték. Ezen tényleges unió azonban a törzsfők hatalmát a törzsek autonómiáját egészen még nem semmisítette meg, és a magyar alkotmánynak alapját Árpád alatt és után sem szűnt meg képezni a nemzetségek szövetsége; miért is joggal mondhatta Konstantin: „S a magyarok ezen nyolc nemzetsége nem alattvalói saját fejedelmeiknek, hanem szerződésben vannak, hogy a folyók szerint melyek őket elválasztják, a melyik részen háború talál kiütni, egymást egész készséggel és buzgósággal segítenék.“ — Ezek alapvonalai a magyarok IX. és X. századi

alkotmányának. Térjünk át most a főhatalom, a nép és a végrehajtó hatalom közlönyeinek fejtegetésére.

2. A fővezéri méltóság Álmos családjában örökös levén, számos kérdés merül föl ezen örökösödést illetőleg, miután szabatos örökösödési rend, valamint a magyaroknál, úgy a középkorban egyáltalában sehol sem létezett. Emlékeink határozott tudósításaiból tudjuk ugyanis, hogy a fővezér a nép választás által emeltetett, vagy legalább erősítetett meg ezen méltóságban. Kérdés tehát ág és ízenkint történt-e ezen örökösödés? vagy a fővezér nevezte ki utódját családjából? vagy a család fitagjaiból önkényüleg a nemzet választotta fejedelmét?

A Névtelen szerint: „Álmost és az ő nemzetségéből származottakat vezérül és parancsnokul választották maguknak fiaik fiaira utolsó nemzedékig len.“⁹⁾ Az alapszerződés első pontját pedig így adja elő: „Míg ők és maradékaik életben lesznek, mindig Álmos nemzetségéből legyen vezérük;“¹⁰⁾ mit a csíki székely krónika még határozottabban kifejez: „Hogy senki más — ugymond — az ő férfi nemzedékén kívül ne ruháztassék föl a főhatalommal Pannonföldén.“ Ezek szerint tehát a főhatalom örökös volt Álmos vezér családjában, az örökösödés módja és rendje azonban meghatározva nem lévén a nemzet, a választást magának tartotta fön, tekintettel lévén mindazonáltal mindenkor családjának a fővezér által kijelölt tagjára. Így Álmost „szabad akaratból és a hét férfi közmegegyezéséből választották meg.“ „Tetszett nekik — így Konstantin — Árpádot vezérré tenni és ennek utódaiból teszik ma napig is vezéreiket.“¹¹⁾ „Tanácskozás és öveinek

⁹⁾ V. VI. ff.

¹⁰⁾ Névtelen i. h. ¹¹⁾ De administr. imperio. 38. f.

hűség esküje után Álmos vezér még életében vezérré és fejedelemmé emelte fiát Árpádot.⁽¹²⁾ „Árpád vezér esküt fogadván Magyarország előkelőitől fiát Zsolt vezért nagy tisztelettel fölemeltette.“⁽¹³⁾

„Zsolt vezér még életében esküt vőn a nemesektől s fiát Taksonyt egész Magyarország urává és vezérévé tette.“⁽¹⁴⁾ „A magyarok Gejzát választották.“⁽¹⁵⁾ „Atyja (Gejza) Magyarország rendeit a következő renddel együtt összegyűjtvén, köztanácskozás után fiát Istvánt a nép fejévé tette.“ „Atyja (Gejza) halála után István az előkelők és a nép kedvezése által atyja trónjára előmozdítottatott.“⁽¹⁶⁾

Ezek az egyes fejedelmek hatalomrajutásáról emlékeinkben található adatok. Az e helyekből következtetett választási és örökösödési szabályok föllállításában történetíróink valamint jogi tekintélyeink véleményezései fölötte szétágaznak. Majd a választást Árpád családjának tagjaiból a nemzet jogai közé sorolják;⁽¹⁷⁾ majd ismét azt állítják, hogy a nemzet tekintettel volt mindenkor az első szülött és a fővezér által kijelöltre;⁽¹⁸⁾ vagy kizárják a nőnemet a trónörökösödésből;⁽¹⁹⁾ majd ismét nem.⁽²⁰⁾

Örököségi királyság a nemzet választási jogának minden közbejövele nélkül, annyira ellenkezett a középkor összes népeinek fogalmaival, hogy későbbi századok-

⁽¹²⁾ Névtelen XIII. f.

⁽¹³⁾ U. a. LII. f. ⁽¹⁴⁾ U. A. LVII. f.

⁽¹⁵⁾ Aloldus a 972-ik évhez.

⁽¹⁶⁾ Hartvik Schvandtner II. 27 l. U. o.

⁽¹⁷⁾ Benczur Hung. semper libera Praef. 6. Cziraki Disqu. de consqu. s. imp. in Hung. 8 l. Horváth M. Párhuzam 47 l.

⁽¹⁸⁾ Kollár A. De haered. success. 39 l. Pray Hist. Reg. Hung. Praef. I. VI. VIII. l. l.

⁽¹⁹⁾ Engel Gesch. des Ung. Reiches I. 63.

⁽²⁰⁾ Fessler Gesch. der Ung. u. ihrer Landsassen I. 406 - 407 l. l.

ban is, midőn egy némelyiknél az egyenes ágon s az első szülöttségi jogon történendő királyörökösödés valószínűséggel és végkép megállapított, oly formák szövettek a koronázási szertartásba, melyek választási színt viselnek magokon. Örökösödésre oltott választás, azaz: választó királyság, de mely bizonyos családhoz legyen kötve, melynek tagjai a királyságnak kirekesztőleg jelöltjei, — ez volt a középkorban a vezéreszme. *)

Szerintünk tehát tekintettel volt ugyan a nemzet mindenkor a fejedelem elsőszülött fiára, és a fejedelem által kijelöltre, mert így választották az Álmos által ajánlott Árpádot, az Árpád által kijelölt Zsoltot és így tovább Taksonyt, — Gejzának mikénti megválasztatásáról mit sem tudunk, — és Istvánt; ámbár nem annyira a korra és képességre, mint ezt a kiskoru Zsolt példája mutatja: mindazonáltal a szabad választás jogát valamint a vezérek alatt, úgy később is sarkalatos jogai és legfényesebb kiváltságai közé sorolta mindenkor a nemzet, és tartotta fön sértetlenül, mind az Árpád család uralkodása, mind ennek kihaltával a vegyes és a Habsburg házakból származott királyok alatt, míg az 1687:2 és 1723: 2 ttc. által szabad választási jogáról lemondván és az örökösödési rend megállapítván, az utóbbi te. értelmében a nemzetnek szabad választási joga csak az ott kijelölt ágak teljes kihaltával fogván reá visszaesni. —

Fontos kérdés, mily korlátok közé volt szorítva a fővezéri hatalom? Valamint egyrésről a kútfők adatai határozatlanok, úgy újabb íróink véleményei is igen szétágaznak; a fővezérek hatalomkörét többnyire igen szűknek tekintvén és őket még az etelközi beigtatás után is inkább hadi fővezérek- mint fejedelmeknek szeretvén tekinteni. Mily változáson ment át, mint szélesbült a főve-

*) V. Ö. Récsi E. Magyarország közjoga II. Füzet Pest 1861. 171 l.

zér hatalomköre már fölebb előadtuk, midőn nemzeti alkotmányunknak alapvonalait vázoltuk. E helyen tehát rövidék lehetünk.

Nem tagadjuk Bartal ellenében, hogy a „község,“ a „Communitas“-nak hatalomköre igen nagy volt — mint ezt alább látni fogjuk; — nem tagadjuk, hogy a fővezér ennek némi tekintetben subordinálva volt, hogy ennek fontosabb ügyekben döntő tanácsát kikérni kellett, hogy a fejedelem ezen testületnek és így a nemzetnek némi tekintetben csak végrehajtó organuma volt: mindazonáltal, mint azt a dolog természetéből, és a gyéren elszórt adatokból következtethetjük, szintén nem lehet tagadni, hogy a fejedelem- vagy fővezérnek hatalma igen nagy, jogai igen fényesek voltak. Igaz ugyan, hogy a Névtelen alkotmányának alapvonalait vázolván, ezt gyakran saját korának szemüvegén át tekintette, különösen midőn a fővezérrel oly fölségi jogokat gyakoroltat, minőket legfőlebb a már megkoronázott Istvánnak tulajdoníthatunk; előadásától azonban oly esetekben, hol az a dolog természetével nem ellenkezik, a hitelességet megtagadni nem lehet. Így a fejedelem-, mint egyúttal és kiválólág fővezérnek, jogai közé tartozott — és ezt tagadni nem lehet — a hadak vezénylése, a hadseregnek szervezése, az egyes csapatoknak kiküldése, és a hadi működések vezérlete és igazgatása. A fejedelem volt elnöke a nemzetgyűlésnek, fővégrehajtója határozatainak. Ő volt feje és ellenőre a nemzet közigazgatási és bírósági tisztviselőinek; miért midőn Zsolt fejedelem alatt a község országkormányzókat választott, ezeket — a Névtelen szerint — a fejedelemnek rendelte alá.²¹⁾

Elismert tény végre az is, hogy minden hadviselő népnél a fővezérnek nagy befolyása van a békeügyekre

²¹⁾ Névtelen LIII. f.

is. A hadviselő nemzeteknek ugyanis nagyrészt háborúban folyván le életök, a nemzet végre a fővezér parancsava-, és túlnyomó tekintélyének befolyásához annyira hozzászokik, miszerint lehetetlen, hogy szava a békeügyek elintézésében is nyomós és határozólag eldöntő ne lenne.

A főhatalmat tehát birta ugyan a fejedelem, de annál inkább korlátozva volt a törzsfők által, mivel az örökösödési jog nem kizárólag az első szülötté, hanem a családé vala, melyből a nemzet szabadon választhatott; és később is, midőn a fővezér választásában a nemzet nemcsak a törzsfők által képviselve, hanem annak tagjai egyenkint és személyesen vettek részt, a törzsfők befolyása kétségtől mindenkor döntő és elhatározó volt. — Ők csaknem függetlenül kormányozták egyes osztályait, s a fejedelemnek annál nehezebb volt a főhatalmat mindenkor gyakorolnia, mivel a nemzetségek egy ideig az új honban, hegyek vagy folyók által határozott tartományokat foglaltak el.²²⁾

3. Már többször említettük, hogy a fővezér és fejedelem hatalomköre a nemzetgyűlés az u. n. „*Communitas*” által tetemesen korlátozva s a fővezér annak némileg alá volt rendelve, és melynek kezeiben egyszersmind a végrehajtóhatalom számai is összpontosultak.

A fővezéri vagy fejedelmi hatalom már a Hunnoknál is korlátozva volt a nemzet befolyása által. Ammianus Marcellinus írja ugyanis róluk: „*Hunni nullo communi imperio, severitatuque regali adstricti Ducēs, Primoresque plures, per se libere electi recolere. — Deliberatione super rebus proposita seriis, omnes in commune consultarunt.*” (Libr. XXXI. C. II.) Hasonlóképen nyi-

²²⁾ Horváth M. Párhuzam 74 l.

latkozik Strabo is a hunnok- és parthusokról (Rer. geogr. XI. 5151.); szerinte ily nemzetgyűléseken választották ezek fejedelmeiket. Ily nemzetgyűlések még Atilla különben zsarnoki uralma alatt is tartattak. Priscus írja egy helyen : „Itaque non multo post, consilium Procerum de his, quae Atilla statuerat, habuit.“ Hogy pedig ezen nemzetgyűlés határozata döntő, s azt megmászítani a fejedelemnek sem volt joga, kitűnik egy Priscus által följegyzett esetből. Atilla ugyanis egykor ifjabb Theodor császárt fölhívta levelében, küldene táborába követeket, kikkel az adóügyben tanácskoznék, mit ha tenni vonakodnék : „Scythae — ugymond — ad bellum prorumperent, nec enim jam, etiamsi velit, in sua potestate esse, Scytharum multitudinem continere.“*)

Hogy ezen nemzetgyűlés őseinknél is és már európai vándorlásuk alatt működött, krónikáinkból tudjuk. Ezek szerint : „Mielőtt a magyarok Ázsiából kiindultak, Kádár nevű kormányzót választának a Turda nemzetségből, ki nem csak az egész sereg fölött biráskodnék, hanem a polgári és büntető pöröket is elintézné, de oly föltétellel, hogy ha igazságtalan ítéletet mondana, az országközség (Communitas) azt megsemmisíthetné, s a hibázó kapitányt vagy kormányzót letehetné, mikor akar ná. Mert ezen törvényes szokás a Hunnok, vagyis Magyarok közt, Gejza vezér koráig sértetlenül föntartatott. Midőn az országot érdeklő tárgy fordult elő, vagy a hadsereg volt utnak indulandó, hirnőkök ily szóval gyűjték a magyarokat a seregbe: „Isten és a magyar nép szava,“ hogy mindenki okvetetlenül megjelenni tartozzék az országközség tanácsát meghallgatandó. A ki tehát a ren dele-

*) V. Ö. Barta Commentarii I. 73—75 ll.

tet helyes ok nélkül megvetette, az szittya törvény szerint pallossal ketté hasíttatott, vagy az ügyefogyottak, vagy rabszolgák közé taszított. ^{22*)}

Ezen nemzetgyűlés-, mint a fejedelemmel legfőbb igazgatási és végrehajtó hatalomnak folytonos működéséről évkönyveink majd minden lapja tesz tanuságot. A följegyzett két országgyűlésen kívül — melyről alább, midőn a törvényhozásról fogunk szólni — ide tartoznak mindazon tények, cselekvény- és intézkedések, melyek évkönyveink által mint a fővezér és a nép vagy község megegyezésével és hozzájárulásával elintézettek hozatnak föl és említetnek. A mennyire emlékeinknek gyakran határozatlan adataiból összeállíthatjuk, a törvényhozást nem említve, következő ügyek elintézése tartozott a nemzetgyűlés körébe:

a) A fejedelem választása. Midőn a fejedelmekről szólottunk, fölhoztuk évkönyveinknek a fejedelmek megválasztásáról szóló adatait, melyek mind összhangzólag azt hirdetik, hogy ez a nép befolyásával történt, hogy fejedelmeit a nép választotta meg, mi természetesen a közgyűlésen kívül máshol alig történhetett meg.

b) Az országkormányzók, bírák és hadi alvezérek választása.

Midőn a magyarok Ázsiából kiindultak, itt „választottak egy kormányzót, kit Turdának hívtak ²³⁾”; Zoltán kiskorúsága alatt az előkelők közös elhatározás és akarat folytán (itt) választottak kormányzókat a fővezér alatt ²⁴⁾; Opor kapitány választotta a seregnek vezérévé. ²⁵⁾ Végre Kéza szerint a község szokta volt kinevezni a kapitányokat és vezéreket. ²⁶⁾

^{22*)} Turóc I. 10. Hasonlag Kéza Podhr. kiadás 17 l. Bud. kr. 14. l

²³⁾ Turóc I. 10.

²⁴⁾ Névtelen LIII. f.

²⁵⁾ Turóc II. 16. ²⁶⁾ 45 l.

c) A bírák igazságtalan ítéleteinek megsemmisítése, és a kormányzó- s vezéreknek hivataluktóli megfosztása.²⁷⁾

d) Honárulók megbüntetése. „A község állítólag azon hét fülnélküli magyart, kik élve tértek vissza s nem tartották előnyösebbnek a társakkal meghalni, büntetésre ítélte el.“²⁸⁾

e) A birodalom részeinek átengedése. Így Töhötömnek „Árpád vezér tanácsot tartván“ adott hatalmat Erdély elfoglalása- és birtokba vételére. Ménmarótnak is „Árpád vezér nemeseivel tanácsot tartva“ engedte át birtokát élethossziglan.²⁹⁾

f) A fegyverjog. „Árpád vezér és nemesei, előkelői, jobágyai“ nevezték ki a vezéreket és vettek ezektől hadi jelentést,³⁰⁾ küldötték ki gyakran az ország meghódítására a seregeket,³¹⁾ az oroszokkal békét „Álmos vezér és előkelői egymásközt tanácsot tartva“ kötének;³²⁾ másrésről azonban tagadni nem lehet, hogy hasonló jogok gyakran mint kizárólag a fejedelem által gyakoroltak állíttatnak élénk, mi arra látszik utalni, hogy ezen jogot a fejedelem a községgel megosztotta, eljárását és rendelkezéseit annak alkalmilag előterjesztvén és szentesíttetni kívén.

9. És végre minden az egész nemzetet vagy országot egyetemes és közösen érdeklő ügyek „res communitatem aequa sorte tangentes.“³³⁾

²⁷⁾ II. Hh. Kézai, Turoczi és a budai kr.

²⁸⁾ Turócz II. 9.

²⁹⁾ Névtelen XXVI, LI. ff.

³⁰⁾ U. A. LI. f.

³¹⁾ U. A. XX. XXII. XXIII. XLI. XLIV. XLVI. L. LV. ff.

³²⁾ U. A. X. f.

³³⁾ Turócz I. 10.

Érdekes azon kérdés mily befolyásuk volt az egyszerű köznemes-, közvitézeknek a tanácskozmányok- és azoknak folyamára, vajjon joguk volt-e ott cselekvőleg is föllépni, miután tudjuk hogy ezek szigorú büntetések sanctiója alatt köteleztettek a közgyűléseken megjelenni?

A „Commentárok“ tudós szerzőjével mi azon véleményt tartjuk, hogy : „a közgyűléseken az előkelők mindig a legnagyobb tekintéllyel- vagy legalább olyannal bírtak, hogy az ügyek elintézésében a rendhez szokott közvitéz inkább ezeknek, mind saját véleményét követte;“ annál is inkább, minthogy Névtelenünk azon kifejezései melyek alatt szükségkép a fejedelem tanácsát és a közgyűlést értenünk kell, szintén az előkelők tekintélyének túlnyomóságára látszanak utalni.

Eleink közgyűlései jelentékenyen alig különböztek a Germánok hajdani „Comitia“-i- vagy „Gauversammlung“-jaitól, a mennyiben azokat Tacitus „Germania“-jának érdekes ecseteléséből ismerjük ; mely gyűléseken joguk volt a közvitézeknek tetszésöket vagy nemtetszésöket nyilvánítani az előkelők indítványai mellett vagy ellen.

Támogatja ezen véleményt még azon körülmény is, hogy Verancsics gyulafehérvári prépost és utóbb esztergomi érsek, 1518 körül a Sécelyek népgyűléseit hasonlóan rajzolja, kik — tudva levő dolog — ősi szokásaikhoz legszilárdabbúl ragaszkodtak és így nagy valószínűséggel lehet föltenni, hogy őseink nemzetgyűléseinek alakja és belszervezete a Székelyekéitől nem igen különbözött. „Közgyűléseiken — az említett tekintélyes szemtanu szavai — fegyveresen jelennek meg, az előkelők körbe ülnek, a többiek pedig nagy zajt ütve körbe állanak, s ha olyféle indítványoztatnék, mi ínyök ellenére van, hangosan kiáltják: „nem kell!“ s ha mégis a közakarat ellen olyasmi végeztetnék, mi ínyök ellenére

van és reájok rendkívüli terhet ró, az indítványozónak házáat lerontják, s ha valaki szabadságuk korlátozását javasolná azt fegyverrel üldözik.“³⁴⁾

Igen valószínű hogy a XVI-ik századbeli Székelyek nek ezen szokásai a vezérek korából vagy egy tán még régebb időből maradtak fön, és így a X-ik század magyarjaival közösek voltak. —

4. Értekezésünk folyamában már többször tettünk említést a törzsfőknek, nagy befolyása- és hatalmáról mind alárendelt törzseik, mind pedig a fővezér irányában.

A mi az elsőt illeti, az őseink patriarchalis szervezetéből önkényt folyik, hogy a törzsfők törzseiket a főnálló törvények és szokások tekintetbe vételével, de egyzersmind a népnek, a törzs tagjainak hozzájárulásával kormányozták. Azonban ezen korlátok dacára a törzsfők hatalma természetesen fölötte nagy volt. Már bölc Leo császár tulajdonít a törzsfőknek nemzetségeik fölött korlátlan büntető hatalmat. „A magyar népnek vétkeseit — ugymond — főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják, s félelem által fékeztetnek.“³⁵⁾ Nem ellenkezik bölc Leo császár ezen előadásával fia Konstantinnak ezen mondata sem: „A nyolc turk törzs nincs főnőkeinek alávetve“³⁶⁾, mert hogy itt a „főnök“ök alatt nem a törzsfőket, hanem a fővezért kelljen érteni kitűnik a szövegből, miután néhány sorral alább ismét mondja hogy „minden nemzetségnek van főnöke,“ hol már ismét a törzsfők értetnek.

Másrésről azonban kitünő részt vettek a törzsfők az egész nemzetet érdeklő ügyek elintézésében a nemzetgyűlésen és különösen a fővezér tanácsában.

³⁴⁾ Kovacsics, *Scriptores Rerum Hung. minores* III. 108 l.

³⁵⁾ *Tacticorum libri* 1. f. Kollárnál.

³⁶⁾ *De administr. imp.* XL. f.

A vérszerződésnek harmadik pontjában ugyanis kikötötték magoknak „hogyan azon fejedelmi személyek, kik szabad akaratjokból választották urokká, se magok se fiaik az országglás tisztéből ki ne rekesztesenek.“³⁷⁾ És ha a Névtelen és krónikásaink munkáiban olvassuk hogy a fejedelmek a „főbbek“- „előkelők“ kel (proceres, primates) tanácskoztak, ezek alatt a törzsfők értendőek, kik a nemzetgyűléseken, mint a kormánynak főtisztviselői, mintegy a mostani fölsőháznak voltak ősi alkotmányunkban képviselői. Mily nagy volt a törzsfők-mint testületnek, hatalomköre és tekintélye, Konstantinból tudjuk; szerinte ugyanis a görög kormány leveleit nem a fejedelem-, hanem a törzsfőkhöz a „magyarok archonaihoz“ intézte.³⁸⁾ —

A kormány tényezői és a végrehajtó hatalom közlőnyeiről szólván, szükségképpen meggyerendszerről is kell röviden említést tennünk, polgári műveltségünk azon első rangú tényezőjéről, melyről Gr. Dezsewffy Aurél méltán elmondhatta hogy: „míg megyei szerkezetünk megmarad, érjen bennünket bármi csapás, alkotmányunkat mindig ismét visszaszerezhetjük. Ezer más tekinteteket mellőzve — ugymond — ez az egyik elég arra, hogy minden magyar országfi ezen kincsnek megőrzését vegye politicalai crédójának első hitágazatává.*) Ezeréves alkotmányunk eme dicső intézményének eredetét illetőleg, vajjon a vezérek alatt főnállott-e már, vagy pedig István alatt lépett életbe? nem annyira a kutfők, mint újabb íróink véleményei igen szétágaznak. Az elsőek tulnyomó többségben vannak, ide tartozván:

³⁷⁾ Névtelen V. f.

³⁸⁾ De ceremoniis aulae bizantinae. Fejér Cod. Dipl. VII. I. 89 l Szabó K. ismertetésében. Akad. Ért. 1860 I.

*) Világ 1841, 72-ik szám.

Kollár³⁹⁾, Pray⁴⁰⁾, Katona⁴¹⁾, Timon⁴²⁾, Engel⁴³⁾, Péczely⁴⁴⁾, Bartal⁴⁵⁾ és Szalay;⁴⁶⁾ míg az utóbbiak zászlaja alatt harcolnak Botka,⁴⁷⁾ Perger⁴⁸⁾ és Palugyai⁴⁹⁾. Legujabban az utóbbiakhoz csatlakozott Wenzel G. is, ki az 1859. Jan. 10. és Febr. 7-én tartott akad. osztályülésekben „Magyarország megyei rendszeréről“ szóló „tanulmányai“-ban, „rendre cáfolta azon okokat, melyeket ellene fölhozni szoktak.“⁵⁰⁾

Tudjuk, hogy még mielőtt őseink mai hazánkat megszállották, itt több vár létezett, melyeknek száma a magyarok által építtettekkel tetemesen szaporodott. Ezen régi és új várakban és azok körül telepedett meg a magyar nemzet, törzsek, ágak és családok szerint, központul mindenkor ilyen vár szolgálván. A várak föladata lévén a vidéket megvédeni, igen természetes, hogy a nemzetiségek és ágak fegyverfogható tagjainak ez lőn főgyűléshelye, minek következménye az lőn, hogy előbb ugyancsak a hadügyek, de később a polgári ügyek igazgatásának szálai itt központosultak. — A nézetünk mellett fölhozatni szokott adatok nagy halmazából csak a következőket emeljük ki: „Árpád után Pannoniát meghódította, Ketelnek hűségese szolgálataiért ott hol a Vág a Dunába szakad, nagy jószágot adott, s ott azután Olup-

³⁹⁾ Hist. jurisque. Amoenitates II. 10—23 l. l.

⁴⁰⁾ Hist. Reg. Hung. Not. praeval. LXXXIII—IV. II.

⁴¹⁾ Hist. Crit. Reg. Hung. I. 86—91 l. l.

⁴²⁾ Imago Hung. novae et antiquae. 1733 II. 5 l.

⁴³⁾ Gesch. des Ungar. Reiches I. 73—105 l. l.

⁴⁴⁾ Magyar történelem I—26; Párhuzam 74—66 l. l.

⁴⁵⁾ Commentarii 130—2 II. ⁴⁶⁾ Magyar. Tört. I. i. h.

⁴⁷⁾ Notit. Diplom. 1831 2—22 II.

⁴⁸⁾ A magyar és hazája régentén 1831. 102 l.

⁴⁹⁾ Megyei alkotmány 1844 6 l.

⁵⁰⁾ Budapesti szemle XXXVI—XXXVII. 313 l. Sajnáljuk, hogy a tisztelt szerzőnek ezen érdekes és kétségtől tanulságos dolgozata egész terjedelmében e perczig nem látott napvilágot; így azonban, ámbár távol

tulma, Ketel fia várat építtetett — s a vár őrizetére mind az általa vezényelt, mind a vezértől nyert népségnek két részét rendelte.⁵¹⁾ „A fővezér Bungarnak adta a diósgyőri várat, melyet azután Bors a maga várával Borsoddal egyesített egy vármegyévé.⁵²⁾ „Árpád Hubát a nyitrai és más várak ispánjává tette.⁵³⁾ A Bulár földjéről jött Bille és Bocsu nemes urak az izmaeliták nagy sokaságával, kiknek a vezér Pest várát örökösen adta. Bille és Bocsu az általuk vezényelt nép két részét a mondott vár szolgálatára rendelték, a harmadik részét pedig unokaiknak engedték át.⁵⁴⁾

Idézni lehet még e helyen a nagyvárad-i regestrumból. Szolnok városának II. Endre idejében pörbe fogott lakosai azon nyilatkozatát hogy „ők a várnéppel közös földet birnak nemzetségeknek első foglalásától kezdve,⁵⁵⁾ és István szavait a pannonhalmi alapító leveléből: „Volente quodam Comitatu Sümigiense paterna me sede depellere.⁵⁶⁾

Mindez azt bizonyítja, hogy a megyerendszer eredete a vezérek korába esik, de ez csak csirája volt a később István és még inkább utódai által és alatt kifejtett intézménynek. Valószínű végre az is, hogy a vezérek korai

vagyunk attól: hogy az általunk elfogadott nézet mellett harcolók számát vagy tekintélyét vakon kövessük; miután a Névtelen munkájából idézendő adatok bennünket arról győztek meg, hogy a megyei rendszer csirája- és alapjában már a vezérek korában is fönállott, míg Wenzel cáfolatának fölhozott érveit nem mérlegelhetjük, véleményünket el nem hagyhatjuk anélkül, hogy ugyanazon hibába ne essünk, melyet elkerülni óhajtottunk, értjük a vak hódolást a tekintélyek előtt, minek a történelemben fölötte gyászos következményei lennének, miután a kritikát elnémitáná.

⁵¹⁾ Névtelen XV f.

⁵²⁾ U. A. XVIII. f. ⁵³⁾ U. A. XXXI f.

⁵⁴⁾ U. A. XXXVII. f. ⁵⁵⁾ U. A. LII. f.

⁵⁶⁾ Bél Adparatus. Ritus explorandae veritatis 368 §.

⁵⁷⁾ Fejér Cod. dipl. I. 281 l.

megyerendszer inkább katonatartási, mint a közigazgatási intézet volt. —

5. Eddig őseink alkotmányáról értekezvén ennek „kormányozó“ részéről szólottunk. Tárgyalnunk kell még a népnek egymásközti viszonyait, ennek osztályozását, alkotmányos jogait, kiváltságait és kötelmeit.

Midőn a magyar nemzet magát Gejza és István alatt mai hazánkban állandóul constituálta, mi is megkülönböztetünk fokozatos osztályokat: nemeseket, szabadosokat, földhözköttött állapotúakat és rabszolgákat; itt azonban egyrészről nem „Magyarország“-nak, hanem a „magyar nemzet“-nek viszonyait fejtegetvén, míg másrészről inkább az említett korszakot megelőző időt kell szem előtt tartanunk; így tehát ezen megkülönböztetést mellőzve, azon véleményünket kell e helyen kifejtenuünk hogy a beköltöző, és így a megtelepedett magyarok között szorosan körülírt és különös, kizárólagos előjogokkal bíró osztályok nem léteztek.

Szerintünk az Álmos és Árpád alatt beköltözött magyarok, mind azok, kik Ázsiából jöttek ki, mind pedig azok is, kik később csatlakoztak vándorló őseinkhez, mind egyaránt nemesek voltak; az országos, törzs vagy nemzetségi méltóságok- és hivatalokat viselő egyének is, nem a tán születésök- vagy származásuknál fogva őket megillető kiválóbb jogok, mint a viselt hivatalokhoz kötött nagyobb hatalom, befolyás és tekintély miatt nevezetethetvén „előkelőbbek“-nek és különbözvén a többi közvitézektől. Velünk egy véleményben van Bartal⁵⁸⁾, Jászay⁵⁹⁾, Toldy⁶⁰⁾ és Szabó K.⁶¹⁾ is. Turócz is világo-

⁵⁸⁾ Commentariorum s. t. I. 135 l.

⁵⁹⁾ A magy. nemzet napjai az arany bulláig 41, 179 ll.

⁶⁰⁾ A magy. n. műveltsége s t. Uj M. Muz. 1850 I. 41 l.

⁶¹⁾ A vezérek kora B. Pesti Szemle III. 297.

san kifejezi, hogy a hét kapitány csak méltóság- és hatalomra volt előkelőbb, nemességre nézve pedig egyenlő.“ „Unde in ipsis — ezek szavai — venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentiae, nobilitatis vero aequaliter.“⁶²⁾

Méltán csudálkozhattunk tehát az „Idők Tanuja“ című napilap hasábjain névtelen szerzőtől megjelent ily című cikkekben „A földbirtoki jogviszonyok Magyarorszában“⁶³⁾ ellenkező véleményt találni. Szerző azt mondja, hogy „nagy-népsokaság tagjai, kik Pannonia elfoglalására Ázsiából kijöttek, nem voltak mind egyenlők. Igazolják ezt a nemzet évkönyvei, melyek valamint a főbbeket (proceres, primates), úgy a nemeseket (nobiles), s hadviselő férfiakat (militēs), szembetűnő következetességgel különböztetik meg mindenütt ezen egész korszak alatt.“ Lássuk tehát közelebbről a Névtelen munkájának azon adatait, melyekre szerző utalva véleményét állapítani látszik: lássuk közelebbről azon „szembetűnő következetességet.“

A XL-ik fejezetben olvassuk: „Árpád vezér és vitézei (militēs) a nyert diadal után megindulván az ugynevezett Körtvélytó mocsárhoz jövének. . . . És azon helyen a vezér és nemesei (nobiles) megállapíták az ország minden szokásos törvényeit.“ Csak ezen egyetlen egy helyből is átfogja látni a figyelmes olvasó, hogy az említett kitételeket a Névtelen „szembetűnő következetlenséggel“ használja, s így azokhoz meghatározott fogalmakat nem köt; ha ugyanis látjuk, hogy ugyanazokat, kiket a fejezet élén „Vitézek“-nek nevez, alább ismét néhány sorral „Nemesek“-nek hívja, világossá válik, hogy a Névtelen saját kora fokozatos osztályainak elne-

⁶²⁾ Chronicon II. 9. f.

⁶³⁾ 1860-iki évfolyam Marcius havában.

vezései következetlen használata által épen nem akarta állítani, hogy a beköltözött magyarok ezen osztályai között, melyek tulajdoképen az életben nem is léteztek, akár származás és eredet nemességére nézve, akár a jogok- és kiváltságokat tekintve lényeges különbség, mint korunk kasztszertien elkülönözött osztályai között, lett volna.

A XLVI-ik f.-ben : „Néhány nap mulva Árpád vezér és minden előkelői (primates) köztanácsból egy értelemmel és szabad akarattal megindulván a szigetből, tábort ütének Soroksáron túl a Rákos folyóig.“

Hogy azonban az „előkelők“ alatt nem talán csak egy kiváltságos osztályt kelljen érteni, kiténik a szövegből, mert, hogy Árpád néhány emberrel ütött volna tábort — állítani senki sem fogja. Az L. f.-ben pedig, hol mondja, hogy : a vezér és nemesei tíz napig maradtak azon erdőben ;“ a „nemesek“ alatt a törzsfők ép úgy értendők mint a közvitézek ; ugyanez áll a LI. fejezet ezen szavairól : „Árpád vezér pedig nemesesivel tanácsot tartva Ménmarót izenetét megkedvelé és dicséré ;“ mert a törzsfőknek, kiket ugylátszik a cikkíró az „előkelők“ osztályába sorol, a fővezér tanácsából kizárása az alapszerződés 2. §-ának világos megsértése leendett.

Ha pedig az LII-ik fejezetben olvassuk, hogy : Árpád vezér Magyarország előkelőinek (primates) és vitégeinek (milites) esküjét“ vette, ezek alatt nem az állítólagos két osztályt kell érteni, hanem az egész „magyar nemzet“-et. Hogy mily keveset gondolt a Névtelen azon kitételek megválogatására, melyekre cikkíró oly nagy súlyt fektet, e hely is bizonyítja, mert ugyanazokat kiket a most idézett helyen „előkelők“ és „vitézek“-nek nevez, néhány sorral fölebb összefoglalva a „nemesek“ kifejezés alatt érti, kik előtt „az ijjak játszának vala.“

Látni való mindezekből, hogy a Névtelen a megvá-

logatás nélkül használt kifejezései „előkelők“, „nemese-
sek“, „vitézek“ alatt mindenkor a „magyar nemzet“ ér-
tendő, ritka kivétellel és akkor is az „előkelők“ alatt a
törzsfők értetvén, ezek külön osztálykép soha sem tűn-
tetnek föl, ezeknek külön előjogok soha sem tulajdonít-
tatnak; — mi mind azon állításunkat támogatja, hogy a
beköltözött magyarok mind egyenlően szabadok és ne-
mesek voltak, és az osztályok különbsége közöttök ismer-
etlen volt. —

Igaz ugyan ezekután, hogy az Ázsiából bevándorolt
egyes magyarok a szó legszorosabb értelmében szaba-
dok voltak; igaz ugyan hogy a magyar honfitársának
alárendeltje soha sem volt, és közöttük az uri és jobbágyi
viszony ismeretlen volt: mindazonáltal nem állhat azon
tétel, hogy: „a magyarok az állam iránt semminemű
szolgálatokra nem köteleztettek.“⁶⁴⁾ Képzeljünk magunk-
nak államot, társadalmat, melyben a nép vagy általán a
résztvevők az állam, az „egész“ iránt kötelezettségekkel
nem bírnának. Hisz az állam nem más, mint a társada-
lomnak az egyed iránti, és az egyednek a társadalom
iránti kötelmeinek összege. Vagy nem kell-e „szolgálat“-
nak nevezni a népnek azon köteleességét, mely őt a nem-
zetgyűlésen megjeleneni kénytelenít? Vajjon megszű-
nik-e azért szolgálat lenni, mivel ez a „hadnagyoknak és
közvitézeknek egyenlő a joga és kötelessége“? Vagy mi
célből hozatott volna azon ismeretes szigorú sanctió, ha
a nemzetgyűléseken megjelenés nem lett volna szolgálat
és gyakran nehéz és kellemetlen szolgálat?

Vagy a folytonos katonáskodás kötelme nem volt-e
„szolgálat“? Igaz ugyan hogy a ki bizonyos célt kíván
elérni, kell hogy a célhoz vezető eszközöket is akarja
használni; meg kell azonban különböztetni a társaságot

⁶⁴⁾ Kerékgyártó í. m. 208 l.

a testet annak egyes részeitől. A testnek célja lévén a honfoglalás, természetesen akarnia kellett az eszközt a folytonos katonáskodást is; ezen esetnek azonban nem kelle szükségkép előfordulni a test, a nemzetnek minden egyes tagjaira nézve, miért is ezeknek a folytonos katonáskodás kötelmének eleget tenni kellett nem egyeni jóakarat- vagy hajlandóságból, hanem mivel ez a nemzet kitűzött céljának elérhetésére szükséges eszköz volt. Szolgálat volt tehát a folytonos katonáskodás és szolgálat annál inkább, minthogy hasonló sanctiója volt mint az előbbi kötelességnek.

Mily befolyása volt a nemzetek közügyeire a magyarnak már fölebb láttuk, tudjuk azonban másrésről mily függésben volt a magyar közvitéz törzsfőnökeitől, mit Leo császár szavaiból tudunk. — „A magyar népnek vétkeseit — úgymond — főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják és félelem által fékeztetnek.“ Azonban ez okból nem szabadnak a vezérek korabeli magyart nem mondhatjuk. Nem a függetlenségben áll a valódi szabadság, hanem abban, hogy mindenkinek egyaránt parancsoljon és egyaránt szolgál-tasson igazságot a törvény, mindenkinek személye, birtoka egyaránt álljon a hatalom védpaizsa alatt, a polgári társaság előnyei- és terheiben mindenki egyaránt részt vegyen. A szabadság fogalma nem kívánja, hogy mindenki azt cselekedhesse a mit akar, a mire indulatai- és vágyaitól ragadtatik; hanem azt, hogy mindenki tehesse azt, a mit a törvény nem tilt, és mást ne tartozzék tenni, mint a mit a törvény parancsol. „Mi a szabadság? — kérdi Cicero. — Akarat szerint élnetés. És ki él akaratja szerint? Ki az igazságot követi, ki örömet tesz eleget kötelmeinek és engedelmeskedik a törvényeknek.“ (Parad. V. 1. c.)

Esi ly értelemben mondotta Leo császár őseinkről „Ezen nép szabad!“ —

Azok után, miket eddig őseink alkotmányáról értekezvén fölhoztunk, anélkül, hogy hosszasaknak kellene lennünk könnyen meghatározhatjuk, korlátlan vagy korlátolt monarchia, demokratia vagy oligarchia volt-e a magyar államforma a vezérek alatt; ámbár történet- és jogiróink véleményzéseikben egymástól igen eltérnek. Gustermann — kinek azonban állításait legfőlebb curiósumokként hozzuk föl, és kinek voksára a kritikában alig lehetne valami súlyt fektetni — a magyarok államszerkezetéről így nyilatkozik: „A magyarok — úgy mond — midőn Árpádot uralkodójoknak választották, őt korlátlan hatalommal ruházták föl.“ — — Mi Árpádban örökös monarchát és korlátlan uralkodót birunk, és nincs szükség népképviseletet költetni.“ Mily helytelen és tévesztett ezen vélemény az előrebocsátottak után első tekintetre is mindenki át fogja látni.

Voltak azonban mások kik az ellenkező hibába estek a magyar államszerkezetben „tisztá demokratiát“ látva, és a fejedelemnek csak fővezéri jogokat tulajdonítva. De újabb tekintélyeink legnagyobb része a két ellentétes állítás között a középutat választva, azon véle-
ményt pártolja, hogy a magyar alkotmány a vérszerződés megkötése alkalmával és illetőleg által korlátolt egyeduralmi alakot vett föl. Így Benczur,⁶⁵⁾ Pray,⁶⁶⁾ Fessler,⁶⁷⁾ Horváth Mihály,⁶⁸⁾ Bartal,⁶⁹⁾ és mások, kiket némi módosítással mi is követünk.

⁶⁵⁾ Hung. Semper libera Praef. 6. §.

⁶⁶⁾ Hist. Regum Hung, Praef. XXIII. l.

⁶⁷⁾ Gesch. d. Ung. I. 320 l.

⁶⁸⁾ Párhuzam s t. 74 l.

⁶⁹⁾ Commentarii 124--127 l.

Az etelközi beiktatás után, mint azt már kifejtettük, a fővezér fejedelmi jogkörrel és hatalommal fölruházva a nemzet által, ennek is nagy befolyás biztosított a közügyekre.

Az alkotmányos jogokat megosztotta a nemzet fejedelemével; hol a nemzet jogkörének határai végződtek, ott kezdődött a fejedelem hatalma, mely mindazonáltal ugyszólván eltörpült a nemzetgyűlés a népfőlség képviselőjének nagy befolyásával szemben. Nem volt tehát a magyar nemzet ősi államszerkezete minden tekintetben „korlátolt monarchia,” mint azt századunk állami intézményeiben föltaláljuk, sőt talán a monarchia által korlátolt népuralomnak nevezhetnők inkább, melynek alapja szövetség volt, mint ezt Konstantin XL-ik fejezetének már többször idézett szavai bizonyítják.

Ha már mindezeket összevetjük, és képzeletünkben egy egészet alkotunk, látni fogjuk, hogy őseink államszerkezete a nyugoti intézmények beszívárgása és föülkerekedése előtt szövetségi alapokra fektetett népuralom által igen korlátolt monarchia volt.

Az Alkotmány átalakítása.

Mindaz, mit eddig őseink alkotmánya- és kormányáról mondtunk, tulajdonképen csak az Álmos fővezérre választásától Taksony haláláig terjedő időszakra vonatkoznak; ekkor egy fordulatpont állott be, mely nemzetünk bel- és küléletének ugyszólván minden viszonyait megváltoztatta. És ezen átalakult viszonyok korszaka

Gejza uralkodását és István kormányának első három évét tölti be, midőn a korona fölvétele által az ázsiai szerkezet európai államformává változott és az ősi vallásnak a kereszténnyel történt fölváltása által nemzetünk az európai művelt államok sorába formaszerűen bevétetett.

„Taksony halála után — egy német chronograph szavai — a magyarok Gejzát választották meg, ki saját nemzetökből származott ugyan, de szelídebb vala barbar szüleinél. Ezt az isteni malaszt szállotta meg, hogy átlátná azon bajokat, melyeket nemzete annyi országoknak okozott és viszont azon kegyetlen vereségeket, melyeket az szenvedett : miért is a békéhez csatolta reményeit. Elfogadta tehát az isteni tanácsot és föltette magában, hogy Pannoniából államot alkot, és azt nem jogtalan ragadmányokkal, hanem megengedett nyereségek által fogja gazdaggá tenni. És mivel tudta, hogy országának földje jó és termékeny, tanácsolta nemzetének, hogy tenné le a fegyvert s kereskednék inkább a tartományuk által bőségesen termesztett árukkal.“⁷⁰⁾

Gejza trónraléptével tehát a magyar nemzet harci politikáját a békés váltotta föl. Ezenkívül Gejzának érdemei közé sorolandó, hogy mind maga családotól a keresztény vallásra tért, mind az egész magyar nemzet megtérítésén buzgólkodott — miről még tüzetesebben fogunk szólni; — hogy e célját elérje a német császárral szövetségre lépett, papokat kért az országba küldetni, külföldi lovagokat hívott meg országába és telepített meg, megkezdette az egyházak alapítását, és végre „az ország államformáját átalakította, azaz oly jogokat ragadott magához, melyek csak az egyeduralkodóknak jártak.”

⁷⁰⁾ Aldolus a 972-ik évre.

kodót illetik meg, s milyenek a magyar fővezérre az országközség a „Communitas“ hatalmának főnállása mellett, nem voltak ruházva.“⁷¹⁾

Ezzel egy eddig történetművelőink által tüzetesen még nem tárgyalt és tán a tárgy kényessége okozta idegenkedésből többnyire csak melleleg érintett kérdéshez jöttünk, melyre megfelelni Kerékgyártó vett magának legelőször bátorságot. És ezen kérdés ez : vajjon Gejzának reformjai törvénytelen uton létesítették-e, vagy nem ? Kerékgyártó igennel felel, s miután mi ellenkezőleg vagyunk e pontban meggyőződve, meg fogjuk kísértetni e kérdést az ellenkező oldalról ez ellentétes szempont világánál föltüntetni.

„Gejza kétségkívül — mond Kerékgyártó — bokros érdemeket szerzett magának az ország közigazgatása körül, ha ily lényeges az ország institutióit gyökeresen átalakító változásokat a nemzet beleegyezésével eszközölte és szóval azok kivitelére a nemzetgyűlés által fölhatalmaztatott; mert hogy Gejza saját teljhatalmából az ország alkotmányát reformálhatta, a nemzet ösvallását kiirthatta volna, eddigelé még nem volt vitatva és nincs remény, hogy valaha igazoltatni fog. Hiszszük nem is fog senki találkozni, ki Gejza intézkedéseit egyedül azért helyeselné, mivel reformjai nagyrészt igen üdvösek és hasznosak valának az ország- és egész nemzetre nézve, mi annyit tenne, mint nyíltan bevallani, hogy a cél szentesíti az eszközöket. Azonban az összes történeti kutfők azt igazolják, hogy Gejza az ország intézményeiben tett gyökeres változásokat az ország akaratja ellen zsarnoki önkényzés vérengzéssel hajtotta végre. Ez az ok, mi Gejza érdemeit szerfölött csökkenti, őt azon

⁷¹⁾ Kerékgyártó i. m. 227 l.

államfők élére helyezi, kik hazánkban az alkotmány ellen elkövetett sérelmek tekintetéből ismeretesek.“⁷²⁾

Mi távol vagyunk attól, hogy ezen elvet „a cél szentesíti az eszközöket“ helyeselnők; Gejza intézkedéseit mindazonáltal tiszteljük és helyeseljük, miután szerintünk nem állhat meg azon állítás, mely szerint az összes történelmi kutatók azt igazolják, hogy Gejza intézkedéseit az ország és az azt képviselő „Communitas“ akarata ellen hajtotta végre. Mi legalább nem ezt olvassuk ki az emlékeinkben elszórt adatokból; és tán sikerülend ezekből ellenkező állításunknak, ha nem is bizonyosságot, de legalább valószínűségét kivívni, azt t. i. hogy Gejza érdekelt intézkedéseit a nemzet és nemzetgyűlés vagy legalább annak egy és nagy részének beleegyezésével eszközölte, szóval azokra a nemzetgyűlés által fölhatalmaztatott; mert hogy a fejedelem szűk hatalomköre ily nagyszerű változások jogszerű végrehajtását meg nem engedte, kétségbe vonni nem lehet, hacsak Árpád-, Zoltán- vagy Taksonyban Gustermann képzelte korlátlan monarchákat nem látunk.

Ha biztos tudomásunk lenne, mily elveket tartott szem előtt nemzetünk a nemzetgyűléseken, ha a vélemények szétágaztak, úgy mindenesetre alaposabban következtethetnénk; így azonban miután e tekintetben határozottan semmit sem tudunk a „sanior pars“ elvén kívül, a más demokratikus államoknál is szokásban levő abszolút szavazattöbbséget fogjuk szempontul elfogadni.

Hogy Gejza reformterveit az illető forum a nemzetgyűlés elébe terjesztette az, ki Aloldus már idézett mondatát olvasta, tagadni nem fogja, e szerint ugyanis:

⁷²⁾ I. m. 228 l.

Gejza tanácsolta nemzetének (kérjük: hol? ha- csak nem a nemzetgyűlésen), hogy tenné le a fegy- vert“ stb.

Ha azonban ellenfelünk azon véleményben van, hogy a nemzetgyűlések csak a Gejza kormányát megelőző időkben, s Gejza és István alatt nem tartattak, — tévedésben van. Nem áll ugyanis, hogy Turócznak a nemzetgyűlés összehívadási módja leírása után függesztett ezen szavait: „és ezen szokás Gejza koráig sér- tetlenül föntartatott“ úgy kelljen értelmezni hogy: „a régi hunn magyar szokás a vitézeket vérbe mártott kard- és ily felszólítással: „Isten és a magyar nép szava s. t.“ a közsggyűlésére megidézni, s így a községnek törvényhozó és végrehajtó hatalma, az ő s megyegyűléseknek szerkezete szintén csak ez ideig tartott;“⁷³⁾ Turócz ugyanis az idézett he- lyen sem többet, sem kevesebbet nem akart mondani, mint azt, hogy a közgyűlésrei meghívás ezen szo- kásos módja csak Taksony haláláig tartatott fön,⁷⁴⁾ miután ez valószínűleg ősvallási jelentőséggel bírván, ezt Gejza a kereszténységgel összeegyeztethetőnek nem vélte és így eltöröltni, illetőleg megváltoztatni jónak látta.

Hogy a község, a nemzetgyűlés Gejza alatt nemcsak hogy meg nem szűnt működni, hanem tág hatalomkörét is megtartotta, kitűnik Aloldusnak már idéztem szavai- és azokból, miket Hartvik István megválasztatásáról föl- jegyzett: „És midőn István a gyermekkort már megha- ladta — ugymond — atyja összehívá Magyaror- szág előkelőit és a második rendet, kikkel tudatván akarátját, Istvánt utódjául kije-

⁷³⁾ Chronicon I. 10.

⁷⁴⁾ I m. 229 l.

lölte.⁽⁷⁵⁾ Látjuk tehát hogy az országgyűlés Gejza uralkodásának utolsó éveiben is sarkalatos jogainak, melyeknek mindenesetre legfontosabbika a fejedelem megválasztása, birtoka- és gyakorlatában volt.

Nem elég azonban tudni, hogy Gejza reformterveit a nemzetgyűlés elé terjeszthette és valóban terjesztette; a kérdésnek tulajdonképeni központja az : vajjon Gejza a nemzetgyűlés által ezeknek kivitele-, létesítésére fölhatalmaztatott-e, vajjon birta-e Gejza a nemzetgyűlés-, vagy legalább többségének helyeslését, megegyezését? Kerékgyártó „nem“-⁷⁶, mi „igen“-nel felelünk.

Nem tagadhatjuk és nem is akarjuk tagadni, vagy kétségbe vonni Gejzának azon gyakran a kegyetlenséggel határos túlszigorú eljárását, minőt a keresztény religio behozatalánál, ferde nézetekből kiindulva, tanusított; nem helyesljük eljárásának ezen szigorúságát, mely a nemzetnek nagy részét legalább szívében a keresztény vallástól elidegenítette, nem azon túlzott kedvezményeket, melyekkel a bevándorolt idegeneket a nemzet jogai és kiváltságainak rovására és ezek megsértésével elhalmozta és melyek, miután sokakat ellenők, a kereszténység és polgárosodás eszméi ellen, melyeket ezek képviseltek, föllingerelt és föllázított: a keresztény egély békés utoni terjedése- és meggyökeredzésének hátrányára voltak, ámbár másrésről ennek erőszak általi terjesztését elősegítették — és így biztosan vezettek ugyan a célhoz; azonban az eredmény, ha a kereszténységet békés uton behozni sikerül, sokkal szebb leendett; — ezek azonban szorosan nem tartoznak kérdésünk érdeméhez, itt mint már mondtuk csak az a kérdés vajjon följogosítva volt-e Gejza a nemzetgyűlés által re-

⁷⁵⁾ Vita S. Stephani Schwandtnernél II. 81.

formjainak életbeléptetésére, vagy nem? Az igenlő vagy tagadó választól függ, vajjon törvényszerűen hozattak be Gejza által az új intézmények és módosítottak a régiéket vagy nem, és vajjon lázadók voltak-e azok, kik az ősi intézmények és az ősi vallás mellett Gejza és szent fia ellen fegyvert ragadtak, vagy nem?

Kerékgyártó mind a három kérdésre „nem“mel, mi pedig mind a háromra „igen“nel feleltünk. —

Föl kell tenni őseinkről, ha azon értelmességet, melyet eddig még senki sem tagadott, és melyről mint a keresztény vallás sikeres hirdetése egyik emeltyűjéről még alább, föl kell tenni, hogy a nemzetnek nagy része meg volt győződve a fővezérrel együtt, hogy csak a magyar politika megváltoztatása, a keresztény religio behozatala és az alkotmányos intézmények célszerű átalakítása biztosíthatja a nemzetnek európai fönmaradását és így föl kell tennünk, hogy a nemzetnek nagy része pártolta Gejzának terveit; mások pedig ha nem is meggyőződésből, de vakon hódolva a fejedelem nagy morális tekintélyének, állottak ennek pártján. Annál is inkább föltehetjük ezt, minthogy tudjuk, hogy a fanatismus soha sem tartozott nemzetünk rossz tulajdonai közé, mint azt azon általános kivételnélküli türelem bizonyítja, melyet a keresztény religio hirdetői iránt tanusítottak, és melyről nem csak krónikáink, hanem Piligrin passau-i püspöknek a pápához intézett levele is tanuskodik. Állításunk mellett harcol a püspöknek azon jelentése is, hogy alig kezdték meg a térítők működéseiket, már is 5000 előkelő magyar vette föl a keresztséget, és az egész nemzet készen és hajlandónak mutatkozott a kereszténység és keresztség föl vételére.

Hogy azonban Gejza intézkedéseinek törvényszerűségét kivivjuk, megfordítjuk azon érveknek élet, me-

lyek törvénytelenységök mellett hozatnak föl. Mig ugyanis Kerékgyártó így fűzi okoskodásait: „a „magyar nemzet“ föllázadt Gejza ellen az általa behozott reformok miatt — ezek tehát törvénytelenek voltak“; mi így argumentálunk: „a „magyar nemzet“ nem lázadt föl Gejza és fia ellen, mit bizonyosan teendett, ha a reformok nemcsak akarattján kívül, hanem ellenére is léptettek volna életbe, ezért a nemzet beleegyezésével hozatnak, tehát törvényesek.“⁷⁶⁾ Azt kell tehát bebizonyítanunk, hogy a „magyar nemzet“ nem lázadt föl Gejza és István ellen, és ha ezt megtettük, önkényt fog megdőlni ellenfelünk okoskodásainak egész épülete.

„Nem lehet a nemzetnek rossz néven venni, — mond Kerékgyártó — ha Gejza hatalombitorlása és önkénye ellen fölkelt.“ Vajjon — kérjük — hol olvassa szerzőnk, hogy a „magyar nemzet“ — nem hiába fektetjük a nyomatékot a „nemzet“-re — Gejza ellen fölkelt? Nagyobb terjemű és jelentőségű fölkelésről, lázadásról emlékeink mitsem tudnak. És vajjon ha találkoztak ősünk között egyesek, kiket tán az örökölt szokások-, traditionalis intézményekhez, tán kelletlenül makacsabb ragaszkodás, vagy más talán nem legnemesebb indok vezérelt a fölkelésre; vajjon lehet-e egyes eseteket tekintetbe venni, hol egy egész nemzetről kell ítéletet mondani? Vajjon ha találkoztak egyesek, kik többeket elesábítva, a törvény, igazság és rend ellen föllázadtak, vajjon lehet-e ily egyes esetekért egy egész nemzetre a lázadás fertőztető bélyegét sütni?

Lássuk már azon adatokat, melyekre Kerékgyártó állításait alapítja. Mellőzve Ditmár merseburgi püspök és Hartvik műveinek azon helyeit, melyekben Gejzának

⁷⁶⁾ I. m. 229 l.

kegyetlenségét élénk színekkel ecsetelik, melyeknek hitelenségét mi ugyan nem vonjuk kétségbe, melyekből azonban kérdéstünket érdeklőleg épen semmi sem következik; lássuk ugyanazon Hartviknak egy más helyét, hol így ír: „Gejza a lázadók zabolázására és a pogány szertartások kiirtása körül igen tevékeny vala.“ Hogy a „láza d ó k“ alatt itt nem az alkotmányos ujítások ellen, és az ősi intézmények mellett föllázadtakról, hanem csak az ősi vallás kiirtását rosszalók- és az uj egélyt elfogadni vonakodókat kelljen értünk, kiténik a szövegből. Az idézett szavakat ugyanis közvetlenül azon hely előzi meg, mely azon ígéretet foglalja magában, hogy minden igyekezeteit oda irányozandja, miszerint egész népével a keresztény vallást elfogadtassa. Az idézett sorok után pedig közvetlenül azon égi jelenetnek leírása következik, mely a keresztény religió terjesztése körül nem a legjobb siker miatt kétségbeeső fejedelemnek mennyei vigaszt hozott. Itt tehát csak az ősi vallás makacs követői és ilyenek is csak e g y e s e k értetnek, mert ezen kitételekből az egész nemzet, vagy legalább tekintélyes részének lázadására következtetni valóban lehetetlen.

Kéza Simon az idegen szerencselovagok behívását és megtelepítését avval indokolja, „hogy a fővezért a pogányok ellen, kik az uj hitet befogadni nem akarták, segítenék.“ E sorokról ugyanaz áll, mit Hartviknak most idézett szavaira megjegyeztünk. Sőt épen ezen hely bizonyítja, hogy voltak, és pedig igen sokan, „kik az uj hitet befogadni akarták,“ de kiket az előrelátó és bölcs fejedelem a mennyire lehetett azért kívánt megkímélni a polgártársaik és rokonaik elleni harctól, hogy szakadásra a nemzet kebelében, polgárháborúra és jóvá nem tehető ellenségeskedésekre okot és alkalmat ne szolgáltatasson. Szabadjon még e helyen meg-

jegyeznem, hogy azon néhány bevándorolt főúr néhány száz kísérvőjével a fejedelem intézkedéseinek nyomátokat adni bizony nem tudott volna, hogy azon néhány külföldi fejedelemnek — kik ez időben magok is el voltak foglalva — segítségével mikép lett volna képes a föllázadt „magyar nemzetnek“ ellenállani, az ellen a fejedelmi trónt megvédeni mikép tudta volna — nem képezhetjük, miután számra sokkal csekélyebb magyar csapatok tekintélyes külföldi seregeket gyakran tönkre tettek ugyan, de hogy ily eset megfordítva történt volna, sehol sem olvassuk. De menjünk tovább.

Turóc krónikájában ezeket olvassuk : „Gejza és fia szent István ezek (értetnek a fölsorolt külföldi lovagok) vagy inkább Isten segedelmével, néhány lázadót (quosdam rebelles) fegyverrel, másokat (nonnullos) pedig jó szóval térített meg a keresztiségre.“ És alább ugyanott: „És ezek segedelmével— több (pluresque) lázadó magyar nemest, kik az új tantelfogadni vonakodtak, gyászos szolgálásra kárhoztatott.“⁷⁷⁾ Mikép lehet ezen szavakból általános lázadásra, nemzeti egyetemes fölkelésre következtetni, miután valamint ezen-, úgy más helyeken is csak egyesekről, csekélyszámú makacsokról van szó, — rejtély előttünk.

Az eddig fölhozott adatokban leírt lázadási kísérletek vagy egész, vagy legnagyobb részben a Gejza alatti időre vonatkoznak; most még az István alatt kitört forróságokat kell szemügyre venni, az ezekről szóló adatokból ezeknek horderejét mérlegelni és terjemökből az új intézmények- és így a lázadásoknak is jogos- vagy jogtalanságára következtetéseket vonni, mi értekezésünknek végcélja. Lássuk tehát és vegyük mindenek előtt az emlékeinkben elszórt adatokat bírálati bonckés alá.

⁷⁷⁾ Chronicon II. 13. Schwandtner I. 140. 1.

Először is Istvánnak 1001-ben a pannonhalmi szent Mártonról címzett apátságnak adott adománylevelében ezeket olvassuk : „A háborúk zavarai közeledtével, midőn a németek és magyarok közt nagy lázadás támadt (*magna seditio excreverat*) különösen pedig midőn a polgárháború által szorongattattam (*cum civili belli ruina urgerer*), és a sümegi vármegye engem királyi székemről letaszítani igyekezett“ st.⁷⁸⁾

Szent István szavai szerint mindjárt uralkodása első éveiben a németek és magyarok között nagy lázadás támadt. Természetes ugyanis, hogy azon kedvezések, melyekkel Gejza és fia István a bevándorolt idegeneket elhalmozták, a magyarokban roszt vért csináltak, miután amazok által befolyásuk- és állásukat az udvar- és kormányban fenyegetve és veszélyeztetve látták; ezen lázadás mindazonáltal sem a fejedelem, sem pedig az újítások és új intézmények, hanem egyedül az idegenek ellen volt irányozva. Hogy az idegenek elleni lázadásnak törvényes vagy törvénytelen voltát kitudhassuk, a honfiusítási jogról kell röviden szólnunk. Én ugyan azon véleményre tartom : hogyha az idegenek behívása és megtelepítése nem is történt a nemzetgyűlés-, vagy majoritásának megegyezésével—mit azonban bebizonyítani épen nem lehetne, — azonban azon kérdést, vajjon a honfiusítás joga a fejedelem vagy nemzetgyűlés joga volt-e: az előbbi javára döntik el emlékeink. Kerékgyártó ugyan az „idegenek honfiusítását, a rokonajkú s idegen népeknek gyarmatul befogadás“-át a nemzetgyűlés jogai közé sorozza, állításának bebizonyítására mindazonáltal szerencsétlenül hivatkozik emlékeinkre.

⁷⁸⁾ Fejér Cod. Dipl. I. 257 l.

Utal ugyanis először a Névtelen X-ik fejezetére, hol a hét kun nemzetség befogadásáról van szó. „Midőn a kun vezérek látták — ugymond — Álmos vezér kegyességét — lábaihoz borúlva Álmos vezérnek önkényt meghódolának mondván: Ez mai naptól fogva urunkká és parancsnokunkká választunk utolsó izziglen és hová szerencséd vezetend, oda követünk.“⁷⁹⁾ S mit szóval mondtak Álmos vezérnek, eskü hitével is pogány szokás szerint megerősíték. Néhány sorral alább pedig a ruthenek csatlakozásáról így ír: „Hasonlóan a Ruthenek közül is sokan Álmos vezérhez csatlakozva vele Pannoniába jövének.“ Mikép lehet ezen szavakból azt következtetni, hogy a honfiusítás nem a fejedelem, hanem a nemzetgyűlés jogai közé tartozott, — nem tudom; én legalább miután az idézett szövegben csupán a csatlakozni kívánókról egyrészről, és csupán a fővezérről másrészről van szó, ennek épen ellenkezőjét olvasom ki e sorokból.

Még világosabban szól azonban mellettünk az LVII-ik fejezet, melyre Kerékgyártó szintén utal. „Bolgár földről jövének — olvassuk ott — némely nagy nemes urak, az izmaeliták sokaságával, kiknek nevei valának: Bila és Baks, kiknek a vezér Magyarország különböző helyein adott földeket s azonkívül azon várat, melyet Pestnek neveznek, örökre átengedé.“ — „Ugyanazon időben ugyanazon tartományból jöve egy nagy nemes vitéz, kinek is a vezér, nem csekély földeket és más birtokot ajándékoza.“ — „S azon időben a besenyők földjéről jöve egy fejedelmi származású vitéz, kinek neve vala Thomizóba, kinek Takson vezér

⁷⁹⁾ I. m. 221 l. és *) jegyzet.

lakó földet adavala, a kemeji részeken a Tiszáig.“ Miután, mint látjuk e helyeken az „előkelők“, „nemeselek“ és „vitézek“, vagy a „község“-ről említés sem tétetik, nem vélek tévedésben lenni, ha az idegek honfiusítását és megtelepítését a fejedelem jogának tartom.

A mi pedig Kupa lázadását illeti, emlékeink alább idézendő helyeiből ki fog tűnni, hogy ez is inkább a fejedelem személye ellen volt intézve és irányozva, az ősi alkotmány és egély visszaállítása inkább csak palástul szolgált a nagyravágyó célok elfödésére és ürügyül pártosok szerzésére. Ugyanazon eljárási móddal találkozzunk már itt, mint a melyet későbbben a Rákóci, Bocskai és Bethlen-féle lázadásokban bőven tapasztalunk. A történet bizonyítja, hogy a törvényes rend fölforgatói többnyire a nemzetek vallásos érzeteit lázíták föl, ezekkel visszaélve, eszközül fölhasználva egyéni céljaik létesítésére. A történet bizonyítja, hogy a lázadások fejeinek céljai, mint az eredmény azt a legfényesebben igazolta, épen nem voltak oly önzéstelenek, mint azt hirdették; hogy a békekötésekben és alkudozásokban első helyen állott és főszerepet játszott az anyagi haszon, míg ellenben az oly főnhangon hánytorgatott „veszélyeztetett vallási érdekek“, melyek leglelkesebb védőiül magokat hirdetni nem átallozták, mindinkább háttérbe szorítottak és nem ritkán a kiegyenlítés másodrendű kérdései lettek.

Halljuk azonban mint nyilatkoznak emlékeink Kupa lázadásáról.

„Minden jónak ellensége a gonosz szellem — így Hartvik — irigységgel és gonoszsággal telve, hogy István szent igyekezeit meggátolja, belzavarokat keltett. Az ő sugallatából ugyanis vonakodott a pogány népesség a kereszténység gyengéd igája alá hajolni, és feje-

delmeivel urának hatalma alól magát kiszabadítani igyekezett. Városait kirabolták tehát, földeit pusztították, javait elragadozták, a papokat gyilkolták, és hogy mást elhalgassak, őt is sértegették s. t.“⁸⁰⁾

Igaz ugyan, hogy Hartvik az ősi vallás melletti makacs ragaszkodást állítja a lázadás indító okának, de az események okait mélyebben nem vizsgáló püspök ezen állítását megcáfolják és illetőleg kiigazítják krónikáink több helyei, melyek a lázadás indokul Kupa nagyravágyását jelölik ki, mint a ki Istvánt trónjától megfosztani és azt maga számára elfoglalni igyekezett, ürügyül az ősi egély és szokások visszaállítását használva föl, hogy a csiklandoztató és tán népszerű eszmékkel a könnyen hívő népet pártjára vonja.

„Kupa — Turócz krónikásának szavai⁸¹⁾ — a tar Zirind fia már Gejza fejedelem idejében viselte a vezéri méltóságot, ennek halála után pedig István anyjával akart vérfertőztető házasságra lépni, szent Istvánt megölni és a fejedelemséget magához ragadni.“ — A rimes krónikában pedig: „Tupan ellenben, ki mint vezér kormányozott egy megyét, szemeit István szülőjére vetette, ezt nőül venni, Istvánt pedig megölni kívánván.“⁸²⁾ „Ez időben kényszerült István — így ír az olasz Ranzán — hadat viselni Kupa sümegi vezér ellen, ki igen gazdag és hatalmas volt. A háborúnak azonban oka legigazságosabb vala.

⁸⁰⁾ Schwandtnernél II. 8. 9. 1. l.

⁸¹⁾ II. 28 f.

⁸²⁾ Engelnél „Monumenta Hung. Historica.“

„At Tuppan qui ducatus
Regebat principatus
Nam jecit in parentem
Ejus ardoris mentem
Hanc petens in consortem,
Et Stephanum in mortem.“

Kupa ugyanis Sarolta-, István anyjával, minden erővel házasságra akart lépni, ámbar rokonok voltak. Ezt pedig az okból igyekezett kivinni, hogy ezen házasság ürügye alatt oly cseleket hányna, melyek által az ifju Istvánt kivégezné.⁸³⁾ Bonfin végre: „Kupa Gejza halála után István anyjával házasságra akart lépni, hogy Istvánt kivégezve a fejedelemséget elfoglalhassa.⁸⁴⁾

Mindezek eléggé bizonyítják azon tényt, hogy az István ellen föllázadt Kupa és így pártjának is tulajdonképeni célja nem az ősi intézmények és vallás erőhatalom utjáni visszahelyezése volt, hanem ennek ürügye alatt, mint már mondtuk, Istvánt fejedelmi méltóságától megfosztani, és ezt maga számára elfoglalni. A mi pedig a lázadás terjemét és horderejét illeti, hogy ez nem volt általános, hanem ugyszólván csak Kupa sümegi vármegyéjére szorítkozott, nemcsak Hartvik idézett hejéből, hanem szent István alapítóokmányának ismeretes szavaiból tűnik ki, ugyszintén a lázadók ellen viselt hadjárat tervéből és az István által a lázadókra rótt büntetésből, mely egyedül Sümeg megyének lakóit sujtotta. Ezenkívül ha a lázadás nagyobb horderővel bir vala, Istvánnak alig sikerült volna oly könnyen legyőzni a lázadók haderejét, ezt ugyszólván egy ütközetben megsemmisíteni. Egyrészt tehát ezen fölkelés sem volt általános, másrészt pedig a jogosság és törvényesség legkisebb színével sem birt. —

Sőt még az államátalakítás azon részének törvényes uton történt kiviteléről sem kételkedünk, mely által István a koronát és királyi címet elfogadván az evvel ös-

⁸³⁾ Schwandtnernél I. 891 l. Index VIII.

⁸⁴⁾ Historia Pannonica Zsámboki kiadás 1690 Dec. II. Lib. I.

szekötött jogokat tetteleg gyakorolni kezdé. Ranzan ugyanis e tárgyról így ír: „Kevéssel Kupa legyőzése után, Magyarország előkelői akarván, hogy az, ki a „vezér“ címe alatt oly sok népek és oly számos mind nemzetségek fényére, mind hatalmukra nézve kitünő férfiak fölött uralkodik, tekintélyesebb címmel éljen: a királyi méltóságot szavazták meg. Elhatározták mindazonáltal, hogy e méltóságra csak Istvánt emelik, ez ugyanis ősei birtokát öröklő és előbbi életét tekintetbe vévén, az értelmesek mind oda nyilatkoztak, hogy egyedül ő született a királyságra. Tehát közmegegyezéssel és általános egyetértéssel megválasztották és elnevezték királynak, és a királyok szokása szerint koronával ajándékoztatták meg.“⁸⁵⁾

E szavak előbb kifejtett állításainknak is kölcsönöznek nyomatékot, miután azt bizonyítják, hogy Istvánnak előbbi élete feddhetlen és így törvénytelen intézmények kivitele által bemocskolva nem volt. —

Mindazokból, miket eddig Gejza és István ujításai és intézményeinek törvényessége mellett fölhoztunk, kitünik hogy azon intézmények, melyeket mind az ősi válás-, mind pedig az alkotmány- és kormányban életbeléptettek, a nemzetgyűlés, vagy legalább „értelmes“ részének megegyezését bírták, hogy tehát Gejzát épen nem lehet „azon államfők élére helyezni, kik hazánkban az alkotmányon elkövetett sérelmeikről ismeretesek;“ hogy végre míg egyrészt a „magyar nemzet“ fejedelmei ellen egyetemesen föl nem lázadt: másrészt azon egyeseket, kik a közérdekek paizsa alatt nagyravágyásuk által vezérelve, vagy mások által elcsábítva, a törvényes fejedelem ellen fölkeltek, hogy azokat méltán „lázádok“-

⁸⁵⁾ Im. i h. 890.

nak nevezhetők. Ha pedig Kerékgyártó ezen kérdést teszi föl : „Ha tehát mindazon adatok ellenére, melyek beköltöző eleinket a rendszerettről a törvények, a főnálló országszerkezet- s a hatóság iránti tisztelettről dicsérik, a X-ik század végén kétszer zendül föl a nemzet (?) fővezére ellen, mit gondoljunk : a nemzet változott meg gyökeresen természetében, meglepte őt a fölforgatási viszketeg ? vagy pedig a fővezérek által ejtettek oly sebek az alkotmányon, melyeket már csak közfölkelés által fegyveres erővel véltek elháríthatóknak ?“ — mi így felelünk : Sem a nemzet nem zendült föl kétszer fejedelme ellen, hanem csak egyes tulságosan makacs, elégedetlen vagy nagyravágyó egyének ; sem pedig a fővezér nem ejtett oly sebeket az ősi alkotmányon, mely ily általános fölkelést tett volna szükségessé ! Hogy ez, azonban valóban nem volt szükséges, bizonyítja azon körülmény, hogy a „magyar nemzet“ fejedelmei ellen egyetemes fölkelést nem intézett, mi ellenkező esetben okvetetlenül be fogott volna következni.

És igazságosan ítélték mindazok, kik Kupában lázadót láttak, úgy hogy Jászainak elszigetelten álló azon ítéletét, mely szerint „Kupa a nemzeti ügy, az ősi vallás és szertartások vértanúja volt,“⁸⁶⁾ nem tekinthetjük egyébnek „mint a keresztény vallás gyűlölete és a pogány vallás utáni vágyakozás“ nyilatkozatainak melyért már egyszer megróvatott.⁸⁷⁾

Igaz ugyan, hogy a keresztény vallás nagyszerű változásoknak volt eszközlője a magyar nemzetnek mind alkotmányában, mind bel- és küléletében ; — igaz ugyan, hogy édes honi nyelvünk és irodalmunk nem ment volna oly lassú phasisokon keresztül, ha a fordulatpont be nem

⁸⁶⁾ A magy. Nemzet napjai az arany hulláig. 225 l.

⁸⁷⁾ Magyar írók I. Pest 228 l.

áll; mindazoknak azonban kik e némely tekintetben sajnos kifolyású változások miatt jeremiádokat énekelnek, elég legyen annyit füleikbe harsogtatni, hogy ezen sajnos kifolyású változások elkerülhetetlen következményei voltak oly intézmények behozatalának, melyek nélkül alig lennénk mai napig, alig lennénk — mondom — e négyfolyamos drága hon irígyelt birtokosai, s a legjobb esetben az etelközi pusztulás alkalmával elszakadt rokonnink sorsában osztoztunk volna mi is; a történész pedig ma csak egy kis fekete keresztet rajzolna az elpusztult magyar nemzet neve mellé, a helyett hogy, mint most, reményeit egy szebb korhoz joggal csatolhatná, mely után — mint a koszorús dalnok zengé — :

„Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.“!

II. TÖRVÉNYHOZÁS, TÖRVÉNYKEZÉS ÉS JOGÁLLAPOT.

Ha kortársainkról hozva ítéletet egyedül a külsőből, egyedül a tettekből vonunk következtetéseket : mennyivel inkább áll ez a multa nézve, melyet csak is a történet följegyezte tényekből lehet megismerni és megítélni. Ha tehát őseink műveltségi állásáról kívánunk magunknak tiszta fogalmakat szerezni, ezekre utal bennünket a történet, — a tettekre.

Kérdem azonban, demokratikus államokban a nemzeti műveltségnek, nem a törvények-e leghűbb tükörei? miután ily államokban a törvényhozásban az egész nemzet működik szabadon, hogy önjavát előmozdítsa. Őseink műveltségi állását kívánván tehát vázolni, figyelemmel kell kísérni azoknak törvényhozási mozzanatait, szemügyre kell venni a törvénykezési intézményeket és a jogállapotot; ámbár e tekintetben is sajnálattal tapasztalja a nyomozó az adatok föltűnő hiányát. Oka ezen hiánynak az, hogy a külföldi krónikák egykorú írói, nemzetünknek legfőlebb a külföldhőzi viszonyára fordítottak gondot, legfőlebb egyes pusztító hadjáratok élénk leírásának engedtek munkáikban helyet, míg nemzetünk belélete figyelmüket tökéletesen kikerülte; honi krónikáink pedig, melyek e tekintetben úgyszólván egyedüli kutatóink, három, sőt hat századdal jegyeztettek föl későbbben a történet idejénél és annál kevesebbet tudhattak s jegyezhettek föl őseink beléletéről,

minthogy a Gejza és István alatti gyökeres változások, az ősi szokásokra halálos csapást mértek, azokat nagyrészt a feledés fátyolával boríták.

Krónikainktól sem várhatunk tehát sokat; egyes töredékekből áll mindaz, mit e tekintetben tudunk „mikből — mint helyesen megjegyzi Szalay L. — egészet alkotni csak a képzelődés és hozzávetés segédével — mik tudnivalóképen könnyen tévutra vezethetnek bennünket — lehetséges.“¹⁾ —

1. Midőn a nemzetnek befolyásáról a közügyekre értekeztünk, mondtuk, hogy más fontos ügyeken kívül a törvényhozás is a nemzetgyűlés köréhez tartozott. A „semmi rólunk, nélkülünk“ elv tehát, melynek már a Hunnok és Avarok alkotmányos intézményeiben is nyomát találjuk, nemzetünknel a vezérek alatt is érvényesítettett, — a nemzetgyűlés által, mely kétségkívül már Ázsiában is működött és az európai új hazában csaknem egy évezreden át adott hazánknak és nemzetünknek idővös törvényeket, melyeknek nemzeti lételünket és fönmaradásunkat köszönhetjük. Emlékeinkben alig egykét ily megtartott nemzetgyűlést olvasunk tüzetesebben megemlítve, ámbár hogy ezek igen gyakran tartattak, a dolog természetéből, emlékeinknek számos kitételeiből következtethetjük.

Midőn Árpád, Zalánt az alpári ütközetben legyőzván, a Duna és Tisza között elterülő tartományt hatalmába kerítette s így a honfoglalás nagy művének megvetette alapját „Árpád vezér és katonái a Körvtélthoz érkeztek és a gyümölcsös erdő közelében harmincnégy napig maradtak ugyanazon helyen a vezér és a nemesek az ország minden szokásos törvényeit elrendezvén, és minden jogokat, mikép kelljen

¹⁾ Magy. Tört. I.

szolgálni a vezér- és törzsfőknek és mily büntetésekkel kelljen az egyes bűntényekre szabni. Ugyanott a nemeseknek különféle földeket adományozott lakosaival együtt a vezér és azon helyet, a hol mindezek elrendeztettek, a magyarok nyelvükön „Szer“-nek nevezték, mivel ott az egész ország ügye szerveztetett.“²⁾

Midőn pedig Árpád halála után a magyar nemzet mintegy kegyelet- és tiszteletből a nagy honfoglaló iránt s tisztelve ennek utolsó kívánságát a kiskoru, alig tizenhárom éves Zsoltot választotta fejedelmének, azon reményben, hogy a gyümölcs majdan méltó leendő törzséhez, hogy kiskorusága alatt a nemzet netán káros következményű zavaroknak legyen kitéve, ismét egy nagy horderejű nemzetgyűlést tartottak, melyet emlékeink érdemesnek láttak tüzetesen fölemlíteni.

„Idők multával — a Névtelen szavai — Zsolt vezér tizenhárom éves lévén, országának minden előkelői egy akarattal és közmegegyezéssel országhormányzókat választottak a vezér alatt, kik a szokásos törvények által korlátolva, a pörlekedők ügyeit elintéznék; másokat pedig a hadak vezéreivé szemeltek ki, kik a különféle országokat pusztították.“³⁾

Mindezeknél nagyobb fontosságú volt azon nemzetgyűlés, mely Kupa legyőzése után tartatott, és mely Istvánnak a királyi címet, méltóságot és jogokat szavazta meg.⁴⁾ Ezeken kívül azonban találkozunk emlékeinkben gyakran helyekkel, melyekből megtartott gyűlésekre lehet következtetni: ilyenek a fejedelem választásról szóló helyek; hogy pedig ezen gyűléseken a törvényhozás kö-

²⁾ Névtelen XL f.

³⁾ LIII. f.

⁴⁾ Schwandtnernél i. h. Index VIII.

rébe tartozó ügyek is tárgyalattak és intéztettek el — kétséget sem szenved. —

2. Miután már tudjuk, hogy őseink gyakran tartottak nemzetgyűléseket, ezeknek pedig egyik főteendője a törvényhozás volt, bizonyos hogy a magyarok számos törvényekkel birtak. És mikép is lenne föltehető, hogy egy nemzet, melynek vándorlásai, foglalásai és folytonos hadakozásai majdnem kétszáz évet töltenek be, melyek a visszaéléseknek oly tág tért nyitottak, hogy ily nemzetnek nem lettek volna számos törvényei. Mit a dolog természetére alapított észszerű következtetésekből tudunk, ugyanazt bizonyítják nemcsak hazai emlékeink, hanem egykorú külföldi történetírók is. Már fölebb tárgyaltuk az öt pontból álló alapszerződést, fölebb említettük, hogy a harmincnégy napig tartó pusztaszeri országgyűlésen „az ország minden szokásos törvényeit elrendezték, ugyszintén minden jogokat mikép kelljen a vezér és törzsfőknek szolgálni, és mily büntetéseket az egyes büntényekre szabni;” nemkülönben azt is, hogy a Zsolt kiskorúsága alatt tartott országgyűlésen „országkormányzókat választottak, kik a szokásos törvények által korlátozva a porlekedők ügyeit elintéznék.” Kéza ezeken fölül „szittya törvényről” tesz említést, mely a hazaárulók- és a nemzetgyűléseken meg nem jelenőkre büntetést szabott. A Névtelen „szokásos törvényt,” és „szokásos jogot;” Turócz „közönséges törvényt” és „törvényes szittya szokást” említ. Theophilaktus pedig még az Ázsiában tartózkodó magyarokról írta meg, hogy „igazságos törvényekkel kormányoztatnak.”⁵⁾ Leó császár is őseink

⁵⁾ Stritter Mem. Pop. III. 1. 70 l.

szigorú törvényeire látszik utalni, midőn írja, hogy: „a vétkesek előljáróik által büntettetnek meg.“⁶⁾ Horváth M. ezen utóbbi helyre ugyan azt jegyzi meg, hogy „ezen szigorúság nem annyira a törvények lételét, mint a fejedelem és vezérek komoly, igazságos és nyers lelkületét bizonyítja.“⁷⁾ Kérdem azonban ha ez áll, mikép mondhatta ugyanazon nemzetet ugyanazon Leo császár szabadnak, ha minden a vezér és törzsfők önkényére volt bízva, melylyel igen gyakran visszaélhettek? Ha a fővezér, törzsfők és általán a végrehajtó hatalom közlönyei eljárásukban meghatározott törvények által nem voltak korlátozva, ha önkényöknök a törvények határokat nem szabtak, — ugy helytelenül mondotta Leo a magyar nemzetről: „szabad ezen nemzet,“ ugy a magyar államforma akár mi volt inkább, mint népuralom. Vagy ha Horváth M. így vélekedik, alább miért utasítja vissza freisingeni Otto ezen allítását: „Sola principis voluntas apud omnes pro ratione habetur?“

3. Mi az egyes törvények tartalmát és szövegét illeti, az Álmos megválasztásánál megkötött alapszerződés kivételével, alig találunk emlékeinkben egy két külön fölemlített és annál kevésbbé egész terjedelmében közölt törvényt. Ide tartozik Kéza Simon azon helye, hol írja, miszerint: „a szittya törvény azt rendelte, hogy a község végzései ellen vétők pallossal vágassanak ketté, vagy az ügyefogyottak vagy rabszolgák sorsára kárhoztatassanak.“

Ugyanezen törvényt említi Turócz is, szerinte „az volt rendelve, hogy a törvény megszegői, hacsak okszerűen ki nem mentének magukat, pallossal ketté hasítassanak; vagy kétségbeejtő állapotra (in desperatas cau-

⁶⁾ Tacticorum LL. C. 2.

⁷⁾ Párhuzam 77 l.

sas) vagy pedig a közönséges rabságra ítéltesse nek.“⁸⁾ Ugyancsak Turócz írja : „hogya a fővezér és nemzetsége köteles a sereg élén járni és a visszavonulást fődözni;“⁹⁾ Kéza szerint pedig : „a kárhozatást bírói vizsgálat előzi meg.“¹⁰⁾

Míg azonban egyrészről jól tudjuk, hogy a fölhozottak őseink törvényeinek csak egy kis részét képezték : másrészről szintén bizonyos, hogy tekintve őseink életének egyszerűségét, e téren sem volt szükségök rendszeres és terjedelmes „Corpus juris“- vagy „Code Napoleon“-okra. „Az előforduló pereket — Horváth M. szavai — a józan ész és azon kevés szokásos törvények is minden nehézségek nélkül eldönthették ott, hol cselszövények, álnok fogások ismeretlenek, és azoknak csalárd szövődéke alá az igazság elrejtve nem volt; hol a pörlekedők egyszerűsége s nyílt őszintesége tett tanúbizonyságot s könnyíté meg a bírónak az ítélet hozatalát. A házi körülményekben pedig, minő a házassági szerződés, birtok öröködés, s t. az erkölcsök és szokások szolgáltak törvények gyanánt.“¹¹⁾

Érdekes kérdés, vajjon voltak-e őseinknél írott törvények használatban, vagy nem? Horváth M. szerint ugyan a magyaroknál „írott törvények“ egész szent Istvánig nem léteztek;“¹²⁾ ez azonban igen valószínűtlennek fog föltűnni, ha tekintetbe vesszük, hogy miután a bírácoknak, a bünösök büntetése- és a pörlekedők ügyeinek elintézésében felelősség terhe alatt szorosan a

⁸⁾ I. 10. f. ⁹⁾ II. 3. f.

^{*)} Bartal véleményezi, hogy Sz. Lászlónak (III. 2. 13. 20.) „De hominibus jumentis vagis;“ valamint a „De perpetuis ad fines servandis excubiis“ (Katona VII, 591. Fejér VIII. 4. 375) szóló törvény már a vezérek alatt is főnállott. Comment. I. 142—144 l. l.

¹⁰⁾ Párhuzam 78 l.

¹¹⁾ I. m. I. h.

köztség által megállapított törvények szelleme- és értelmében kelle eljánni, mi máskép alig történhetett, mint ha a törvények félreértések és balmagyarázások elkerülése végett följegyezve voltak s írásba foglaltattak: codificationk első csirái tehát már az első fejedelmek korába lennének helyezendők. Hogy ez azonban valóban így volt, bizonyosságát a Sándor-féle csiki székely krónikában találjuk.¹²⁾ Olvassuk ott ugyanis, hogy „midőn a magyar nemzet második vezére Árpád alatt megérkezett, mely a székelyekkel hason nemes származású nemzet, követeit Zandirhám fogadta, ki is a hat kő-szerkövekre vésett törvényeket kitéve (expositis Legibus sculptis in lapidibus Hat Kő-ver), ez a Boud várában a Rabonbáni szokások szerint megtartott áldozat szertartásai után, a következő törvénypontokat olvastale a kőtábláról (sequentes leges ex lapidibus perlegens. Itt következik a vérszerződés öt, és illetoleg hat pontja)¹³⁾. —

4. Miután, mint láttuk és alább látni fogjuk, ősaink viszonyaik- és szükségöikhez mért törvényeket birtak, szükségképen törvénykezéssel is kelle birniok, azaz oly egyének- és intézményekkel, melyek az írott törvényeket gyakorlatilag foganatosítának és életbeléptetnék, mert anélkül a magokban véve legüdvösebb törvények sem birnak üdvös befolyással, nem érik el azon célt, melyet a törvényhozó ohajt: az emberi társadalom igazgatását és szabályozását. Midőn azonban a IX-ik és X-ik század magyarjainak törvénykezéséről szólunk,

¹²⁾ Székely nemz. Constitutiói 277 l.

¹³⁾ Nem szándékunk e helyen a krónika hitelessége mellett és ellen Szabó K. és Kemény J. által fölhozott érveket regisztrálni és párhuzamosítani; szerény véleményünk szerint a székely krónikának, mint történeti emlékeknek, hitele most már alig vonhatókétségbe. V. Ö. Kemény J. és Szabó K. e tárgyat érdeklő értekezéseit az Uj M. Muz. 1854. II.

nagy tévedés lenne ezen őskori intézményeket a jelenkor szemüvegén át nézni, azokat korunk nézpontjából bírálni. Párhuzamosítani ugyan őseink törvénykezését, azon intézményekkel, minők Európában jelenleg, vagy a magyarok bevándorlása korában némely műveltebb nemzeteknél léteztek, nem lehet; ha azonban kellő mértéket és illő arányt tartunk szem előtt, ha azután összevetjük azon előnyös eredményeket, melyek őseink fejletlen és egyszerű törvénykezésének tulajdonítandók, azon gyümölcsökkel melyeket a többi Europa fejlettebb és tökéletesebb ugyan, de nem célszerűbb intézményei szültek: ősi törvénykezésünk életrevaló deréksége ki fog tűnni.

A külföldön ugyanis és jelesen a nyugoti császárságban a törvénykezés külsőleg rendszeresebb volt ugyan, s nagyrészen szorosan körülvonaloza megállapított törvényeken alapult: de mivel azokat egyrésztől zsarnoki önkény hirdette, másrésztől a hatalombitorló vazallok a legüdvösebb intézményeket, azokat főképp, melyek az alsóbb osztályokat és így a nemzet legnagyobb részét kedvezőleg illették, gőgös féltékenységgel vetették meg s lábaikkal tapodtak minden rendet; ez okból azon rendszabályok a nép boldogságát és műveltségét előmozdítani képesek nem voltak. A magyaroknál ellenben a közigazgatás kiszámolt intézmények által még nem volt szabályozva, s azok helyét részint a nemzet fejeinek az előforduló esetekben tett rendeletei, részint régi szokások, részint önkény ugyan, de patriarchális szellemű — mint ezt több történeti jelenségek bizonyítják — pótolták ki. Visszaéléseknek pedig egyes eseteket tekintve mindkét résztől majdnem egyaránt nyílt mező; a magyaroknál a fölhevült indulatok kitörései, amott a szűk keblű önzés, dacosság, zsarnokság, telhetetlen haszon-

vágy, könnyen s legtöbb esetekben büntetlen dülhatá föl az erőtlenebbeknek sikeresen nem védett, nem biztosított boldogságát; csak hogy a nyugoti országokban annál gonoszabb volt a csiny, minél több és világosabb a törvény, mely általa megsértetett.

Az igazságszolgáltatás az egyes előforduló ügyekben épen rossz lábon állott a külföldön, alkalmasint rosszabban mint őseinknél. Ezeknél habár a bíró gyakran belátása és önkénye szerint dönté el az ügyet, oly esetekben t. i. minőkben a divatozó törvények és szokások ítéletét nem korlátozták; de mivel a nép maga választotta bírúit, s ha azok igazságtalan ítéletet mondtak, meg is foszthatta tisztétől: sokkal ritkábban történhetett itt igazságtalanság, mint hol a pörlekedők az igazságnak az ítélőszék által teendő nyomozást megvetvén, az oly igen kedvelt s a törvények által is pártolt párbaj és ordáliák, s így merő vákeset által eszközölték ki magoknak az igazságot.

Ha tehát a külföld törvénykezési modora több nyomait tüntette is elő az értelmi fejlettség- és nem csekély műveltségnek mint a magyaroké, mindazonáltal a gyakorlati oldalt tekintve — miután itt a gyakorlatnak van döntő szava, — őseink semmi esetre sem állottak a külföld után, hanem inkább megfordítva.¹⁴⁾

Lássuk azonban mit tudunk emlékeink gyéren elszórt adatai nyomán őseink törvénykezéséről. Krónikáink elbeszéléséből tudjuk, hogy midőn a Hunnok ázsiai hazájokból fölkerelkedve, Európába indultak: egy Kádár nevű, Turda nemzetségéből származó, kormányzót választottak magoknak, ki bölcs férfiú lévén, alkalmasnak találtatott a pörlekedők ügyeinek elintézésé- s a tolvajok s rablók megfenyíté-

¹⁴⁾ V. Ö. Horváth M. Párhuzam s. t. 112. s kk. II.

sére, mindazonáltal egyhangulag elhatározták, miszerint ha a kormányzónak ítéletétúlszigorú lenne, a hibázó kormányzót úgy, mint a kapitányokat tetszésök szerint letehetnék. Mely törvényes szokás a hunnok vagyis magyarok közt Gejza vezér koráig sértetlenül föntartott.¹⁵⁾ Meg kell azonban különböztetni Kéza és Turóc országkormányzóját, „Rector”-át, a Zsolt kiskorúsága alatt „a vezér alatt választott ország-kormányzótól, kik a szokásos törvények nyomán a pörlekedők ügyeit elintéznék.”¹⁶⁾ Mig ugyanis ezen hivatal vagy méltóság ideiglenesen csak Zsolt kiskorúságára volt behozva; a Kádárnak nevezett bírói hivatal, valamint az alább tárgyalandó „Gylas és Karchas” méltóságok állandók voltak, állandó közlönyei a végrehajtó hatalomnak.

A magyaroknak „első fejök — így Konstantin — az Árpádész nemzetségéből fejedelem következés szerint, és két másik gülasz és a karkhasz, kik bírói tisztet viselnek. S van mindegyik nemzetiségnek fejedelme. S tudni kell, hogy gülasz és karkhasz nem tulajdon név, hanem méltóság. — Tudni kell, hogy meghalt Tebelesz, s van Termatzusz nevű fia (t. i. Árpádnak), ki minap tért vissza (t. i. Konstantinápolyból) s vendégbarátunk Bultzuszsza (Bulcsu) Turkia harmadik fejedelmével és karkhaszával. Tudni kell, hogy a karkhasz, fia Kale karkhasznak, és hogy Kalesz tulajdonnév, karkhasz szó pedig méltóságnév valamint a gülaszis, mely nagyobb a karkhasznál.”¹⁷⁾

¹⁵⁾ Turóc Chronicon I. 10. Kéza Podhraczký. 17 l.

¹⁶⁾ Névtelen LIII f.

¹⁷⁾ De administr. imp. 40 f. „Ιστίον ὅτι ὁ γυλάς καὶ ὁ καρχᾶς

Konstantin e helyen két bírói méltóságot említ, — és ennyi bizonyos, kevésbbé hogy mily viszonyban állott ezen két országos főhivatalnok a közgyűlés-, a fejedelemhez, és miután a gúlasz nagyobb méltóság volt a karkhasznál, egymáshoz, vagy milyen volt hatás- és hatalomkörük? Mielőtt ezen érdekes kérdésekre felelnénk, szabadjon tekintélyesebb íróink véleményzéseit kivonatossan regisztrálni.

Schwarz Gottfried szerint: a „gúlasz“ egyértelmű levén a „gyűlés“- és „országgyűlés“sel, ezen méltóság viselője nem volt más, mint az országgyűlés elnöke, a mostani nádor; a „karkhasz“ pedig annyi mint „kár-bíró“, minek a mostani országbírói méltóság felel meg.¹⁸⁾ Fessler véleménye az: hogy a Konstantin által fölhozott két országos főhivatalnok Árpád halála után Zsolt kiskorúsága alatt választatott meg, hogy továbbá a „gúlasz“ (gyűlés) a nyilvános ügyeket kezelte, a „karkhasz“ (kárnok) pedig a feleknek az igazságot szolgáltatotta ki. Figyelmeztetésül kérde még, vajjon Konstantin „karkhan“ját nem a török „tarkan“ból képezte-e, miből később a magyar „tárnok“ lett?¹⁹⁾ Engle két hivatalban az országbírói és főtárnokmesteri hivatalnak csíráit látván, úgy vélekedik, hogy az előbbinek föladata volt, a törzsfők, főispánok és katonák birtokpereit elintézni, a karkhan pedig oly szabad magyarok viszályaival foglalatzkodhatott, kik nem tartoztak a hadsereghez, hanem otthon vagy a marhatenyésztésre ügyeltek, vagy mint kézművesek a hadsereg élelmezéséről gondoskodtak.²⁰⁾ Horváth István szerint a nagyvezér mellett

οἱ κ' εἰσὶν ὀνόματα κύρια ἄλλα ἀξιώματα. — — — τὸ δὲ καρχᾶς ἐστὶν ἀξιώμα, ὥσπερ καὶ τὸ γυλᾶς, ὃ ἐστὶ μείζον τοῦ καρχᾶ.

¹⁸⁾ De Samuele Rege 45 l.

¹⁹⁾ Geschichte der Ungern s. t. I. 274, 321 ll.

²⁰⁾ Gesch. des Ungr. Reiches I. 79 l.

volt a kárkán vagy kárkirály, ki igazságot és törvényeséget gyakorolt, s ettől a főlebbvitel nem a nyolc vezér hanem a gyűlés elébe történt, a miért is világosan említi a görög császár: „a gyűlés nagyobb méltóság mint a kárkán“ egyet értvén a koronás íróval Kéza is, midőn a „Rector“ hatásköréről értekezvén, megjegyzi: hogy ennek ítéleteit a nemzetgyűlés bármikor megsemmisíthette.²¹⁾ Bartal György összehasonlítván a frankok nagybíróját a magyarok országkormányzójával, kit Konstantin „karkhan“nak, Kéza pedig „Rector“- vagy „Judek“nek nevez, úgy vélekedik, hogy ezen bíró hivatalának sajátságos fogalma szerint leginkább a gonosztevők megzabolázása és kiirtására ügyelt, bírói eljárására a nép éber szemmel figyelt, sily józan óvatossággal korlátolva volt a nagybíró vagy karkani méltóság a vezérek idejében.²²⁾

Schwarz és Fessler helyeire csak annyit jegyeztünk meg, hogy azon értelmezésnek, mintha a „gülasz“ polgári hivatal lett volna, maga Konstantin szövege a legnagyobb ellensége, ki világosan és egyenesen mondja, hogy „a gülasz és karkhasz bírói tisztet viselnek.“ Engel megkülönböztetése sokkal subtilisabb, és a két méltóság hatalomkörének körvonalai sokkal kevésbé folynak a hivatalok jellege- és természetéből, melyekre a szerző véleményét kizárólag állapítani látszik, sem hogy ezen egész véleményezés elfogadtató lenne. Sokkal nagyobb valószínűséggel bír már Horváth István és Bartal György értelmezése, melyszerint t. i. a „karkhasz“ alatt bírói hivatalt, a „gülasz“ alatt pedig a „nemzet-

²¹⁾ A slavinokról 89 l.

²²⁾ *Commentariorum L. II. 133 l.* Így vélekedik a fölhozottakon kívül: Podhracky Kézai illető helyére tett jegyzeteiben 17 l. Horváth M. Magy. tört. I. 18 l. Jerny Keleti utazás I. 136 l.

gyűlés souverénitását kellene érteni. Valószínűbbnek mondtuk azért, mert azon hasonlatosság, melyet Konstantin előadása és Kézai meg Turócz elbeszélése, Konstantin „karkhasz“-a és a krónikások „Rectora“ között egyrészről, az előbbinek „gűlasz“-a és az utóbbinak „Communitas“-a „nemzetgyűlés“-e között másrészről, első tekintetre föltűnik, sokkal csábítóbb, sokkal vonzóbb és megvesztegetőbb, semhogy az a kritikusra mély benyomást, maradandó behatást nem tenne. Míg ugyanis Konstantin szerint „a gűlasz nagyobb méltóság a karkhasz“-nál: Kéza szerint „ha a kormányzó kelleténél szigorúbb ítéletet hozna, a nemzetgyűlés őt bármikor leteheti“; míg Konstantin szerint a gűlasz és karkhasz a fejedelemnek coordinálva van: Kéza és Turócz ugyanezt állítja a kormányzó- és a nemzetgyűlésről; míg Konstantin szerint a karkhasz áll subordinált viszonyban a gűlaszhoz: Kéza szerint ily viszonyban áll a kormányzó a Communitáshoz; míg Konstantin szerint mindkettő bírói hivatal: Kéza szerint a kormányzónak is tiszte a bíráskodás, ennek ellenőre a nemzetgyűlés, mely egyszersmind fölebbezési törvényszék a Rector körébe tartozó ügyekben. És ha még ezek fölött tudjuk hogy Konstantin több a karkhasz méltóságot viselő egyént megnevez míg gűlaszt egyet sem: tán kétségtelennek fog föltűnni előttünk is azon vélemény, hogy a Kádár, Rector és karkhasz egyrészről, a gűlasz pedig és a nemzetgyűlés másrészről egyjelentőségű. Ha azonban ily látszólagosan megingathatlan erős érvek és okok dacára ezen értelmezést el nem fogadjuk, fontos okoknak kell létezni, melyek a fölhozottakat nemcsak hogy egyensúlyozzák, hanem még fölül is mulják.

És ezen okokat és érveket a székelv nemzetnek alkotmányos és törvénykezési intézményeiből vonjuk,

mely nemzet, mint már említettük mióta Atila hunnjaitól elválva Erdély bérceiben ütötte föl lakait, ugyszólván a legujabb időkig hiven és majdnem változatlanul tudta föntartani azon intézményeket és szokásokat, melyek a hunnok és illetőleg az ázsiai nagy hunn-magyar néptörzsnél már ősi időkben, mielőtt a népvándorlás árja azon törzsnek is több ágát magával sodorta, divatoztak. És főleg az, mit a XVII-ik század első felében a régi okmányokból compilált székely krónikában az árpádkori székelyek politikai belszerkezetéről élénk színezettel ecsetelve olvasunk, nem csak a IX. és X-ik századbéli székely életnek adja hű rajzát, hanem az árpádkori magyarok-, azoknak politikai institutiói- és a krónikák ezekről szóló hiányos és homályos előadására is fényt és világot vet.

Ezen székely krónikából tudjuk, hogy a székely nemzetnek azon korban, midőn a magyarok mai hazánkba érkeztek, különféle főpapi, közigazgatási és törvénykezési hivatalnokai voltak: ilyen volt a „Rector supremus“ vagy „Rabonban supremus,“ a székely nemzetnek főpapja és fejedelme egy személyben — mely méltóságot Ipolyi Arnold azonosnak tartja a hunn-magyar „Kádár“ hivatallal,²³⁾ és ezalatt és illetőleg mellett a „Gyulák“ és „Horkáz“ok különféle rangfokozatai. „Milites — így ismertetik a krónika compilatorai a hagyomány és más régi okmányok összeírásának szakadozottsága miatt kissé zavarosan a székely hatóságokat — *quam rabonbani minores et horkáz dignitate functi, ac gyulae, item rabonbani majores aequalibus juribus utentes, excepto gyula et rectore, qui duo in omnibus in apice generationum, atque lineas generatio-*

²³⁾ Magyar Mithologia Pest. 1854. 469 l. V. Ö. U. A. 465—478 ll.

num habebant locum in evehendis castris, in edicendis juribus sacris et profanis, in praeceptis communitatis extrodandis, in puniendis trausgressoribus mandati communis, quae iura exercuit rector supremus in praesentia horkaz maximiet gyulae.“²⁴⁾

E szerint tehát a gyula és horkáz bírói hivatal volt, melynek viselői méltóságra nézve a fejedelem után következtek és ennek a törvénykezésben segédei voltak; ugyanezt állítja Konstantin a gülasz- és karkhaszról, mi is az ezek által jelölt hivatalok azonosságát azon körülményen kívül, hogy mind a székely krónika, mind pedig Konstantin, a gyula méltóságát előkelőbbnek mondja a karhaszénál, a Konstantin és a székely krónika által följegyzett hivatalbeli elnevezések közti föltűnő hasonlatosság is bizonyítja. A mi pedig különösen a „gyula“ méltóságát, és elnevezését illeti, nem érezvén magamban hivatást a nyelvészkedés fölötté sikamlós tereére ereszkedni, csak annyit jegyezek meg, hogy a székely krónikában mint a székelyek bírói, több kis, nagy és fő Gyula említetik; hogy továbbá ezen eredetileg méltóságnév Erdélyben Töhötömnek krónikáinkban Gyula néven emlegett utódaira nézve személynévvé változott, épen úgy, mint az avaroknál a khán nevezet; és végre, hogy ugyanazon időtájt, mikor Konstantin nagybecsű munkáján dolgozott, egy Gyula nevezetű erdélyi főnök tartózkodott, mint tús, udvarában, -- lehetetlen tehát ugyszólván, hogy mindezen méltóságok és hivatalok meghatározásában, mind pedig ezen elnevezések értelmezésében rosszul lett volna értesülve.²⁵⁾ A „kark-

²⁴⁾ Székely nemzet Constitúciói 282 l.

²⁵⁾ V. ö. Szabó K. Konstantin munkái i. h. 143—45 ll.

han vagy helyesebb olvasás szerint „karkhasz“²⁶⁾ elnevezéseknél szintén igen föltűnő a székely „horkáz“-zali hasonlatosság, főleg az utolsó olvasás tekintetbe vételével; e szavak eredetét és értelmét pedig — mint Ipolyi igen helyesen megjegyzi — a „kárhoz“ gyökben kell keresni, miből igen könnyen képezhette a „Salmutzes“ elferdítője, a görög császár a „karkhasz“-t, és a székely krónika betűcsere folytán „horkáz“-át.

A gyula tehát és karkhasz volt őseinknél a törvénykezés és igazságkiszolgáltatás közlönye, ez nemzetünkönél az első fejedelmek korszakában a két birói főhivatal; de miután ezek a nép- és hadseregben fölmertülő viszályok és peres ügyek elintézésére elégtelenek voltak, — természetes, hogy őseinknél több alsóbbrendű bírói hivatalok is léteztek. Ilyenek voltak az al-karkhaszok és al-gyulák, kik mint székely bírói hivatalok a székely krónikában gyakran említetnek. „Minden horkáz alatt — olvassuk ott — volt öt rabonbán, minden kisebb rabonbán alatt egy lovas és egy gyalog, lándzsa- és ijjal fegyverzett százados, a nagyobb rabonbánnak három horkáz, mindhárom a kisebb gyulának, mind a hat pedig három nagyobb gyulának volt alárendelve, és ezen gyulák a nemzet főkormányzója alatt állanak.“²⁷⁾

Ipolyi szerint papibiróságok is léteztek, szerinte a „érsek, öspörös“ főpapi nevek azon főpapságra utalnak,

²⁶⁾ Eddig tudósaink többnyire a hibás latin fordítás után indulva, ezen szót „kárkhan“-nak olvasták és ezen olvasásra állapították azon véleményüket, mintha ezen szó a „kár“ és „kán“ szavakból lenne összetéve és így kárbíró, kártérítőt vagy plane kárkirályt jelentene; mely értelmezés és olvasás helyessége önkényt összedől, miután Szabó K. nyomán, Konstantin munkáiban ezen szó hétszer fordul elő, háromszor alanyesetben („καρχα“,) és négyszer oly esetekben, melyeknek az említett alanyeset felel I. h. 144. l. 2 jegyzet.

²⁷⁾ Szék. nemzet constitutiói 282. l.

minőt a kádári s különösen a rabonbáni, gyulai és horkázi papfőnökség és szerkezet elénkbe állítanak, „melyeknél fogva — ugymond — semmi kétség sem maradhat fön, hogy ősvallásunk nem csak nevezetes papi renddel, de kittinő papi főhivatalokkal is birt, kiknek kiváló részök volt a polgári kormányzásban, különösen a törvénykezésben. A székely rabonbáni szerkezet e mellett nyilván egy sajátságos papfejedelemséget és kormányt állít elő, mely azonban, ha a nyomok teljesen igazulnak is, ugylátszik, idegen befolyás alatt csupán a székelyeknél, a többi nemzettől különvált életükben sajátságosan alakult jelenségre mutat“²⁸⁾).

Ezekén kívül valószínűleg minden nemzetségnek még külön bírái is voltak kik a törzsfőknek lehettek alárendelve, miután Leo császár a törzsfőknek is tulajdonit mint láttuk büntető hatalmat; így volt ez a hazánkba vándorolt kunoknál is, mint az azon okmányból kiviláglik, mely által IV. Béla ezeknek állapotját rendezte. „A kunok — ugymond — országunk nádorának bírásokodása alatt állanak, ki mindnyájok fölött tartand ítéletet, azon főnök vagy bíró közbejöttével, ki minden nemzetségben választatni fog, kivéve azon egy esetet, hogy ha két kún vérontás miatt pörlekednék, akkor őt azon nemzetség bírása ítélje el, melyhez a vádló tartozik, ha pedig ily esetben a pörlekedők egyike a mi fölségünkre hivatkoznék, akkor mi azokat személyesen, az illető nemzetség bírójának közbejöttével ítélandjuk el.“²⁹⁾ —

Ha tehát mindazt összevetjük, mit emlékeinkből, a székelyek és kunok állapotj'ról tudunk, és szem elől nem tévesztjük őseink patriarchalis szerkezetét, ezeknek

²⁸⁾ Magy. Mith. 433—4 ll.

²⁹⁾ Pray Dissertatio in Annales Veteres. 119 l.

törvénykezését röviden így lehet körülvonalozni : az illető peres ügy mindenkor előbb a családfők elé került, kik tán az angol békebírákhoz valának hasonlóak, ezek azt békés uton igyekeztek kiegyenlíteni; ha ez nem sikerült, az ügy a törzsek vagy nemzetségek választott bírái, mint első folyamodásu törvényszék elé került, — és erről emlékszik IV. Bélának idézett oklevele is; — innen a gyula- és karkhaszhoz, mint másodfolyamodásu törvényszékhez, lehetett föllebbezni az ügyet, melynek helyét a kunoknál IV. Béla korában a nádori ítélőszék pótolta; és ha az illetők ezen törvényszék ítéletén sem nyugodtak meg, hátra volt még a legfelsőbb (semmisítő) forum a nemzetgyűlés a fejedelemmel élén, „mely a kormányzó túlszigorú ítéletét megsemmisítheté.“ Azonban valamint jelenleg, úgy látszik, hajdanában is minden fölsőbb törvényszék vagy bíró bizonyos ügyek eldöntését magának tartotta fön. Ilyen „casus reservatus“ lehetett a nemzetgyűlés részéről a honárulás és hasonló vétségek. Azon hét megcsonkított magyar vitézről, kik az augsburgi vereségből megmenekülve hazájokba visszatértek, tudjuk, hogy ezeknek büntetését a község (Communitas poenalem sententiam dedisse perhibetur) szabta meg és mondotta ki.⁵⁰⁾ —

A mit a pörbeli eljárásról tudunk, szintén igen kevés, miután a hazánk fölött elviharzott pusztítások mind azon drága emlékektől megfosztottak, melyekből é tárgy körül fölvilágosítást szerezhetnénk. Mindaz, mit e tekintetben tudunk, arra szorítkozik, mit őseink szabadság- és igazságszeretetéből úgy is következtethetnénk, hogy az ítéletet mindenkor előleges kihallgatás előzte meg. És ez az, mit a hármaskönyv hírneves szerzője, a ma-

⁵⁰⁾ Turócz Chronicon II.

gyar ősi szokásokat sorolván föl, szorosan összeköt a szabadság fogalmával. És valóban őseink az előleges meghallgatás nélküli ítéletet a legnagyobb méltatlanságnak tartották. Ezekután nem fogunk csodálkozni, ha olvassuk, hogy Lehel és Bulesu midőn az augsburgi vereség után a császár foglyai lévén, halállal fenyegettetek, a legnagyobb súlyt arra fektették, leginkább azt fájlalták, „hogyminden előleges meghallgatás nélkül fognák őket elveszteni.“ ⁵¹⁾ —

5. A törvények- és különösen a törvénykezéstől függ a jogállapot. Ha a törvények a törvény alatt állók szellemi műveltsége-, körülményei- és szükségleteinek megfelelnek, ha az igazságszolgáltatás az igazság és méltányosság elvein alapszik, ha a törvények alkalmazása eléggé tökéletes, hogy az igazságtalan sérelmek, a jogtalan cselekedetek a törvény sujtó karát ki nem kerülük: a jogállapot jó lábon állónak mondható.

A jogállapotról értekezvén, meg kell különböztetni a magán- és büntetőjogi állapotot. A magánjog alatt mindazon intézmények és intézkedések összegét értjük, melyek az egyes polgárok egymásközi jogait illetik és szabályozzák. A büntetőjog rovatába pedig tartoznak mindazon törvények, melyek az egyes bűntényekre büntetések szabnak.

Mi mindenekelőtt őseinknek egymásközi jogviszonyait illeti, bármily érdekes és fontos e tárgy, a nyomozó itt is az adatok meglepő ritkaságával találkozók. Mint kutatók e tárgy körül, megemlítendő a későbbi királyok, illetőleg szent Istvánnak törvénykönyvei; — miután alig hihető, hogy őseink szokásos törvényei közül legalább azok, melyek a keresztény vallással és a

⁵¹⁾ Turóc II. 25.

megváltozott alkotmányos és közigazgatási intézményekkel összefüggésben nem voltak, lehetetlen mondom, hogy a későbbi királyok, főleg István és legközelebbi utódai azon ősi szokás szentesítette törvényeket törvénykönyveikbe föl nem vették volna. Endlicher ugyan szent István törvényeit, csak azon külön intézmények gyűjteményének nézi, melyek által valamely régi szokásos jog megváltoztatott vagy megszüntetett, vagy melyek az új keresztény állam érdekében össze nem férő szokások ellen szegezvék; mert a többi szokásokat, melyek ezen intézmények által nem érdekeltetnék s a későbbi időkben is fönmaradtak, olyanoknak tekinteti a szent királlyal, melyek úgy is általában tudva lévén, egyenkinti fölszámítást nem tettek szükségessé;⁵²⁾ azonban mint látni fogjuk István törvényei között olyanokat is fogunk találni, melyek kétségkívül a vezérek korában is fönállottak.

Mindazonáltal bő aratással e kutfók sem kecsegtetnek. Mert ki állítaná, hogy első királyunk negyvenkét éves uralkodása alatt csak azon kevés törvényt alkotta, melyeket jelenleg az ő nevéből címzett két törvénykönyvben birunk. És ezen a századok vihara által megkimélt két törvénykönyv, különben fölötte érdekes és tisztos ereklje, jelen tárgyunkat érdeklőleg igen csekély hasznú. Vessünk ezekre egy futó pillantást. Szent István első törvénykönyve, az ugynevezett „S. Stephani Decretorum liber primus,” Istvánnak fiához intézett intelmeit és tanításait tartalmazza, így tehát e tekintetben — egészen haszonvehetetlen. Azon harmincöt törvénycikelyből pedig, mely a második törvénykönyvet képezi,

⁵²⁾ Gesetze des h. Stephan 52 l. V. Ö. Bartal Commentariorum L. II. 117. s. kk. II. 1. Jegyzetek Szalay Magy. Történetére. Új Magyar Múzeum. 185 $\frac{1}{2}$. II. 113 l.

tizenhárom szorosan egyházi ügyeket tárgyal,³³⁾ hat cikkely pedig a királyi méltóságról³⁴⁾; a többi tizenötnek többnyire magán és büntetőjogi rendeletek képezik ugyan tárgyát; azonban míg egyrésztől az azokban említett hivatalok, méltóságok és részben intézmények is a vezérek korában alig állottak fön, másrésztől a bűntényekre szabott büntetések a keresztény vallás szellemében ha nem is hozattak, de legalább módosítottak; ezekután alig van az egész törvénykönyvben egynehány oly cikkely, melyet habozás nélkül lehetne a vezérek korára visszavezetni.³⁵⁾

Áttérve különösen a magánjog állapotára, két kérdésre kell felelnünk. Először is: „mily alapokon nyugodott őseinknél a családi jogviszony? és másodsor: „mily birtokviszony létezett a magyar nemzetségek egyes ágai és tagjai között?”

Valamint kül- ügy beléletében is — Fesslernek szavai — szabad és nemes népnek mutatta magát a magyar. És valamint alkotmányos intézményei nem csekély értelmi fejlettségéről: úgy bel- és különösen családi életök egészséges erkölcsanról tesz tanubizonyyságot.

Jellemző őseink családi életében a családfőnek befolyása a család mind egyes tagjaira, mind pedig közös ügyeire. Ez azonban csak természetes kifolyása volt a patriarchalis szerkezetnek, melyet nagyobb, kisebb mérvben minden keleti, tökéletesen kifejlődve és a legszélesebb alapokra fektetve, nomád népeknél föltalálunk s

³³⁾ Corpus juris civilis et publici. I, Bonfin Zsámboki kiadás Appendix, Fejér Codex Dipl. I. Endlicher Monumenta. LI—XII, XVIII. XXXIV, LI, tt. cc.

³⁴⁾ U. O. L. V, VI, XXXV, XLII, L, LI, tt. cc.

³⁵⁾ U. O. XIII—XVI, XXIII, XXV, XXX, XXXVI, XL, XLI, XLVL, XLVII, ttcc.

melynek csalhatatlan jeleit és nyomait évkönyveinkben fölismerni nem nehéz. A családfő tehát ugyyszólván korlátlan hatalommal rendelkezett a családtagok fölött. És ha egyes esetekből következtetni lehet, a családfőnek jogai közé tartozott, fia számára nőt keresni. „Látván Árpád — így ír a Névtelen — miszerint Ménmarót leánya és fia Zoltán egy idősek — annak leányát fiának nejeül elfogadta.“⁵⁶⁾ Alább pedig: „Zoltán fejedelem — ugymond — akkor nőt választotta fia Taksonynak a kunok földjéről.“⁵⁷⁾ Hasonló eset fordul elő az ifju Istvánnál is. Vajjon azonban csak kizárólag a fejedelem vagy minden magyar családfő gyakorolta ezen jogot, adatok hiányában eldönteni nem lehet. Ezek dacára azonban az atya és fiu közti viszony leggyöngédebb volt, és még most is, úgy mint az ősi időkben, „édes“-nek nevezi a gyermek szülőit, és a szülő gyermekeit: mig ellenben az „apám uram“ és „anyám asszony“ megszólítás a fiu részéről és a „szolgám“ elnevezés a szülő részéről, mely kitélek a köznépben mai napig is fönmaradtak, a családfő korlátlan hatalomköre mellett harcol.

Őseink a legrégibb időktől fogva mindenkor rendes házasságban éltek; midőn azonban Baskíria zsiros mezőségein tanyáztak, fogalmaik a házasságról eléggé tiszták még nem voltak, a házasságot alig tartották másnak, mint becstületes egybekelésnek, mint ezt az obsolét és hajdan a házasság fogalmának kifejezésére használt szavak bizonyítják, „mint nőszés“ (Beischlaf); a férjt „nős“-feleségét pedig „nő“-nek nevezték. Midőn pedig elhagyva a nomád életet, egy nemzetté egyesültek, tisztelni kezdetek fogalmaik; mindazonáltal magasabbra még sem emelkedhettek a „háztartás“ eszméjénél. Azért

⁵⁶⁾ Névtelen I f.

⁵⁷⁾ Névtelen VII f.

neveztetett az egybekelés „házasság“-nak (Hauswesen Hausverbindung), „házasodás,-“ „házasítás“-nak (Verheligung. Errichtung eines Hausstandes); „házasodni“ (in dem Ehestand treten, hausen). Végre Európában a műveltebb nemzetekkel érintkezés által e fogalmak fejlettsége és tisztasága is elérte mai fokát.³⁸⁾ A leány míg szabad volt, fejét fületlenül hordta, mint a szabadság jelét, s azon okból hajadonnak (talán „haj(szab)adon“-ból összevonva) hivatott. Az eljegyzés alkalmasint csak a két családfő között és által végeztetett. Egyes kifejezés- és elnevezések, mint a házasságra képes leánynak „eladó leány“, a legénynek pedig „vő“ (összevonva „v(ev)ő“-ból) elnevezése, arra látszik utalni, hogy az eljegyzés- és illetőleg egybekeléssel bizonyos szerződés volt összekötve. Az eljegyzés bizonyos jegyek, talán a jelenleg használt, gyűrűk kieserélése által történt meg. Innen az „eljegyzés“, „jegyváltás“, „jegyesek“, „jegyruha“ „jegygyűrű“ és hasonló kifejezések. E jeleket mint a hűség jelvét holtig hordozták a házasok. Ha Párizzpapai azt állítja, hogy az eljegyzés alkalmával bálványok, bálványképek („idolum alicuius Dei“) cseréltettek volna ki³⁹⁾ a „bálvány“ szót nem kell betűszerinti értelmében venni. Hogy azonban a férj a szerződés által történt vevés dacára nejét nem tekinté szolgánőnek, bizonyítja nemzeti nyelvünk azon szavai, melyeknek a házasnőre vonatkozó eredeti használatát kétségbevonni nem lehet. A nő ugyanis „hitves“-nek neveztetett, mint kinek a férj „hűt“- „hűség“-gel tartozik; „házastárs“-nak, mint ki a férjjel egyenlő jogokat élvez. A nő ellenben tiszta szerelemmel viszonzá férje hűségét, mely annál tisztább és erősebb volt, minél jobban tisztelték és kedvelték őseink

³⁸⁾ V. Ö. Fessler i. m. 332 l.

³⁹⁾ Ars Heraldica? 125 l.

az egynejséget és gyűlölték a többnejséget. Már az ázsiai ősekről beszéli a Névtelen, hogy: „nem voltak — ugymond — bujálkodók, hanem mindegyik megelégedett saját feleségével. (Non erant etiam fornicatores, sed solummodo unusquisque suam habebat uxorem.⁴⁰⁾ Egymás helyéből pedig tudjuk, hogy midőn őseink beköltözésökkor látnák, miszerint Bihar-nak ura, Marót, magának több ágyast tart, ezen erkölcs-telenséget, ezen szerintök is állatiságot, megbélyegzen-dők őt „M é n-Marótnak gúnyolták“ (eo quod plures ha-beret amicas“)⁴¹⁾. Őseink előtt is megvolt tehát a nőnek illő becse, melyet a többnejség által nem alacsonyítottak le. Ennyi e magyarok családi magán jogviszonyairól.

A második kérdés őseink magánjogi viszonyait ér-deklőleg ez: „mily birtokviszony állott fön a ma-gyar nemzet egyes törzsei, nemzetségei és ágai között?

Midőn a magyar nemzet egy új hon foglalására ázsiai hazájából kiindult és az Álmossal megkötött szer-ződésben jövő állam- és kormányrendszerének körül-irta alapvonalait, a törzsfők, mint törzseik képviselői, ezeknek nevében kikötötték és meghatározták, mily el-vek szerint fogják az elfoglalandó területet egymáskö-zött elosztani. A szerződésnek ide vonatkozó második pontja azonban igen homályos. E szerint ugyanis : A

⁴⁰⁾ I. f.

⁴¹⁾ XI. f. A „Tentamen criticum in originem, Derivationem et for-mam linguae Romanae“ című munka tudós szerzője, Trebonio Lauriano (a XIX-ik lapon), és B. Maniu a hirneves román történész (Dissertatione Istorico Critica tractanda despre originea romaniloru din Dacia-Trajana. Timisiora 1857. 259 l) hibás fölfogásról vádolja Névtelenünket; ugyan is szerintök a bihari fejedelem neve „Menu-Marot“ „ifjabb Marót“-ot jelent; (miután „Menu“ románnyelven ifjabb azaz, kisebbet jelent,) ezen értelme-zés azonban csak úgy állhatna meg, ha Névtelenünk e helyének és így egész művének hitelét lerombolnák; miután azonban ezen állítást érvek-kel nem bizonyítják, a szövegben idézett helyet mint őseink erkölcsössé-gének tanuságát, habozás nélkül fölhozhatjuk.

mi közerővel szereztetett abból senki ki ne rekesztessék.“ Ugyanezen pont a székely krónikában már sokkal világosabban és határozottabban van fogalmazva. „A mely földet valaki — így szól ennek szövege — saját kezével keres, az tulajdonává (proprium) válják, a mi pedig közerővel (unita vis) szereztetik az a szerzők között méltányosan osztassék el.“

A vérszerződés második pontja tehát, a köz- vagy állodalmi birtokon kívül, — melynek tőkáját képezték az ország határszélei, azaz: a végek, melyek külön hadiosztályok, sőt részben külön népségek: a székelyek, a szövetséges besenyők, palócok, oroszok oltalmára voltak bízva, a nagyobb erdőségek, lápok, sat. és a birodalom kebelében létező erősségek a hozzájuk tartozó földekkel együtt;⁴¹⁾ — ezeken kívül kétféle tulajdont különböztet meg: azt a mit valaki saját kezével keres, és csak ez volt, a szó legszorosabb értelmében tulajdona; és közerővel szerzettet, mely közerővel szerzett birtok a törzsnek egyes nemzetségei, ágai és családjai között fölosztott ugyan, a birtok azonban a törzsnek maradt tulajdona, melynek az illető osztályrészes birtokosok úgyszólván csak haszonbérllői voltak, és ezen utóbbi birtok volt az, melyet, szerény véleményünk szerint, István, a törzsfők és illetőleg a törzsek hatalmát és a monarchiai elvvel meg nem férő tulzott autonómiáját mérséklendő, mint alább látni fogjuk, fölszabadított.

A bevándorlás és honfoglalás alkalmával a nemzetségek elkülönözött helyeken együttesen foglaltak helyet és telepedtek meg. „A nyolc törzs — ír Konstantin császár — nincs fejedelmeinek alávetve, hanem mindegyik a vizeknél fogva, melyek őket elvá-

⁴¹⁾ V. ö. Szalay Magy. Tört. I. 105. l.

lasztják, kötött kölcsönös szerződés szerint meghatározta, sat.“⁴²⁾

Kéza és Turócz szintén előadván, mikép és hol telepedtek meg az egyes törzsfők, („descendisse dicitur in ipso campo et loco Csakvár,“ — „qui prope Nir fixere sua castra“ — „ibique castra metatus fuisse perhibetur,“ — „sua tabernacula fixisse probatur,“ — „Urs, — istius siquidem generatio circa Seyo locum habebat.“)⁴³⁾; megjegyzi, hogy: „a többi nemzetségek ott foglaltak helyet és szállást, a hol nekik tetszett,“ (acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum).⁴⁴⁾

Igy foglaltak magoknak a székelyek is szállásokat (descensus) — mint Kéza elbeszéléséből tudjuk, — és nem különben a IV. Béla alatt bevándorolt kúnok is, kikről ez a kunokat rendező oklevélben mondja: „az üres földeket a nemesek foglalják el, melyeket minden nemzetség maga között eloszszá.“⁴⁵⁾ — A székelyek és kúnok törzsei, nemzetségei (generatio, genus, gens) ismét ágakra (familiae, stirpes) oszoltak. Így volt ez a magyaroknál is, hol a hét törzs száz nyolc nemzetségre vagy inkább ágra volt elosztva. A „szállás“ (descensus) ezekután oly birtok volt, melyet valaki a bevándorlás alkalmával saját kezével maga számára elfoglalt. Mivel pedig a magyarok az országnak nem őslakosai, hanem jövevények voltak, ezért birtokaikat, mivel azokat „megszállás“ által tették sajátukká „szállás“-nak nevezték el. Mily jogfogalmak, mily fényes

⁴²⁾ De administr. imp. XL f.

⁴³⁾ Chronicon II. 3—9 ff.

⁴⁴⁾ U. O. 9 f. 137 l.

⁴⁵⁾ Praynál Dissert. in Annales Veteres 118 l.

kiváltságok kötvék a szálláshoz, és mily nagy volt a jogkülönbség a szállások és királyi adomány alapján birt jószágok között, későbbi királyaink okleveleiből tudjuk. Midőn ugyanis azok hiveiknek jószágokat adományoztak és ezekhez kitűnő előjogokat kívántak csatolni, azon jogok- és kiváltságokra hivatkoztak, melyekkel a „szállások“ voltak fölruházva. *)

De nem minden szállás volt egyszersmind örökösödhető birtok is, sőt voltak olyanok is, kik a honfoglalás idejében a külföldön pusztító hadjáratokban kalandoztak, és midőn hazájokba tértek vissza, „allodiumra“ nem tehetvén szert; így másoknak szállásait bérben birták (feudum); ámbár a szállás és örökösödhető birtok többnyire azonos fogalomnak tekintetik okleveleink- és emlékeinkben.

Ezen birtokokon kívül voltak azonban még olyanok is, melyeket különösen a honfúsiított és megtelepedett idegen főurak- és szerencselovagoknak adományoztak fejedelmeink, minek példáit krónikáink és névtelemtünknek számtalan helyei mutatják; ezen fejedelmi adományokat a szállásokkal ezeknek birtokosai egyenlő joggal birták, a különbség csak a birtokolás különböző eredetében állván. Az előbbieket ugyanis fejedelmi vagy nemzetgyűlési adományból, az utóbbiak ellenben az alapszerződés második pontja által biztosított joguknál fogva birták javaikat. Ezen megkülönböztetés szent István

*) Így IV. Béla Detrik Mohol fiának, ki életét a saját ütközetben megmentette, adott adománylevelében írja: „quaedam loca venationis nostrae non ut donationes a regia benignitate concessas, sed ut descensum haereditarium contulimus jure haereditario et irrevocabiler possidenda.“ III. István pedig egyik adománylevelében hasonlólag nyilatkozik: „infundendo — ugymond — in eosdem (érti az adományozott birtokokat) totum jus dominii ejusdem terrae, acsi ipsorum desconsualisfuisse.“ V. Ö. Barta Comment. I. 116 — 117 ll.

törvényeiben is szemlélhető; és én azon hiedelemben vagyok, hogy szent István itt egy már a vezérek korában főnálló megkülönböztetést fejezett ki. „Megegyeztünk — ugymond — az egész tanács kérelmében, hogy mindenki rendelkezessék mind saját jószágai- (proprium), mind a királytól nyert adományokkal (donum regis) míg él; — és halála után fiai hasonló uri joggal (dominio) kövessék őt a birtokolásban.“⁴⁶⁾ Hasonló szellem lengi át az örökösödési jogról szóló törvénycikkelyt is. „Királyi hatalmunknál fogva rendeltük, — így hangzik ez — hogy kinek-kinek szabadságában álljon, a maga javait (facultatem), neje, fiai, leányai és rokonai vagy az egyház között fölosztani; és holta után ezt megsemmisíteni senki se merje.“⁴⁷⁾

Az örökösödhető birtokok tehát részint a szállások-, részint a királyi adományokból állottak, melyek fölött a birtokos korlátlan rendelkezési és teljes tulajdonjoggal birt. Allodiumok voltak ezek a szó legszorosabb értelmében, melyeket szent István törvényei szerint, és talán már ő előtte is a leányok, sőt később az egyházak is örökölhettek.

A nemzeti tulajdonbirtok (descensus, terra propria) és a nemzetségi, közösen birt jószágok között főnállott birtokjogviszonyi különbségre fényt és világot vet két adománylevél, melyek a XIII-ik században adattak ki ugyan, de alig csalódunk, ha azt hiszszük, hogy az ősi birtokviszonyoknak nyomai még e korban is föltalálhatók. Ezen két oklevél egyike szerint: György mester Péternek fia saját enyickei birtokából egy darabot kiszakítván, azt tanusított hű szolgálatinak jutalmául Pi-

⁴⁶⁾ *Decretorum* Lib. II. Caput. XXXV.

⁴⁷⁾ U. A. Caput. V.

rus Péternek adományozza;⁴⁷⁾ hasonlókép Omode nádor is 1295-ben saját birtokából egy részt ad Benedek mesternek⁴⁸⁾; az ezekről szóló adományozó okmányokban különös figyelmet érdemel az, hogy azon birtokra nézve, melyet György mester ajándékozott Pirus Péternek, az adományozó csak saját személyéről és szabad akaratja- s elhatározásáról szól. Omode nádor ellenben hozzá teszi: „rokonaim és barátaim közmegegyezésével“ (*ex deliberato consilio cognatorum omnium et amicorum nostrorum*) mely különböző nyilatkozatokból kiderül, hogy az első esetben az adományozás tisztán magán allodiumból, az utóbbiban ellenben törzs vagy nemzetségi jóságból történt, melyről csak a rokonok és osztályrészesek megegyezésével rendelkezhetett. —

A szabad magyarnak legfényesebb előjoga volt a korlátlan rendelkezési és teljes tulajdonjog (*dominium proprium*) saját magán birtokai körében; a birtokosok ezért neveztettek urak-nak (*domini*), birtokaik pedig uradalma-k-nak (*dominium*); „vagyonos nemesség“nek (*Nobiles proprietarii*) neveztettek, ellentétben oly nemesekkel, kik birtokaikról szabadon rendelkezhetek ugyan, de nem birták azokat teljes tulajdonjoggal és „birtokos nemesség“ (*Nobiles possessionati*) elnevezés alatt fordulnak elő. Az örökösödhető birtokot, a mint azt vagy a tartomány fölosztásakor szállásképp, vagy később mint fejedelmi adományt nyerte az illető birtokos: úgy azt vagy el kelle ismét osztania, vagy pedig teljesen szabadon rendelkezhetett róla. Az elosztás által nyert birtokilletékben a birtokos meg volt kötve, ha csak a rokonok és más osztá-

⁴⁷⁾ Wagner *Diplomatarium Sarosiense* 301 l.

⁴⁸⁾ U. O. 307—308 ll.

lyosok részéről a szabadon rendelkezhetési jog át nem engedtetett neki, miután ezen birtok nem a birtokoló kizárólagos, hanem a nemzetség, ág vagy család közös birtoka volt. Oly birtok, melyet valaki osztályos rokonától vett, „vásárolt örökség“-nek (Haereditas emtitia) neveztetett; a vásárolt birtok mindazonáltal ezen vásárlás által jogi viszonyaiban változást nem szenvedett. Lényegesen különbözött ezen vásárolt és ezáltal örökösödhető birtoktól a tiszta „szerezmény“ (aquisitio), melynek szintén különféle nemei voltak, mind a birtok természetét, mind a megszerzés módját tekintve.

Ezek voltak birtokjogi viszonyaink a legrégibb időkben, a mint azokat egyes későbbi oklevelek- és törvénycikkelyekből, valamint a székelyek és kunok szokásaiból vont következtetések alapján összeállítani lehet, melyek részére tehát a föltétlen hitelt és csalhatatlanságot igényelni épen nem lehet.⁴⁹⁾ —

A büntető jog állapotjáról is csak igen keveset tudunk, s ezt is, kivéve néhány általános megjegyzéseit krónikáinknak, leginkább a szent István második törvénykönyvében az egyes büntényekre szabott büntetésekből következtetjük, ezeket némi módosításokkal a vezérek korára alkalmazván.

A kegyetlenség nem tartozott őseink jellemvonásai közé, és ezt annak dacára állíthatjuk, hogy tudjuk, miszerint őseink hadjárataikban igen gyakran hagyták magokat heves jellemök által egyes kegyetlenségekre elragadtatni. A békében s nevezetesen törvényeikben szigorúak mindig, de kegyetlenek csak bizonyos büntények ellen voltak, mi azonban jellemöknek inkább fény-, mint árnyoldala. A halálbüntetés, a mennyire em-

⁴⁹⁾ V. Ö. Horváth István. Magyarország gyökeres régi nemzetiségei Pest. 1820. 25—95 II.

lékeinkből tudjuk, alig egy két bűntényre, tán csak a község törvényeit és rendeleteit megvetőkre, a lealacsonyító és becstelenítő tetteket elkövető nemesekre, és — mint Bartal vélekedik — a hazaárulókra és szökevényekre volt kitűzve. Turócz és Kéza krónikáiból tudjuk, hogy : ki a község rendeletét megvetette s a gyűlésre vagy táborba meg nem jelent elmaradásának méltó okát nem adván, az „pallossal vágatott ketté, az ügyefogyottak sorsára, vagy rabszolgaságra kárhoztattatott.“⁵⁰⁾ A büntetésnek ezen neme a székelyeknél is divatozott. „Siquis — mond a székely krónika — rabonbanorum splendori contraiverit, igni et aqua eidem interdicatur (a számkivetés büntetésének képletes kifejezése); siquis vero ad sacrificium supremi rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur.“⁵¹⁾

Az alapszerződésben annak megszegőire mint sanctio ily büntetések szabattak : „Hogy ha valaki utódaik közül hűtelen lenne a vezér személye ellen, és meghasonlást mivélne a vezér és rokonai közt, a vétkesnek vére ontassék.“ — „Hogy ha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódaiból esküjök állapotjait megakarná szegni, átok alá legyen vetve mind örökké.“⁵²⁾ Azaugsburgiütközetből gyáván hazatért megcsonkított hét magyar vitézre szabott büntetésről ezeket olvassuk : „A fiúnlküli hét magyar fölött, azért hogy életben visszatért, és nem óhajtott inkább társaival meghalni, a község büntető ítéletet hozott. Minden ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztattak, nejek és gyermekeiktől elválasztattak, tu-

⁵⁰⁾ Chronicon I 10.

⁵¹⁾ Székely n. Const. 277 l.

⁵²⁾ Névtelen V f.

lajdönt nem birhattak, és kényszerítettek együtt járni mezitláb tanyáról tanyára és éltök fogytáig koldulással föntartani éltüket.“⁵³⁾

Bartalszerint, a magyaroknál a legtöbb büntényre a számkivetés büntetése volt szabva; a gyilkolás pedig, mint más ázsiai népeknél, bizonyos számú tulokkal váltatott meg, mi „birság“nak nevezetett.⁵⁴⁾

Említettük, hogy István II. törvénykönyvébe több oly cikkely van fölvéve, melyek által a vezérek alatt divatozott törvények és szokások csak megújítottak, némi a keresztény vallás szellemében történt, módosításokkal. Helyén lesz itt tehát ezen cikkelyekben foglalt büntetések megismerése végett, ezeket idézni.

Igy a XIII-ik cikkely a nem szándékos gyikosságra tizenkét pensa büntetést szab „ha pedig — folytatja — szabad ember másnak szolgáját megölné, kárpótolja őt más szolgával, vagy fizesse meg értékét.“

„Ha valaki az ispánok (Comes) közül magát nejének meggyilkolásával fertőztetné meg, a szülőket negyven tulokkal kárpótolja. Ha pedig vitéz (miles) követi el ugyanazon büntényt, a szülőknek tíz tulkot tartozik fizetni.“⁵⁵⁾

„A szándékos gyilkos száztíz pensát tartozik fizetni, mely összegből ötven a meggyilkolt egyén rokonainak, tíz pedig a bírák és közbenjáróknak adassék.“⁵⁶⁾

„Ha valakinek katonája vagy szolgálja máshoz menekül, ez pedig másnál keresvén menedéket sérelmekkel illetetik, a sértő fél tíz tulkot fizessen.“⁵⁷⁾

⁵³⁾ Turóc II 9.

⁵⁴⁾ Commentarii I. 141 l.

⁵⁵⁾ XIV t. c. ⁵⁶⁾ XVI t. c. ⁵⁷⁾ XXIII t. c.

„Ha valaki szüleinek megegyezése nélkül alsóbb származású leányt rabolna és venne nőül, a rabló köteles a leányt, ha megis gyalázta volna, szüleinek visszaadni és tiz tulkot, ha szegényebb sorsu⁵⁸⁾ őt ökröt fizetni.“⁵⁸⁾

„Ha valaki ellenséges indulatból másnak lakát fölguytáná, az elégett házat és bútorokat helyreállítani és azon fölül tizenhat tulkot tartozik fizetni.“⁵⁹⁾

„Ha valakinek szolgálja másnak szolgáját megölné, ha képes, fizesse meg a gyilkos szolga ura, a meggyilkolt szolga urának (seniori) ezen szolga árának felét; ha pedig nem képes, a gyilkos szolgát kell eladni, árát pedig elosztani.“⁶⁰⁾

„A tolvajszolga, ha első ízben lop, a lopott jószágot visszaadván, váltsa meg orrát öt tulkon, ha pedig ezt nem teszi, vágják le.“⁶¹⁾

„Ha a szolga orrának levágatása után másodizben lopna, váltsa meg füleit öt tulkon, ha pedig ezt nem teszi, vágják le.“⁶²⁾

„A szabad, ha első ízben lop, váltsa meg személyét, ha ezt nem teszi eladatik. Ha ismét lopna a szolgák törvénye szerint ítéltessék, ha másodizben hasonlólag, ha pedig harmadizben éltevel adózik.“⁶³⁾

„Ha valaki karddal ölné meg mást, ugyanazon karddal végeztessék ki.“⁶⁴⁾

„Ha pedig valaki kivont karddal mást megtalálna sebesíteni, szemén, lábán, vagy fülén, ugyanazon tagjain csonkíttassék meg.“⁶⁵⁾

Ha tehát, miután a keresztény religio szellemében hozott, többnyire a bűjtölésben álló büntetéseket kihagytuk, így tekintjük ezen büntető törvényeket, nincs ok,

⁵⁸⁾ XXV t. c. ⁵⁹⁾ XXX t. c. ⁶⁰⁾ XXX t. c. ⁶¹⁾ XXX t. c. ⁶²⁾ XL t. c. ⁶³⁾ XLI t. c. ⁶⁴⁾ XLVI t. c. ⁶⁵⁾ XLVII t. c.

miért ne lehetne azokat az első fejedelmek korára visszavezetni.

A törvényeknek ezen szigora, őseink rendszeretete és szigorú erkölceiről; azoknak kevésbbé kegyetlensége pedig, és főleg a halálbüntetés ritkasága, ismét őseink helyes gondolkozásmódjának és értelmi fejlettségének szintén fényes bizonyossága.

A magyar vezérek korából való törvények — így ítél művelődésünk most tárgyalt tényezőiről Bartal — nem valamely tudománynélküli idők jelenségei, hanem az éles és józan elme szüleményeinek példányai, s valóban méltók arra, hogy azokat a hirnők ily ünnepélyes szózáttal hirdesse ki: „Isten és a magyar nép szava.“ Világosan kitűnik ezekből, hogy őseink intézményeiben találkozik több olyan, melyeket szent István első törvénykönyve nyolcadik fejezetében fia által megtartandóknak rendelt, némelyeket maga is kölcsönözött belőlök, melyekre nézve kívánta, hogy a maga példája fiának törvényül szolgáljon. Így vélekedem én és óhajtom, hogy mások is azon egyet higgyék bebizonyítottnak, miszerint Magyarország a vezérek alatt sem volt barbár.“⁶⁶⁾

⁶⁶⁾ Commentarii I. 149 l.

III. HADÜGY, PÉNZÜGY ÉS ŐSEINKNEK VISZONYA A KÜLFÖLDHÖZ.

Őseink művelődésének történetében nem csekély horderejű tényező : a h a d ü g y. Elvitázhatlan tény ugyanis, hogy őseink, a kereszténység behozatala előtt, életöknek legnagyobb részét háborukban a harci téren töltötték. Hogy bebizonyítsuk, miszerint a magyarok a műveltség ezen ágában Európának keleten és nyugaton tanítói, mesterei és irányadói voltak, elég lenne egyszerűen csak arra hivatkozni, hogy egy számra csekély, háromszázezer fegyverfogható egyénnél többet alig számító nemzet, miután hosszú vándorlása közben azon népeket, melyek őket ellenségeknek tekintették, megalázta, e négyfolyamos hazát mondhatni hihetetlen rövid idő alatt, és hihetetlenül csekély erő megfeszítéssel elfoglalta, a külföldet két századon át nyugtalanítá, ugyanarra hogy fegyvereinek hatalma előtt egész Europa Brémától le egész a középtengerig és az atlanti oceántól le egész a fekete tengerig reszketett félelem és rettegés között, mint a szellő lengette levél, anélkül, hogy hosszú időn át a legnagyobb erőmegfeszítés dacára sikerrel ellentállani képes lett volna.

Ehelyen azonban őseink hadjáratai- és pusztító kalandjainak s azok eredményeinek egyszerű felsorolásával megelégednünk nem lehet; a magyar nemzet-, mint hadakozó népnek, ha nem is magasabb műveltségét, de értelmi fejlettségét, romlatlan erőteljességét hadászata- és háborúiból is kell kimutatnunk.

Jól jegyzi meg Kerékgyártó, hogy míg a világ egy Hannibált egy I. Napoleont csodál és hős költeményekben dicsőít, mivel az Alpesek örökös hó földte magaslatain seregeket vezettek át: a magyarokat, kik ha nem nagyszerűbb, hasonló tetteket gyakran vittek végbe, kik ugyanazon Alpeseket télen nyáron járták meg és gyakran kisebb nagyobb csapatokra oszolva Németországban kezdve, Franciaországban folytatva és Olaszországban végezve néha több éven át járták be győzedelmes seregeikkel fél Európát, elszakadva, elszigetelve hazájoktól, nemzetöktől, egyedül önmagok erejére utalva, és a számnélküli akadályok egész seregével uton utfélen megküzdve, néha több évekig tartó hadjáratokat viseltek, — ezeket ignorálja a „részhajlatlan“ külföld, vagy mi még rosszabb, bármi másnak tulajdonítja inkább ezen eredményeket, mint a magyar nemzet belső ereje-, vitézsége- vagy hadászata fejlettségének. „Igaz ugyan — mond a hirhedt Schlözer, kinek szavait idézzük, hogy lássuk, miszerint, mit imént mondottunk nem puszta phrasis, — hogy a magyar horda („Magyaren horde“), mely keleten a besenyőket reszkettette meg, nyugoton szintén hosszú időn át tartá rettegésben a hatalmas (gewaltige) Germániát; azonban ennek oka sem számuk, sem vitézségek, sem végre hadászatuk tökélyeiben nem volt.“¹⁾ Mily jól esik ilyenkor, másrésről tapasztalni, hogy találkoznak nem ritkán oly, és pedig tekintélyes történetírók is, kik nem engedve szemökre hályogot vonni elfogultság és nemzeti gyűlölet által, nemzetünkről méltányosan ítélték. „Nem a seregek nagy száma — így ír ellenkezőleg Spittler — okozta a gyakori győzelmeket, hanem azon bátorság, mely semmitől sem retteg, és azon féle-

¹⁾ Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 169 l.

lem, mely őket a hir szárnyain mindenkor megelőzte. Magok a görögök sem tagadhatták, hogy csak háromszáz magyar kalandorból állott azon csapat, mely Thessalonica körül ötszázat fogott el és vitt magával Magyarországba.“ — ²⁾

Mi a kutfőket illeti, annyit örömmel jegyezzünk meg, hogy őseink művelődési történetének mezején alig van tényező, melynek kifejtésében oly érdekes, kimerítő és hiteles adatok és emlékek állanának rendelkezésünkre, mint épen a hadügyet érdeklőleg. Első helyen áll ezen kutfők között bölcs Leo császár hadászati munkájának, nemzeti történelmünk gyöngyének méltán nevezhető azon részlete, mely a magyarokról értekezik, és melyet alább közölni annál inkább tartottuk kötelességünknek, mivel Leo császárt mind hitelességre, mind alapos ismeretekre minden kételyen felül levőnek kell tartani, úgy hogy előadása, miután a leírást saját tapasztalásai nyomán készítette, hitelességre más, őseink rendszeres seregeit, rendetlen és szervezetlen csapatoknak ecsetelő, krónistákkal bármily szempontból indulva ki, nemcsak hogy megmérkőzhetik, hanem ezeket kétségkívül fölül is mulja. A külföldi krónikaírók között, még a ritka részrehajlatlanságáért elismerést érdemlő Luitprand cremonai olasz püspököt kell kiemelni, ki a magyarokat Olaszország- és Konstantinápolyból is — hol mint német császári követ tartózkodott a X-ik század közepétájt — jól ismerte, és vitézségöket érdem szerint, így a brentai ütközet leírásánál, kiemelni el nem mulasztja.

Nincsen nép, Szalay L. szavai ³⁾, mely távol múltjába ne illesztene be oly korszakot, minőnek az arany-

²⁾ Geschichte Europas II. 249 l.

³⁾ Magy. tört. I. 55 l.

kort szokta festeni a költészet. Mőd fölött bölcsek és szelidek voltak, — írja Béla király Névtelen jegyzője őseink őseiről — s ugyyszólván vétek sem volt köztök; de utóbb a hadviselésbenelfáradván, kegyetlenekké váltak, s úgy hiszem még most is megismeritek gyümölcseiről, hogy kemény népek voltak.⁴⁾

E kemény nép már századok óta majdnem szünetlenül harcolt, midőn a hadiművészet nagy mesterévé válván, azon harcolási modort alkotá magának, melyet Leo császárnak szavai ecsetelnek, s az ki őseinket Német-, Olasz-és Franciaországban kalandjaikon követi, az egyik vagy másik krónistának gyarló rajzából is kifogja ismerni sajátságos harcolási módjokat. Az újabb történetírók talán szégyenökből is, hogy a roppant birodalom a könnyű magyar lovasság közeledtével rémülésből rémülésbe esett, a legsötétebb színekkel festik ezen rablási hadjáratokat. Pedig a germánok berohanásai a római birodalomba, melyről mindig némi magasztaltság hangján szólnak ezen írók, s melyek szerintök a rothadásnak indult ó világot még fölfrisítették, semmivel sem különböznek a magyarok többszörös megjelenésétől a német földön. A rablás és kandiság ösztöne indította volt utnak ezeket is, azokat is; s az ifju bátorság diadalmaskodtatá mindkettőjüket.

Mikor a középkor krónikásai roppant pusztításokról, rablás- és vérontásról szólnak, mindig csak tiszteséges megszórításokkal érdemelnék hitelt. A túlzás s az ennek kíséretében járó harmadik fok, a középkori s kivált krónikási írásmód csicsomái közé tartoznak. Olyan város, mely az innenső lapon romokba dült, a tulsón már meg nem vetendő virágzásnak örvend ismét. Ne-

⁴⁾ Névtelen I f.

vetséges volna akarnunk, hogy az idegen írók a magyarok rablási kalandjaiban, a tulajdonjog biztosítására célzó hadjáratokat szemléljenek, s igazságtalanság és fekete háladatlanság lenne, annyi emberséges jegyzőnek csak lelettár mellett — mint mondani szokás — hitelt adnunk. De figyelmeztetés nélkül is észreveszi mindenki, hogy a magyarok berohanásai nyugot Európába nem soroltathatnak egytől egyig a kalandok és rablási merényletek sorába, hogy ezen hadjáratok közül egy némelyik a legdicsebb hadviseletekhez számítandó, hogy nélkülök nem fogott volna megállapíttatni és megvédethetni a haza.

Kegyetlenség soha sem tartozott őseink jellemvonásai közé; hogy küldhettek ki volna százezerre menő sereget az országból, ha a meghódított népeket nem az érettség bölcsen forrasztó mérsékletével, hanem az igazságtalanság mindent összeperzselő zsarátnakával kezében kormányozták volna? S mit otthon nem gyakoroltak, azt derült bátorságuk és jó vérök odaktinn is ritkán engedé vélők elkövettetni. —

Igaz ugyan, hogy a magyarok kalandos színezetű hadjárataik sikerét, részben a külföld hanyatlásnak indult ereje-, egyenetlenségek és viszályok előidézte erőtlenségének köszönhette: mindazonáltal egyedül ezen körülményből őseink harci működéseinek, gyakran a hihetlennel határos, eredményeit magunknak meg nem magyarázhatnók; nem nevezetesen azt sem, hogy később, s névszerint a hétéves fegyverszünet után, magok a német seregek is néha a germán zászlókhoz tudták bilincselni a győzelem babérját. Hogy tehát ezen rejtélyt magunknak megmagyarázhassuk, őseink kiművelt hadi takticáját kell oly tényezőnek fölvenni, mely a külfölddel szemben a győzelmet a magyaroknak biztosította. A könnyen megszerzett diadaloknak legnagyobb jelentő-

ségű oka az volt, hogy az időtájt Europa még majdnem egészen gyalog, az ázsiai taticával ismeretlen, bomladozó, kíséretekből összeállított hadseregeket állított a rohanó magyar lovas seregek elé. Tagadhatatlan egyzersmind, hogy harcmódjok, mely szerint ezek nem annyira közelvívás, mit kiszámolt hadi fogások, fordulatok által verték meg az ellenséges hadakat, nyilván bizonyítja hogy eszköz sebes, éles és gyakorlott volt. Ezek dacára azonban, hogy itt nem a magasabb értelmi műveltség, hanem csak a természetes, külbehatások által még meg nem romlott ész vitte a főszerepet, kitünik az utóbbi idők történelméből, midőn t. i. az europai népek, főleg a németek, a magyarok harci modorával jobban megismerkedtek, ezeknek seregei a kiszámoltabb, német és francia hadtudománytól nem oly gyakran és könnyen vítették ki a győzelmet.

1. Midőn a magyar nemzet őslakainak „istenhozád“-ot mondott és egy új haza foglalására kiindult, Kéza és a budai krónika szerint hét törzsre volt osztva, minden törzsben 30,000 fegyveres lévén, ide nem számítva a tiszteket; így tehát az egész magyar nemzeti sereg 216,000 fegyverfogható egyénnel rendelkezett. Turóc ellenben azt írja, hogy „az egész fegyverfogható népet a magyarok hét seregre osztották, minden seregnek egy kapitányt helyezvén élére, szokás szerint továbbá századosokat és tizedeseket rendeltek; minden egyes sereg pedig 30,000 és 857 fegyveresből állott. Második kivándorlásuk alkalmával ugyanis állítólag 216,000 fegyverest hoztak ki magokkal, minden nemzetségre (ágra, 101 volt) 2000-et számítva.“⁵⁾

Turóc tehát egyértelműleg Kézával azt állítja, hogy

⁵⁾ Chronikon II. 2.

a magyarok bejövetelekor a hadsereg létszáma : kétszáz-tizenhatezer volt. Figyelmet érdemel azonban azon körülmény, hogy Turócz krónikájának azon régi hártya-kézirata, mely a bécsi udvari levéltárban őriztetik, e pontban eltér a Schvandtner által javítva kiadott szövegtől. Ezen passus ugyanis a kéziratban így olvasható „Minden sereg száz hiján háromezer fegyveresből állott.“ Ha tehát 2900-at a nemzetségek számával 108-al szorozzuk, az összeg 310,000 tesz, mely, mint látjuk, a Kéza által fölhozott számot 94,000-rel meghaladja. E különbséget azonban, véleményem szerint, az okozhatta, hogy Kéza és a budai krónika oly régi emlékekből merítették, melyek a sereg létszámát azon időből adták, midőn ez Pannoniába megérkezett, mikor ez számban már tetemesen megfogyott; Turócz kutfői ellenben az Ázsiából kivándorolt fegyverfogható magyar nemeseknek számát adták. Megjegyzendő azonban hogy a hadsereg ezen számába nincsenek betudva a szolgálk, mint ezt Kéza „*excepto familiae numero*“ szavaiból következtetni lehet, (a nem fegyverfoghatók itt azért nem értethetvén, mivel e helyek csak a hadseregről szólnak,) ezek alatt kétségkívül a nem szabadok foglaltatván, kik az előítéletekben gazdag középkorban „*pro nullis, ac si non essent, sunt habiti*“, mint Tolosanus Péter magát kifejezi. Így értelmezi ezen helyet Podhraczký is,⁶⁾ ki a magyar hadsereg és általán a magyar nemzet fölosztásának mythologicus alapjáról és eredetéről érdeke-

⁶⁾ Legújabb munkájában, melyet éppen most veszünk. Címe, e Horváth István és Fejér György dolgozataira emlékeztető, fölötte széles olvasottság-, temérdek szorgalom- és kitünő kritikával dicsekedő munkának „Béla király Névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Oklevelek, egykorú és közelkorú kutfők szerint bírálta és értelmezte. Buda. 1861. Itt csak annyit jegyezzünk meg, hogy a Névtelent második Béla jegyzőjének igyekezik bebizonyítani.

sen értekezik. Szerinte, miután a fölvilág az alvilág mintája, ez okból az űs népek nemzetségeket és hazájokat 7, 8, 12, 36, 72 és 108 felekezetre osztják, minek alapját a 7 bolygó csillagban, a 12 égi jegyben és a 36 Dékánban véli föltalálhatni. „Mivel az alvilág a fölvilág képe — ugymond — az országokat és nemzeteket is az égi karok mintájára kellett elrendelni, azaz: minden ország két szilárd talpkövön nyugszik, törvények szoros megtartásán, jó renden, melyeket az istenek adtak, vagyis a Relígión — — és a haza védelmén, vagyis a katona rendszeren: ezért a 7 vezér közt fölosztott magyar sereg, tisztí karán kívül 30,000 fegyveres lovag föből állott, — — (összesen) 216,000. E szám épen fele a 432,000 titkos számnak: mert egy évnek felében a nappal hosszabbodik: másik felében pedig, a sötétség gyarapodik; a magyar nép szinte világosság fia lévén, csak fél esztendőt vett, hogy magát napfiának vallja s nyilván tudassa a többi világgal.“⁷⁾

A hadseregnek minden fegyverfogható szabad magyar nemes tagja volt, a katonáskodási kötelem mindenkre egyaránt terjedt ki. Következik ez azonnal a nemzet céljából, melynek elkerülhetlénül szükséges eszköze a folytonos katonáskodás volt, és a dolog természetéből is, miután a szabad magyar, kinek az alapszerződés második pontjában a közerővel szerzett javakból méltányos osztályrész biztosított, minden más terhektől ment volt. Bizonyítja ezt azon szigorú büntetés is, melyet a hirnök fölhívására a táborban meg nem jelenőkre a törvény sanctiója szabott. Olvassuk ugyanis Turócz krónikájában, hogy „a hirnök véres kardot hor-dott körül a tanyákon hirdetvén: Isten és a magyar nép

⁷⁾ I. m. 112 s. kk. 11. 201 s. kk. 11.

szava, hogy a meghatározott napra mindenki a kitűzött helyen fegyveresen megjelenni tartozik, a község tanácsát és határozatát meghallgatandó. A ki tehát ezen parancsot elégséges ok nélkül megvetette volna, az a szittyá törvény szerint vagy pallossal hasítottatott ketté, vagy pedig az ügyefogyottak sorsa- vagy rabszolgaságra kárhoztattatott.⁹⁾

Igaz ugyan, hogy ezen hirdetés által közvetlenül és tulajdonképen a közgyűlésre hivattak meg a magyarok, de azon körülmény, hogy fegyveresen köteleztettek megjelenni, azt gyaníttatja, hogy ez azon okból történt, mert a község határozatai nyomán haladéktalanul kellett a kirendelt csapatoknak a kijelölt irányban és meghatározott téren harciműködéseiket megkezdeni.

Azon okoknak, melyek a folytonos katonáskodási kötelezettséget az egész nemzetre kiterjesztették, ugyanazonokoknak, ismételjük, volt az iskövetkezménye, hogy a magyar közvitéz zsoldra vagy bérre nem számíthatott. A magyar katona nem volt bérenc, és fáradalmainak fényes jutalmát képezték azon előjogok, melyekben őt a törvények és szokások részesítették, valamint dics-, boszu- és kincsvágyának kielégítése. Hogy pedig őseinket becsület és dicsvágy serkentette, krónikáink számos helye bizonyítja. Tudjuk, mint kérkedett Szabolcs, Tas és Töhötöm, „mindenki saját győzelmeivel“⁹⁾; tudjuk, mint bátoritá a harcra Árpád seregeit, „ne veszítsétek el jó neveteket“¹⁰⁾; és azt is hogy „a magyarok inkább kívántak meghalni, semhogy a győzelmet engedték volna kezeikből kicsikarni.“¹¹⁾ Luitprand írja hogy a brentai ütközet előtt így buzdították egymást a magyar vitézek:

⁹⁾ Chronicon l. 10.

⁹⁾ Névtelen XXII f. ¹⁰⁾ U. A. XXXIX. ¹¹⁾ U. A. LVI f.

„Férfiasan küzdve elesni, nem halál, hanem élet. Atyáinktól örökölt jó hírünk és nevünket gyermekeinknek is fön fogjuk tartani.“¹²⁾

Ezen dics- és hírvágyon kívül pusztító hadjárataikra azon vallásos meggyőződésök is ösztönözte őseinket, mely szerint azt hitték, hogy a gondviselés, a végzet által a romlásnak indult Europa büntető ostorául rendeltettek és evvel összefüggésben azon hit, hogy a harcmezőn általok megölt ellenségek a túlvilágon szolgálók lesznek. „Mi a magas Isten boszulói vagyunk — ily szavakat mondat Turócz a lechparti vereség után elfogott Lehel- és Bulcsu — általa ostromozásokra rendeltetve.“¹³⁾ „Tudták a németek — a Névtelen szavai — hogy a magyarok a harcok megszokott munkájában legyőzhetlenek és hogy Isten őket számos országnak rendelte ostorául.“¹⁴⁾ Midőn pedig már az említett Lehel a halálbüntetés végrehajtásával megbízott parancsnokot kürtjével agyonsujtotta, ezen tettét ily szavakkal kísérte: „Te meg fogsz engem előzni, és a túlvilágon szolgám leszel;“ mire a krónikás megjegyzi: a Scythák ugyanis azt hiszik, hogy mindazok, kiket élőkben megöltek, a másvilágon kötelesek lesznek őket szolgálni.“¹⁵⁾

Hozzájárul ezen ösztönökhöz még a háborúnak mint életfoglalkozásnak kedvelése és egyáltalán azon előszeretet, mellyel a fegyverforgatáshoz viseltettek. „A magyarok — így ír a Névtelen az Árpádkori magyarokról — semmi mást nem kívántak, mint földeket foglalni, népeket hatalmuk alá hajtani és a harcok munkáját gyakorolni. A magyarok ugyanis azon időben anyyira kedvelték a vérontást, mint a nadályok; de ha így

¹²⁾ Antapodosis Lib. II. Cap. V.

¹³⁾ Chronicon II. 25. ¹⁴⁾ LVI f. ¹⁵⁾ LV f.

nem cselekednek, annyi termékeny földet utódaiknak nem hagyhattak volna.“¹⁶⁾ Egy más helyen pedig: „Lél, Tas fia, Verbulchu, Bogát fia, Botond Kulpán fia, ezek kemény férfiak voltak és harcias természetűek, kik más nem kívántak, mint uruknak földet foglalni és más országokat pusztítani.“¹⁷⁾ Nem különben hangzik Luitprandnak ítélete őseinkről: „A magyarok — ugymond — igen szerették az öldöklést és háborút.“

Évkönyveink és más adatok nyomán tehát a felsorolt okokat kell azon indokoknak tartanunk, melyek őseinket a folytonos, szakadatlan harcokra, a pusztító zsákmányoló és foglaló hadjáratokra buzdították izgatják és ösztönözték.

2. Áttérve a magyarok hadszerkezetének leírására, annak alkotó elemeiről kell mindenekelőtt szólnunk.

A magyar hadsereg kizárólag csak lovasságból állott. „A magyarok lovasok — írja böles Leo császár — s lovaikról le nem szállhatnak (érti a csatában), mert gyalog megállani nem bírának (érti: az ellenséggel gyalog megmérkőzni nem képesek), mint kik lóháton növekedtek föl.“¹⁸⁾ A Névtelen szerint pedig az ázsiai ősöknek is viharebességgel rohanó lovasságukban állott főerejük,¹⁹⁾ és így volt ez unokáiknál is. Hogy mennyit helyeztek a lovas csatázásba, azon elővigyázati rendszabály is bizonyítja, melyszerint rendszeren fölösszámú lovakkal voltak ellátva, részint, mint érintettük, elővigyázati rendszabálykép, részint pedig hogy szükség esetében éhségöket leölt lovaik húsával csillapítsák, részint végre talán eselből is, hogy számuk nagyobbnak látszassék az ellenség előtt. Luitprand jegyezte föl, hogy

¹⁶⁾ XLIV f. ¹⁷⁾ LIII f.

¹⁸⁾ XL f. ¹⁹⁾ I. f.

midőn 900-ban a Brentánál egy náloknál háromszor nagyobb sereg által vétettek körül, szabad elvonulás föltétele alatt nemcsak foglyaikat és fegyvereiket ígérték kiszolgáltatni, „hanem lovaikat is, kivéve minden vitéz részére egyet, melyen hazatérhessen.”²⁰⁾ 938-ban pedig, mint ezt Vitichind leírásából tudjuk, egy kisebb csapat a derék hadtól portyázás végett elszakadván, miután kifáradtan és átázva Steterburghoz ért, „nagy része levágatott, s tőle „számos ló elfogatott.”²¹⁾ Ezen tehát lovasokból álló sereg, mint láttuk, a hét eredeti magyar törzshöz adva, a kazaroknak őseinkhez csatlakozott egy ágát, a kabarokat, nyolc hadra volt elosztva, mely a fővezér kormányja és parancsnoksága alatt állott, kinek eredetileg kiválóan a háború idejére vonatkozó hatalmára már elnevezése is utal. Így a Névtelen vezérnek (dux), parancsnok-nak (praeceptor)²²⁾; Turócz pedig első kapitánynak (primus Capitaneus) nevezi.²³⁾

Minden had — mi egyértelmű a törzsszel, és nem más mint a törzs fegyverfogható egyéneinek összesége, — birt egyenkint külön kapitánynyal vagy vezérrel, mely hivatal — szerintem — örökösen és mindenkorra a törzsfő méltóságával elválhatlanul volt egyesítve: így tehát a törzsfőknek, kik az alapszerződés megkötésében tetteleg résztvettek, személyében összpontosult a polgári és katonai főhatalom. A vezéren kívül voltak még minden hadban más tisztek is, kiket Kéza és Turócz százados (Centurio) és tizedes (Decurio) néven említ. Kerékgyártó még a vezér vagy hadnagy és százados közé is helyez alsóbb tiszti rangokat; „különben — úgy mond — a 30,000-nél nagyobb lovas hadosztályt vezé-

²⁰⁾ Ant. L. II. C. V. ²¹⁾ Annalium L. II. ²²⁾ V. fejezet.

²³⁾ Chonicon II. 3

nyelt hadnagyoknak az alájok rendelt 308 századot a csatában összetartani nem sikerült volna.“²⁴⁾ véleménye szerint tehát a hadnagy- és századosok közé még a nemzetségfők helyezendők.

Azonban ha a patriarchális alakot és szerkezetet itt sem tévesztjük szem előtt, őseink hadszerkezetéről is világosabbak fognak lenni fogalmaink, és nem fogjuk szükségesnek látni a hadnagyok és századosok közé még a nemzetségfőket is tenni. Emlékeinkből ugyan csak is annyit tudunk, hogy őseink hadszerkezete alapján, minden egyes hadban háromféle tisztí méltóság, hármastisztí rangfokozat létezett; ha azonban ezeken kívül még más is lett volna, nevezetesen a tizedeseknél fölebb álló, ezt krónikáink az illető helyeken fölemlíteni semmi esetre sem mulasztják el. Ezenkívül fölöslegessé válik a föltételezett tisztí rang, ha, mint mondtunk, a patriarchális szerkezetet szem elől nem tévesztjük. Az egyes törzs vagy hadosztály tehát 30,000 emberből állott, melynek vezére a törzsfő volt, ki mint ilyen kapitány- vagy hadnagynak neveztetett. A törzs már politikai igazgatási és törvénykezési tekintetben több nemzetségre osztott, melynek feje a patriarchális módon kormányzó nemzetségfőnök volt. Minden ily nemzetség katonai tekintetben is különalosztályt képezett, mely körülbelül 2,000 emberből állott, — egy hadra 12—15 ilyen alosztály jöven — melynek vezére természetesen más nem volt, mint az illető nemzetségfőnök. És, véleményünk szerint, ezen nemzetségfőnök értetik a krónikák „százados“-a alatt, mert mellőzve hogy a százados parancsnoksága alatt álló csapat korunkban sincs, főleg háború idején, száz ember-, és sem több- sem kevesebbre szorítva, — alig

²⁴⁾ I. m. 307 l.

szenved kétséget hogy a krónikások ezen elnevezéseket saját koruk hadszerkezetéből kölcsönözték. Minden nemzetség vagy ág ismét több családra oszolt, melynek polgári feje a családfő volt, ki egyszersmind a családnak megfelelő csapat vezére is volt.

Ha tehát egy 30,000 emberből álló hadosztály háromrendű tiszti rangfokozattal bir, többet föltenni szükségtelen. Nem kell ugyanis őseink hadszerkezetét korunk és századunk szemüvegén át tekinteni; ha jelenleg részint az ujoncozott katonák tapasztalatlan járatlansága, részint a nagyobb fegyelmetlenség miatt több tiszti rangfokozatra van szükség; őseinknél ez esetek nem fordultak elő, miután minden szabad magyar nemes már gyermekkorától katonának neveltetett és testtel lélekkel katona lévén, fegyelem tekintetében századunk katonaságát bizonyára fölülmulta. —

És ez volt körülbelől elmélete őseink hadszerkezetének. Vajjon mikép valósították ezeket a gyakorlati téren, mikép jártak el, s mikép alkalmazták az egyes általános szabályokat és elveket a nemzet összes haderejét nem igénylő hadak összeállítása alkalmával, — ezt kutfőink- és emlékeinkből meghatározni nem tudjuk; ha tehát mindazonáltal e tárgyról is szólunk, állításainknak egyéni véleménynél többre becsülését nem kívánhatjuk. Véleményem szerint a kisebb terjemű és jelentőségű hadjáratokra szükséges contingens összeállításánál a törzsek nem elegyedtek össze. A község elhatározta mindenekelőtt, hogy egyik vagy másik hadosztály ide és ide bizonyos számú sereget fog kiküldeni, e rendelkezésekbeni végrehajtását a törzsfők- és magok a törzsekre bízván; a törzsfőnök pedig, a mint a szükség kívánta, vagy csak egyes nemzetségeket vagy egyes családokat is küldött ki. Később azonban kétségkívül eltéré-

sek is történtek ezen szabályoktól, miután a fővezérnek nem mindenkor sikerült az egyes törzsfőknek kincs- és hírvágyát fékentartani, ezeknek pedig az egyes nemzetségeket és családokét. Ha azonban valamely nagyobb jelentőségű hadjáratra több hadosztálynak, vagy törzsnek egyesülnie kellett: ily esetekben a község, a nemzetgyűlés választott és nevezett ki a sereg számára vezért, mely választásnak nyomait emlékeinkben gyakran találjuk. S midőn krónikáinkban olvassuk, hogy a községnek jogában állott a netán hibázó hadvezért tetszése szerint letenni és hivatalától megfosztani: mindenkor ily ideiglenes vezérek- és parancsnokokat kell érteni, és soha az örökös fejedelmet vagy a törzsfőket, mert a vérszerződés ötödik pontja értelmében a fővezér és törzsfők utódait számüzni (*anathemati subiectat in perpetuum*), a nemzetnek csak az esetben volt joga, ha az alapszerződést megszegték volna. És az 1668: 4. tc.-ben eltörölt aranybullának híres 31-ik cikkelye is, mely az alapszerződés ötödik pontjának kifolyása, csak azon esetben hatalmazta föl a nemzetet „ellenálni és ellenmondani örökké“ a királynak, ha ez „ezen rendelés ellen cselekednék.“

2. Miután őseink hadi szerkezetét már, halvány színekkel ugyan, ecseteltük, azoknak hadakozási modorának leírására térünk. Alig vélünk célszerűbbet tehetni, mint ha a leghitelesebb tanu, VI. Leo görög császár munkájából idézzük az e tárgyra vonatkozó pontokat.

Mondottuk, hol a bizanti kutfőkkel ismertettük meg röviden az olvasót, hogy valamint Konstantin császár „*De administrando imperio*“ című munkájában fiának a birodalom kormányzása és igazgatása körül • üdvös intéseket és tanításokat hagyott örökségképen: úgy már atyja is hasonlóan cselekedett, midőn a harci-

téren gyűjtött tapasztalatait összeállítván, fia, a most említett Konstantin számára, egy kimerítő, s különösen a görög birodalom érdekeit szem előtt tartó hadmútant írt meg, mindazon nemzeteknek, melyekkel majdan ellenséges viszonyokba fog jöhetni, harcolási modorát leírva, egyszersmind közölve vele azon módot, mely szerint legcélszerűbben lehet azokkal megküzdni. Mondottuk ugyanott, hogy őseinkről a XVIII-ik fejezetben értekezik, és pedig mindenekelőtt a 22, 23, 39—44 §§-ban mellesleg, a 45—67 §§-ban pedig tüzetesen.

„Nagy és hathatós fegyver az íj a turkok ellen, kiknél a győzelem minden reménye a nyilazásban fekszik. — Némely nemzetek mint a turkok az üldözésben rendetlenül nyomulnak az üldözöttek után, honnan az üldözöttek jó rendben hátrálva és visszafordúlva őket könnyen megronthatják. — Miután a turkokat említőnk nem tartjuk céliránytalannak megmagyarázni: mikép rendezik hadaikat, s mikép kell ellenök rendezkedni, mit azon alapos tapasztalásból tanultunk, midőn mint szövetségeseket használók föl őket a békeszerződést megszegő bulgárok ellen. Mig ugyanis a mi seregeink a saracenokkal foglalkoztak, az isteni gondviselés a turkokat táboroztatá a bulgárok ellen, kiket birodalmunk hajóhada a Dunán átkelőkhöz segített és átszállított s kik a bulgár sereget három csatában keményen megverték, mintegy boszulókul rendelve ellenök. — Csupán a bulgárok és turkok ügyelnek, minden más scytha nemzetnél erősebb hadszerkezetre, rendezett csatákat viselve s egy fejedelemnek hódolva. — Szólunk a turkok állapotjáról és szerkezetéről, mely a bolgároké-
től keveset vagy mit sem különbözik.“ —

„Népes és szabad ezen nemzet, minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt ma-

gát vitézül viselje. — Ezen nép tehát, mint a mely egy fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és súlyos büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékezve, a bajt és fáradságot szívesen tűri, hideget meleget kiáll, s a szükségletekbeni fogyatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi. — Nagyon óvatosak és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, szeretetlenek és hitetlenek, és telhetetlen pénzvágányók lévén, esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartanak, sem adománynyal be nem telnek, hanem mielőtt az adományt elvették, már cselet és szerződésbotrányt terveznek.²⁵⁾ — A kedvező alkalmat gondosan kilesik s ellenségeiket nem annyira kéz- és erő-, mint cselek- és meglepetésekkel, valamint a szükségletek elzárásával igyekeznek megrontani. — Karddal íjjal, vérttel és lándzsával fegyverkeznek; miért is a csatában többen közülők kettős fegyvert viselnek; válllaikon lándzsát tartanak, kezeikben pedig íjat hordanak, s mindkettőt, a szükséghez képest használják; üzetve azonban a nyilat jobban szeretik. — De nem csak maguk vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is vassal vagy lemezzel vannak borítva. — Nagy szorgalmat és gyakorlatot fordítanak a lóhátróli nyílazásra. — Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó baromok követik őket, részint hogy élelmet és italukra tejet szolgáltatassanak, részint pedig hogy annál többeknek látszassanak. — Sáncokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetség- és törzsek szerint elvannak széledve, lovaikat télen nyáron legeltetve. — Háború idején a szükséges lovakat magukhoz véve s béklyókbatéve, turk sátraik közelében tartják a

²⁵⁾ Leó császár ezen vádjának aplotalanságát alább fogjuk kimutatni.

harc rendezkedéseig, melyet éjjel szoktak megkezdeni. — Őrseiket távolban, de egymáshoz közel állítják, hogy könnyen meg ne lepettessenek. — Csatában nem rendezkednek mint a rómaiak három részben, hanem különböző csapatokba ezerenként állanak össze, s a csapatok egymástól oly kis távolra állanak, hogy az egész hadrend egynek látszik. — Van a hadrenden kívül fölsleg erejük (tartalék) is, melyet titokban küldenek az ellenük gondatlanul táborozók ellen, vagy nyomott hadosztályok segélyére is tartanak. Podgyászuikat a hadrend mögött, mintegy kétezer lépésnyi távolban tartják, hagyván a mellett egy kis őrséget. — Gyakran a fölös lovakat összekötözve hátra, azaz a hadrend mögé állítják, annak védelmére. Hadrendjük tagjainak mélységét azaz a sorok számát határozatlanul intézik, minthogy jobban ügyelnek a hadsereg tömörségére mint mélységére és az arcot egyenlően és sűrűen állítják. — Leginkább szeretik a távolról csatázást az ellenség cselbeejtését és bekerítését a színlelt hátrálásokat, visszafordulásokat és a szétszórt csatározást. — Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve kiméletlenül nyomulnak utánuk, nem gondolva másra mint az üldözésre, s nem érik be mint a rómaiak s más nemzetek a kellő üldözéssel s a vagyon zsákmányolásával, hanem mindaddig nyomulnak míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre nézve minden módot fölhasználnak. — Ha ellenségeik közül némelyek erősségbe vonultak, szorosan kiokosodva igyekeznek őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni s folytonos megszállásban vannak, hogy ezek szűke miatt ellenségeiket kézre keríthessék, vagy kedvükszerinti egyezményre bírják. S először könnyebb föltételeket kívánnak és ha ellenségeik ráállottak, más nagyobbakat toldanak hozzá. —

Ellenökre van a turkoknak háborúban a legelő szüke, nagy lévén barmaik száma, melyeket magukkal hordanak. — Ütközet alkalmával tömegbe rendezett gyalogság legjobban megrontja őket, ők ellenkezőleg lovasok lévén, s lovaikról leszállani nem bírván, mert gyalog megállani nem képesek, mint kik lóháton növekedtek föl. — Ellentük van a sík pusztai vidék s a tömötten rendezett, őket szakadatlan üldöző lovasság is. — Ellenükre van a kézviadal nehéz gyalogsággal és a biztosan történt éjjeli megtámadás, úgy t. i. hogy a megtámadók egy része hadrendben, másik része pedig rejtekben legyen. — Nagyon szomorítja őket, ha közülök némelyek a rómaiakhoz pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzettük állhatatlan gondolkodású, hogy hasznosságok és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy e miatt rokonaikra s az egymásiránti jó indulatra nem sokat adnak. — Mert mihelyest némelyek kezdenek át-pártolni és általunk szívesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket. Azért nehezen veszik, ha valaki tőlök el-pártol. — Ha a csata jól üt ki, nem kell mohón utánuk nyomulni, mert ezek az első csatában meggyőzve más népek módjára nem hagynak föl a harccal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképen igyekeznek ellenüket megejteni.“²⁶) — Ily jeles volt tehát, mint Leo leírásából látjuk, őseinknek harci művészete a vezérek korában. Nem vad, ki nem fejtett erő, nem a túlnyomó számtöbbség győzött a magyarok csatáiban a külföld hadseregein; és ily értelemben helyesen ítélte volna

²⁶) Leo ezen munkájának görög és latin kiadásairól már szólottunk. Adtuk ezen fordítást Szabó K. után. (Uj M. Muzeum 1852 I. 299—309 „A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában; bőles León császár adatai.“) Tanulságos jegyzetekkel kísérte Szabó K. i. h. és Kerékgyártó i. m. 327—341 ll. 87—100 és 1—7 alatt.

Schlözer a magyar csapatok győzelmeinek okairól, mert valóban nem a nyers anyagi erő, nem a túlnyomó szám biztosította őseinknek a győzedelmet, hanem kiművelt haditacticájok, mely tökély- és célszerűségre nézve az akkori Európa harci művészetét minden tekintetben fölülmulván, szükség kényszerítette fordulatának és tökéletesülésének lön okozója és indoka. —

3. De épen azért, mivel őseink seregeinek győzhetlenségét sem az erő, sem pedig a szám túlnyomóságának tulajdonítani nem lehet, hanem egyedül tacticájok jelessége és fegyverkezelésök ügyességének: önkényt következik, hogy őseinknek a fegyvergyakorlatokra nagy és kitűnő gondot kelle fordítaniok. Ugyanis nemcsak ők kezelték a fegyvereket — melyekről egyenkint értekezni, fölöslegesnek tartom, — meglepő ügyességgel, így különösen a nyilat, melylyel mint Leo leírásában olvastuk, még sebes visszavonulás közben és visszafelé is biztosan találtak; hanem lovaiknak is rendkívüli ügyességgel kelle birniok, miután a seregmozdulatokat a legnagyobb ügyességgel végezték, melyeket is e célból begyakorolni kellett. Szintén Leotól tudjuk, hogy őseink „nagy szorgalmat fejtenek ki, és nagy gyakorlatot fordítanak a lóhátról nyilazásra.“ A Névtelen pedig számos megtartott fegyvergyakorlatok és tornajátékokról tanuskodik. Így midőn Ó-Buda bevétele után ott husz napon át vendégeskedtek „a magyar vitézek csaknem naponkint vérttel és lándzsával nagy fegyvergyakorlatot tartottak, az ifjak pedig pogányosan nyil-lövésben gyakorolták magokat.“²⁷⁾ Zoltán születésének megülnése alkalmával pedig: „nagy öröm lön a magyarok között, s a vezér és nemesei több napon át nagy la-

²⁷⁾ Névtelen XLVI f.

komákat rendeztek, míg ifjaik a vezér- és nemeseinek szeme láttára játszottak, mint a birkák juhócskái a tulkok előtt.“²⁸⁾ Zoltán menyegzőjén pedig ismét: „Árpád vezér és az előkelők — — majd minden nap rendeztek menyegzői lakomákat, melyeken többször külföldiek is részt vettek. Ifjaik pedig a vezér és nemesei előtt játszottak.“²⁹⁾

Ha pedig ily tornajátékok divatoztak: úgy bizonyosan ezeken kívül is gyakorolták magokat a fegyverforgatásban, mert hogy ezen tornajátékok csak mintegy próbatételek voltak a fegyverforgatásban, tudjuk a „Cusus sancti Galli“ azon helyéből, hol ennek írója Ekkhard a magyarok ünnepéyeit irván le, többi között így nyilatkozik: „Némely vitézek fegyverrel összecsapva, főnökeik előtt mutatgatták, mennyit értenek a hadigyakorlatokhoz.“ Luitprand pedig írja, hogy a magyarok „az egész telet fegyvergyártás-, nyilköszörüléssel és ifjaiknak fegyverben gyakorlásával töltik.“

A fölhozottak nyomán bátran állíthatjuk, hogy őseink, midőn a harcok fáradalmait kipihenendők honvalának, nem töltötték el tétlenül napjaikat, mint ezt Regino, ha nem is hitte, legalább állította, hanem harcias szellemök itt sem tagadta meg természetét, és az időt részint vadászat-, részint fegyvergyártás-, gyakorlatok-, végre ifjaik, szolgálk és lovaik begyakorlására fordították. Mert hogy valamint Justinus szerint a parthusok, úgy a magyarok seregeit sem kizárólag szabadok és nemesek képezték, hanem szolgálk is; ezt Reginó azon helyén kívül, melyben állítja, hogy a magyarok szolgálkat is tanították a lovagolás- és nyila-

²⁸⁾ U. A. L. f. ²⁹⁾ U. A. LII f.

zásra⁵⁰⁾, Verancsics ezen szavaiból is tudjuk: *Plebecrum nostrorum virtus* — mond a biboros történetíró — *veteri jam majorum nostrorum indulgentia atque usu non solet esse invidiosa.*⁵¹⁾ Vagy ki is gondolná, hogy egy tétlen és munkátlan nemzet, egyszerre kiragadva magát álmos lethargiájából, képes lenne a vitézség annyi fényes jeleit adni?! —

Említettük már azt is, hogy a vezérek korabeli magyarok számos és fényes győzelmeit sem anyagi erejük — sem netáni túlnyomó számtöbbségből kimagyarázni nem lehet, hanem hogy inkább harcolási módoruk kiképzettségének kelljen ezen eredményeket tulajdonítani. Mit használ azonban a jól kiképzett, még a lehető legtökéletesebb hadszervezet és harcolási modor, ha ezeknek kivitelét minden egyes vitéz teljes erejéből elősegíteni nem igyekszik? Egyedül vitézség és szigorú fegyelem képes anyagi erő tekintetében túlnyomó és számra nagyobb seregek fölött a győzelmet kivívni. Ha tehát azon, mondhatni, óriási eredményeket tartjuk szem előtt, melyek őseink hadjáratait, alig néhány kivétellel, mindenkor koszorúzták: vajjon megtagadhatjuk-e tőlök hősi bátorságuk-, és szigorú fegyelemmel karöltve járó vitézségöktől az elismerést? Az elfogult Schlözer-sarjadék ellenében honi és külföldi évkönyveink majdnem minden lapjáról hozhatnánk bizonyítékokat; itt azonban elég lesz egy két, e tárgyra nézve valóban „classicus“-nak mondható adattal bizonyítani be a magyarok vitézségét és fegyelmezettségét, mely két tényező egyedül képes, a különben a műveltség fogalmával homlokegyenest ellentétben álló háborukba némi idomító szellemet önteni.

⁵⁰⁾ Pistorinál V. I. 90 l. ⁵¹⁾ Kovacsich Scr. R. Hung. min. II. 155 l. V. ö. Barta Commentarii I 155 l.

A vérengzésben ritkitja párját a mostani világban a turkos, de úgy hiszem, alig fog valaki találkozni, ki azt ezért a világ legvitézebb katonájának fogná mondani; nélkülözi ugyanis azon nemesebb tüzet és vitézséget, melyet az állati vagy fanatikus dühvel össze-zavarni nem lehet.

A vezérek korabeli magyarokat a harcok terén tekintve, első tekintetre föltűnik szigorú fegyelem-szeretők. Bartal, ki a magyarok erkölceit, szokásait és jellemvonásait a hunnokéval párhuzamosítani törekedett, e tekintetben is szembeszökő hasonlatosságot vett észre a hunnok és magyarok között. Szerinte Etelének fegyelme oly szigorú volt, mint a milyennel bölcs Leo idejében a magyar hadi előjárók lakoltatták a vétkeket. „Ezen nép, — írja a magyarokról Leo — melynek vétkezeit főnökeik kegyetlen és súlyos büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékeztetve, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll s a szükségletekbeni fogyatkozást föl sem veszi. Nagyon szomorítja őket, ha közülök némelyek a rómaiakhoz átmennék. Tudják ugyanis, hogy nemzetük állhatatlan gondolkodású, hogy haszonvágók és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy emiatt rokonaikra, s az egymás iránti jó indulatukra nem sokat adnak. Mihelyt némelyek át kezdenek pártolni és általunk szívesen fogadtatnak egész tömeg követi őket. Azért is nehezen veszik ha valaki tőlük elpártol.“ Eddig a császár. Bármennyire becsüljük is mi Leo hitelességét, oly esetben, ha honi és külföldi emlékekben állításait igazolva nem, hanem megcáfolva találjuk; és különösen oly pontokra nézve, melyek a magyarok jellemzésére vonatkoznak, miután magának e tekintetben biztos tudomást szerezni sem érdekében nem állott, sem

oly könnyű földadat nem volt, szavait joggal elvethetjük; de ha a császár idézett szavaira nézve kifogást nem is teszünk, az ezekben foglalt vád a „magyar nemzet“ jellemére szégyenfoltot épenséggel nem vet, miután mellőzve azt, hogy ezen szökéseket — ha ezek a magyarok részéről valóban megtörténtek, és Leo szökevényei alatt nem kell azon idegeneket, hadifoglyokat és szolgákat értenünk, kik a magyar seregnek kétségkívül igen jelentékeny részét képezték — részint a bizanti politika minden lehető csábesszököket kimerítve*), részint épen a szigorú büntetések által föntartott rend és fegyelem okozta; mellőzve ezeket, annyi bizonyos, hogy ezen szökések tömegesen soha sem történtek, sőt még a nemzet által lehetőleg kárhoztattattak, miután, mint maga Leo bevallja, a magyarok „rosz néven veszik, ha valaki tőlök elpártol.“

Idézni szokták Leon kívül Falcuin laubii apátot, ki azt írja, hogy midőn a magyarok 954-ben egy rajnamelléki monostort ostromolni vonakodtak „az előjárók azokat, kik az adott parancsszóra tüstént nem távoztak, korbáccsal hajtották el;“³²⁾ és Vitichindet ki 955-re említi hogy „némelyeket ostorral fenyegetve kényszerítették Augsburg városának ostromlására.“³³⁾ Mi azonban az e két helyen mondottakat inkább a nem magyarokra, mint őseinkre kívánjuk alkalmazni, mert mennyire ellenkeznek ezen elszigetelten álló egyes adatok az emlékek összhangzó nyilatkozataival, látni fogjuk.

) Mily nagyra becsülték a görög császárok a magyar katonákat, erre nézve Luitprandnál (Muratori II 483 l.) olvasunk példát. Egykor 200 magyar kalandor egész Konstantinápolyig hatott, hol is közülök 40 elfogatott. Ezen negyven közvitét Nicephorus császár drága ruhába öltöztetve testőreivé tette. Hogy ily esetek a szökéseket előmozdíthatták — kétségtelen.

³²⁾ Vita S. Ursuari Acta SS. 18 Apr. 564 l. ³³⁾ Annales Libr. III.

Hogy a magyarok vitézek voltak, és mi evvel azonos, hogy őket hadjárataikra nem egyedül kincs- vagy boszuvágy ösztönözte, ennek bebizonyítására már fölebb is hoztunk föladatokat. „E nép a bajt és fáradságot nemesen tűri, — mond Leo császár — s a szükségletekbeni fogyatkozást semmibe sem veszi. — Szabad ezen nemzet és minden kényelem s élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje. — Ha elleneiket megszalasztják, nem érik be mint más nemzetek a vagyon zsákmányolásával, hanem mindaddig nyomulnak, míg az ellenséget tökéletesen meg nem verik.“

Kitűnik ezen szavakból hogy a magyarok „telhetetlen kincsvágyuk“ dacára, melyet bennök Leo is megértett, e vágyuk kielégítését a dicsváagnak és fegyelemnek mindenkor alárendelték, hogy vitézségek és a kívánság kitűnni, mindenkor erősebb volt a kincs- és birvágnál, mely utóbbi tehát hadjárataiknak másodrendű célja és rugója volt.

Névtelenünk is kitűnően élénk színekkel ecseteli a magyar vitézséget. Így midőn Álmos Kiev előtt seregeihez buzdító szavait intézte, a többiközött ezeket is mondá : „A vitézség nem a népek számában, hanem a lélek erős voltában áll. Vagy nem tudjátok-e, hogy az orosz lány sok szarvast szalaszt meg.“⁵⁴⁾ Midőn pedig a mai Temesben Glad oláh fejedelemmel megütköztek a jegyző szerint : „az ellenség úgy hullott előttük, mint a kévék az aratók előtt, és Glad egész serege elolvadt, mint a viasz a tűzön. Ekkor a magyarok mást nem szerettek, mint a harcok véstetjes munkájával tölteni idejüket.“⁵⁵⁾ És az augsburgi ütközet gyászos kimenetele

⁵⁴⁾ V. f. ³⁵⁾ XLIV f,

után „látván Botond és a magyar vitézek, hogy ellenségeiknek ravaszsága által meg vannak szorúlva, mérészen és vitézül állottak, nemcsak egymást el nem hagyva, hanem megmérve a veszélyt, a másik részt is elhatározták segíteni, és a megsebesített oroszlány módjára fegyvert ragadva, nagy öldöklést tettek.“³⁶⁾

És ha ezeken kívül még több bizonyítékokra lenne szükség, kiirhatnók a honi és külföldi krónikák a magyar seregek harcairól szóló helyeit mind, melyek egytől egyig őseink vitézségének lennének legfényesebb tanúságai. Ez azonban fölös. Hisz egyedül az ókor hőseire emlékeztető vitézségöknek tulajdonítandó, hogy megjelenésök óta fegyvereiket kétszázadon át Európában annyira rettegték, föllépésök oly rémülést okozott, miszerint a németek bűverőért imádkoztak, hogy a magyarokkal sikeresen megvív hassanak;³⁷⁾ Dalmátia és Olaszország egyházaiban pedig nyilvános könyörgéseikben azt is kérték, hogy „a magyarok fegyvereitől ments meg minket Isten.“³⁸⁾

Azokból már, mit eddig őseink hadügyét, nemzetünk műveltségi szempontjából, tárgyalva, fölhoztunk és mondottunk, bizton vonhatjuk azon következtetést, hogy a magyaroknak mind hadiszerkezetét, mind harcolási modorát, mind pedig a szigoru fegyelmet, egyéni vitézséget és bátorságot tekintve, a vezérek alatt gyakorolt és kitüntetett hadiművészete, az akkori Europa hadi takticájánál sokkal tökéletesebb volt; mit ha nem is művészi tanulmányoknak — hisz evvel még az akkor civilizált Europa sem dicsekedhetett, — hanem egészséges ész- és romlatlan erőnek tekinthetjük kifolyásául.

³⁶⁾ XLV f. ³⁷⁾ Szalay Magy. tört. I 241, ³⁸⁾ Wachsmuth Europäische Sittengechichte II. 27 l.

4. Mielőtt értekezésünket, őseink hadügyéről, befejeznők, helyén lesz e helyen figyelmünket még azon vádakra fordítani, melyek őseinket pusztítás-, zsákmányolás-, és vérengzésről vádolják ; miután nemcsak külföldi, hanem hazai emlékeken is alapulván, ezeket egyszerűen és összesen elvetni akarni — képtelenség lenne. Elégtételt szolgáltatunk ezen hitelességöktől meg nem fosztható emlékek vádjainak egyrészről, de a szigorú és részrehajlatlan kritikának is másrészről, ha mindenekelőtt a krónikai stylus superlativusait szerény positivumokra degradáljuk. Igaz ugyan, hogy a magyar seregeket hadjárataikban lépésről lépésre és nyomról nyomra pusztítások követték, igaz ugyan hogy az éji sötétben gyakran fölgyujtott városok lángjai szolgáltak utmutatókul : kérdjük azonban, találunk-e a világ történelem hatezer éves lapjain csak egy oly háborút is följegyezve, melyet pusztítások és vértfagyraló kegyetlenségek nem bélyegeznének ? Ha korunk — mely mint gyakran mondani szokták — a civilisatio culmináló pontja-, és „non plus ultrá“jához már közel jár, ha századunknak már átlapozzuk történeteit és ha a háborút viselő mindkét fél műveltségi magas állását is a mérlegbe vetjük : bizonyára nem fogjuk kezeinket szörnyűködve összecsapni, őseinknek, kik az Ázsia rengetegeiből magokkal hozott kemény erkölcsöket a vezérek korában még nem vetközték le, pusztításai és kegyetlenségeit olvasva.

Vagy vessünk csak egy futó pillantást a multa. Nem akarok itt a népvándorlás egyéb népeire utalni, csak a normannokat idézzük vissza emlékezetünkbe, kik vitézség, és oly barbár és materialis időkben, nem mesnek mondható, dicsvágyról mitsem tudva, kalandjaiknak céljául egyedül a pusztítást és rablást tűzték

ki. És nem csak az idegenek irányában viseltettek ily ellenséges indulattal, hanem az egyes törzsek egymás iránt sem kisebb gyűlölséget tanúsítottak. Jellemezze ezen népnek rablásvágját azon körülmény, hogy a keresztény vallás is csak hosszú idő és hirdetőinek tömerek fáradozásai után birta erkölceiket némileg megszeliidíteni; és hogy még a XIII-ik században is a paraszt fiát a tengerre utasította; hogy mint rabló kalóz keresse szerencsáját.³⁹⁾ Azonban szükségtelen annyira visszamenni. Olvassuk át csak a civilisált franciáknak XIV-ik Lajos uralkodása alatt (1689—1697) viselt és a történet által „rabló“knak bélyegzett háborúinak leírását, midőn a kereskedés, tudományok és művészetek fölvirágzása által mintegy paradicsomokká varázsolt Rajna-mellék, rövid idő alatt életrőlküli pusztává változott, és sok virágzó város, mint a többi között: Heidelberg, Worms, Speyer és Mainz porrá hamvasztott,⁴⁰⁾ Vagy emlékezzünk vissza az aligmultidők háborúira, midőn fenevadak inkább, mint emberek használtattak föl a legborzasztóbb vérengzések és kegyetlenségek végrehajtására! Vagy nem igyekeznek-e mindenhol az öldöklő fegyvereket minél inkább tökéletesíteni? És nem tartoznak-e a civilisatio eme dicső korában a vontcsöví fegyverek korunk legünnepeltebb találmányai közé, és miért? mert az öldöklést és pusztításokat lehetőleg megkönnyítik.

És ha azon körülményekre vetjük tekintettünket, melyek között őseink éltek, mit tapasztalunk? Nem adtak-e gyakran a németek, kiknek e tekintetben legtöbb panaszu van, okot ily pusztító hadjáratokra? Ha vajjon nem kelle-e szükségkép a magyarokat fölingerelni

³⁹⁾ Wachsmuth i. m. II. 100 l. ⁴⁰⁾ V. ö. Weber Weltgeschichte 1859. II. 238 l.

és bennök az elkeseredett boszuvágyat kiolthatlanul föl-
költetni a bajorok azon áruló tettének, midőn ezek 903-
ban a barátság színe alatt Csörsz vezért és társait la-
komára hívták meg, s kikkela harcitéren lovagiasanszem-
beszállani nem mertek, gyáván, orgyilkosok módjára a
mértéken túl élvezett bortól eszméletüktől megfosztot-
takat fölkoncolták? Vagy midőn Árpád halála után
Zsolt kiskorúságát fölhasználándók a németek, hazánkba
általános berontást intéztek, hogy nemzetünket, ha le-
hetne, megsemmisítsék? Vagy midőn a kikötött és jo-
gosan követelt adó helyett füle- és farkavágott ebeket
küldöttek a magyar táborba? Vagy végre, hogy pél-
dát példára ne halmozzunk, nem használtak-e föl a né-
metek is minden alkalmat, a sérelmeket hason, ha nem
nagyobb mérvben visszatorolni, mint midőn 951-ben az
augsburgi vereség után az elfogott Lehel és Bulcsu ve-
zéreket, a halál leggyalázatosabb nemével végezték ki?
Ámbár előre tudták, hogy ez esetben 20,000 fogoly né-
met vére fogná lemosni a magyar vezéreken ejtett szé-
gyenfoltot.

A magyarok — Fessler szavai — háborúikat ke-
gyetlenséggel viselték, rablás, öldöklés és pusztítás kö-
vette lépteiket; de ha az Istennek szentelt szűzek egész
társaságát vagy egy város összes lakosságát fölkoncol-
ták is, soha sem vádoltatnak ezen „pogány barbar“-ok
erőszakátétel-, erénymegfertőztetésről és lélekgyilko-
lásról.“⁴¹⁾

És midőn értekezésünket a magyarok hadakozá-
sáról és hadügyéről általán bezárjuk, a magyarokra
kívánjuk alkalmazni azt, mit Müller János a svajciak-
ról oly szépen megirt:

⁴¹⁾ Gesch. der Ung. I. 330 l.

„A szabad nép nem ismer régibb-, természetesebbet és jobbat a fegyverforgatásnál. A szabadság érzete és az abból kifolyó bátorság, ennek összekapcsolási titka a legszigorúbb engedelmisséggel, egy, mi az egész élet szerencséjére nézve igen fontos, minden veszélyt megvető lelkiület, minden haszon mi az államnak a testvériesség érzelmétől áthatott férfiak egyesüléséből származik, hősiesség kitartás a fáradságban, és a munka után gondnélküli nyugalom : mi nemes létezik az életben, mi nagyszerű a történetben, mivel egy szabad, harcias nép nem birna? Elöljáróitól tiszteltetik, saját erejében él, és a fegyverek súlyával szétbontja, a fegyverek élével szétszakítja az idegen állampolitika szövédékeit. Ilyen nemzet a legtovább marad ura önmagának ; és ment attól, mi az életet szünet nélkül kínozza : a félelemtől.“⁽⁴²⁾ —

5. Mi a pénzügyet és ennek tárgyalását illeti, Kerékgyártó önvallomása szerint volt az első, ki „a közigazgatás ezen ágának a vezérek alatti állapotát“ tette vizsgálódásainak tárgyává.⁽⁴³⁾ „Ki hinné — ugymond — hogy oly roppant birodalom, milyen Magyarország a X-ik században volt, mely 100,000 lovasságot táboroztatott télen nyáron a külföldön, mely Europa két császárával számos ízben fényes követséget váltott, melynek ügynökei Ázsiában is tettek látogatást a viszsamaradt rokonoknál, mondjuk ily hatalmas állam közvagyonnal nem bírt s pénzzel nem rendelkezett volna. A történelmi bizonyítványok arról győznek meg bennünket, hogy államunknak voltak a vezérek korában számos jövedelmei, kellett tehát kezelésnek és így állami pénzügynek is lenni.“

⁽⁴²⁾ Gesch. der Schweizerischen Eidgenossenschaft II. 304 l.

⁽⁴³⁾ I. m. 372 l.

A magyar nemzet jövedelmi forrásairól a műveltségi történetben mi is kívánunk röviden szólni, ámbar mi e részletet a hadügytől elválasztandónak nem tartjuk, azon szoros összefüggés tekintetéből, mely e két tényező között fönáll; miután azon jövedelemforrások, melyekről e helyen szó lehet, mint hűbér és hadiadó, sarc, váltságdíj, ajándékok és zsákmány a háborúk- és hadjáratoknak elválaszthatlan következményei és eredményei voltak. Azonkívül nem hiszszük, hogy „mind ezen jövedelmek az ország hatalom által gyűjtettek össze és fordítottak rendeltetésükre.“⁴⁴⁾ Mielőtt tehát az egyes jövedelemforrásokat felsorolnók, megkisértendjük röviden mindazon érveket, melyek az érintett állítás mellett felhozatnak, illő értékökre reducálni.

Fölhozzák ezen állítás pártolói Kéza és Turócz helyét, hol ezek, szerintök, azt mondják, hogy „a nemzetgyűlés küldötte ki a zsákmányoló seregeket.“ Azon helynek azonban, melyre utalnak értelme nem ez. Kézának e helye ugyanis így hangzik: „A magyarok községe kapitányaival vagy vezéreivel, kiket ideiglenesen szokott volt kirendelni, Gejza vezér idejéig ezen földrész ellen zsákmányoló hadjáratokat intézett.“ Turócz pedig: „A magyarok községe tehát Gejza vezér idejéig ezeket (érti a felsorolt hadjáratokat) és másokat végrehajtotta;“^{*}) mely két helyből az említett tételt következtetéskép kivonni épen nem lehet. De ha ezt meg is engednők, abból, hogy a nemzetgyűlés küldötte ki a seregeket nem következik, hogy az ezek által szerzett kincsek és jövedelmek egy közös pénztárba folytak. „Az alaptörvény rendeleteként —

⁴⁴⁾ I. m. 381 l.

^{*}) Endlichernél II. 1. 108 l. — Schvandtnernél II. 26. 148 l.

iggyir Kerékgyártó — a mi közérővel szereztetett, abból senki ki nem rekesztetheték, sőt az a szerzők között volt arányosan fölosztandó.“ A zsákmány és más szerzemény tehát csak is azok között osztatott el, kik annak szerzésén közreműködtek, nem folyhatott tehát előbb valamely közpénztárba, hogy a közköltegek — melyek mint látni fogjuk, valószínűleg nem is léteztek — fedeztessenek. De mintha csak megfeledezett volna, a tisztelt szerző a főlebb mondottakról, miket most idéztünk, néhány sorral alább iggyir : „Igy tehát a külföldön szerzett jövedelem, nem is kizárólag a szerzés ideje alatt működő hadsereget, hanem az egész nemzetet illette meg.“ Idézi azután, természetesen utóbbi állításának bebizonyítására az alapszerződés második pontjának szövegét, mely iggy hangzik: „Quidquid boni per laborem eorum acquirere possent, nemo eorum experts fieret.“ Hogy azonban az „eorum“ alatt („adquirentium“) a szerzők értendők a „labores“ kitételrei vonatkozáson kívül, a székelly krónika világosabb szövege is bizonyítja : „Quod unita vis adquisierit, ex aequo inter adquirentes dividatur.“

De lássuk már mik számíttatnak az árpádkori magyarok „államkiadásai“ közé, „melyek nem igen említettnek ugyan, de némelyeket már az állam szükségleteinek természetéből is kell következtetnünk.“ Igen is kell következtetni, ha a magyar nemzetben, europai megtelepedésének első századában már oly államot keresünk és látunk, mely a jelenkor államainak sajátságaival és jellemével birna, azaz ha a régenmult időket a jelenkor szükségletei- és körülményeinek szemüvegén át tekintjük, mi a történetírásban az elkövethető legnagyobb hibák egyike. Kerékgyártó azt hiszi, hogy „a

hadsereg fölszereléséhez többféle nyers anyagokra, s ezek között roppant mennyiségű fémre volt szükség, különösen vásra;“ miután pedig a bányákat nem művelték Horváth Mihálylyal azt tartja, hogy ezt cserekereskedés útján szerezték; ⁴⁵⁾ „és pedig annál is inkább, mert az országnak a szomszéd államokhozi viszonya mellett, egyes nemzetségeknek, családoknak vagy épen vitézeknek alig lett volna tehetsége és alkalma ilyenmű szükségeinek fedezésére.“ Ha azonban egyeseknek nem volt alkalma a netán szükségeseket cserekereskedés útján megszerezni: mikép képzelhetjük, hogy valamely keresztény külállam a magyarokat ily tetemesen segítette volna, a nélkül, hogy a magyarok által fenyegetett államok fejedelmei vagy püspökei nem hallatták volna panaszszavokat a pápánál, mint ezt tették a bajor püspök hasonló oknál fogva a slavok ellen? Véleményem szerint, a szerény szükségletek megszerzése az egyes vitézeknek annál kevésbbé lehetett nehéz, minthogy a zsákmány ezeket kétségkívül mindenben fedezte. Mi pedig a hadsereg fölfegyverzését és fölszerelését illeti, megjegyzendő, hogy krónikáink tanúsága szerint a magyar közvitéz már „fegyveresen“ és így tökéletesen fölszerelve köteleztetett megjelenni a közgyűlésen, mint gyűlhelyen. Nem szükséges tehát, ezen oknál fogva föltenni, hogy a jövedelmek előbb egy közös kincstárba folytak, és hogy az „állam“ szerezte meg cserekereskedés útján tömegesen a szükségeseket.

Az „állam kiadásai“ közé számítja ezenkívül a követségek költségeinek fedezését. Azonban ez sem valószínű. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a község a

⁴⁵⁾ A műipar és kereskedés története az Árpádok alatt. 182 l.

követségekkel rendszeren oly előkelő férfiakat bízott meg, kiknek anyagi helyzetök a költségek fedezését a község részéről szükségtelenné tette; vagy pedig — és ez még valószínűbb — azon fejedelmek, kiknek udvarába a követek küldettek, fedezték tartózkodásuk netáni költségeit. Mellettünk harcol azon fogadtatás, melyben Gyula és Bölcs a konstantinápolyi udvarnál részesültek, kik Konstantin császár által a patriciusi méltósággal díszítve föl, „szá mos a j á n d é k o k k a l h a l m o z t a t t a k e l.“ — Továbbá fölhozza Henrik királynak a szászok gyűlésén mondatott ezen szavait: „Eddig titeket fosztogattam s úgy töltöttem meg a magyaroknak kincstárát.“⁴⁶⁾ Mellőzve azonban azt, hogy Witichind, kinek munkájában e szavakat följegyezve találjuk, körülbelől egy félszázaddal utóbb irván meg munkáját, a Henrik által elmondott beszédnek, miután azon korban sem gyorsírók, sem napilapok nem voltak, legfőlebb tárgyát tudhatta, továbbá hogy a magyarok államintézményeire saját hazájából vont kétséggkívül következtetéseket; — vajjon, ha meg is engedjük, hogy Henrik e szavakat mondotta, föl kell-e tenni róla, hogy ő a magyarok belviszonyait és szerkezetét tökéletesen ismerte? Nem vélünk tehát csalódní, ha Witichind és illetőleg Henrik ezen szavait ártatlan phrasisoknál többre nem becsüljük, mintha Henrik így fejezte volna ki magát: „Eddig titeket fosztogattam, hogy a magyarok birvágyát kielégíthessem, a kikötött adót megfizethessem.“

Végre így fejezi be tisztelt ellenfelünk argumentációját: „A történeti kutatók — ugymond — ritkán tudósítanak a magyar foglyok kiváltásáról, kivéve a had-

⁴⁶⁾ Annales de rebus Saxonum gestis I. 32 l.

vezérekéről, kikért mindig roppant mennyiségű aranyat és ezüstöt ajánlottak föl, és e kiadást szintén csak az ország kincstára viselhette.“ De ugyanazon érv, melyet maga mellett hoz föl, legerősebb támaszunk. Az ezen argumentumban kifejtett körülményt én ugyanis, ekép magyarázom : a vezérekért azért ajánltatott föl gyakran oly nagymennyiségű pénzösszeg, mivel nagy személyes vagyonuk és gazdaságaik voltak ; a közvitézek kiváltásáról azért nem tudunk semmit, mivel sem elegendő személyes vagyonuk nem volt, sem pedig nem találkozott ki azokat kiváltaná. Ha azonban létezett volna közkincstár, alig hihetjük, hogy legalább egyes esetekben a közvitézeket is ki nem váltották volna.

Én ezekután azon véleményt tartom, hogy az alapszerződés második pontja minden tekintetben teljes erejében fönállott, a szerzett vagyon csak is a szerzők, a közös vagyon pedig az egész nemzet között osztatván föl. Azonban ezeket állítva, épen nem akarjuk kétségbe vonni, hogy a pénzügyeknek kezelése külön hivatalnokokra volt bízva ; voltak ugyanis a magyar nemzetnek oly jövedelemforrásai is, melyek az egész nemzetet egyaránt illették ; hogy ezen jövedelmek arányos és igazságosan elosztassanak, kelle egy közös kezelő-, intézőnek lenni, ki a fővezérrel valószínűleg nem volt egy és ugyanazon személy, ámbár az ellenkező véleménynek alapul szolgálhatna azon körülmény, hogy miután a pénzügy általán a hadügygyel szoros viszonyban állott, és ennek mintegy kifolyása, ez a fejedelem, mint fővezérnek, hatáskörébe tartozott.

Engel⁴⁷⁾ és Ipolyi⁴⁸⁾ véleményezik, hogy a Konstantin által említett „karkhasz“ nem volt más mint

⁴⁷⁾ *Gesch. der Ungarn* I. 79 l.

⁴⁸⁾ *Magyar Mithologia* 590 l.

„tárnok,” azaz az országos pénzügyek kezelője; de hogy ez meg nem állhat, már főlebb kimutattuk, miután Konstantin világosan mondja hogy a karkhasz bírói hivatal.

Fölös lenne e helyen minden emlékeinkben föltálálható és a magyar nemzet jövedelmeit érdeklő adatokat fölhozni, ezen jövedelemforrásokat elég lesz csak röviden érinteni. Mellőzve némely bizonytalan, vagy jobban mondva kétes jövedelmeket, mint a várjövedelmet: a kutfők által névszerint megemlítették között első helyen áll a hadiadó. Így az augsburgi csata után 910 egész 932-ig a németek majdnem szakadatlanul adófizetői voltak a magyaroknak,⁴⁹⁾ ugyszintén Henrik alatt 924—933-ig.⁵⁰⁾

A kievi oroszok a magyarok bejövetele alkalmával 10,000 girányi éviadó fizetésére kényszerítették;⁵¹⁾ úgy a morva slávok,⁵²⁾ a szerbek⁵³⁾, Zalán bolgár fejedelem⁵⁴⁾ és a görögök⁵⁵⁾. A jövedelemforrásokhoz tartozik még: a sarc, váltságdíj, ajándék és zsákmány; ezeknek tárgyalása azonban nem annyira a műveltségi történet körébe tartozik, mint inkább a pragmaticus történetet képezik az ide vonatkozó adatok. Itt csak annyit legyen elég említeni, hogy a magyarok hadjáratainak ha nem is fő-, de mindenesetre másodrendű célja volt pénzvágyuk kielégítése, minek bizonyítékaival évkönyveink lapjain gyakran találkozunk. Kétségtelen, hogy a magyarok roppant kincseket hal-

⁴⁹⁾ Mutius Germ. Chron XIV. 90 l. Sigb. Gembl. a 905-ik évre Luitprand II. 2.

⁵⁰⁾ Sigb. Gembl. 934. évre. Vitichind I. k. Ditmár Petz III 8 l.

⁵¹⁾ Névtelen XLII, XLV ff.

⁵²⁾ U. A. LVII. f.

⁵³⁾ Diocleas Presb. Schvandtner III 486 l.

⁵⁴⁾ U. A. U. O. ⁵⁵⁾ Luitprand II. 4.

moztak össze, melyeknek az erkölcsökre szükségképen káros befolyást és behatást kelle gyakorolniok. Hatalmas rugó volt ez a magyaroknak további pusztító és rabló hadjárataira; és miután mindinkább a kincs- és nyervágy lépett előtérbe, gyakran ezek kielégítésének a győzelmet és dicsőséget föláldozták. És ezáltal nemcsak megkönnyítették ellenségeiknek a győzelem kivívását, hanem, miután a kincsszomj, ha szenvedélyé fajul, kiolthatlanná válik, ez idők folytával őseink tiszta erkölceit elhomályosítással fenyegette, és ha a két erőlyes fejedelem Gejza és István igyekezeteinek nem sikerül a keresztény vallást hazánkban meghonosítani, ők is hasonlóakká váltak volna a hajdani normannokhoz, és a hősi és vitéz nemzet aljas rablócsoporthá alacsonyult volna le. —

6. A nemzeti kiműveltetés egyik nagy horderejű tényezője a más, főleg műveltebb, nemzetekkel közlekedés és érintkezés. A ki másoknak tökélyeit szemléli, önkiművelése- és öntökéletesítésére szüntelen vonzatik, azoknak nyomdokaiba lépni igyekszik, kölcsönzött eszméi és tapasztalásai által az akadályokat elhárítja, a terheket elviseli. Műveltebb nemzetek tagjai, kik idegen földön megtelepednek, vagy bármily módon érintkeznek, azok, kik más műveltebb nemzetek kebelében fölnövekedtek vagy hosszabb, rövidebb ideig tartózkodtak, a tudományok, ismeretek, és általán a fölvilágosodás és művelődés megannyi apostolai. A más műveltebb nemzetekkel közlekedés a jellemnek hajlékonyságát, az erkölcsöknek és szokásoknak pedig idomitását eszközölve : a nemzeti kiműveltetés legalkalmasabb eszközeinek egyike.

A régi világban az indusok által, kik között legelőbb ért el némi tökélyt a nemzeti műveltség, a szom-

széd aegyptusiak- és ezek által a görögök- és rómaiakban ébredt föl a művelődés ösztöne. És így míg azon szoros viszony, mely Franciaországot Angliával, mindkettőt Németországgal összefűzi, művelődésök legerősebb rugója és legbiztosabb záloga: China- és Japánnak eddigi elzárttsága a művelt világtól, hátramaradásuk és bárdolatlanságuk egyedüli okozója volt.

És ily szempontból szólunk mi is, bár röviden, a magyar nemzetnek a külföldhőzi viszonyairól.

Ámbár a magyar nemzet a honfoglalás első két századában majdnem folytonos és szakadatlan ellenséges viszonyban volt Europa keleti és nyugoti nemzeiteivel: ennek dacára gyakran békés közlekedésben is volt egyes országokkal és fejedelmekkel. Majd követségeket váltott a külföldi udvarokkal, majd szerződésekre lépett vagy szövetkezett azokkal

A mi a követségeket illeti, ezek különféle okokból szoktak volt küldetni. Így, hogy hadjárataik annál sikeresebbek, azoknak szerencsés eredményei annál könnyebb és biztosabb uton lennének elérhetők, a kijelölt tartományok haderejéről és belviszonyairól magoknak tudomást szerezendők, előrelátólag gyakran küldöttek követeket kémlelési célból. A fuldai évkönyvek folytatója szerint, mielőtt 900-ban a magyarok Bajorországot csapataikkal előzőnlötték, oda ily célból küldöttek követséget, mit kétségkívül más alkalmakkor is megtettek. Máskor meg a kikötött adónak behajtása adott okot és alkalmat követek küldésére, így Németországba Konrád halála ⁵⁶⁾ és a szerencsétlen kimenetelű merzeburgi ütközet után. ⁵⁷⁾ Gyakran tuszokat kaptak és adtak magok és mások biztosítására, és Gejza trónralépte

⁵⁶⁾ Luitprand VII. 8. ⁵⁷⁾ U. A. II 8.

óta még gyakrabban váltattak a követégek. Ezeket I. Otto nyitotta meg, ki Gejzát trónraléptén üdvözlendő a verdeni püspököt küldötte hozzá, Gejza ezt rögtön viszonozván.⁵⁸⁾

A magyarok továbbá gyakran kötöttek külföldi államokkal és fejedelmekkel szövetségeket és szerződéseket. Már 888-ban, midőn még Etelközben tartózkodtak, a bulgárok ellen szövetkeztek Leo bizanti császárral.⁵⁹⁾ Röviddel ezután a morva-slávok ellen segítették Arnulfot⁶⁰⁾, 921-ben Olaszországban táborozván, Berengár segítségül hívta a magyar seregeket az ellene összeesküdtek ellen, kiket is megsemmisítettek.⁶¹⁾ 924-ben Henrik császárral kötöttek békét és léptek szerződésre, melynek értelmében a magyarok hét évig békében maradni, Henrik pedig az elfogott vezért kiadni és évi adót fizetni tartozott.⁶²⁾ 953-ban Ludolf herceggel léptek szövetségbe I. Otto ellen.⁶³⁾ 965-ben Péter bulgár fejedelemmel kötöttek szerződést, mely szerint Péter megígérte, hogy a görögöket a magyarok ellen segíteni nem fogja, sem megfordítva a magyarok a bulgárok ellen; a magyarok ezenfölül Péter országán magoknak mindenkorra szabad átmenetet biztosítván.⁶⁴⁾ 973-ban végre Gejza II. Otto császárral kötött szerződést és szövetséget, melynek föltételeit nem ismerjük ugyan részletesen, eredménye után ítélve azonban tán első helyen állott a keresztény hit terjesztése hazánkban, és a hithirdetők biztosítása.⁶⁵⁾

⁵⁸⁾ Schaffn. Lambert 973-ra.

⁵⁹⁾ Cont. Theophanis IX. 164 l. Georg. Monachos XII. 413. l.

⁶⁰⁾ Luitprand I. 5. ⁶¹⁾ U. A. II. II. ⁶²⁾ U. A. II. 16. ⁶³⁾ Sigb. Gembl. 924-re. Vitichind I. Cont. Theophanis i. h. Névtelen VI f.

⁶⁴⁾ Cedrenus, Zonaras Stritternél Mem. Pop. sat. II k.

⁶⁵⁾ L. az e tárgyra vonatkozó leveleket Fejérenél C. D. I. 260 s. kk II. V. Ö. Kérékgyártó i. m. 487—490 ll.

Ezek voltak tehát azon nagyobb horderejű alkalmak, midőn a magyarok a külfölddel békés uton közlekedés- és érintkezésbe jöttek, melyek valamint a külföldiek bevándorlása és letelepítése is nemzeti műveltségünk emelése- és kifejtésére a legüdvösebb befolyást gyakoroltak, és a legszerencsésebb következményeknek voltak okozói.

IV. KÖZGAZDÁSZATI ÉS SZELLEMI MŰVELTSÉG.

Szokás és nem alap nélkül bevett szokás körünkben a népeknek műveltségi fokát a mezőgazdaság, műipar és kereskedelem mikénti állásából meghatározni. És helyesen, mert azon körülmények között, melyek századunkat jellemzik, az egyeseknek, a nagy tömegnek csak is e téren van hatásköre, csak is e téren munkálkodik az egész nemzet, miután egyes osztályok magosabb műveltsége és nagyobb tudománya a nép tömegét a kormánybani tényleges részvétből kizárta úgy, hogy az alkotmányos intézmények és kormányformák ezek kifolyása — a törvényhozással az arisztokratia (nevezzük ezt akár szelleminek, akár anyaginak) kizárólagos befolyása alatt állván, ezekből az egész nemzet, mint ilyennek műveltségi állására következtetni nem lehet. Majdnem egészen ugyanez áll az egélyre és népszokásokra nézve is; mert míg az egélyre nézve a korszellem káros befolyása az eszméknek bábelszerű zavarát idézte elő; a népszokásokra — mint minden nap sajonnal tapasztalhatjuk — a korszellem, a divat és hasonló körülmények nem ritkán átalakító befolyást gyakorolnak.

De nem így volt ez a középkorban általán, és a magyaroknál különösen az általunk tárgyalt korszakban. A középkorban Európa műveltebb államaiban a közgazdaságot a hűbéri rendszer és a hatalmasok zsar-

noki kara már csiráiban is elfojtással fenyegette. A földműves, iparos és kereskedő a rablókká alacsonyult várbirtokosok által igen gyakran, egyszerre megfosztva látta magát számos évi munka gyümölcseitől, anélkül hogy sütkeresen még csak panaszkodhatott volna is. Hogy ezen és hasonló körülmények mily zsibbasztólag hatottak, mily nyomasztó és káros befolyást gyakoroltak a közigazdaszat egyes ágainak kifejlésére — alig kell említeni.

Azonban a mondottak igazsága még fényesebben igazul, ha a magyar nemzet műveltségi állásáról az első fejedelmek korszakában van szó. Őseink, kik már ázsiai hazájokban bőség közepette egyedül a halászat és vadászat kényelmes munkájával foglalkoztak, európai megtelepedésük első két századában pedig a hadjáratok szakadatlan sora által elfoglalva, miután az így összeharácsolt kincsek szükségüket dúsán kielégítették, a föld kebelében rejlő kincsek kizsákmányolása- és egyáltalán minden békés foglalkozástól távol tartattak; sőt mi több, (mint Horváth M. ¹⁾ és Toldy F. ²⁾ állítják) a földművelést, ipart és kereskedést szabad férfihoz nem illő foglalkozás- és szolgai munkának tekintették; a közigazdaszat egyes ágainak állásából tehát, melyek tulajdonképen nem is léteztek, őseink műveltségi állására következtetéseket vonni akarni — képtelenség lenne. Mig ellenben az alkotmányos jogok, és az egyenlő szellemi műveltség a kormányban és a törvényhozásban tényleges részvételtől senkit ki nem zárt; egélyök továbbá, életmódjok és sokásaik az európaiakkal még össze nem elegyedve eredeti tisztaságukban főnállottak:

¹⁾ A műipar és keresk. tört. 182 lap.

²⁾ A magy. nemz. művelts. Uj M. M. 1850. I. 42. l.

csak is ezen tényezőkből lehet őseink műveltségére következtetéseket vonni.

Ezekután Horváth M., kit egyik koszoruzott pályamunkájában ¹⁾ bírálói épen szigorú részrehajlatlanságáért dicsérték meg, egy másik, szintén koszorúzott munkájában ²⁾, az igazság és részrehajlatlanság határain túllépett, úgy hogy ő reá is alkalmazhatjuk e pontban, azon nem egészen helytelen latin közmondást: „Summa justitia est summa iniquitas.“ Halljuk tehát ezen nagynevű történetírónknak igazságtalan és egyoldalú, mert egyedül a közgazdaszat állásából vont következtetésekre alapított ítéletét a magyarok műveltségéről. „A magyarok — ugymond — kiket a termékenység és szelid éghajlat ingerlett e földnek elfoglalására, csak ély vagy semmi műveltséget, kevés kézműveket, sőt a műiparra még hajlamot is gyöngét hoztak magukkal új hazájukba. Hadi kalandok s ezeken kívül baromtenyésztés, meg vadászat között töltötték el minden idejüket. Állandó lakokhoz nem szokva, sátraikban az élet kényelmeit még nem ízlelék meg, kevés szükségleteiket könnyen kielégítették, a polgáriasodás és műipar termékeit nem ismerték. Később pedig miután hadi kalandjaik azokkal megismertették, természeti jámbor erkölceik elkorcsosultak, hogy már undorodtak veritékes szorgalommal keresni azt, mihez vérontás által is juthattak.“

Nem akarjuk mi a tudós szerzőnek őseink közgazdaszati állásáról hozott ítéletének igazságát kétségbevonni, én csak azt tartom, hogy egyedül a közgazdaszat állásából őseink műveltségére következtetéseket

¹⁾ Párhuzam stb. L. Az akadémiai titoknak hivatalos jelentését az „Előszó“-ban.

²⁾ A keresk. és műipar története 182 l.

vonni nem lehet. Csodáljuk még azt is, hogy míg itten így íté: midőn őseink erkölcsi és polgári műveltségét az akkori Európa egyéb népeinek műveltségével párhuzamosítja, — egészen más eredményekre jött.

Nem mondom és nem mondhatom, hogy a magyar nemzet bevándorlásának a honfoglalás első századaiban a műveltségnek talán igen magas fokán állott volna; jól tudom, hogy ha ily illúsiókat táplálnék, magamra kellene alkalmazni Engel e szavait: „Hitvány nemes az, ki őseinek tettein és képein kívül, dicsőségét semmi másban nem keresi. Selejtes azon nemzet, mely annyira szűkölködik egyéb dicséret és dicsőség nélkül, hogy eleinek dicsőségét, régiségét (hozzá adhatnók még: „és műveltségét“) tartja legfőbb jelességének“¹⁾; de őseinknek „igen kevés, vagy semmi műveltséget“ tulajdonítani, tőlök a műiparra még a hajlamot is eltagadni, — ez több mint részrehajlatlanság, ez kevesebb mint igazságosság. Ha honi tudósaink ítélnék így, annyi ellenkezőről tanuskodó érvek és adatok dacára, mit várhatunk a külföldtől? A Dunának édes vize savas vagy égvényes forrásokból nem eredhetett, s a hegynek lombos erdeje csak életműves hantföldből sarjadozhatott. Emlekezzünk a fejedelmi alkura, a pusztaszeri végzésekre, azonfölül eleinknek dal- és zene-kedvelésére, a meghódított vagy harcban fogott népek iránt tanusított bánásmódra: és bizonyára a vezérek korabeli magyarokról is kedvezőbben fogunk ítélni.

1. A közgazdászati első és legnagyobb fontosságú tényezője: a mezeti gazdaság, a földművelés. Mert ez által ver erős gyökeret a nemzeti műveltség. A föld terméseiből, halászat- és vadászatból élés az egyesülés- és polgári társaságba rendeltetett embereket

¹⁾ Disquisitio critica de orig. Hung.

egymástól inkább eltávolítja; az ismeretek, kézművek sőt a nyelvnek becses szerzeményeit hasznavehetlenséggel fenyegeti; a vándor, eredetileg rokon nemzetségeket egymástól elidegeníti. A földművelés azonban az elvetett mag vagy a fáradsággal művelt szőlővessző gyümölcseinek várása által tanyákhoz, állandó lakhelyekhez bilincseli az embert; a földművelés több kéz és egyén együtt-munkálását kívánván, az emberekben az egymásközi viszonyt szorosabbá teszi, állandó alapokra fekteti; a földművelés megkönnyítése- és tökéletesítésére különféle eszközök találtak föl; a föld fölösleges gyümölcseinek eladása a kereskedést kifejti és elősegíti; a földbirtokkali szabadon élhetés a vagyons tulajdon birtok és jog szabályozását vonja maga után; a birtok és tulajdonnak állatok, emberek, a természet csapásai és különféle esélyek általi veszélyeztetése az ezek elleni megoltalmazást és biztosítást teszi szükségessé; — és mindez a nemzeti culturát tökéletesíti és tovább fejleszti.

Azonban a földművelés ezen előnyöket a magyarokra megtérítésök előtt nem árasztotta. Az emlékeinkben elszórt adatok ugyanis azt bizonyítják, hogy őseink a földművelés iránt nem nagy hajlammal bírtak. Az ázsiai magyarok őseiről tudjuk, hogy „földet nem műveltek, mesterségesen épült házaik nem valának, hanem szótt sátraik; hús-, hal-, tej- és mézzel éltek és sok barmuk volt. Aranynyal és gyönggyel bővelkedtek, mert lakföldjük folyóiban találtattak. Mindnyájan gazdagok valának, levén mindnyájoknak elég marhájok és eleségük. Idők folytával azonban belefáradva a nép a háborukba, kegyetlen lett. És úgy hiszem megismeritek gyümölcseiről, hogy kemény nép valának.“¹⁾

¹⁾ Névtelen I. f.

De a mennyire elhanyagolták a földművelést, annyira előszeretettel viseltettek a barom tenyésztésre. Tudjuk, hogy a honfoglaló ősök Pannonia síkjain és rónáin telepedtek meg : míg a hegyes vidékeket az új haza régi lakosainak hagyták meg. Okát ezen eljárásnak Tamás spalatói főesperes adja. „A magyarok — ugymond — a sík tájakon telepedtek meg, mivel ez emberek által gyérebben lakva, alkalmas volt a baromtenyésztésre, melyből leginkább nyerte élelmét a sokaság.“ ¹⁾ Sőt Kéza elbeszélése szerint, még a foglyoknak sem engedtetett meg a földművelés, úgy annyira, hogy ezeknek is csak a marhák haszna- és zsákmányból kellett táplálkozniok és csak a X-ik század vége felé engedtetett meg ez azoknak a pápa sürgetésére, valószínűleg Géjza uralkodásának utolsó éveiben, midőn Ottó császár, Istvánnak keresztatyja, ki ez időtájt egy ideig Rómában tartózkodott, a pápánál aligha meg nem pendítette a magyar ügyeket. És innen magyarázható meg azon különben rejtélyes körülmény, hogy István uralkodásának első éveiben a föld- és szőlőművelés már virágzott, minek nyomait szent királyunk okleveleiben gyakran föltaláljuk. Így a pannonthalmi alapítólevélben olvassuk a többi között, hogy István a szent mártoni apátságának ajándékozta a Somogy vármegye „gabonáiból és szőlőiből szedendő tizedet.“ ²⁾ És már 1009-ben a veszprémi püspökség alapító okmányában, annak a Veszprém körül fekvő falvak „rétei, szántó földdei és szölleinek“ tizedét adományozza. ³⁾

Azonban térjünk vissza a baromtenyésztésre. Reginó írja, hogy a „magyarok halászat és vadászattal

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. I. 281. ²⁾ U. O. I. 289. 1.

Az emlékekben talált adatokon kívül, megemlíten-
dők még a nyelvből vont érvek. Hogy ugyanis őseink
a földművelést eredetileg és ősidőktől fogva nem gya-
korolták, bizonyítják nyelvünknek a földművelésre vo-
natkozó szavai, melyek részint a német, részint pedig
a sláv nyelvből vétettek át, mint : eke, major, tengely,
ugorka, széna, csép, szalma, kasza, csoroszlya, bab,
s a t.¹⁹⁾ míg ellenben meglepően föltűnő a baromtenyész-
tésre vonatkozó szavaink eredetisége és bősége, ilyenek
p. o. ménes, gulya, csorda, göböly, nyáj, gulyás, csor-
dás, juhász, kanász, kondás, s a t. — „A folytonos had-
járatok nem engedték—így ír Szalay—hogy a magyar
nemzet tömege az úgynevezett nomád életből, melyet
költözködése közben a népek szükségképen élnek, már
a X-ik század első felében, földművelővé, szántóvetővé,
váljék. De visszasság volna a X-ik század magyarjaiban
a műveltség azon módfölött szerény fokán álló csopor-
tot látnunk, mely mihelyest a fegyvereket lerakta, a
marhatenyésztés, vadászat és halászat élvezetei közé
szorítja összes belvilágát.“²⁰⁾

2. Ha a magyar nemzet műveltségi állásáról érte-
kezőn műipar- vagy kézművekről szólnunk, nem
szándékunk ezeket korunk vagy az akkori műveltebb
nemzetek műiparával és kézművel párhuzamba állítani:
itt csak annyit állíthatunk és fejthetünk ki, hogy a ma-
gyarok a szükségletek elkészítésére, a durva anyag ala-
kítására képesség- és tulajdon kézművesekkel bírtak,
vagy jobban mondva, hogy a szükségeseket maguk
készítették el, miután véleményem szerint alig volt őse-
inknél egy külön kézműves osztály, hanem minden csa-

¹⁹⁾ Gesch. der Ungarn. I. 75 l.

²⁰⁾ Magy. Tört. I. 60.

Az emlékekben talált adatokon kívül, megemlíten-
dők még a nyelvből vont érvek. Hogy ugyanis őseink
a földművelést eredetileg és ősidőktől fogva nem gya-
korolták, bizonyítják nyelvünknek a földművelésre vo-
natkozó szavai, melyek részint a német, részint pedig
a sláv nyelvből vétettek át, mint : eke, major, tengely,
ugorka, széna, csép, szalma, kasza, csoroszlya, bab,
s a t.¹⁹⁾ míg ellenben meglepően föltűnő a baromtenyész-
tésre vonatkozó szavaink eredetisége és bősége, ilyenek
p. o. ménes, gulya, csorda, göboly, nyáj, gulyás, csor-
dás, juhász, kanász, kondás, s a t. — „A folytonos had-
járatok nem engedték — így ír Szalay — hogy a magyar
nemzet tömege az úgynevezett nomád életből, melyet
költözködése közben a népek szükségképen élnek, már
a X-ik század első felében, földművelővé, szántóvetővé,
váljék. De visszasság volna a X-ik század magyarjaiban
a műveltség azon módfölött szerény fokán álló csopor-
tot látnunk, mely mihelyest a fegyvereket lerakta, a
marhatenyésztés, vadászat és halászat élvezetei közé
szorítja összes belvilágát.“²⁰⁾

2. Ha a magyar nemzet műveltségi állásáról érte-
keznén műipar- vagy kézművekről szólunk, nem
szándékunk ezeket korunk vagy az akkori műveltebb
nemzetek műiparával és kézművel párhuzamba állítani:
itt csak annyit állíthatunk és fejthetünk ki, hogy a ma-
gyarok a szükségletek elkészítésére, a durva anyag ala-
kítására képesség- és tulajdon kézművesekkel birtak,
vagy jobban mondva, hogy a szükségeseket maguk
készítették el, miután véleményem szerint alig volt őse-
inknél egy külön kézműves osztály, hanem minden csa-

¹⁹⁾ Gesch. der Ungarn. I. 75 I.

²⁰⁾ Magy. Tört. I. 60.

lád maga gondoskodott a szükségesek, mint a ruházat, fegyverzet s hasonlók, elkészítéséről. —

Olvassuk ugyan a Névtelennél, hogy a magyarok „bemenvén Csepel szigetébe — elhatározták, hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen,“ ezen lakokat azonban a magyarok nem maguk, hanem vagy a benszülöttek, vagy idegenek által építtették, mire a Névtelennek ezen szavai világosan utalnak: „Árpád vezér mindjárt mestereket hozatván, derék fejedelmi lakokat csináltata.“²¹⁾ Ugyanezt kell tartani azon várakról is, melyek a magyar vezérek által építtettek, mit a Névtelen szintén gyakran kifejez. Így p. o. Borsról írja, hogy ez „mindjárt összegyűjtván a sok pórnépet — várat építe.“²²⁾ És Ondról, hogy „összegyűjtván a sok slávságot — erős földvárat építtete.“²³⁾

A mi azonban a ruházatot illeti, hogy ezt a magyarok önmagok készítették — valószínűnek tartom. A ruha darabok, a vászonból készülteken kívül, melyeket Horváth M. véleménye szerint, a nők szőttek,²⁴⁾ többnyire az elejtett vadak bőréből készültek, — ezekről azonban más helyen. — A bőr földolgozásában a magyarok régen vívtak ki magoknak földrészünkben nevet, mi azt bizonyítja, hogy a kézmű e nemében már a legrégibbb időkben is kitűntek a magyarok. Cserző-vargákat és irha-tímárokat — Fessler szavai — valószínűleg már régibb lakhelyeikből hoztak magukkal a magyarok; ismeretes ugyanis, hogy a bőr földolgozása keleten sokkal előbb ért némi tökélyt, mint a nyugoton. Az irha-tímárok finom nyulékony bőrt készítettek, melyet magyar nyelven irhának neveztek; Magyarország-

²¹⁾ XLIV. f. ²²⁾ XXXIV. f. ²³⁾ XL. f.

²⁴⁾ A müipar és keresk. tört. 182 l.

ból ment át ezen mesterség Németországba, hol az irhátímárok régibb időkben „Irher“ elnevezés alatt voltak ismeretesek, miért is Nürnbergben a tímárok által lakott utca már 450 évnél régebben Irha-utcának nevezett. A Franciaországban „magyar“-nak nevezett bőrnek, melyet Németországban Alaun-bőrnek hívnak, készítési módja szintén régi magyar eredetű valamint a kézműves neve „tímár,“ és enek gyöke „timsó“ is.²⁶⁾

A fegyvereket is magok készítették a magyarok, ámbár állítani nem mernők, hogy külön kardcsiszár- és kovácsaik voltak; véleményem szerint ugyanis minden egyes közvitéz maga, személyesen gondoskodott fegyvereiről, maga készítette, vagy legalább idomította azokat. Állításom mellett harcolnak Luitprand e szavai is: „A magyarok az egésztelet fegyver-gyártással töltik.“ Ha ugyanis külön kardcsiszár- és kovácsaik lettek volna, nem leendett szükség ezen foglalatossággal az egész nemzetnek tölteni a téli időnyt.

Ezekén kívül pedig, nem csalódunk, ha a festészet és szobrászat némi elemeit a vezérek korabeli magyaroknál már föltalálhatni véljük. Tudjuk ugyanis, hogy a magyarok zászlóin és lobogóin az ország cimere a „turul,“ vagy a koronás karvaly díszlett;—alig képzelhető, hogy ezt más mint a magyar festette volna. Ami pedig a szobrászatot illeti, Jerney, Lebedia-, őseink egykori hazájában utazván, azt tapasztalta, hogy az ott lakó hunn-scitha népek óriási síremlékekkel birnak;²⁶⁾ Turócz szerint pedig a hunnok sírjait Százhalomnál szintén kőszobor örököltette.²⁷⁾

²⁶⁾ Keleti utazás II. 190 l.

²⁷⁾ Chronicon I. 19.

Hogy azonban napjainkig ezen kőszobrok közül egy sem maradt fön, a térítők, néha talán túlzott, buzgalmának kell tulajdonítani, kik oda irányozták minden igyekezetöket, hogy mindazt, mi az ősvallással a legtávolabbról is összefüggésben volt, kiirtsák. A királyok korában ezen szobrok, mint határkövek „kőszobor“ vagy „bálványkö“ elnevezések alatt említettnek az oklevelekben. „Távol vagyok attól — így nyilatkozik Toldy F. — hogy a művészet szót magasabb értelemben vegyem, midőn egy alig állandó székekbe telepedett népről van szó; némely nyomaik azonban a magyaroknál mégis előfordulnak. Hogy a szobrászat, bármily fejletlen volt is, e néptőnél nem volt ismeretlen, bizonyítják a magyar krónikák, melyek szerint a százhalmi hunntemetőt szobor ékítette, bizonyítja azon számatalan kőbáb (síri szobor), melyek, mi már kétségen kívül van, a tőrokon hunnoktól származnak. Így voltak a pogány magyarok áldozó oltárai is az istenség szobrával ékesítve, mi András edictumából (1046) és László király törvényeiből kiviláglik. Egy másik mezőt, és pedig a faragásnak a hadijelek és paizsok nyitottak, jelképeik és cifráikkal, mik nélkül egy oly pompaszerető nép el nem lehetett, mely bel- s külföldi évrők szerint, még hadjáratai közben is arany- és ezüst készlettel birt.“²⁸⁾

István alapító okleveleiben már különféle iparosok és kézművesek említettnek. Igaz ugyan, hogy ezeknek soraiban igen igen sokan, és talán túlnyomó számban, benszülöttek és bevándorolt idegenek voltak : azonban azt nem lehet állítani, hogy közöttök magyarok, született magyarok ne lettek volna. Így az 1015-iki pécsváradi

²⁸⁾ Uj Magy. Muz. 185%, 57. l.

sz. B. r. apátság alapító levelében említettnek : „esztergályosok, lovászok, kocsisok, vincellérek, földművesek, méhészek, halászok, edénykészítők, asztalosok, kocsi-gyártók, pékek, szakácsok, aranyművesek, viaszgyertya készítők és molnárok.“ Ezen kézművesek munkálódásainak mily eredményei voltak, ugyanazon oklevélből következtethetjük, mely szerint István a pécsváradi apátságnak ajándékozott : „29 misemondó ruhát, 14 alsó öltönyt, 18 dalmaticát, 60 cappát, 27 oltár-, 4 székterítőt, 50 albát, 10 oltárszőnyeget, 9 keresztet, 7 párnát, 5 úti oltárt, 4 füstölőt, 6 gyertyatartót, 11 kelyhet, 12 püspökbót, 4 edényt, 3 ezüst szekrényt, 30 stólát és manipulomot; 120 lovat, 84 tehenet, 464 juhot, 120 sertést.²⁹⁾ Ha pedig, mint láttuk, az új korszaknak már hajnalán, már első éveiben annyira előhaladt a műipar, annyira előhaladtak a kézművek, miután ily eredmények néhány évnek nem tulajdoníthatók : joggal vélünk következhetni, hogy ezeknek alapja és csirája már a vezérek alatt is megvolt.

Hogy őseink, mind ismerték, mind gyakorolták azon kézimesterségeket, melyeknek tudása nélkül, oly korban, midőn a munkának fölosztása ismeretlen, a legparányiabb háztartás sem gondolható ; hogy sajátnemű szekereiket, melyeken nejeik és gyermekeik a költözködőket követték, magok gyártották ; hogy a hadszerető nép a vasnak koholásához értett : azt a németföld azon írói sem fogják kétségbe vonhatni, kik valamint freisingeni Otto szemeivel nézik még ma is magyart, úgy freisingeni Otto bölcsességével is nyilatkoznak róla. De a fényyszerető magyar egyes mesterségeket, milyenek a bőrnemesítés és aranyöntés, már művészi

²⁹⁾ Fejér Cod. Diplom. I. 297, 305 ll.

tökélylyel is gyakorolt, s tímáraik és ötvöseik azonképen mulhatták fölül nyugoteurópai társaikat, valamint egynél több ázsiai bazár abbeli árúcikkeit még most is az európaiak elé helyezik a műértők. — Egy régi bajor chronicon, mely a lechparti veszély után az ebersburgi erősségbe hurcolt, s itt mielőtt meggyilkotnának, ékeségeiktől megfosztott foglyokról körülményesebben szól, említi: „Eberhard gróf kiválogatván magának illetőségét, az arany láncokból, melyekkel nyakaikat ékesítik, s az arany csengetyűkből, melyek ruházatjuk alját beszegzik, három font aranyat — templomi ékeségek készítésére ajándékozott.³⁰⁾

3. Szóljunk még a közgazdászat harmadik tényezője: a kereskedésről, melynek terjedése- és emelkedésével a nemzeti műveltség egyenes arányban növekedik. A kereskedelem ugyanis, hol a belső a külsővel egyesül, egyrésztől egy ország és tartomány különféle vallású és nemzetiségű lakosait egymással, és az egyes tartományokat magok között szorosabb viszonyba helyezi, mely a műveltség áldásaiban mindnyájukat részesíteti. A kereskedelem által az ember, a föld, világ és természet ismerete terjed és tökélesedik, a tudományok és mesterségek szorgalmasabban gyakoroltatnak, a kézművek, művészetek és tudományok kiműveltetnek, ezeknek emelésére és tovább fejlesztésére különféle természetes eszközök kifejtetnek, és mesterségesek föltálatatnak; azaz a kereskedelem terjedésével a nemzeti cultura is terjed és emelkedik.

Napjainkban kétféle kereskedést szoktak megkülönböztetni: kül- és belkereskedést; ősainknél ily megkülönböztetést alig lehet tenni. Miután ugyanis

³⁰⁾ Szalay Magy. Tört. 61 l.

a külfölddel, a művelt államokkal többnyire ellenséges viszonyokban voltak, alig tehető föl, hogy a magyarok a a külföld valamely államával cserekereskedést űztek volna, annál kevésbbé, minthogy szükségleteiket és pénzvágyukat inkább és szívesebben vérök árán, mint békés úton, elégitették ki.

Kerékgyártó³¹⁾ Horváth Mihály³²⁾ után indulva, azon hiedelemben van, hogy a külkereskedés némely szükséges anyagok, mint vas- és hasonlókra mégis kiterjedt „miket — úgymond az első — hogy a természet, kebeléből saját szorgalma által kivett legyen ezen nép, mely minden nem bajnoki munkát szolgainak tartott, épen hihetetlenek tetszik.“ Ha azonban meg is engedjük, hogy a szükséges anyagokat elegendő mennyiségben háború útján is szerezhették meg; ha meg is engedjük, hogy a magyar nép saját szorgalmával a bányákat nem is művelte: vajjon—kérdem—hihetetlen-e, hogy a magyar bányákat foglyaik vagy benszűlöttek által műveltették, vagy pedig az ez utóbbiak által művelt bányáknak terményeit belkereskedés útján szerezték meg? A külkereskedésre, úgylátszik, csak Gejza tette meg az első lépést. „Gejza ugyanis — olvassuk egy német chronographnál — föltette magában, hogy Pannoniát nem jogtalan ragadmányokkal, hanem megengedett nyereségekkel fogja gazdagítani. És mivel tudta, hogy országának földje jó és termékeny, tanácsolta nemzetének, hogy tenné le a fegyvert, s inkább árúit, melyeket a tartomány bőségesen termesz, adná el a szomszédoknak.“³³⁾

Szebb virágzásnak örvendett azonban nemzetünk-

³¹⁾ I. m. 394 l.

³²⁾ I. m. 182 l.

³³⁾ A 972-ik évre.

nél a belkereskedés. Tudjuk ugyanis, hogy a magyarok, midőn mai hazánkat elfoglalták. itt a hajdani római coloniák igénytelen maradványain kívülvárosi községeket is találtak, melyek iránt nem léptek föl ellenséges szellemben, mint ezt emlékeink negatív és pozitív bizonyító erejű adataiból tudjuk. És midőn a magyarok a békés fejlődés eme tűzhelyeit meg nem semmisítették, midőn a kereskedést és ipart kifejlődésében nem akadályozták, — saját érdekeik is lebegtek szemeik előtt; miután alig szenved kétséget, hogy a magyar vitézek a zsákmányolt javakat ezekkel cserélték be más szükségeseikért. —

A kereskedésnek egyik fontos tényezője lévén a pénz, kérdés vajjon birtak-e őseink pénzzel, és használták-e a pénzt?

Mi Bartallal³⁴⁾ „nem“-mel felelünk e kérdésre, annál is inkább, minthogy a pénzre, mint ilyenre szükségök nem volt. Ha ugyanis a pénznek őseinknél csak objectiv becse és értéke volt: akkor nem tekintetett pénznek, mint napjainkban, hogy pedig őseinknél subjectiv nominalis értéke is lett volna — nem merjük föltenni, főleg miután azon érvek, melyek az ellenkező állítás mellett fölhozatnak, a szigorú kritika előtt meg nem állanak.

Fölhozzák mindenenek előtt Leónak a magyarokról használtily kitételeit: „telhetetlen pénzvágók“ és „ajándékkal be nem érők“, mire azt jegyzik meg „ha a pénzt még név szerint sem ismerték, mikép fejlődhetett ki bennök a pénzvágó, oly kiolthatatlan szenvedélylyé.“³⁵⁾ Szabadjon azonban megjegyezni, hogy Leo a „pénz“ alatt nem csak a vert pénzt, hanem álta-

³⁴⁾ Commentarii I. 156 l.

³⁵⁾ I. m. 396. l.

lán minden pénzértékű tárgyat ért; vagy ha a magyarok szorosan véve pénz után vágyakoztak, ha ennek megszerzésére vágytak is, a pénzben egyedül a kincset a drága ércet, az objectiv értéket tekintették és becsülték, miután azon korban kizárólag ércpénzek voltak forgalomban. Ezen állításunkat erősíti és támogatja a Névtelen is, ki a „pénzt“ szintén „kincs“ értelemben veszi. Ő ugyanis Árpád Zalánhoz küldött követivel elmondhatja, hogy „ők pénzen vették Zalántól a Duna és Tisza között fekvő roppant síkságot;“ alább pedig kimagyarázván magát, és hivatkozva a ló ajándékra, kitűnik hogy a „pénz“ alatt e helyen a Zalánnak küldött ajándékot érti.³⁶⁾

Ha pedig Kerékgyártó kérdezi: „havá fordították őseink a nyert ezüstnek nagy mennyiségét, miután ékszerekre külföldön eleget gyűjthettek; ha tehát ékszerekre mind magok, mind családjaik számára eleget zsákmányolhattak is, nem valószínűbb-e, hogy ezen arany és ezüst a belföldi cserekereskedésnek volt egyik közvetítője, melyért a kézműveket tökéletesebben gyakorló benzülöttekkel mindazt, mit a szükség és kényelem kívánt, becseréltek. Ha ugyanis megengedjük, hogy őseink saját veretű pénzzel birtak, kereskedésöknök és műiparuknak nagyobb fejlettséget és terjedelmet, műveltségöknöknek pedig nagyobb fokot kellene tulajdonítani, mint a milyenen valósággal állottak, mint a milyenről évkönyveink tanuskodnak.

4. A művelődésnek talán egy tényezőjéből sem lehet oly biztosan következtetni valamely néperkölcsei, lelkülete-, jelleme-, egy szóval, műveltségére: mint a nyelvből. Én a nyelvet oly tükörnek tekintem, mely a figyelmes vizsgálónak a tükör által mutatott tárgy-

³⁶⁾ XXXVIII. f.

nak vagy személynek nemcsak külalakját, hanem belső szervezetét is föltárja. A nyelv ugyanis azon tényező mely eredetiségét legnehezebben veszti el, s melynek eredeti jellemét csak roppant változások képesek elhomályosítani, de felismerhetlenül eltörölni soha.

És főleg midőn őseink műveltségi állásának kívánjuk adni vázlatát, a nyelv- és annak szelleméből vont következtetések még fontosabbakká válnak,—mit nyelvünknek, annak kifejlődésére bár zsidbasztólag befolyó fátumai igazolnak. Midőn ugyanis a magyarok Pannoniába vándoroltak, magokkal hozták Ázsiából azon nyelvet, mely a vezérek korában jellemében, belső alkata- és formáiban nem, lefölőbb néhány, az idegen nyelvekből átvett, amalgamisált szóval szaporodva változott. A kereszténység behozatala- és az annak kíséretében jött reformoknak úgyszólván elkerülhetetlen következménye volt a magyar nyelvnek az egyház-, udvar- és diplomatiából részbeni kirekesztése, és csak is a legujabb időkben sikerült óriási küzdelmek után azt, a műveltségnek már magas fokán álló nemzet szellemi szükségei- és igényeihez alkalmazni.

Igaz ugyan, hogy a vezérek korából az idők romboló foga egy magyar nyelven irt sorocskát sem kímélt meg; azonban nyelvünknek érintetett fatumai eléggé igazolják azon állítást, hogy azon nyelv, melyet oly büszke, oly elpalástolatlanul büszke önérzettel vall minden magyar saját édes anya nyelvének; hogy ez mondom, jellemét, természetét és belalkatát tekintve, semmiben sem különbözik azon nyelvtől, melyen párducos őseink vész, romlást és halált hirdettek kilenc század előtt az elsatnyult Európának.

Ha nemzeti nyelvünk fejlődését lefelé a legrégibb időkig figyelemmel kísérjük, abban számos csodálatra

méltó különösséget fogunk felfödőzni, melyeket egy élénk képzőtehetséggel megáldott nyelvész talán egeket hasogató hypothesisek segedelmével igyekeznék ki-magyarázni. Általán azon balhiedelem terjedt el, főleg külföldi tudósok között, hogy a magyar nyelv csak a közelmúlt évtizedekben fejlődött bizonyos határozott nyelvtani formák szerint, mely balhiedelmet, talán igazolná a régibb nyelvészeink által követett irány. Ha ugyanis azon nehézségeket tekintjük, melyekkel ezen eredeti nyelv a latin nyelvnek reá tukmált alakzataiban mozgott, úgyannyira, hogy majdnem el sem is hinnők, miszerint ezen nyelv régibb időkben nyelvtani alakulással birt : hihetetlennek fog látszani, hogy azon nép, mely a Kaukazus magaslatain átvitte ezen hango-kat a magyarnak jelen hazájába, a legujabb időkig irói vagy irányi nyelvvel nem birt volna. Miután azonban nyelvészeink philosophiai szellemmel kezdék vizsgálni nemzeti nyelvünket, miután eredeti nyelvtani kezelés lépett az eddigi latin alakzatok helyébe: egy oly tökéletes, logikailag következetes nyelvalkat tűnt föl, hogy az előbb fölállított tétel igazolhatónak nem látszott, és így a magyar irány vagy irodalmi nyelvnek sokkal nagyobb régiséget kelle tulajdonítani.

A magyar nyelvészet és történetészet ismeretes eredményei után alig lehet kétkedni, hogy a magyaroknak ősei a hunnok ázsiai hazájokban is már ősrégi időktől fogva ismerték és művelték a tudományokat, ámbár ezek befolyása a szétszórt nomád népre általánossá soha sem válhatott; igen valószínű továbbá, hogy már a hunnok is bírtak irodalmi nyelvvel, és műveltségök elemeit az akkor oly művelt szomszéd Chinának köszön-hették; de másrésről ép oly természetes az is, hogy midőn a vándorlás viszketege a hunnokat annyi más

népekkel együtt Európába vetette, a vándorló sereget csak harckedvelő férfiak képezték, míg a békeszerető tudósok, vagy régi hazájokban megmaradtak, vagy pedig az ár által tova sodortatva, az út fáradalmai vagy öldöklő csaták hevében találták halálukat. De mindezek dacára a hunnok hátrahagyták műveltségöknek nyomait: a székelyekben; a nagy hunn nemzetnek, ezen, Erdély magaslatai között megtelepedett kis töredéke ugyanis újabb időkig bizonyos szittya írmódot használt, mely fábai rovásból állott és kétségkívül hunn örökség volt. —

Valamint Európa más országain, úgy a magyar földön is a kereszténység behozatala által, a tudományok és művészetek fölvirágzásának hajnalán, mindinkább nagyobb uralomra vergődék a barbarok által Palladiumából kiűzött latin nyelv; és azon körülmény, hogy az első szent király — ki e tekinteten kívül talán mindenben hasonlított a nagy frank császár-, nagy Károlyhoz — a latin nyelvet anyai nyelvének elébe tette, azon nyelven törvénykönyveit és okleveleit írtta, ezen körülmény és a bevándorolt slávok, oláhok, németek- és olaszokkal gyakori közlekedés, melynek közvetítőjeül szintén csak a latin nyelv szolgálhatott, azt eredményezte, hogy a latin nyelv befészkelte magát az udvar-, egyház- és diplomatiába, a tudományosság és iskolák köréből pedig a magyar nyelvet kirekesztette.

De a vezérek korában, midőn a magyar nemzet győzelemről győzelemre ébredett, — a magyar nyelv volt a társalgás és közlekedés egyedüli közege. Sajátja ugyanis a győzőknek, hogy ezek törvényeket szabni és parancsolni vágnak inkább, mint magokat mások kívánalmaihoz alkalmazni. Valószínű tehát hogy a magyaroknak a külfölddeli közlekedése magyar nyelv-

ven történt, tolmácsok közbenjárásával. Ily tolmácsok használatáról tanuskodik a szent-gáli esemény is.

Érdekes lesz e helyen fölemlíteni Fesslernek³⁷⁾ nyelvünk szelleméből őseink erkölcsaire, lelkületére, szokásai- és műveltségére vont következtetéseit, melyeket némely tekintetben Majláth gróf megjegyzése szerint, inkább elméseknek kell mondanunk, mint alaposoknak,³⁸⁾ azoktól mindazonáltal a logikai következtességet megtagadni nem lehet.

Legyen szabad, hol a tények, oklevelek és emlékek hallgatnak, a rajzot oly okmányokból kiegészítenünk, melyek eddig a népek történeteinek megírásában oly kevésbé méltattak és használtattak föl, értjük itt a nyelv szellemét, a nép közmondásait és szójárásait. Tanúk által elbeszéltek tények egy népnek külső életét vagy gondolkodás módját tüntetik föl, míg a nyelv szelleme, a nép közmondásai, a nemzet egész jellemét tárják föl, annak belső életét és létét, mely utóbbi tényezők, adnak az előbbieknek életet.

Valamint a nyilvános életben, úgy a családi körben is szabad népnek bizonyította magát a magyar. — A háziasságot oly nagyra becsülte, hogy a hon fogalmának kifejezésére nem tudott illőbb és találóbb elnevezést adni, mint a „h a z a“ (ház). A háztartást rendezni, és i g a z s á g o s a n kormányozni „i g a z g a t n i“ egy és ugyanaz volt. Midőn rablókalandjaikkal fölhagytak, fogalmok az „igazság“-ról is sokkal tisztább lett, és ekkor származott e közmondás „Ebül együtt, ebül költ“ és „ebül gyűjtött marhának, ebül kell elveszni.“ Az aggkor különös tiszteletben állott előttök, azt bizonyítják ily kitételek : „édes atya, szép atya, édes anya, szép

³⁷⁾ Geschichte der Magyaren II.

³⁸⁾ V. Ö. Geschichte der Ungern. 331—339 II.

anya“ (öregatya, öreganya). Az életet ők is vándorlásnak tartották, innét : „bujdosás az embernek élete ;“ és az élet élvezeteinek mérsékelt használata, mely szigorú erkölcsösségük legfényesebb bizonyosága, e közmondásban nyilvánult : „három dolog egészséges : nem enni, munkát nem kerülni és nem bujálkodni.“ A társalgásban kitűnik a komolyság, és illedelmesség, mert régi közmondásuk parancsolta : „sokat hallj, láss ; keveset beszélj ;“ és a hangos nevetés a „k a c a j ,“ a bujaságnak és szemérmertlenségnek, a „k a c é r s á g“ -nak volt jele. Megkülönböztették ők a népet a csőcseléktől, és csak az élőbbiek szaváról mondták „nép szava : Isten szava.“ Mindenek mulandóságát és változékonyosságát fontolóra vevén, mondták ők „egy szomorúságot, éri a másik ;“ „reggel tánc, estve lánc ;“ szerintük „jobb (volt) egy óra száznál.“ Azonban minden komolyság dacára elejétől fogva víg és kedélyes volt a magyar, a szerencse minden változásai között jó reményekkel biztatta és kecsegtette magát, mert „pokolban is van egyszer ünnep ,“ tartotta a régi közmondás. Halottaikat őszintén gyászolták, a „sír“ (főnév)-ből ugyanis több szomorúságot és keservet kifejező szavak képezetnek nyelvünkben, mint „sírás ,“ „siralom ,“ „siralmas“ és „sír“ (ige). Magyarországon a szomszédok-, külföldiek- és benszülöttekkel érintkezés meggyőzte őket gyermekeik neveltetésének szükséges voltáról ; ezek azonban kétségkívül ép oly nyugtalanok lévén, mint apáik, sírtak midőn tanulásra kényszerítették, mely körülménynek kell tulajdonítani a „k ö n y v“ és „k ö n y ú“ szavak tőrokonságát.

Ezen, nyelvünk szelleméből vont következtetések után, méltán elmondhatjuk : hogy „e nyelvnek izmaiból és idegeiből kicsillámlik egy fényes kor, melyet e

nemzet élt, mielőtt tetteit az ő nevére jegyezte föl a tudomány.“³⁹⁾

5. A nemzeti műveltséget tetemesen előmozdítja az írás is. Képzeteink és fogalmaink jegyeinek, a szavaknak rövid, közérthető, határozott, betűkkel, kifejezése : az írás, mely tehát szintoly nemzeti szükség mint a nyelv; az írásnak és nyelvnek ugyanis célja egy és ugyanaz. A nyelv a fogalmaknak hallható kifejezése, az írás pedig a szavaknak látható jegye; amaz közvetlenül a fülre, ez pedig a szemre hat. A betűk használatával fejlődtek ki a tudományok és művészetek, ezek által tökéletesbülnek és tartatnak fön; miért is az írás a nyelvvel első rangú tényezője a nemzeti műveltségnek.

Fontos és őseink műveltségi állásának meghatározásában fölötte nagy horderejű kérdés: vajjon birtak-e őseink eredeti irmodorral vagy írással? Hogy a Hunnoknál ily eredeti hunn-scitha írásmód, mely hasonlón a héberhez jobbról balra iratott, használatban volt, sok más érveket mellőzve — melyeket Bél Mátyás tüzetesen kifejtett⁴⁰⁾ — csak Menander Protector görög történetíróra utalunk, ki a Hunnok utódainak II. Justin császárhoz küldött követségéről szólván, így ír: „a császár elolvasván tolmács segedelmével a scitha módra írt levelet, a követséget — elküldé.“⁴¹⁾

A mi pedig különösen a magyarokat illeti, Ipolyi, hogy bebizonyítsa, miszerint a Hunnok ezen irmodorát a magyarok is használták, fölhozza mindenekelőtt az írás gyakorlatára vonatkozó szavakat, melyeknek értelmét kutatva, azon eredményre jött, hogy a „b ő t ú“

³⁹⁾ Szalay M. T. I. 616.

⁴⁰⁾ De Veteri Literatura Hunno-Scythica Exercitatio Lipsiae 1718.

⁴¹⁾ Stritter Mem. Popul. III. 47 l.

-botbatüzés, mely szó mind az anyagot, mind pedig a módot fejezi ki; az „ir“ szó pedig az írásnak bevágás és irralt befőtés módjára mutat; végre a „rovás“ az írásnak szintén módját fejezi ki.⁴²⁾

És mire ekkép a régi sajátságos eredeti írásra, annak saját elnevezései utalnak, azt történeti emlékeink is tanusítják, szólván a régi, eredeti, sajátságos székely írásról, mely e szerint tehát a nemzet hunn eredeténél fogva egy eredeti hunn-magyar írásnak fönléteztét tanusítaná egyszersmind. Használta a székely köznép ezen hunn írásmódot — mint látni fogjuk — újabb idő-
kig; míg a magyar nemzetben sikerült, annak térítő-
nek azt a kereszténység behozatalával tökéletesen kiír-
tani, azily betűkkel írt emlékeket megsemmisíteni. Tu-
rócz a hunnok történetében megemlítvén a székelyeket,
ezekről írja, hogy „ők a szittya írást még nem feledték
el, melyhez nem papirost vagy hártyát és tentát hasz-
nálunk, hanem hosszukás sima pálcákat, melyekbe ösz-
szefolyó betűiket hegyes írótőrrel írják.“⁴²⁾ És ezen
írás még Oláh Miklós korában is divatozott. „Ad expli-
candam animi sui sententiam — ugymond — ac volun-
tatem quotidianam, praeter usum atramenti, aut
characteris aliarum linguarum notas quas-
dam bacillis ligneis incidunt, aliquid intra se
significantes : quibus ita incisis, apud amicos et vicinos
vice nuntii epistolaeve utuntur.“⁴³⁾ Hasonlag nyilatkoz-
nak még sok mások is.

Hogy pedig az Árpád alatt bevándorolt ősök is
használták a székely irmodort, kétséget sem szenved;
bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a székely krónika

⁴²⁾ Magy. Mith. 515—517 l,

⁴³⁾ Chronicon I 24.

⁴⁴⁾ Atilla XVIII. f.

szerint, Árpád a székely nemzet küldötteinek kőbe vésett törvényeket adott át, melyet a főrabonbán fölolvassott; mi az irmodor azonossága mellett harcol. Bizonyítja ezenkívül még a turóczi falap, melynek anyaga a nyírfa külső hártájából áll. Találtatik rajta 52 sor írás; csinos vonásai író toll használatára és írja színének koromfeketése jó készített írószerre mutatnak. Ezen irat említett évben Cserven Tamás besztercei kanonok és szentkereszti apát kezébe kerülván, azt a Bél Mátyás által közlött hunn-scitha vagy székely betűk segítségével elolvasta. Az írás magyar nyelvemléket foglal magában.⁴⁴⁾ E régiségnek kora Jerney szerint a XIV-ik századba helyezendő, és valószínűleg egykorú az u. n. turóczi regestrummal⁴⁵⁾, mely 1391-ben íratott, ugyanis a falapon elősoroltak neveinek nagy része a regestrumban is előfordul.⁴⁶⁾ —

Minden nemzet, bármily alacsony fokán álljon is a műveltségnek, ha multja van, és ilyenek különösen a hadakozó népek, ha egélyében Isten és a lélek halhatatlanságának fogalma némi rendszerbe van foglalva, bir egyszersmind : költészettel is. Míg a hadakozó népeknél hiúság, dicsvágy és kevélység, a békés foglalkozások közepette élőkénél az Istenség iránti hála, a természet és nagyszerű jeleneteinek szemlélete, szavakban igitkezik, kitörni; a lelkesedés alakot ad az érzelmeknek — és ez a költészet.

Midőn a magyarok mai hazánkba vándoroltak,

⁴⁴⁾ Tudománytár 1840 106—113 ll.

⁴⁵⁾ Engel Monumentái között.

⁴⁶⁾ L. Toldy Magy. irod. I. 27 l. 67 l. V. Ö. Kerékgyártó i. m. 404—409 ll

szintén birtak költészettel. Nyelvük és számos jelenség egy régen átélt nem fénytelen korszakról tanuskodik, — s mióta ázsiai hazájukat elhagyták folytonos háborúk között töltötték napjaikat, míg egyszersmind, mint látni fogjuk, az Istenség és a lélek halhatatlanságának fogalmai szintén nem voltak homályosak: és mindez egy fiatal nemzetnél bő anyagot nyújt a költészetnek.

De ezt bizonyítják emlékeink is. Mellőzve, hogy a dal és költészet már a Hunnoknál is virágzott, mint ezt Priscus Retor, Atilla udvarában egy görög követségnek tagja, beszéli, itt csak szorosán a magyarokra vonatkozó adatokat kívánjuk felsorolni. „Töhötöm — írja a Névtelen — és Szabolcs a Meszesbe jövéen, midőn egymást meglátták igen megörültek és lakomát csapván mindenki dicsekedett győzelmeivel.”⁴⁷⁾ „Ezen hét kapitány — Turócz szavai — megénekeltette magát emberi hiúságból ösztönöztetve, hogy nevők elhiresedjék és unokáik ezt majdan hallván, szomszédjaik és barátjaik előtt kérkedhessenek.”⁴⁸⁾ A képes krónika szerint pedig az augsburgi ütközet után a füleitől megfosztott hét magyarnak utódai: „szállásról szállásra, házról házra körüljárva, atyáik sorsát énekelve mesélték el.

Ugyan a Névtelen leírván az ó-budai lakomát többi között ezt is mondja: „Etele városában — mindennap lakomáztak, és mindenféle zengedező hangszerekkel, a sípok és fuvolák édesden mulattató hangjai és a tréfások játszidalai között mulattak (et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus

⁴⁷⁾ XXII f.

⁴⁸⁾ Chronicon II. 9.

joculatorum).“⁴⁹⁾ A szent gáli eset leírásában pedig olvassuk, hogy „a bortól nekihevülve mind nyáján iszonyúan kiabáltak isteneikhez; az énekekre a többiek is összejöttek és kitűnő kedvvel táncoltak és daloltak főnökeik előtt.“⁵⁰⁾ Theophilactus szerint „a magyarok tisztelik és énekkel dicsérik a földet.“⁵¹⁾ És végre a Névtelen is igen gyakran hivatkozik dalosokra és történeti énekekre („garrulus cantus joculatorum,“ „nostri joculatores“ sat.)⁵²⁾

Ezen adatok után a költészet három divatozó ágát lehet őseinknél megkülönböztetni: a hősi költészetet, mely akkor a történetet helyettesítette, a tréfás és végre a buzdító költészetet.

Voltak őseinknél valószínűleg külön dalmokok is, kik talán papjaikkal egy és ugyanazon személyek voltak, és kik nemcsak szerzették, hanem énekelték is az önszerkesztette dalokat. Ezen dallosok a sereget a háborúk és csatákba követték, részint hogy a vitézeket buzdítsák és bátorítsák, részint hogy a hősi tetteknek — melyeket megénekelni volt hivatásuk — szemtanúi legyenek. Ezen dalmokok nálunk, főurainknál még újabb időkben is divatoztak. Galeottus Martius beszéli Hunyady Mátyásról: „Sunt enim ibi (udvarában) musici et cytharaedi, qui fortium gesta in lingua patria, ad mensam in lyra decantant,“⁵³⁾ A XVI-ik századból pedig egy közvitéztől irják: „Occur-

⁴⁹⁾ XLVI. f. Toldy szerint az e helyen említett az éneket kísérő hangszerek, melyek latin nyelven „cithara“ és „lira“-nak, a régibb magyar íróknál pedig „hegedő“-nek neveztetik: h u r o s eszközök voltak (M. irod. tört. I. 34 l.)

⁵⁰⁾ Casus S. Galli Pertz Scriptores II.

⁵¹⁾ Historiarum Lib. VII. C. 8.

⁵²⁾ Előszó; XXV, XLV f. s. m. t. ff.

⁵³⁾ De dictis et factis Mathiae regis XXXI. feje. Schvandtner II.

rebat modo horridus aliquis, a finibus hungaricis, cum suis gregalibus miles, qui flebili in chelyde, moestus quiddam, tristis ipse ululabat verius, quam cantabat.“⁵⁴⁾

„Hogy a magyarok nem buta pásztorok és vadászok voltak, midőn e földre jöttek, hanem egy régibb társadalmi élet emlékezete szabályozta erkölceiket, cáfolhatlanul tanusítja azon szerkezet, melyet maguknak a pusztaszeri gyűlésen adtak. A magyar pogány korában sem volt minden szellemi fejlettség, polgáriodsodás és művészet nélküli csorda, sőt inkább harcias ugyan, de lovagias, nyiltszerű vallási és társadalmi helyes nézetekkel.“⁵⁵⁾

Őseink értelmességét és szellemi műveltségét a nyelv, irás és költészetten kívül a magyar nemzet egész története bizonyítja, évkönyveink majdnem minden egyes lapjáról lehetne adatokat fölhozni, melyek ezt igazolnák. Az alkotmány és kormány, törvényeik és hadakozásuk és általán a művelődésnek minden egyes tényezője tárgyalásának és fejtegetésének és így egész értekezéstünknek ez eredménye.

⁵⁴⁾ Busbequius Augerius Epist. III. V. Ö. Podbraczký Béla király s. t. 61 l.

⁵⁵⁾ Magyar költészet története 1858 410—411 ll.

V. A MAGYAROK ÉLETMÓDJA, SZOKÁSAI ÉS JELLEMZÉSE.

1. Őseink, kiknek nomád és patriarchalis szerkezete minden lépten-nyomon föltűnik, őslakaikban állandó lak helyekhez magokat le nem kötvén, szétszórt tanyákban laktak; úgyszintén a honfoglalás ideje alatt többnyire ideiglenes táborokban tartózkodtak. De midőn a honfoglalás munkájának bevégeztével az európai szokásokkal megismerkedtek, azoknak jó oldalai, előnyei és kellemeiről magok is meggyőződtek: a községi élet-hezi hajlandóságuknak gyakori bizonyosságait adták; emlékeink, s különösen Névtelenünk gyakran tesz említést várak építése-, és egyes nemzetségeknek megtelepedéséről. Árpád vezér és nemeseiről tudjuk, hogy „bemenvén (Csepel) szigetbe, azon hely termékenysé-
gét és bujaságát s a Duna vizeinek erősségét látván, a helyet kimondhatatlanul megszerették és elhatározták, hogy az fejedelmi sziget legyen s hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen. S Árpád vezér mindjárt mestereket hozatván derék fejedelmi lakokat csináltatta.“¹⁾

Tanyáikat és lakhelyeiket, úgylátszik, legszívesebben vizek, források mellett és között ütötték föl; azért

¹⁾ Névtelen XLIV f.

neveztetett a Don folyótól ázsiai hazájuk is „Dentumoger“-nek, ezért európai második hazájuk Atelkuzu- vagy vizköznek, ezért írja Konstantin a megtelepedő magyar nemzetről, hogy „mindegyik (nemzetiség) a vizeknél fogva, melyek őket elválasztják“ van egymással szövetségben, táborukat ezért ütötték föl többnyire folyók mellett, ezért olvassuk a Névtelennél, hogy többi között a Csepelt környező Duna vizének tekintetéből (visa aquarum munitio), telepedett meg ott a fejedelem.“²⁾ —

2. A nemzet műveltségére kétség kívül nagy befolyása van az élelem nemének, az eledelnek is, miután a természeti organisatióra közvetlenül behatván, a természet és vérmérséklet alakulása ettől függ. Tudjuk, hogy a hús étel, a bor ital használata erősíti ugyan az embert, de fölkölti és megerősíti egyszersmind az érzéktelenségei hajamot : míg a gyümölcscsel és általán növényekkel élők, kevésbbé bátrak és erősek ugyan, de egyszersmind szelídebbek és élesebb gondolkozásúak is. Ismerve tehát őseink tápszereit azok természetére és véralkatára is fogunk következtethetni.

Emlékeink öszhangzó ítélete szerint a magyarok kedvenc- és talán egyedüli eledele a hús volt. Őseinknek közgazdászati állásáról értekezvén, Leo császár és a spalatói főesperes nyomán megemlégtünk, hogy azok kiválólág a baromtenyésztéssel foglalkoztak, és hogy azon körülménynek, miszerint számos barmokat hordoztak magokkal hadjárataikban, egyik oka a barmok húsavali táplálkozás volt. Így ették a magyarok a lóhúst is, mit azonban annál kevésbbé kell csodálni, mert a lóhússali táplálkozás nyomait más, főleg hada-

²⁾ V. Ö. Ipolyi Magy. Mith. 200—208 l.

kozó, népeknél is fölhaladjuk; a Névtelen írja egy helyen, hogy midőn Ond, Ketel és Tarcal, a jelenleg tarcalinak nevezett hegytetőre fölérték, „pogány módra leöl-vén egy kövér lovat, áldomást csaptak.“—Theophilaktus szerint a magyarok „lovakat, ökröket és juhokat áldoznak isteneiknek,“ mely áldozatoknak kövér részét—ez Ipolyi véleménye—azt kísé-
sérő „áldomás“-on elköltötték. Emlékeinkben tevék és kecskék is említetnek, miből valószínű, hogy a magyarok ezeknek húásával is. táplálkoztak. Reginó szerint „a magyarok vadászat- és halászattal keresik élelmöket;“ a Névtelen pedig azt állítja, hogy ő sa-ját korában sem ismert a magyaroknál ügyesebb vadá-
szokat. Vadak- és halakkal is éltek tehát, mit onnan is tudunk, hogy a Névtelen előadása szerint, „midőn Orosz-
ország keleti részein átvonultak, semmi ember készí-
tettét nem ettek, mint szokásuk vala, hanem hús-
sal és hallal éltek. És ifjaik csaknem mindennap
vadászatban valának, a honnan azon naptól fogvást a
magyarok a többi nemzeteknél különb vadászok.“³⁾

Kérdés, vajjon a húst nyersen ették-e vagy pedig
sülve és főlve? Találkoztak német chronographusok,
kik számos, eleink ellen szórt rágalmaikat, a föltett
kérdés első részének igenlésével is tetézték.⁴⁾ Azonban
minden elfogulatlan olvasója ezen rágalmazó sorok-
nak, mindjárt át fogja látni, hogy ezek csak egyes
kirívó színei azon képnek, melyet a nyugotnak meg-
rémült történetírói őseink vadságáról és kegyetlenségé-
ről gyűlölet vezetett tollukkal ecseteltek.

Pallas, Gmelin, Falk és mások, kik az orosz biro-

³⁾ VII. f.

⁴⁾ Godefr. Viterb. Pistori II. 320 l. Regino II. 90 l.; Annales Met-
tenses Du Chesne III. 324 l.; Dandulo Maratori, XII. 191 l.

dalmat egész Sína és Kamtsatkaig megjárván az e vidékeken lakó népeket meglátogatiák, azt beszélük, hogy oly vad nemzetre sehol sem találtak, mely a húst nyersen enné, mert ámbár sokan nem főzik, de mégis megsütik.⁵⁾ Vagy vadabbaknak gondoljuk a vezérek korabeli őseket ezen vad népeknél is? — A 925-ki szent gáli eset leírója élénk színekkel ecseteli a magyarok lakomáját; szerinte „a magyarok félnyers husdara bokat kések nélkül egyedül fogaikkal szaggatva szét faltak föl.“ Ekkhard ugyan félnyers husról beszél itt, azonban ezen kitétel épen azt bizonyítja, hogy a magyarok a húst sütötték vagy főzték, a szent gáli vitézek azonban sietvén, husukat tökéletesen nem süthették vagy főzhették meg. Azután Heribald azon klastrom szerzetese, ki a magyarok mulatságai- és lakomájában részt vett, azt állította, hogy soha annyira jól nem lakott, mint az alkalommal. Már pedig Heribaldnak, mint a gazdag szent gáli klastrom, nem a legrosszabb ételekkel élő barátjai egyikének, alig tudnánk oly romlott izlést tulajdonítani, hogy az a nyers husdara bokat oly jóízűn megette volna.

Valószínű, hogy a magyarok kenyérrel is táplálkoztak. Mellőzve a „kenyér“ szó eredetiségét, mit mások kétségbevonnak, ha Kéza szerint a magyarok foglyaikat a földműveléstől eltiltották is, ebből épen nem következik az, hogy az egész országban a földművelést nem űzték és így kenyér sem lehetett. miután alig képzelhető hogy a kenyérhez szokott foglyok és benszülöttek kizárólag húsételekkel éltek volna. Én részemről Kéza érdekelt mondatát illetőleg megjegyzem-

⁵⁾ Sándor István sokféle. X. 135 l. V. Ö. Horváth János A magyarok vallási és erkölcsi állapotjáról. Tud. Gyűjt. 1818 II. 80 l.

dőnek tartom, hogy szerinte csak is a foglyok és nem a benszülöttek tiltattak el a földműveléstől, minek okát azon körülményben kell keresni, hogy a magyarok baromtenyésztéssel foglalkozván, a foglyoknak a földek művelését azért nem engedték meg, mert először foglyaikra barmaik tenyésztésében szükségök volt, másodszor pedig, mivel a magyarok által nélkülözhető földeket a benszülöttek úgy is elfoglalták és így a baromtenyésztés hátránya nélkül foglyaiknak művelés végett földeket nem engedhettek át. A magyarok pedig magok és foglyaik számára, ha a szükséges lisztet háborús uton nem szerezhették is meg, erre kétségkívül a földművelő néppel üzőtt cserekereskedés által tettek szert. Végre úgy látszik, hogy midőn a Névtelen azt írja, miszerint a magyarok Oroszország pusztaságain vándorolva, „a z emberek munkáját nem ették, mint szokásuk vala,” olvasóinak azt akarta értésére adni, hogy a magyaroknak oroszországi útjuk alatt a megszkott kenyeret nélkülözniök kellett.

Mig a magyarok ázsiai bölcsőjüket lakták, főitaluk a tej volt. Ezekről írja a Névtelen, hogy „hus- és halakkal, tej- és mézzel táplálkoznak;” ugyanezt állítja Leo császár a már Etelközben tartzkodó magyarokról, midőn annak, hogy oly nagyszámu barmokat hordanak magukkal, azt is jelölte ki egyik okául : „hogy élelmükre — tejet szolgáltatassanak.” Julianus szerzetes pedig, ki 1236-ban az Ázsiában visszamaradt rokonoknál járt el követségben, említi, hogy azoknak szintén tej volt, különösen kedvelt italuk; ámbár egy az európai borhoz hasonló szeszes italt már előbb is ismerték, miután „a bort, mint Fessler megjegyzi, a magyaroknak magokkal kelle hozniok a Finnek közé : mert későbbben hozzájok a tatár „Arak,” vagy a finn- tót-

latin „Vina“ közelebb volt volna;“⁶⁾ mely bor azonban hasonló lehetett a hajdani kunok „boza“ nevű italához, melyet ők kölesből s vizből készítettek, s a Perzsiával határos Dagestanban mai napig használnak.

Azonban fordulatpont állott be, midőn a magyarok az európai borral megismerkedtek, nevezetesen az olasz, francia és spanyol borokkal, melyek a tejet végre kiszorították a használatból; ezen változást különben a foglalkozás megváltoztatása tette kívánatossá és szükségessé. Mert míg halászat és vadászattal foglalkoztak a szükséges erők megszerzésére és föntartására a tej is elégséges volt: ellenben midőn a folytonos harcok erejüket kimerítéssel fenyegették, szükséges lett egy erősítő és némely tekintetben lelkesítő ital, — milyen a bor volt. Azért a Névtelen által megemlített ünnepélyeken és lakomákon a bor, melyet igen gyakran mértéklenül is használtak, már nagy szerepet játszik⁷⁾ „Árpád és az előkelők — ír a Névtelen egy helyen — vigtség okáért egy egész héten át ünnepélyesen lakmároztak, és majd mindennap lerészegedtek.“ A szentgáli eset leírásában pedig a borozásról ezeket olvassuk: „A borból, mely teli kupákban áll előttök, mindenki a mennyit akart, ivott. Miután pedig az italtól fölhevültek s. a. t.“ Hogy a bor e gyakori, és pedig mértékletlen, élvezetének a magyarok erkölceire szükségkép káros befolyással kelle birnia, bizonyos.

Fölös lenne e helyen a német chronographusok és néhány újabb német tudós (?) által elég kritika hiánnyal szórt abbeli vádját, hogy t. i. emberhúst ettek és ittak tüzetesen cáfolgatni; ha van e nevetséges vádban

⁶⁾ I. m. I. a második táblán „Wein“ szó mellett.

⁷⁾ XIII. XVI. XXII. XXIX. XXXIII. XLIII. XLIV. XLIX. L. LII ff.

olyas, mi cáfolatra érdemes, ha tartani lehet attól, hogy a részrehajlatlan ítész, egy freisingeni Otto, egy prúmi Regino hirhedt firmája dacára ily alacsony és nevetséges rágalomnak hitelt ad : visszautasította azt már Kerékgyártó.⁶⁾ Szabadjon itt csak Horváth Mihály méltán neheztelő szavait utánmondanunk, hogy t. i. szenvedély hiresztelése és iratá, hogy — mit nemcsak egykorú, hanem újabb író is mond — leölt elleneik testét, és különösen sziveiket, mint kedves falatokat ették, s véréket itták. — Regino apát⁹⁾, és Annales Mettenses¹⁰⁾: „Corda hominum, ut aiunt, — tehát csak csalékony pórhit után közli — veluti pro remedio devorant. Azonban hogy a régiebb német írókban ilyeseket olvasunk, nem lehet csodálni : ők vagy hűtelen hírek után irtak ilyeneket, vagy a magyaroktól félelem, mely szívekben irántok halálos gyűlölséget keltett föl, mérgezték meg tollaikat. De ki ne bámuljon, ki előtt az igazság szent, s azt a hibás vélemények közül kiemelni érti, midőn J. F. Schnellernek Drezdában 1829—1833 kijött : „Die Geschichte Ungarns“ című munkáját olvassa. Ezen hibákkal teli munkában ezeket olvashatni¹¹⁾ „Zoltán megújította baromias magyarjai által, kik emberszívet ettek, és forró vért szoptak, hadjáratait.“¹²⁾

3. Őseink ruházataát illetőleg, annyi bizonyos, hogy ezek saját eredeti szabással bírtak. Már a Hunoknak voltak, mint Ammianus Marcellinus és Priscus Retor elbeszéléséből tudjuk, saját szabású nemzeti öltönyeik. És vajjon hihető-e, hogy a legújabb időkben, a nemcsak hazánkban általánosan elterjedt, hanem a kül-

⁶⁾ I. m. 52—58 ll.

⁹⁾ Libro II. 90.

¹⁰⁾ 889-ik évre.

¹¹⁾ 41 l. ¹²⁾ Párhuzam 69 70 ll.

földön is oly nagy tetszésben részesült nemzeti öltönyünk szabását a szomszédoktól tanultuk volna, kiknél ehhez hasonló ruházatot nem találunk; és hogy ez valóban úgy van, bizonyítja a magyar ruhadarabok elnevezéseinek eredetisége is, mint csákó, csalma, kalap, kalpag, ing, gatyá, bunda, suba, szűr, zeke, ködmön, dolmány, mente, nadrág, mellény s a t. Fessler szerint legkedveltebb ruhadarabja volt a testhez illő, a dolmány fölé vetett, bőrrel bélelt és prémmel ellátott suba. Az előkelők ezeket drága szőrmékkel ékesítették.¹³⁾

Hogy az ősmagyar öltözet igen hasonlított a mostanihoz, a Hunyadmegyében Várhelyen kiásatott mozaik táblából következtethetjük; e táblán ugyanis Homeros Illiasának 24-ik könyvének 468-ik s következő verseiből előállítatik az öreg Priamus fejedelem, a mint Achilles előtt térdre esve, fia Hectornak holt testét eltakarítás végett vissza kéri. E táblán különös, hogy a dáciai magyar jászok Priamust magyar öltözetben térdeltetik a mezitelen Achilles előtt. „Priamus, — így ir a tudósító, — ki maga van egészen fölöltözve, fején sárgás vörös színű phrigiai kalpagot visel, sárga fölöltőnnyel, vörös szűk nadrág-, kék kis cipők- és sötétzöld köpenynyel.“^{15*)}

Jerney szerint a parthusok öltözete sem különbözött sokban nemzeti viseletünktől, szerinte a parthusok közt az előkelőknél szűk, a népnél pedig bőszabású ruházat és világos színű kelmék használata divatozott. A parth pénzekben a királyok arany székekben ülve, dolmányban, kacagányosan vagy vállravetett panyokával, szűk

¹³⁾ Gesch. d. Ung. I. 605 l.

^{15*)} Abhandlung von zwei alten Mosaiken, welche im Jahre 1823. zu Várhely im Hunyad. Comit. entdeckt worden. Hermanstadt 185 l. V. Ö. Horváth István a „Jászokról“ Tud. Gyűjt. 1830 VIII. 16—17 ll.

nadrág- és topánkában ábrázoltatnak; ellenben azon római arany pénzekben, miket Augustus császár a római hadijeleknek a parthusoktól lett visszanyerésének emlékére veretett, bőnadrágos, csizmás és hegyes süvegű parth szemléltetik ábrázolva, mi a népviseletet terjesztene elő. Ily szűkszabású öltözetet szemlélt Jerney a lebediai útjában talált szobrokon, melyeket hunn-scytharépektől származottaknak vall, ezeken is a dolmány, mely térdig s néha leebb is terjed, paszománt és zsinórokkal ékesítve tűnik elő.¹⁴⁾ Öltönyeiket, mint érintettük, nyuszt és más prémekkel is már régente szerették földszíteni. A magyarok ázsiai lakhelyeinek őslakói-, a scythákról írja a Névtelen, hogy miután ott „szerfölött bőven találkozik a nyuszt, nem csak nemes és nem nemes ruházzkodhatik abból, hanem a gulyás, kanász és juhász is azzal ékíti öltözetjét azon a földön.“¹⁵⁾ Azt bizonyítja Seneca a scythákról,¹⁶⁾ és Justinus a Hunnokról „qui pellibus ferinis aut murinis vestiuntur.“¹⁷⁾ Hogy ily bőr öltözeteknek még napjainkban is használt „gunya“ elnevezése már a régi magyaroknál is divatozott, ezen szónak általános elterjedtsége azon korban bizonyítja, így Konstantin szerint a „gothok“ (is) gunát viselnek.¹⁸⁾

Használatban voltak a magyaroknál vászon öltönyök és ruhadarabok is; tudjuk ezt a Schytákról;¹⁹⁾ és ugyanezt írja Ammianus Marcellinus a Hunnokról, „indumentis—úgymond—utuntur linteis vel ex pellibus silvestrium murium consarcinatis.“²⁰⁾ Priscus pedig Atilla felesége Krekának öltözetét így írja le: „Ipsam inveni in molli stragula jacentem. Erat autem pavi-

¹⁴⁾ Keleti utazás II. 114 285—281 II. I—III. tábla. ¹⁵⁾ I. f. ¹⁶⁾ Liber XIV Epistola 91. ¹⁷⁾ Lib. IV. ¹⁸⁾ De caeremoniis Lib. I. C. 33. ¹⁹⁾ Herodotus Lib. IV. ²⁰⁾ Lib. XXXI C. 2.

mentum tapetibus stratum et super ipsis gradiebantur, quam famulorum multitudo in orbem circumstabat, et ancillae ex adverso humi sedentes, telas coloribus variegabant, quae vestibus barbarorum adornatum inseruntur.“²¹⁾ A magyarokról tagadja ugyan Reginó, hogy vászonruhákat használtak volna; tudjuk azonban a bajor püspököknek a pápához menesztett panaszleveléből, hogy a magyaroknak csak vászon ruhadarabokat adtak („donavimus illis nostra, linea vestimenta);²²⁾ ha pedig a magyarok már előbb is vászonruhákat nem használtak, ilyeneket a bajoroktól nem kértek és következőleg nem kaptak volna, mert hogy ezeket nem önkényt ajánlották föl a magyaroknak — a levél hangja is gyaníttatja.

Öltözetök tiszta — mit különösen kiemel Priscus a Hunnokról—és a gazdagabbaknál válogatott, drága, arany, ezüsttel ékítve, és gazdagon fölrakva volt, mi a hadjárataik alatt összeharácsolt kincseket tekintve, csodálkozásunkat föl sem keltheti; bizonyítja ezt Aventinus is, ki írja, hogy az augsburgi csatában részt vett magyar hadvezérek arany láncokat viseltek, s ruhájok alsó szegélyét arany csörgők és csengetyűk ékesítették. Bizonyítják ezen állítást azon fölfűzött arany, ezüst pénzek és más drágaságok is, melyek az 1834-ben Pest vármegye kebelében a jász földön fölfödözött egy, állítólagosan Bene nevezetű, a tizedik század első felében élt, magyar vitéznek öltözetét ékesítették.²³⁾ A Névtelen írja, hogy a magyarok a honfoglalás ellen tiltakozó Zalánnak a többi nagybecsű ajándékok között: „tizen-

²¹⁾ In Excerptis legationum V. Ö. Podhraczký. Béla király jegyzője 69—71, 105—107 ll. ²²⁾ Fejér C. D. I. 233 l.

²³⁾ Jankovich M. Egy magyar hős öltözekének ékességeiről. Magy. T. Társ. Évk. 1835 II. 21. s. kk. ll.

két hölgymenyétet, tizenkét nyuszt bőrt és tizenkét aranyos köntöst²⁴⁾ is küldötték;²⁴⁾ mi azt bizonyítja, hogy a drága öltönyöknek hiányában már akkor sem voltak. Mielőtt azonban mai hazánkba értek, a hosszas vándorlás alatt nem csoda, ha kifogytak ruháikból is, miért az oroszok a békeszerződés pontjaiban kötelezték magokat, hogy a magyaroknak „esztendőnkint — öltözetet (is) — adjanak;²⁵⁾ a ruthenek vezérei pedig küldöttek nekik „menyét és nyers bőrt szám nélkül;²⁶⁾ Lodomeria fejedelme szintén adott „számtalan bőrt és kacagányt;²⁷⁾ végre Gallicia ura: „igen nemes köntösöket ajándékoza mind a vezérnek, mind valamennyi vitéznek.“ Vászoruháikból pedig annyira kifogytak, hogy a bajor püspökök saját vallomásuk szerint, adtak nekik ilyeneket: „donavimus illis — mondják ők — nostra linea vestimenta, quatenus eorum feritatem aliquatenus emolliremus.“

4. A magyaroknak mulatságairól és ünnepélyeiről szólván, miután az ének- és a zenéről már röviden értekeztünk, itt még csak az ünnepélyes lakomák-, fegyverjátékok- és a táncról fogunk röviden említést tenni.

A magyarok közérdekű események előfordultával, milyenek: a győzelmek, hódítások, fejedelem-választás, a fejedelem gyermekeinek születése vagy menyegzője; ugyyszintén a csak egyes családokat érdeklő események alkalmával: milyenek gyermekeik születése, a lakodalmak vagy halotti torok voltak, ünnepélyes lakomákat „áldomás“okat tartottak. A Névtelen által, munkájában egyenkint fölhozott oly közérdekű események, melyek ünnepélyes lakomákkal voltak összekötve, a követke-

²⁴⁾ IX f. ²⁵⁾ X f. ²⁶⁾ XI f. ²⁷⁾ U. O.

zók : Ungvár elfoglalása; Töhötöm, Tas és Szaboles találkozása; a vezérek sikeres foglalásai; Szaboles és Tas szerencsés megérkezése a fejedelmi táborba; Gömör és Nógrád meghódítása; Lehel, Bölcs és Botond megérkezése; Ó-Buda bevétele; Veszprém és környékének meghódítása; Zsolt születése és végre annak menyegzője.²⁸⁾ Ezen ünnepélyeken gyakran a közvitézek és külföldiek is résztvettek és néha négy, hét sőt husz napig is tartottak; e lakomák pedig többnyire zene, ének, tánc és tornajátékok-vagy fegyvergyakorlatokkal voltak összekötve. Az ételek és italok, melyek, mint már tudjuk, többnyire hús- és borból állottak, gyakran arany és ezüst edények- és serlegekben hordattak föl. Helyén lesz itt emlékeinkből ezen ünnepélyek legérdekesebbjei közül kettőnek leírását adni, az ó-budainak a Névtelenből és a szent-gálinak Ekkehardból, hogy így ezekből is tudjunk következtetni őseink nem csekély műveltségére.

Etele városában megtelepedvén a magyarok, — írja a Névtelen,— mindennap vigan lakmároztak és mindenféle zengedező hangszerekkel, a sípok és fuvolák édesdeden mulattató hangjai és a tréfások játszi dalai között vigadoztak. Az étel és ital a fejedelem- és hadnagyoknak arany, a vitézek- és köznépnek pedig ezüst edényekben hordattak föl; mert a szomszédországok javait Isten az ő kezeikbe adta, bőven fényesen és kellemesen lakomáztak a hozzájuk jött külföldi vendégekkel együtt. Itt pedig vígságuk okáért husz napig maradtak és ezalatt a vitézek mind paripáikra ülván, a fejedelem színe előtt paizsokkal és dárdával majd mindennap nagy bajvívási mulatságot rendeztek. Az ifjak pedig paj-

²⁸⁾ XIII. XXII. XXIX. XXXIII. XLIII. XLIX. I. XII. ff. I. Kerékgyártó i. m. 69 l.

zsokkal és íjakkal játszadoztak. Más ifjak pedig nyilakkal játszottak, mi Árpádnak nagy örömet szerzett, és övéinek különféle ajándékokat tett. A szent-gáli esemény leírásából pedig e helyet idézzük : A főbbek — úgy mond — a kolostor előtt elnyúló rónaságon lakomához láttak. Heribald, saját vallomása szerint, velök és előttök jobban lakott, mint bármikor saját életében. S míg ők, szokásuk szerint a zöld füven letelepedének ebédlendők, Heribald magának és egy fogoly papnak széket hozott. Ők pedig miután a húsdarabokat kések nélkül, egyedül fogaikkal szaggatva szét, megették, a csontokat tréfásan egymásra hajigálták. Bort is mindenki az eléjükbe állított teli edényekből tartózkodás nélkül annyit ivott, mennyit akart. Miután pedig a bortól neki hevültek, szörnyűségesen kiabáltak isteneikhez. — A jelenlevők e szokatlan ének hangjára körülállották őket s vigadalmasan lejtettek és vívtak vezéreik előtt. Néhanyan fegyverrel is küzdöttek egymással s harcias ügyességöket kitüntették.

A táncról, mely Ipolyi szerint a vallásos szertartások sorába tartozott, a most fölhozott szent-gáli esemény leíróját nem említve, a Névtelen kétszer tesz említést. Így szerinte Zsolt születésének megünnepelésére „a vezér és az előkelők több napon át ünnepélyes lakomákat rendeztek, ifjaik pedig játszottak a vezér és az előkelők előtt, mint a báránycák a kosok előtt;“ ugyanezt írja a Névtelen Zsolt menyegzőjéről is.²⁹⁾

Végre, mi a fegyvergyakorlatok- és tornajátékokat illeti, ezeknek nyomait a hunnoknál is föltaláljuk. Atila temetésénél ugyanis : „de tota gente Hunnorum equites electissimi, in loco quo erat positus, in modo cr-

²⁹⁾ LI. LII. ff.

censium cursibus ambientes, facta eius cantu funereo referebant. — Postquam lamentis est defletus, Stravam supra tumulum eius quam appellant ipsi ingenti commiseratione celebrant, et contraria sibi invicem copulantes, luctum funereum mixto gaudio explicabant.“⁵⁰⁾ Ily fegyvergyakorlatokkal a magyaroknál is gyakran találkozunk, emlékeink öszhangzó előadása szerint, ugyanis ezen „tornamentumok“-nak nevezett fegyverjátékokkal fejezték be mindenkor ünnepélyeiket.

„A tournamentum—így ír e tárgyról Ipolyi—hadi, lovagi-játékot (Kampfspiel) jelent, épen úgy mint e szó a középkorban, s a media et infima latinitásban előjő s melyből a még ismeretesebb tournament keletkezett. A Cornides-⁵¹⁾ és Casselnál⁵²⁾ e fölötti vizsgálatból már kiderülne, hogy nemcsak a hadi- vagy lovagjátékok szokása, mint eredeti magyar ment át a többi népekhez Európában, de valószínűleg ennek latinosított tournamentum, és innét a francia és német tournament neve, és a magyar vagy hunn-avar-magyar fog származni a szokással együtt.“⁵³⁾

5. Ha őseinket jellemezni, lelki jó és rossz tulajdonaikból egy egészet alkotni kívánván, ítéletünket vagy kizárólag a külföldi évkönyvírók állításaira, vagy pedig egyedül honi emlékeink előadására állapítjuk: a jellemrajz mindkét esetben egyoldalú fölfogásról tenne tanúságot. Ha e két szélsőség között a középútat kívánjuk eltalálni, és mindkét túlságot elkerülni óhajtjuk: az emlékek ítéletét mindkét részről meghallgatni és mérlegelni, kedvezőtlen esetben pedig hol lehetséges megcá-

⁵⁰⁾ Jornandes De rebus geticis.

⁵¹⁾ Vindiciae Anon. Bel. reg. Not. 308. l.

⁵²⁾ Magy. Alterthümer 53 l.

⁵³⁾ Magy. Mithol. 559 l.

folni, hol azonban ezt nem tehetjük, a hibákat is őszintén bevallani kell; a *pragmatica* történetet segítségül hívni és a tényeket az állításokkal egybevetni, mindenestre el nem mulasztva.

A részrehajlatlan ítész nem fogja tagadhatni, hogy őseink tiszta jellemére több hiba és rossz tulajdonság nem csekély homályt vet, melyek nagyrészt az oly káros befolyású és következményű háborúk- és hadakozásoknak tulajdonítandók; de a külföldi évkönyvírók őseinket több oly hibával is vádolják, melyet csak a gyűlölet szeme látott, és a rágalom költött reájok. Ily esetekben nem tévesztendő szem elől, hogy azon írók eleinket csak egyedül hadjárataikból ítelték meg, midőn a különben talán szelíd természetű ember is megfelekezve mindenről, oly tetteket visz végbe, melyeknek csak említésére is békés foglalkozásai közepette, elborzadna. Midőn tehát jelenleg a magyarok jellemrajzát adni megkísértjük, részrehajlatlanul fogjuk a pártatlanság világa mellett földerített rossz és jó tulajdonságaikat felszámolni; az elsőket illetőleg, megcáfolván, visszautasítván a költötteket, és bevallván a valókat. Az előbbieek közé soroljuk: a munkátlanság, hitszegés, emberfalás, bujaság és viszálykodás alap-talan vádjait, az utóbbiak közé pedig: a kegyetlenséget, haszonlesést és torkosságot. Több más csekélyebb jelentőségű és némely tekintetben jóra is magyarázható költött és való hibákat, milyenek: a büszkeség, elbizakodás és talán a könnyelműség is különvéve tárgyalni fölöslegesnek tartom; ezek ugyanis a jellemrajz nagy képében alig tekinthetők egyébnek, mint háttérben álló alig látható alakoknak.

„A scitha nemzetek mind munkátlanúl

élnék“ mond ugyan Leo; azonban ezen vádat épen nem lehet eleinkre is átvinni, minthogy alább ezen scitha népségekből kiveszi a bulgárokat és magyarokat, az utóbbiakról írván, hogy ezek „minden bajt és fáradságot nemesen tűrnek.“ Ezekután szükségtelen tehát arra hivatkoznunk, hogy a magyarok életök nagy részét hadjáratokban a táborban töltötték a harci munkával éjjel-nappal elfoglalva, míg ha hon voltak — mint már tudjuk — idejüket baromtenyésztés, fegyvergyártás, hadigyakorlatok, gyermekeik, szolgálk és lovaik begyakorlásával töltötték. —

„Nagyon óvatosak— ismét Leo szavai — és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, és szeretetlenek, hitetlenek és telhetetlen pénzvággyók lévén, esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartanak, sem ajándékkal be nem érik, hanem mielőtt az ajándékot átvették, már cselt és szerződésrontást terveznek.“ Kezet fog Leoval Regino, ki a magyarokat szintén „hítszegők“-nek mondja. Ezen vádak azokban azon oknál fogva kell visszautasítani, minthogy nemcsak hogy emlékeinkből egy esetet, egy adatot sem képesek fölmutatni, mely ezen vádat egyenkint — kivételt szenvedhetne a telhetetlen pénzvággyóról szóló vád — vagy egyetemesen igazolná; hanem ellenkezőleg őseinknek számos oly tetteit hozhatjuk föl, melyek épen az ellenkezőt bizonyítják. Ugyanis már lebediai hazájokban voltak ők három éven át hű — mint ezt Konstantin különös emphasissal kiemeli — szövetségesei a kazaroknak, később Leonak a bolgárok, Arnulfnak a morva-slávok, és Berengárnak a lázadó olaszok ellen, anélkül, hogy az irányunkban nem a legbarátságosabb hajlandóságú és indulatú emlékek is csak egy szövet-

ségtörésről tanúskodnának. Igen gyakran kötöttek őseink fejedelmekkel és államokkal hosszabb, rövidebb időre békét, mint Lajos, Otto és Henrik királyokkal, a görögök, bolgárok slav-delemniciekkal és másokkal, anélkül azonban, hogy ezeknek netán szigorú megneemtartásából ellenünk érveket hozhatnának föl; sőt ellenkezőleg kiemelendő a Henrikkel hét évre megkötött békének lelkiismeretes megtartása, dacára annak, hogy Henrik hadikészületei és különféle ingerlései által a béke megszegésére elég okot és alkalmat szolgáltatott. Fölhozhatjuk még az említett vádak ellenében az eskünek ünneplényességét és szentségét, melyet a felek többnyire vérrel pecsételték meg, azt akarván ezen szertartás által jelölni, hogy az esküszegőnek „vére ontassék, mikép az ő vérök omlott az esküben“ és mindenkor szentül megtartották; miért is a Névtelen kiemelendőnek vélte, hogy „a magyarok ámbár még pogányok voltak, az esküt holtiglan híven megtartották.“ —

A krónikáknak a magyarok kegyetlenségéről szóló vádját már tárgyaltuk. Mondottuk, hogy ezen gyakran alapos vádakát visszautasítani nem lehet ugyan szándékunk, de másrésről meg azt is megjegyeztük, hogy a krónikák által használt superlativusokat a történeti igazság megsértése nélkül mindenkor bátran helyettesíthetjük positivumokkal; mondottuk, hogy a magyarokat kegyetlenségeikre gyakran elleneik nem kevésbbé kegyetlen előzmények által ingerelték, és hogy ezek hol és a mennyire lehetett boszultatlanul nem maradtak. Utaltunk a bajorok árulására, Csörsz vezér orgyilkosok általi kivégeztetésére, a brentai csata-, a német invázióra és az augsburgi szerencsétlen ütközet következményeire; és végre hogy az újabb háborúk a ré-

gieket kegyetlenség és vérengzés tekintetében igen gyakran föltűmúlják. —

A mi pedig a zsákmányolást és telhetetlen pénzvágyat illeti, ezen szennyező foltoktól őseink jellemét kitisztázni nem bátorodunk megkísérteni. A szövetségek és így közvetve a háborúk és hadjáratok által szerzett roppant kincsek a magyaroknak kincs- és nyervágyát nemcsak hogy nem elégítették ki, hanem ezt a telhetetlenségig fokozták, úgyannyira hogy idővel ezen szenvedélyök kielégítése volt hadjárataiknak úgyszólván egyedüli célja. Valóban a kincseknek az erkölcsökre és erkölsiségre gyakorlott káros befolyásának kell eredményeül tekinteni azon könnyelműséget, melylyel életöket és véröket kockáztatták és áldozták föl az alacsony kincs- és bírvágy szenvedélyeinek kielégítéseért. —

Midőn a magyarok a honfoglalás fáradalmas munkáját bevégezték, és gyakori, majdnem folytonos hadjárataik- és kalandjaikat a külföldön majdnem egyedül kincsek összeharácsolása végett viselték, ezen bőség alkalmat adott a torkosságra és mértéktelenségre azon népnek, melyről csak néhány évtizeddel ezelőtt joggal mondhatta Leo császár, hogy „a szükségletekbeni fogyatkozást föl sem veszi;“ míg a mértéktelenség oly erős gyökeret vert, hogy néha húsz napig is folyvást lakmároztak, és napokig sem birtak kijózanodni a bor okozta mámorból. Azonban ezen hiba sem birt oly horderővel, hogy szigorú erkölsiségeket egészen aláásni és erkölcsi erejüktől őket végkép megfosztani sikerült volna; csak pillanatig látszott az szunyadni, csak pillanatig a szenvedélyek rabigája alatt görnyedni : míg már a másik pillanatban a még meg

nem romlott erő a győzelem babérát tűzte föl alig kijózanult homlokukra. —

A fuldai évkönyvek bujaságról is vádolják a magyarokat; a 894-ik évre ugyanis azt olvassuk ott följegyezve, hogy „az avarok, kik magyaroknak nevezetnek, férfiakat és vén asszonyokat egymás után leöl-vén, csak a fiatal nemet mint barmokat, bujaságuk kielégítése végett cipelik magokkal.“ Azonban mellőzve azt, hogy az idézett sorok írója ezt a magyarokról csak ráfogás útján mondhatta, miután arról tudomása nem lehetett, mit tesznek hon a magyarok foglyaikkal, emlékeinkben számos ellenkezőt bizonyító adatot találunk. Tudjuk, hogy már az ázsiai ősök „sem voltak paráznák, hanem mindenkinek csak egy felősege volt;“ tudjuk még azt is, hogy a magyarok a bihari fejedelmet azért nevezték el gúnyból Mén-Marótnak, mivel „több barátnéja volt.“ Már Bonfin írja a őseinkről, hogy : „az írók a kegyetlenség minden nemét ráfogják a magyarokra, kivéve mindkét nem szemérmének megfertőztetését, melyet otthon úgy, mind a táborban kerültek.“³⁴⁾ Így nyilatkozik Münster³⁵⁾ és Fessler is; miért is a fuldai évkönyvek elszigetelten álló állítását joggal rágalomnak bélyegezhetjük.

Végre Leo császárnak a magyaroknak viszály- és pártoskodási hajlamáról szóló vádjának alaptalanságát már kimutattuk, midőn őseink szigorú fegyelemszeretetről szólottunk. „Benn magában a népben — mondjuk mi is Hatvanival — kelle rejleni az erőnek, hogy csekély száma dacára is állammá szilárdíthassa az elfoglalt tartományokat. — Ezen erőt a népnek természeti értelmessége és életrevalósága mellett kiváltké-

³⁴⁾ Dec. I. Lib. X.

³⁵⁾ Gesch. der Ung. I. 287 l.

pen nemzeti egységek- és összetartásukban találjuk föl. — Rövid tíz év leforgása után egy szilárdul megalapított hazának birtoka jutalmazta a nemzeti egységet és összetartást.“⁵⁶⁾

És ezek voltak a magyaroknak költött és valódi hibái, mely utóbbiakat azonban a számosabb jó tulajdonok minden tekintetben egyensúlyozzák. De midőn a költött hibák cáfolatával foglalkoztunk, egyúttal azon hibákkal ellentétes jó tulajdonok létét is bebizonyítottuk; ilyen a szótartás, szemérem, és összetartás.

Miután már rajzunknak árnyoldalait kimutattuk, egészítsük ki a fényoldalokkal a jellemrajzot, értem a jó tulajdonok, az erények felsorolását, milyenek: az értelmesség, higgadtság, kedélyesség, bőkezűség, vendégszeretet, vitézség és szabadságszeretet.

Ha nem is mondaná a Névtelen a magyarok ázsiai eleiről, hogy „fölötte szelídek és bölcsek voltak“, az általunk már tárgyalt állam, kormány és hadszerkezeten, a nyelven és szokásokon átlengő szellemből azok birtokosainak értelmességét fölismerni — nem nehéz munka. Regino, igen Regino írja, hogy „a magyarok természet szerint hallgatagok, inkább tette mint beszédre hajlandók;“ Leo császár szerint pedig: „nagyon ovatosak, és tervököt titokban tartják;“ melyek, mind oly tanúknak lévén nyilatkozatai, kiknek nem szokásuk a magyarokat sok, és soha meg nem érdemlett dicsérettel elhalmozni, őkink higgadtságának legfényesebb igazolói.

A magyar mindazonáltal nem volt oly komoly és elzárt, mint őt egy némely német chronograph leírása

⁵⁶⁾ Hazánk 1858. 412 II.

után ítélve képzelnők, higgadt komolyságát maga helyén és idején víg derült kedv és kedélyesség váltotta föl. Bizonyítják ezt a dal és zene kedvelése, ünnepélyei és lakomái. Gyakran olvassuk névtelen jegyzőnknel, hogy a magyarok a harcok fáradoalmait k pihenendők, több n pon át vigadtak és mulattak. Az őseink kedélyességének több bizonyosságát tartalmazó, szent-gáli esemény leírásában azonkívül hogy ebéd után „a csontokat tréfásan egymásra hajigálták,” még ezen érdekes helyet is találjuk : „A visszatért szerzetesek — írja Ekkehard — tréfásan kérdezték az eszelős Heribaldot, hogyan tetszettek neki szent Gál vendégei? Igen jól, felelé ez, higyétek el soha sem láttam klastromunkban vígabb embereket; ételt italt bőségesen adnak, a mit én fősvény pincemesterünktől hasztalan kérnék, ők azt bőségesen adták.“

A magyarok nemeslelkűségét sem nehéz bebizonyítani. Árpádról írja a Névtelen, hogy a szilaj kunok „lovagias jelleme, férfias nemeslelkűsége által mintegy elbájolva, önkényt állottak zászlói alá.“³⁷⁾ Ugyanaz gyakran kiemeli a honfoglaló ősök barátságos bánásmódját a benszülöttek iránt.³⁸⁾ És innen magyarázhatjuk meg magunknak, hogy ezek oly szívesen, panasz és zugolódás nélkül viselték a magyarok uralmának bizonyára könnyű igáját.

Alig találkozunk a történelemben nép- és nemzetel mely bőkezűség- és vendégszeretetben a a magyart fölülmulta volna. Bőkezűségöknek a vezérek korából, emlékeink számos tanúságait jegyezték föl; nem említve az idegen bevándoroltaknak adott nagyszerű földadományokat, itt elég lesz annyit is föl-

³⁷⁾ X. f.

³⁸⁾ XII. XXIII. XXXVIII. LI. ff.

említeni, hogy nemcsak Zalán és Mén-Marót,³⁹⁾ hírnökök,⁴⁰⁾ hadvezérek⁴¹⁾ és külföldiek,⁴²⁾ hanem a fegyveres ellenszegülés után legyőzöttek is⁴³⁾ halmoztattatak el ajándékokkal. A vezérek nyomdokaiba léptek utóbb királyaink is, úgyannyira, hogy határozottan lehet állítani, miszerint egy nemzet sem áldozott szent, közemberiségi, egy szóval jó célokra annyit, mint a magyar fejedelmek és a magyar nemzet. A magyar nemzetnek ezen bőkezűsége édesgette hazánkba azon számos itt megtelepedett külföldit is, kik irányában páratlan vedégszeretetet tanusítottak, úgy hogy habár más nemzetek is dicsekedtek ezen jó tulajdonnal, a magyar nemzet ragaszkodott legszigorúbban a lovagiasság ezen törvényéhez: „A nemes olyan házat tartson, melynek kapui szüntelen nyitva legyenek minden utasnak.“ A magyaroknál a vendégszeretettel karöltve járt a nagylelkűség. A bevándorolt idegen nemcsak a legszívélyesebb fogadtatásban részesült, hanem terjedelmes földbirtokkal is ajándékozott meg, és honfűsítatott; sőt azokat is, kik előbb ellenségeik voltak, ha a sors csapásai által üldöztetve körükben kerestek menedéket, barátságosan fogadták; így Arnulf bajor herceget is egész családjával, kinek tartományát visszatérte után pusztításaiktól megkimélték.

Miután a vitézség, mint a hadügy egyik tényezőjéről szólottunk, őseink jellemrajzát a szabadságszeretetenél alig fejezhetnők be szebb vonással. „Szabad ezen nemzet,“ mondotta már Leo császár a magyarokról, és a magyar nemzet történetének minden egyes

³⁹⁾ Névtelen XIV. XVI. XIX. ff.

⁴⁰⁾ U. A. XXII. XXIX. XXXI. XLXL. ff.

⁴¹⁾ U. A. XXIX. f.

⁴²⁾ U. A. XLVI. f.

⁴³⁾ U. A. XXXVII f.

lapja fényes bizonyossága annak, mily féltékenyen őrködött mindenkor nemzeti életének ezen legdrágább kincse fölött. Ezen szabadság szeretetnek volt kifolyása : a magyarok egész államformája, mely a „semmit rólunk nélkülünk“ elvre alapítva, az államhajó kormányzásából senkit ki nem zárt, a természet adományozta szabadság csak annyiban lévén korlátozva, a mennyiben ezt a társadalmi rend föntartása elkerülhetetlenné tette. A nemzet, mint láttuk, magának tartotta fön a felségi jogok legnagyobb részét, és a község rendeleteit „Isten és a magyar nép nevében hirdették“ ki. De hogy a szabadságról helyes fogalmok volt, bizonyítja azon körülmény, hogy midőn nemzeti létök biztosítása, vagy a közjó úgy kívánta, készek voltak egyéni szabadságuknak is egy részét föláldozni, csakhogy a közjó kárt ne szenvedjen, csak hogy nemzeti létök ne kockáztattassék. A magyar nemzet alkotmányának, későbbi nem csekély módosítások és idegen befolyás dacára, legkitűnőbb jellemvonása : az egyéni- és közszabadság volt. A szabadság, a mint azt a Tripartitum Pars I-a Titulus IX-a kifejtette, sértetlen föntartását biztosította : az arany bulla, a *pragmatica sanctio*, annyi törvénycikkely és hitlevél, melyeknek koronáját az 184 $\frac{7}{8}$ -iki törvények tévék föl, a szabadságnak Verbóczy „populus“-a által monopolizált malasztjait az egész nemzetre árasztván. A magyaroknak főhajlama — jegyzi meg helyesen Horváth István — a szabadságszeretet volt, mit valamely csoport kebelében hiába keresünk.

Ha ezen egyes vonásokból, az árny- és fényoldalakat illően elhelyezve, egy egészet alkotunk képzeletünkben : előttünk áll a magyarnak jellemrajza európai élete első századaiban.

Egyes vonások ezek ugyan, a melyeket csak a

képzeltetés egészíthet ki, de ezen egyes vonások ismerete is elégséges arra, hogy meggyőződjünk : miszerint a magyarok, ha nem is bírtak akkor a jelenkor mesterkélt műveltségével, de természetes egyszerűségökkel értelmesség és szigorú erkölcsiség járt karöltve ; — mit életmódjok, szokásaik és jellemök egyes vonásaiból is biztosan következhetünk.

VI. ŐSVALLÁS.

Már több helyen, midőn a művelődés és műveltség egyes tényezőinek hord- és bizonyító erejét alkalmilag megemlítettük, kiemeltük, hogy ezek között kitűnő helyet foglal el a vallás.

Azon kapcsolatok, melyek az embereket a közös társadalomhoz csatolják, fölötté gyöngék, úgy hogy ezeknek mindenkor a vallás kölcsönözött erősséget és tartósságot. Lapozzuk át az ó világ történeteit és látni fogjuk, hogy Görögországban a még félvadaknak nevezhető csoportokat, a különféle nemzeteket hymnuszok, oraculumok és különösen a játékok, mint az olympiaiak, hozták közelebb egymáshoz; Izrael tizenkét nemzetséget is Sion hegye forrasztotta egy nemzetté. — Továbbá azon értelmi és erkölcsi kiműveltetés, mely rendszerint a tanítás által eszközöltetik, a nemzetnek csak egy kis részére szokta kiárasztani áldásait, miért is a druidák a gallusoknál, a mandarinok Chinában, a braminok Ázsiában, a papok a görögöknél és rómaiaknál a népnek egyszersmind mesterei, tanítói és nevelői valának. Azonban hogy mérlegelni tudjuk a religiónak befolyását a népek- és nemzetekre, azon változásokra kell figyelmünket fordítani, melyeket az, a népnek mind belső mind külső életében, az erkölcsök- és egyszóval azok műveltségében eszközöl. Mózes religiója, bármily tökéletlen volt is az magában véve, a legjelesebb törvényekkel ismertette meg és alkotta egy nemzetté.

Izrael tizenkét nemzetségét. És mit szóljunk Krisztus religiójáról? Ez nem az egyes nemzetségeket alkotta egy nemzetté, hanem a világ nemzeteit egy családdá; ez nem egy nemzetnek, hanem az egész világnak derítette föl az igazság napját. Igen mióta a keresztény vallás a babonáság és tévhit sötétes fellegeit eloszlatta, mióta az őskori sötétséget az új fényben ragyogó nap világossága váltotta föl „a soknejűségnek ellenmondottok a parthusok — hogy egy második századbéli keresztény író szavaival éljünk, — a holtak tetemeit többé nem hányták kutyák elé a médusok, leányaikkal nem közöskültek a perzsák, törvényes házasságokra kezdettek lépni a gallusok és bactriánusok. Azóta állapítottak meg a polgárok és fejedelmek jogai és kötetelmei; azóta megszűntek a trónok többnyire erőszakos kivégezések által megürülni, azóta a foglyok és rabok asztali vagy amfiteátrumi multságoknak eszközei lenni.“ —

De nem elég; a religió ébresztette föl először a tudományokat és szép művészeteket Ázsiában és Áfrikában, az emelte tökélyre Hellas- és Rómában, az éleszti még napjainkban is. A religió a nemzeti kiműveltetésben kezdet fogva a polgári társadalommal, azt, mit ez vagy éppen nem, vagy csak hiányosan és tökéletlenül képes létesíteni, amaz létesíti, pótolja és tökéletesíti. „Mindezekelőtt tehát — Róma legnagyobb szónokának szavai — hitessék el magokkal a polgárok, hogy létezik e mindenségnek ura és gondviselő Istene, kinek szent akaratja nélkül semmi sem történik, és ki mindig az emberek javáról gondoskodik, milyen legyen kiki, mit cselekedjék, mi szándékkal kövesse a religiót, tudja és látja és a jókat a gonoszaktól megkülönbözteti. Tagadhatja-e ily gondolatok hasznát az, a ki tudja, mily sokat szoktunk mi esküvel erősíteni, hányat tartóztat vissza az

isteni büntetéstől félelem, és mily boldog az emberi társadalom, ha oly polgárokból alakúl, kik Istent mindenek bírójának elismerik? A religió és erkölcsiség elvesztét, nyomban követné minden társadalmi rend fölbomlása.“¹⁾)

Ezekután a nemzeti műveltségnek első rangú tényezője lévén a vallás, ennek észszerűséggel párosult egyszerűsége, legfényesebb bizonyága egy nemzet értelmessége- és erkölcsi műveltségének. A keresztény vallást követő népeknél ez ugyan minden tekintetben nem áll, miután a tágabb értelemben vett vallás, azaz a hitágazatok és vallási szertartások, az egyháznak és közvetve ennek képviselőinek lévén gondviselése és örökdedése alatt, ezekre a nép, különösen régebbi időkben, befolyást nem igen gyakorolhatott; de miután őseink vallásának egyes hitágazatai és szertartásai a népnek erkölcsi műveltségét tisztán tükrözik vissza, azok minőségéből, ha az életmódot és szokásokat hozzáadjuk, meghatározottabban lehet következtetni a vezérek korabeli magyarok műveltségére.*)

¹⁾ Cicero: De leg. II, 7. De natura Deorum I, 2. II. 65. V. Ö. A nemzeti Culturáról Tud. Gyűjt. 1817 I 231.

*) Fölfogták, megértették történetművelőink ezen művelődési tényező fontosságát, midőn ezt különös figyelemre méltatták; habár a kutföket illetőleg, itt is csak gyéren elszórt adatok képezik az épület alapkövét, más különféle segédforrások együbként e tárgy körüli vizsgálódásoknak tájékozást nyújtván. Nem szándékozom e helyen történetművelőink e tárgy körüli vizsgálódásainak eredményeit regisztrálni, nem Cornides (Commentatio de veteri relig. Hung. Bécs 1791); Fejér (Relig. Christ. in Hung. initia. Buda 1840); Kiss (Magyar régiségek, Pest 1839); Fessler, (Gesch. der Ungern I), Majláth, (Gesch. der Magyaren I), Horváth Mihály, (Párhuzam a t.) Horváth János, (Régi magyarok erkölcsi és vallási állapotokról Tud. Gyűjt. 1817. II), Bartal, (Commentarii s a t. I) és másoknak e mezőn aratott sikereit mérlegelni: de másrésről kötelességemnek tartom különösen kiemelni Ipolyi Arnold nagyszerű munkáját, mely 1854-ben „Magyar Mithologia“ cím alatt látott napvilágot. A szerző sokoldalú és-terjedelmes olvasottsága egyrésztől, derék kriti-

A kereszténység előtt virágzott vallásoknak tisztaságát a kinyilatkoztatott ősi vallásnak abban föltalálható több, kevesebb, homályosabb, világosabb nyomai határozzák meg. Ezen kinyilatkoztatott ősvallásnak — melynek hű lenyomatát az ó-testamentomi szent könyvek képezik — Isten ültette az első emberpár szíveibe s fejtette ki idővel a választott népe kebelében föltámadt követek, az úgynevezett látnokok által. Midőn azonban az emberiség tetemes elszaporodásával az népek- és nemzetségekre oszolva egymástól elvált, különféle körülmények a kinyilatkoztatott hit-elemeket kisebb nagyobb mérvben elhomályosították, de egészen soha ki nem tépték. Kisebb nagyobb mérvben, minden népnél, minden vallásban föltalálhatók ennek nyomai, mindenütt — hogy Stolberg gróf szavaival éljek — mindenütt vitt magával arany fővényt azon forrásból, melyből eredett.

Ezen kinyilatkoztatott vallásnak, egy Megváltó eljövételébe helyezett reményen kívül, két fődogmája, az épületnek mintegy két alapköve volt: az egy Isten, és a lélek halhatatlanságának hite. És ezen két alaphitágazat a legváltozatosabb alakza-

kája másrésről legkiemelendőbb tulajdonai e munkának. És mit más munkáról nem, itt ellehet mondani, hogy e munka, a kútfők és segédforrások minden nemét, ágát tekintve, lehető legkimerítőbb; s ha ennek elolvasása után az olvasó szerzőnek az előszóban tett szerény ígéretére visszatér, hogy t. i. „ezen munka csak kévékbe kötözése a böngészett kálászoknak;“ méltán fogja csodálni azon fehér hollót a kérkedő irodalom terén, ki valóban többet tett, mint ígért. Miután tulajdonképeni föladatunk nem az aknázás, hanem a kiaknázottak alkalmazása, jelen munka kitűzött célja nem kívánván, a dolgozat szűk keretei pedig nem engedvén e fölötte terjedelmes mezőt tökéletesen önálló vizsgálódások alapján földolgozni, a kiemelt szerzők munkáit, s főleg az utóbbit választjuk vezérfonalul; egyébiránt az ősvallásnak egyes ágazatait és szertartásait mindenkor föladatunk szempontjából fogván tárgyalni. —

tokban föltalálható minden népnél, minden vallásban. Nem tartozhatik földadatomhoz a polytheismus számnélküli alakjait felsorolni, nem a lélek halhatatlansága hitének különféle elferdítéseit előszámlálni, itt csak annyit kívánok megjegyezni, hogy az ősök vallásában ezen két dogma meglehetősen tisztasággal ragyog, meglehetősen épségben maradt fön annyi ezeréven keresztül, ámbár — mit mondanom sem kellene — megfosztva a kinyilatkoztatott vallás hitágazatainak fönségétől és magasztosságától.

1. Mindenekelőtt tehát, mint minden vallás alapigazságát, észszerűségének és így követői műveltségi állásának tiszta tükörét, ősvallásunknak az istenségrőli fogalmát kell kifejtenuk. Előlegesen csak annyit jegyezzuik meg, hogy a magyar ősvallásnak az istenségrőli fogalma lényegében nem különbözött azon fogalomtól, melyet mi a kereszténység egy Istenéhez kötünk; mit azon körülmény is igazolni látszik, hogy a keresztény vallásra tért pogány magyarok, ősvallásuk eredeti (Isten) elnevezését új vallásukba is átplántálták, mi ellenkező esetben kétségkívül a hittérítők ellenszegülésével találkozott volna, kik mindazt gyökeresen kiirtani tűzték ki földatul, mi az ősvallás- s annak egyes hitágazataira távolról is emlékeztette volna az unokákat.

Az „Isten“ szó és elnevezés számos különféle származtatásban részesült. Otrókócsi a syr és kaldej „esta“, a héber „es“ból, mi tüzet jelent; ^{1*)} Pray a chinai „tien“-ből (=ég); ²⁾ Cornides ³⁾, Sándor ⁴⁾ és Jerney ⁵⁾ a perzsa „jizdan“-ból; Hager egy aegyptomi istenség (Isis) elnevezéséből; ⁶⁾ Gyarmati, ⁷⁾ Révay ⁷⁾ és Horváth János ⁸⁾

^{1*)} Orig. Hung. 285 l. ²⁾ Dissert. in Ann. 27 l. ³⁾ Dissert de vet. relig. Hung. 23 l. ⁴⁾ Sokféle X. 60 l. ⁵⁾ Tudománytár 1842. I. 93 l. ⁶⁾ N. Bew 80 l. ⁷⁾ Affin. hung. 256 l. ⁸⁾ Ant. hung. I. 122 l.

a héber „jehovah“-ból; Nagy János az „is“ gyökből;⁹⁾ Dankovszky¹⁰⁾ és Szabó István¹¹⁾ a görög „Ζηρ“ vagy „Ζηρ“-ból, származtatják. Valószínűbb ezen gyakran nehézkés és erőltetett szószármaztatásokon alapuló véleményeknél újabb íróinknak azon, ugyyszólván, általános hite, hogy az „Isten“ eredeti magyar szó.¹²⁾ Alig lehet ugyanis föltenni, hogy oly nemzet, melynek az „isten-ség“-ről fogalma a körülöttelakó népekéit egyszerűség és tisztaságra — mint látni fogjuk — annyira fölmulta, hogy egy ily nemzet ugyanezen fogalom kifejezésére eredeti szó hiányában éppen amazoktól kölcsönzött volna ilyent.

A magyar ösvallás egyéb, többnyire a polytheismus jellegeit homlokukon viselő vallásoktól, lényegesen azáltal különbözött, hogy abban az egy Isten fogalma szorosán kifejtve és körülvonalozva volt. E tekintetben „classicus“ helye van a kétségekívül jólértesült és részrehajlatlan Theophilaktus Simocattának.

„A magyarok — ugymond — rendkívülig*) tisztelik (colunt) a tüzet; a vizet és levegőt tiszteletben tartják (venerantur), a földnek pedig énekeket zengenek; azonban imádják és Istennek nevezik (adorant et Deum nuncupant) csak is azt, kie mindenséget teremtette, és ennek áldoznak lovakat, ökröket és juhokat.“¹⁴⁾ Ezen görög író szerint tehát, a magyarok habár tisztelik is az eleme-

⁹⁾ Tiszta magy. gyök. 214 l. ¹⁰⁾ Völk. ung. Zunge 26, 35 ll. ¹¹⁾ Tud. Gyűjt. 1821 XI 60 l. — V. Ö. Ipolyi M. M. 1 — 2 ll.

¹²⁾ Így Fessler Gesch. der Ung. I. 340 l. És Ipolyi M. M. 2. l.

*) Az eredeti *λίαν ἐκτόπως*-t, mint már Szalay is helyesen megjegyezte, igen helytelenül adja vissza a latin fordító „stolide“ vel, *λίαν* ugyanis — sehr, gar sehr, igen, nagyon, fölötte; *ἐκτόπως*-t pedig Polybius is ausserordentlich, rendkívüli értelemben használja. V. Ö. Jakobitz és Sailer görög-német szótárát, i. b. i sz.

ket, mindazonáltal csak egy Istent, ki a mindenség alkotója — ki természetesen csak egy lehet — imádnak.

Igaz ugyan, hogy emlékeinkben, több oly kifejezéssel találkozunk, melyből talán azt lehetne kimagyarázni, hogy a magyarok több istent imádtak; mellőzve azonban, hogy ezeket inkább üres phrasisoknak, mint meggondolt betű értelemben veendő állításoknak kell tartani, ugyanazon emlékeknek más helyei ismét csak egy Istenről szólnak. Így míg a Névtelen XIII-ik fejezetében olvassuk, hogy a magyarok „*diis immortalibus magnas victimas fecerunt*”; más helyen a XXXIX. fejezetben meg azt írja, hogy : „*Deus tradidit duci árpád*“ (s a t.*) — Ha pedig oly állításokkal is találkozunk, hogy a magyaroknak Istenök sem volt, ha Luitprand írja, hogy : „*Gens Hungara Dei omnipotentis ignara*”; ha Richard frater leírásában az Ázsiában visszamaradt rokonokról írva hagyta, hogy : „*Pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam*”; ezeket részint krónikási és missionáriusi phrasisoknak, részint pedig keresztény szempontból mondottfaknak kell tartanunk. Hisz „*nulla gens est*, — mint Cicero mondja — *neque tam immansueta, neque tam fera, quae etiamsi ignoret, qualem Deum se habere deceat, tamen habendum sciat.*“¹⁵⁾ —

Nem volt a világon oly nemzet, mely magát Isten oltalmára másoknál érdemesebbnek nem tartotta. Csak fussuk át a földhátán élt népek történeteit, tekintsünk

¹¹⁾ Histor. L. VII. C. 8.

*) Emlékeink négy helyen (Névtelen XXXIX., L., LII. ff. és Chron. Bud. 56 l.) a magyarok Istenét említvén egyes számban, más hét helyen pedig (Névtelen XIII. f. Hartvik 6 l. Ditmar 7 l. Gellért Vionféle legendája 347 l. András edictuma. Turóczi II. 39. bud. Chronica 93 l.) többes számban szólnak. V. Ö. Ipolyi M. M. 19 l.

¹⁵⁾ De leg. I. 8. Quaest. Tusc. I. 13. De nat. Deor. 16. 17.

a lefolyt századok évkönyveibe : alig találunk nemzetet, mely egy fölényt védistenül magának nem választott. E pontban a barbar népek úgy, mint a műveltek megegyeznek, a felvilágosult Socratestól a buta Jámeoszig; kezdjük bár a Ganges partjain és menjünk föl a föld éjszaki sarkáig, a forró Chinában és a Samojedok hó és jég földte tartományaiiban, — védistent mindenhol találunk.¹⁶⁾

Nem csodálhatjuk ezért, ha ezen általános szokásnak a magyar ősvallásban is nyomait találjuk, miután az ellen, hogy a „magyarok Istene“ és hasonló kitételeket szintén üres phrasisoknak tartsuk, emlékeink összhangzó nyilatkozatai tiltakoznak. Valamint ugyanis a zsidó nemzet, úgy a magyar is Isten választott népének tartotta és hirdette magát, kinek ez különös hivatást jelölt ki, az elkorcsosult európai nemzetek ostromozását, és melynek az Pannoniát ígért földéül tűzte ki. Ezen szempontból indulva ki, alkalmazta Turócz a magyar nemzetre Istennek a zsidóknak tett ezen ígértét: „Azon hely, melyet lábatok taposand, a tietek leend.“¹⁷⁾ Emlékeink is számos oly helyet mutatnak föl, melyek egy kizárólag nemzeti, saját, védő, óvó, pártfogoló istenségről, a választott népről és ígért-földről hitnek élénk létezését bizonyítják.¹⁸⁾ Ezen hitre utalnak bennünket az „Él még a magyarok Istene;“ — „Megemlegeted a magyarok Istenét;“ — „Nem rövidült meg keze a magyarok Istenének;“ és hasonló még mostanáig élő közmondások. „Élénken vonulnak e

¹⁶⁾ Lindenmann. *Gesch. der Meinungen älterer und neuerer Völker im Stande der Roheit und Cultur*, von Gott, Religion und Christenthum, Stendal 1784. I. 41 l.

¹⁷⁾ I. 23.

¹⁸⁾ V. Ö. Névtelen III. IX. XI. XII. XX. XXXIX. L. LVI. budai ron. 39. 56 ll. Turócz II. 1. 3. s a t.

hit szálai nemzeti hagyományos történeti mondánkon keresztül : már a nemzet ősatyjának hont jelöl ki, ismét egy ujba vezérli, hatalmas néppé teszi, különös rendeltetéssel bízza meg, örökséget ad, és századok múltán a késő ivadékot belé visszavezérli.“ És még a kereszténység fölvétele után sem halt ki egészen ezen szép eszme, melyet magasztosabb alakban ujított meg első szent királyunk, midőn halálos ágyán országát és nemzetét Máriának ajánlotta, ezt választván meg országa védasszonyának, nemzete Nagyasszonyának.

„Emlékeink, hagyományaink és nyelvünk nyoma tehát a magyar ősvallás hitét egy fő lényről, kit Isten neve alatt ismert, kétségtelenné tesz. Ezen hit ötet a létező, bizonyos kijelölt fölényt az egynek, mindennek fölött élőnek, ősnek, öröknek tartá, ki előtt esdeni, kit imádni kell ; őtet a boldogság, a mindentudás, látás, jóság, gondviselés tulajdonaival képzelé, ki a jót segíti, áldja, fogadja, a rosztat haragjával kíséri, nyila menyköveivel üti, átok-, halál- nyavalyával veri- sujtja, ki mintegy jóltevő ősz, ősatya, az erényt csodás mindenható erejével jutalmazza, ki az eget és földet teremtette, ki a napot és a csillagokat az égre fölviszi és a világra földeríti, kitől a halandók és az elemek teremtvék, ki az élet és halál ura, ki végre mint védő nemzeti istenség választott népét vezérli, neki különös rendeltetést ad, őt az ígéret földjére juttatja.“¹⁹⁾ —

2. Minden nemzet, melynek az isteni kinyilatkoztatás ösvényéről letért vallása az istenségnak csak kissé tisztá fogalmával bir,—mi, hogy őseinkről áll, láttuk— a világban és a teremtményekben tapasztalt sok rosztat Istennek, kit mint a legfőbb jót tisztel, nem tulajdonít-

¹⁹⁾ Ipolyi M. M. 18 l.

hatván, sem pedig ezen a jó és rossz között főnálló antagonizmust másképp megmagyarázni nem tudván, a „jó Isten“-en kívül, vagy egy hatalmas rossz szellemet képzel magának Isten alatt, vagy pedig képzeletében a jó Isten mellé egy rosszat helyez; ez a dualismus lényege.

Ezen kisebb-nagyobb mérvben kiképezett dualismusként nyomait minden ősvallásban föltaláljuk, miután ennek, a kinyilatkoztatott ősvallásnak a rossz angyalok- vagy ördögökről szóló, és kisebb-nagyobb mérvben elferdített hitágzata, szolgált alapul. A perzsák szerint — kiknek vallásában a dualismus eszméi legjobban vannak kiképezve, — az Ariman névvel jelölt rossz szellem, ki Ormuzd, a jó istenség által volt teremtvé, irigységből lett gonoszszá (Dew) és minden jónak ellenségevé;²⁰⁾ a dualismus második princípiumát a kaspi tenger mellett lakóknál képviselte a „Bakunál,“²¹⁾ a finneknél a „Wurm-Urd,“ a sláv népeknél pedig a „Csert.“²²⁾ És ilyen dualisticus eszméktől, vagy jobban mondva, ezen eszmék kifolyásaitól ősvallásunk sem volt ment, ámbár ezek kevésbbé kiképezve jelennek meg, mint p. o. a perzsa vallásban; a keleti rajongó képzelet őseink vallásában is teremtett gonosz szellemeket, kikről azonban azt hinni, hogy azoknak a jó istenséggel egyenlő hatalmat tulajdonítottak, tévedés lenne, annál is inkább, miután Hyde,²³⁾ Anquetil du Peron,²⁴⁾ és Nork²⁵⁾ fejtegetéseiből tudjuk, hogy az Ormuzd- és Arimánban korán sem lehet szó két egyenjogú és hasonhatalmú lényről, és hogy az elsőnek az utóbbi eredet- és természetére nézve alá volt rendelve.

²⁰⁾ Görres Mithengeschichte I. 87. 88. ll.

²¹⁾ U. A. U. O. 222 l. ²²⁾ Lindenmann i. m. VI. 16 l.

²³⁾ Religio Pers. 161 l. ²⁴⁾ Pars. Relig. 121. l.

²⁵⁾ Mith. I. 133 l. V. Ö. M. M. 25 l.

A magyar ősvallásban is az „Ármány“ és „Ördög“ (urdung, ördöng, ewredewg és hasonló eredeti variációkkal) volt azon két gonosz szellem, mely mint a rossz elvének képviselője, bizonyos tekintetben a jó istenségnek ellentétes fogalmát képezte ugyan, avval azonban egyenjogú és egyenlő hatalmú fölénynek épen nem gondoltatott. Horváth János-,²⁶⁾ Horváth Mihál-,²⁷⁾ Szalay-,²⁸⁾ Jerney-²⁹⁾ és Kissel³⁰⁾ én Ipolyi ellenében³¹⁾ azon véleményt tartom valószínűnek, mely az „Ármán(y)“ szónak a perzsa „Ar(i)man“-ból származtatását, vagy legalább e két szónak egy ősgyökből eredetét helyesnek, és így a magyar ősvallás „Ármány“-át a perzsa „Ariman“-nal egy jelentőségűnek tartja. „Lásuk—mond Ipolyi—mennyire bir valószínűséggel az Ármány szavunkban egyedül fönmaradottnak vélt nyom következtében a perzsa Arimani fogalom ősvallásunkbani létezete.“ Vizsgálódásainak eredményeül fölhozza, hogy nyelvünkben, és így kétségtől ősvallásunkban is, az ármány egyjelentőségű volt: a latro, praedo, nequam=csintalan, dévaj, hamiskás, furfangos és hasonló tulajdonokkal. Engem azonban az ármány szónak ezen jelentőségei és az ármány szellemnek ezen tulajdonai vezetnek vissza ismét a perzsa Arimánra. Ha ugyanis a magyar „Ármány“-nak Ipolyi szónyomozásai után kijelölt tulajdonságait a perzsa Ariman jellemzésével összevetjük, látni fogjuk, hogy az ezen elnevezések által jelölt szellemi lények tulajdonai között föltűnő a hasonlatosság, hogy e két fogalom között párhuzamot vonni teljes joggal lehet, miután Görres után tudjuk, hogy a perzsák képzelme szerint az Ariman esküdt ellensége

²⁶⁾ I. É. Tud. Gyűjt. 1817 II. 421. ²⁷⁾ Párhuzam s a t. 88 l.

²⁸⁾ Magy. Tört. I. 52 l. ²⁹⁾ Keleti utazás I. 175 l.

³⁰⁾ Magyar régiségek. 243 l. ³¹⁾ M. M. 24 l.

volt minden jónak (latro, praedo), igazságtalan (nequam) hazug és álnok (dévaj, hamiskás, fufangos).

Az Ármánynyal szoros összefüggésben van az „Ördög,” kinek nevében és fogalmában a halál, romlás, a rossz, gonosz elvének, a had öldöklő- és védszellemének vagy istenségének személyesített képzetérőlí ősvallási hitnyom lappang. Ezen szó Ipolyi szerint, két alkatrészből áll, úgymint „ör” és „dög”-ből; a szó második része a „dewi” ördögi szellem fogalma elnevezésének lévén kinyomata. Engem az „ördög” szó második része ismét visszavezet a perzsa Arimanra és a magyar rossz szellemnek a perzsa fogalmakkali azonosságára, miután szintén Görres után tudjuk, hogy a perzsák hite szerint az Ariman írigységből lett gonoszszá (dew-vé).³²⁾

Minden ősvallásban a jó fölényen vagy istenségen, és az ennek coordinált vagy subordinált rossz fölényen (princium) kívül, még különféle ezeknek alárendelt jó és rossz szellemek léteznek, melyeknek eredetét a kinyilatkoztatott vallásnak jó és gonosz angyalaira lehet visszavezetni. Ilyenek a magyar ősvallásban is léteztek, melyek közül kiemelendők: a fene, manó, guta, hadúr, mirigy, láz s a tündérek számos különféle nemei.*) —

3. A természet ereinek törvényeire s tüneményeinek okaira nem akadván műveletlenségében az emberi elme, és érezvén művelődésére a maga tehetetlenségét, azokat mint bizonyos láthatatlan, az érzékek által föl nem fogható valóknak tulajdonította. Ezért a hajdan kor népei a napot, a holdat, a csillagokat, a tüzet, a vizet, a földet, a levegőt s a t. mind lelkekkel népesítet-

³²⁾ I. m. 222 l. Így vélekedik Reinhard is. Abriss einer Geschichte der Entstehung und Ausbildung der religiösen Ideen. Jena 1794. 124 l.

*) Ezekről azonban e helyen tüzetesen értekezni fölöslegesnek tartom.

ték meg képzeletökben. Mivel pedig a műveltségnek azon fokán, a melyen állottak, egyedül az vala törekvéseiknek célja, a jó, a mi érzéki kívánataikat, reményeiket teljesítette, a lelkeket, kiknek eszközletök által, vélekedésök szerint a jót elérniök engedtetett, jó geniusoknak, daemonoknak nevezték.³³⁾

Az istenség, a természetfölötti szellemek és a halandó emberek közötti köz véghetetlen; átmeneti pont és kapocs gyanánt szolgáltak tehát a görögök- és rómaiaknál valamint más népek mithológiájában is a félistenek, a hősök. Ilyen különös és kiváló tiszteletben részesült hősöket a magyar ősvallás is ismert, mi egy oly nemzetnél igen természetesnek tűnik föl, melynek a harc és hadakozás fő- és kedvenc foglalatossága, mely tehát vitézeit és vezéreit nemcsak életökben tiszteli, hanem emléköket holtuk után sem feledi. Ezen nemzeti hősök ősvallási cultusára utalnak emlékeink is; utalnak erre a Jerney által fölfedezett és I. András korába helyezett imádság ezen szavai: „ne wemouggouc Bardous es eulewc ereus zent ieleseit,“ „ne imádjuk parthus őselők szent jeleseit.“ Ezen erős jelesei az ősöknek, — jegyzi meg e szavakra Ipolyi — kiknek az említett korban újra föléledett tisztelete ellen a keresztény imádság jelen szavai tiltakoznak, alig volna másokra vélhetők mint a nemzeti ősökre, kik természetesen az ősök erős jelesei voltak; — miután ha az az ősvallási pogány istenségekről szólna, sokkal közelebb állott volna a hamis isten kifejezés, s a keresztény imádság nem fogta volna erős jeleseknek nevezni; míg ellenben a legkeresztényebb érzet mellett is a nemzeti kegyelet így neveztettheté vele a nemzeti hősöket, azoknak csupán kereszténytelen pogányszerű vallási

³³⁾ Horváth János i. h.

tiszteletök és imádásuk ellen tiltakozván; és miután kitűnően az ellen látjuk kikelni, hinnünk kell, hogy ez a nemzeti vallásnak egyik kitűnő ágazatja volt, s hogy legtovább különösen iránta nyilatkozott a folytonos rokonszenv. —

A tiszta és magasztos kinyilatkoztatást elferdítve és homályosan bíró vallásokat követő nemzetek, műveltségök gyermekkorában, midőn az ember minden szellemit, minden természetfölöttit érzéki alakba szeret képzeletében öltöztetni és Istent tisztán szellemileg fölfogni nem képes, ezt bizonyos alakban szokták magok elé állítani. És ha gyakran nem is imádják az alakot, melyben az istenség fogalmát személyesítik, ezt legalább tisztelik. A természet erőik szemlélése — ismét Ipolyi szavai — azok hatalma, befolyása mindenkor különös hatást gyakorol az emberre, annak úgynevezett elemei minden egyéb alakítást, teremtést látszólag megelőző ősanyagok, — a mély érzés és tisztelet bizonyos nemével töltik el a bennök és belőlök élő lényt. Annál inkább az emberiség őskorában, midőn a mindenség fölétoka eredeti eszméjét is, melyben mintegy harmonikus egészben annak ismeretét bírta, elveszté, és csupán csak a természet nyilatkozó erei maradtak fön érzéke és eszmélete számára, természetes volt, hogy egyenesen ezekhez fordult, bennök az okozatban kereste az okozót, a teremttben, mint szent Pál mondja, a teremtőt. Bennök vélte föltalálni a fölénynek nem csupán hasonlatosságát, mert ez előtte csak az emberi lehet; hanem ezen istenített természet-erők-, mint általában az istenség emberi személyesítései-, de különös tehetsége- és természetének nyilatkozatát is.

Ide tartoznak az elemek, állatok, növények, égitestek, sőt gyakran az emberi kéz művei is, az u. n. bálványok.

Mi mindenekelőtt az elemeket illeti, hogy a magyarok ezeket nem imádták, hanem csak tisztelték, tisztelték mint az istenség kifolyásait, bizonyítja Theophylaktus. „A magyarok — mond ő a már idézett helyen — igen rendkívül tisztelik a tüzet, levegőt és vizet, de egyedül azt imádják és nevezik Istennek, ki az eget és földet alkotá.” Először is a tűztiszteletre megjegyezzük, hogy ez az ősvallásokban és különösen a perzsáknál, kiválóan virágzott. Oka és eredete a tűznek a nappali hasonlatosság volt, mely, a pogány népek hite szerint, fényét közvetlenül az Istentől vette; az emberek tehát, a napnak köszönhetvén legfőbb javaikat, abban Isten képét látták, mint az ostjások, vogulok, indusok és perzsák; ez utóbbiaktól vehették át a magyarok is ezen ősvallási szokást. Ezen tűz- és illetőleg naptiszteletnek már az avaroknál is találjuk nyomait. Midőn ugyanis egykor az avar fejedelem a rómaiakkal szövetségre lépett, ezt az előbbi ily eszkövel pecsételte meg: „Ő és az egész nemzetsége karddal veszzen el, a magas ég s a tűz-isten, a ki az égben vagyon, szakadjon reájok.“⁵⁴⁾ Abulfeda arab írónál pedig olvassuk, hogy „a magyarok — tüzet imádnak.“ És ezen tűz- és nap tisztelet volt oka, hogy őseink a hegyeken, mintegy közelebb a naphoz, szokták volt áldozataikat bemutatni.

Theophylactus szerint a magyarok a vizet is tisztelik. Úgylátszik, hogy őseinknek azon föltűnő szokása, hogy patakok, források, és egyáltalán vizek mellett szerettek megtelepedni, halottaikat eltemetni és áldozataikat bemutatni, ezen tiszteleten alapszik. Figyelemre méltók e tekintetben Ipolyinak szószármaztatásai is.⁵⁵⁾ Így

⁵⁴⁾ Menander Protector Excerpt. Leg. II.

⁵⁵⁾ M. M. 2001.

„Atelkuzu“ (Etelköz) őseink ideiglenes hazája egyértelmű „viz-köz“-zel, miután atel, etil, etel, tatár nyelven vizet jelent. Ezen gyökből magyaráztattak már Malcolmnál a Hiattila, Procop Evthalitája, Agathias Nevthalitája, Herbeloth Hajathelatja, és több hunn népség- és tulajdonnevek, különösen a nagy hunn király „Etele“ elnevezése. Ezen viztiszteletre látszanak végre azon számos „s z e n t k u t a k“ is utalni, melyek hazánkban szét-szórva találhatók; és a nemzeti czimerünket diszító országjelv a négy pannon-folyó. —

A földnek személyesítése a rómaiak-, görögök-, hinduk- és germánoknál is föltalálható. Igazolják ezt a Gaea, Rhea, Terra, a hindu Prithoi, a germán Nerthus, Nertha (Erda, Erde) istenség-elnevezések. És valóban nem is egészen értelemnélküli a földnek tisztelete. A föld az, mely ugyszólván, nemzi, föntartja, táplálja és holta után is kebelébe fogadja az embert. A megholtak a föld kebelében porrá, hamuvá s így annak alkatrészeivé válnak; — miért is a földnek tisztelete a megholtak iránti kegyelettel szoros összefüggésben van. És ily értelemben zengi a koszorús költő után a magyar :

„Hazádnak rendületlenül

Légy híve óh Magyar!

Bölcsöd ez s majdan sírod is,

Mely ápol s eltakar.“ —

Végre a levegőt is tisztelték a magyarok, mint Theophylaktus írja. A levegő s illetőleg ennek rezgésében s mozgásában, a szellő-, szél- és orkánban Isten szavát keresték és vélték fölismerhetni a régiek. Tiszteltetett, mint az istenség és általan a túlvilági lények eleme, kik minden személyesítés és testesítés dacára is valóságban és végelemben szellemieknek tartattak, azért lakuk, honuk a lég, régi nyelvünkön „levegő ég,“ s meg-

jelenésük is a mithologicus fogalmak szerint a légmozgás által történik. — Ennyi az elemek tiszteletéről. —

4. Mellőzve itt a mithológiában szereplő állatok különféle nemeinek, a griffek, turulok, sárkányok, szarvasok s mások tüzetes tárgyalását, mint melyeknek, mint a vezérek korában létezőknek nyomait emlékeinkben, az egy turul madáron kívül, alig lehet találni, itt csak a lovakat kívánom röviden megérteni. A lovak becsbentartását és azon szokást, melyszerint többnyire ezen állatot használták áldozataiknak, valószínűleg a perzsáktól tanulták és vették át a magyarok, ámbár ezeknek nyomait más népeknél is föltalálhatjuk. Turócz szerint a föld, víz és fű mint a honfoglalás szintén mithologicus színezetű és jelentőségű jelvéért, mintegy cserében egy drágán fölszerelt lovat küldöttek.³⁶⁾ A Névtelen pedig hasonló esetről tudósít bennünket; szerinte ugyanis a magyarok Zalánnak a Duna és Tisza között fekvő tartományért tizenkét fehér lovat küldöttek. Ipolyi ezekben kitűnő jeleit és nyomait látja a lóróli hitregének.³⁷⁾ Az áldozatok között is legszivesebben a lovakat, különösen a fehér és kövér lovakat használták.³⁸⁾ Szintén Turócz elbeszéléből tudjuk, hogy midőn Vatha vezérlete alatt a magyar nemzet egy része a pogány ősvallás visszahelyezése mellett fegyvert ragadott, lóhúst kezdett enni, mit a krónika író, mint ősvallási jellemvonást emel ki.³⁹⁾ Fönmaradt mondánkban és nyelvünkben a „táltos“ lónév és ez mithosunk jós és csodás lovának képze. Szótáraink a „táltos“ névnek, jós, változó és tündéri tulajdonságait igyekeznek kifej-

³⁶⁾ Chronicon II. 3. ³⁷⁾ XIV f.

³⁸⁾ M. M. 235 l. Így Cornides 11 l. Majláth 27 l. Horváth M. Párhuzam 90 l. Kiss 262 l. és Bartal I. 151 l. ³⁹⁾ II. 29.

teni; minél fogva ezen szó értelme teljesen azonosnak mutatkozik a magyar őspogány jós és pápi hivatal „táltos“ nevével, miért is illető helyén, midőn az ősvallási papok- és pápi hivatalokról fogunk szólni, ezekre is még visszatérünk. —

Hasonló hatást, mint a természet-elemek, gyakorolnak az emberre a természet azon sajátoságos tüneményei, melyeket az égvezeteni csillagzatok sokféle phásisaiban észrevesz, és érezni kénytelen; azért hasonlóan az elemekhez az egész mithosi hitképzetre különös befolyással voltak. Ezen föld fölötti kör nemcsak az istenség székeül tekintetett, honnan a világra lenéz, a napot és csillagokat ragyogtatja, járattja, fölville rendezi, hol a fontosbb lények és tündérek a csillagzatokban honolnak, hová a hősök holtuk után mennek, a csillagokban tündöklének, ezek mint szemök fénye ragyognak, a göncölés László szekerén vitetnek, a táltos csillagzatban nyargalnak, a hadak útján járnak, harcaikat folytatják, sőt de a honnét az ember az élet szükséges föltételét a világosságot és meleget nyeri, mintegy kutfő, melynek változása és forgása szerint életét foglalatosságait intézi, időszakait számlálja, tüneményeiből jövődjét kémleli várja és jósolja.⁴⁰⁾

Nyelvünknek ősvallásunk ezen hitágazatának körébe tartozó fogalmakat kifejező szavai őseink értelmességét és tiszta fölfogását tanusítják. Tudjuk ezen szavakból és elnevezésekből, hogy a magyarok jól tudták, miszerint a mindenséget nem a látható égboltozat zárja be, jól tudták, hogy ezen kívül és fölül egy véghetetlen űr létezik, mely az elholt vitézeknek lakhelye, hol nekik az életökben megölt ellenek szolgálnak. Ők ugyanis

⁴⁰⁾ M. M. 285 l.

a látható ív boltozatot, a tűz a fényvilág tulajdonságából „ég“-nek és az ezen fölül létező ürt kétségkívül mithosi hitképzetrei vonatkozással „menn y“-nek nevezik. Ezen szót különféleképen értelmezik; véleményünk szerint alaposabb az, melyet Ipolyitól birunk, Lugosyénál⁴¹⁾, melynek logikai hiányai is föltűnők. Ez utóbbi szerint menny vagy teljesen „menn y ég“, „mennőég“, régi iratainkban másképp „forgó ég“ is, mely körülöttünk minden csillagzatával láthatóan megy, forog. Ellentéte „levegő“ teljesen „levegő ég“ — lebegő ég, azon kristály anyag, mely közelünkben érezhetően, a figyelmes szemnek láthatóan is hullámzik. Mindkettő ég, mely hát nem ég (ige) hanem levegő, üveg (kristály). Szerinte a „menn y“-nek az „ég“ ellentéte, mely ellentét a fölebbiekben kiegészített kifejezések és szavak értelméből épen nem tűnik föl. Mert „lebegő-ég és „mennő-ég“ között lényeges különbséget, és annál kevésbbé ellentétet, a szórszálhasogató is alig fogna találni. A „menn y“ szónak eredetét és értelmét szorosan körülírni és határozottan megállapítani nem lehet; szerintem ez a „megy“ gyökből származik és ezen gyökből kiindulva ősvallási jelentőségénél fogva: a „menn y“ azon hely lenne, hová holta után minden vitéz „megy“ hová tehát a magyar vitéznek menni kell, hová „menj.“

A naptiszteletről, összefüggésben a tüztisztelettel, már szólottunk; itt csak annyit jegyezzünk meg, hogy a néphit szerint, annak följöttével a varázs- és bűvnek hatalma eltűnt; minden kuruzslásnak a napfölkölte előtt kelle megtörténni, ereje később a nap fölköltével megszűnván és elenyészvén.

A „hold“ elnevezés Ipolyi szerint összefüggésben

⁴¹⁾ Uj Magy. Muz. 1855. 255 l.

van a „hó dol“, „hó dit“ igék- és ezek értelmével, a „hold“ és a rokon igék értelme között a viszony hasonló lévén a „tüz“ és „tisztelet“ között főnforgóval.⁴²⁾ Ha ezen származtatás ellen kifogást tenni nem lehet, akkor a holdat nemcsak tisztelték, neki „hó dol“-tak, hanem a második származtatott rokon igét tartva szem előtt, annak különös befolyást is tulajdonítottak a vállalatok és különösen a hadi vállalatok és hadjáratok kimenetelére; és talán a „hold“ kedvező befolyásának tulajdonították a „hóditás“-okat is. —

A mithos és vallásos tiszteltet további tárgyát képezték: a csillagok. Nem lehet tagadni, hogy korunk népies nézeteiben már a későbbi astrologiai fogalmak elemei is föltalálhatók, mindazonáltal „ezeknek is alapja s általános érvényre emelkedésök a középkorban az ősi mithosi hitnézetekben alapszik.“

A csillagoknak elnevezéseit többnyire történeti és jelesen hadi eseményekre lehet visszavezetni. Szabadjon néhány érdekes példát fölhoznunk oly csillagokról, melyek népies jelentőségek történeti alapját a vezérek korára lehetővé visszavezetni, azon kor gondolkozásmódját híven visszatükrözik.

Ezen ősvallás-történeti jelentőségű csillagzatok és csillagok között első helyen említjük a „göncöl szekere“ népies elnevezés alatt ismeretes csillagcsoportozatot, melynek Ipolyi által adott értelmezését,⁴³⁾ Lugosyénál valószínűbbnek tartjuk. Az előbbi szerint tehát a néphit azt tanítja, hogy ezen csillagzat Göncöl német királynak szekere, kit a magyarok Taksony alatt kivégeztek. Nyomatékot kölcsönöz ezen néphitnek az, hogy Struve nyomán tudjuk, miszerint a német pór „Konrád“

⁴²⁾ M. M. 258—259. l. l. ⁴³⁾ M. M. 268 l.

tulajdonnevet „Güntzel“-nek is nevezi; Kresznerics pedig a „Göncöl“-nek szintén „Konrád“ értelmet tulajdonít. Turócz szerint Lehel 955-ben az augsburgi ütközet után, mielőtt kivégeztetett volna, Konrád német császárt kürtjével agyonsujtotta.^{43*)} Igaz ugyan, hogy azon időben, nem Konrád, hanem Otto volt az akkori német császárnak neve; annyit azonban a német krónikák alapján is, mint történeti tényt lehet elfogadni, hogy ezen gyászos kimenetelű csatában egy Konrád nevezetű lotharingiai fejedelem esett el, kit a följegyzett magyar monda és a nép ajkán élő rege könnyen összevarhatott a császárral, és könnyen tarthatott császárnak. Megegyez továbbá ezen néphit nemzeti hagyományainkkal is, melyek mint ősvallásunk egyik ágazatát azon hitet hozzák föl, mely szerint a hősök által a harcban leölt ellenek a más világon szolgálkává válnak, őket szekerezik.

A „tejesút“ (Milchstrasse) nálunk és a széke, lyeknél „hadak utjá“-nak is hivatik. E csillagcsoport elnevezésének értelmezésében már Grimm is utalt annak a magyar nemzet történetében föltalálható alapjára; szerinte ezen csillagcsoportozat azért nevezetett „hadak utjá“-nak (via belli), mivel a magyarok vándorlásukban ezen csillagzatot követték.⁴⁴⁾ Mithosi képleteinkhez analogabb azonban Ipolyinak azon értelmezése, mely szerint ez attól vette elnevezését, hogy az elholt hősök és hadak, rajta mennybe mennek, járnak, hadaikat folytatják.⁴⁵⁾ Már magában véve bajnok névre mutat ezen név — írja szépen Lugosy⁴⁶⁾ — férfias kebellet élénk képzőerővel. Harcias népnél oly eleven is-

^{43*)} Chronicon II. 25. ⁴⁴⁾ I. m. 331 l. ⁴⁵⁾ M. M. 270 l. ⁴⁶⁾ Uj M. M. i. h. 144 l.

meretben kelle lennie az átvonuló hadak által taposott ösvénynek s a nyomukoni pusztulás képének, hogy a kérdéses elnevezést már életmódjánál fogva természetes ösztönéből folytnak tekinthetjük. De édes fajunk e „hadak utja“ elnevezésben nem csupán földi seregek egyszerű átvonulását tartotta szem előtt, hanem dús képzelete teljében, túlvilági szellemhadakkal rokonaiknak égbe költözött s onnét tiszta éjeken föl s alá járó fényseregeivel népesítette meg az égbolti szép jelenetet.

A „Lehel kürtje“ nevű csillagzat nem csak a „göncöl-szekér“-nél kifejtett nemzeti hagyománynyal van szoros viszonyban, miután rajta a hősokeket a krónikáink előadása szerint Lehel kürtje által megölt német császár szekerezi, hanem arra is mutat, hogy a hős külön is dicsőítve, emléke a néphitben egy különös csillagban örökítették.

Hasonló ősvallási jelentőségnek örvendenek a „göngyöcsillag“ jelesebb csillagai is, mint: a vezér csillag, a hadnagycsillagok és a sereghajtó. Hogy e csillagcsoportozat szemlélete — ismét Lugosy szavai⁴⁷⁾ — a valóságban hadi rendben vonuló csapat gondolatát kelti föl s így őseink hadvezetője, hadnagyai és sereghajtója nem elszigetelten állanak a csillagos égen, hanem más velők érintkezésben nem volt nép hasonló felfogásával is igazoltatnak: tanúsítja azt az arabok őscsillagisméje.

Adjuk tehát vissza lehetőleg összeállítva, a magyar nép apáinak őscsillagos egét, melyet töredékekben úgy is az ő hű keble őrzött meg; éleszsűk azáltal is a nemzeti önérzetet, tápláljuk az elődök iránti kegyeletet, s

⁴⁷⁾ I. h. 114 l.

bizzunk fajunk nemesebb hajlamaiban, melynek ha még egyszer megmutatandjuk hadvezetőjét s hadnagyait az égen, nem fog másodszor is megfélelkezni Irnákól és hős apjáról Eteléről. —

4. Itt hol a magyarok imádási és tiszteleti tárgyait előadjuk, helyén lesz, mint a nemzeti műveltséggel szorosan összefüggő kérdésről a b á l v á n y o k r ó l röviden értekezni.

E tárgyat illetőleg azonban két kérdést kell megkülönböztetni: vajjon t. i. „b á l v á n y i m á d ó k voltak-e őseink?“ és vajjon „b í r t a k-e b á l v á n y o k k a l?“ — Mert míg az első kérdésre igenlően felelni, Theophylaktus általunk is kiemelt helyét ismerve, eddig senkinek szándoka nem volt; a második kérdésre ezt tenni, számos érvek és adatok parancsolják. Ha azonban azt mondjuk: hogy a magyar ősvallásban bálványok is szerepeltek, ebből épen nem következik, hogy őseink nem voltak a monotheismus hívei, vagy hogy az egy istenségről fogalmok kevésbbé volt tiszta, mint azt fölebb kimutattuk. Szabadjon tehát röviden kimagyaroznunk, mint értjük mi és mint kívánjuk értetni ezen tételt: „a magyaroknak voltak b á l v á n y a i k.“

A műveltség legalsóbb fokán álló népek, melyek a kinyilatkoztatott vallás ágazatainak vallási hitképze-teiken csak homályos és eltörölt nyomait birják, az ele-meket vagy más teremtményeket, melyek más, a mű-veltség magasabb fokán álló népeknél legfőlebb a val-lásos tiszteletnek képezik tárgyait, i m á d n i kezdik, az-az Istennek tartják; ugyanezen imádást gyakran az emberi kéz és szorgalom műveire, faragott képekre s más hasonló tárgyakra, melyeket szoros értelemben vett bálványoknak nevezünk, terjesztve ki. És ily népe-ket nevezünk azután „b á l v á n y i m á d ó k n a k.“ Azon-

ban a magyarokról a főlebb kifejezett tételt nem ily értelemben vesszük.

A magyarok azon tiszteletnek módja- és mértékére nézve, melyben különféle személyeket, elemeket és tárgyakat részesítettek, megközelítették a keresztény vallásnak a szenteket ábrázoló képek- vagy szobrokról fogalmait. Mert valamint a keresztény nem imádja p. o. a megfeszített Megváltó képében vagy szobrában, a durva, a lelketlen anyagot, hanem a megfeszített Megváltót, a kit a kép vagy szobor ábrázol, és az anyagot, vagy jobban mondva az ily alakú anyagot „absolute” is tiszteli, mint mely őt gondolatai magasztos röptében gyámolítja, mint mely őt a földiektől elvonva, a természetfölöttiek-, az égiekre emlékezteti : szintúgy a magyarok is, p. o. az istenség, a szellemek vagy hősök alakjaiban az úgynevezett bálványokban tulajdonképen csak az istenséget imádták, a szellemeket, hősöket meg tisztelték ; de miután az ember az alakot és anyagot a lényegtől tökéletesen elválasztani soha sem képes, magára az alak- és anyagra átruházza a tulajdonképen csak az ezek által ábrázoltakat illető tiszteletet.*)

Hogy pedig a magyarok ősvallása ily szélesebb

*) És kétségkívül csak is ily értelemben tette magáévá és fogadta el Ipolyi ezen tételt, mi abból is kitűnik, hogy a bálványokat a szent helyek, oltárok, s a t. rovatában tárgyalta ; valamint az e tárgyról egész értekezéséből kitűnik, miként ezért őseinket bálványimádóknak távolról sem tartja. Kerekgyártó tehát bizonyosan összezavarta az általunk szorosan megkülönböztetett kérdést, midőn Ipolyinak hadat üzenve, ily érvekkel akarta bebizonyítani, hogy őseink nem voltak bálványimádók — mit senki sem állított. — 1. A bálvány nem magyar szó ; 2. a magyarok egy Istent imádták ; 3. fölhozza Theophilaktus sorait ; és 4. Julianus fraternek Ázsiában visszamaradt rokoninkról ezen szavait : „Nec idola venerantur.” — Ezen fölhozott érvek azt bizonyítják, hogy K. azon hiedelemben volt, miszerint ha megengedjük hogy a magyaroknak bálványaik voltak, őket bálványimádóknak állítjuk, mi — mint ez a szövegben mondottakból láttuk, — épen nem áll.

értelemben vett bálványokkal valóban bírt, számos érvek bizonyítják és igazolják. Így mellőzve a „bálvány“ szó eredetiségéből vont argumentumot, már az Atila birodalma fölhasználása és népének elpusztulása után Ázsiába vonult hunnoknál is föltaláljuk a bálványok tisztelétének nyomait. Midőn ugyanis a keresztény vallásra tért Gordás, és az ősvalláshoz makacsul ragaszkodó Moager fejedelem között viszályok támadtak, az előbbi, mint az emlékekben olvassuk, „az ezüst- és borostyánbálványokat összeolvasztatta.“⁴⁸⁾ Továbbá a kunok moldvai és bessarábiai régi lakhelyeikben is talált Jerney kőbábokat és kőbálványokat, és ha ezek mindjárt csak szobroknak volnának is veendő, azon alapra utalnak, melyen ezen népeknél a kőszobrok vallási használata állott.^{48*)} Ditmár szerint Gejza az „igazi Istenen kívül különféle hiúságos isteneknek (deorum vanitatibus) szolgált;“⁴⁹⁾ mely szavak ha keresztény szempontból írvák és missionáriusi phrasisoknál többre nem becsülendő is, a bálványok létezését mindazonáltal világosan bizonyítják. Nagyobb figyelmet érdemelnek már I. András a pogány vallást követő magyarok ellen intézett edictumának ezen szavai: „A hamis istenek töröltessenek el, és a bálványképekrontassanak le.“⁵⁰⁾ Továbbá a királyok korából fönmaradt oklevelekben is taláztatnak egyes nyomok és kitételek, melyek a bálványok létére és használatára utalnak. Így István a veszprémvölgyi görög apácáknak adott alapító oklevelében írja: „A halomnál áll a ha-

⁴⁸⁾ Cedrenus 290 l. Theophanes B. 119 l.

^{48*)} Keleti utazás i. h.

⁴⁹⁾ Annales L. VIII.

⁵⁰⁾ Corpus juris. 1779-iki budai kiadás. I. 133 l. 4. §. Endlichernél; Bonfin. App.

tárkő, mely „bálvány“-nak neveztetik.“ És más oklevelekben is gyakran találkozunk ily kifejezésekkel : „bálvány föld,“ „bálványpuszta,“ „kő-bálvány,“ mely érvek együttesen kétségtelenné teszik, hogy a magyaroknál bálványok használatban voltak. Az adatok—mond Ipolyi—ősvallásunk bálványozását eléggé jellemzik, a mennyiben azt mellékgyakorlatban tüntetik föl; leginkább mint sírszobrokat, határjeleket, talán hadak-s menetekben póznákon körülhordott alakokként, s valószínűleg eljegyzési jegyül balitaként fogadták, . . . mi tehát azoknak mellékes tisztelete-s használatára mutat, s mi mellett a vallási tiszteletben is mint az istenség képe is állhatott alkalmilag s idővel talán itt-ott képzetekben és állandóan.⁵¹⁾ —

Miután őseink imádásának és tiszteletének különféle tárgyait felsoroltuk, mielőtt az egyes hitágazatok és vallásos szertartások tárgyalására áttérnénk, itt még az imádás és tisztelet nyilvánításának módjáról, annak külső jeleiről, továbbá helyéről és végre annak közvetítőiről, a papokról kell szólnunk.

5. Az ősvallási isteni tiszteletnek, minden népnél két főtényezője van, úgymint : az ima és áldozat. Az ember Istenben a jók adóját és szerzőjét látván, önkénytelenül fölbresztetik kebelében a hála érzete a vett jókért, és önkénytelenül emeli fölesedezve szavát hozzá, ha az istenség kegyeit igénybe veszi. Ezen érzelmek pedig oly erősek és hatalmasak, az embert kifejezésökre annyira unszolják, hogy az érző kebelnek életszükséggé válik azoknak kifejezést adni; és ezen kifejezésnek leg-egyszerűbb módja az élő szó. Az istenség iránti érzelmek élő szóvali kifejezését imának nevezzük. Bár hon-

⁵¹⁾ M. M. 503 l.

nét származtassák is nyelvtudósaink ezen szavat, megin-
gathatlanúl fog főállani azon állítás, hogy ez nyelv-
vünknek tulajdon és eredeti gyöke, miután ezt legrég-
gibb magyar nyelven írt ereklyénk- a halotti beszéd-
ben is föltalálható.

Hogy pedig a minden néppel közös szokás, az is-
tenség iránti érzelmeket élő szóval kifejezni, már a po-
gány magyaroknál is divatban volt, — emlékeink szá-
mos helyei bizonyítják Így Turócz leírván, miként
Árpád a honfoglalás jelveit a földet, fűvet és vizet föl-
áldozta, megjegyzi; hogy Árpád „i m á d k o z v a kért
az Istentől áldást, (omnipotentis Dei clementiam rogavit),
hogy az Úr örököül adá nekik a földet, mire minden
magyar főnhangon kiáltá háromszor : Deus, Deus,
Deus.“⁵²⁾ Miután pedig a magyarok Zalánna! győze-
delmesen megütköztek : „Árpád k ö n n y e z v e i m á d -
k o z o t t I s t e n é h e z (fusus lacrymis dominum orans“).⁵³⁾
Végre Ekkehardnál olvassuk, hogy „miután a magya-
rok a bortól neki hevültek, szörnyűségesen kiabáltak
isteneikhez (horridissime omnes diis suis vociferaban-
tur“).⁵⁴⁾

Az é n e k- mint a szellemi műveltség egyik ténye-
zőjéről már fölebb értekeztünk, e helyen csak annyit
jegyeztünk meg, hogy az Ekkehard által említett „ször-
nyűséges kiabálás“ talán ének is lehetett, mely hogy a
bortól fölhevült férfiak szájában a magasztosságra nézve
páratlan egyházi énekkel párhúzámba nem volt állít-
ható — igen természetes. Megemlítjük e helyen még a
budai krónika azon helyét, hol ez a Béla alatt az ősva-
lás érdekében kitört nyugtalanságok részleteiről írván,

⁵²⁾ Chronicon II. 3.

⁵³⁾ Névtelen XXXIX. f.

⁵⁴⁾ Pertznél i. m. II. 105 l.

ez az éneket az ősvallás külső isteni tisztelete egyik tényezőjének bizonyítja. „A pogány főnökök álványokon ülve, istenkáromló verseket énekeltek, melyet az egész nép helyeselve, (természetesen, mint az ősvallási isteni tisztelet fölfriűssítését és megújítását) kiabálta : legyen, legyen!“

A külső isteni tisztelet második, még nevezetesebb tényezője : az áldozat, melynek bemutatása és följajánlása által az ember az istenség iránti hódolatát tetteleg bebizonyítja. Az áldozat, minden időben, minden népnél egyaránt volt szokásban, és eredetét az első emberpárig lehet fölvinni. Ábel és Kain áldozata óta az áldozatok bemutatásának szokását fölvette minden vallás, még a keresztényt sem véve ki, habár ez utóbbi szebb és magasztosabb alakban; miért is bizton elmondhatjuk, hogy ez azon egyetlen szokás, mely a világ teremtésétől napjainkig állott fön, és a világ végeig fog fönállani. — Ily áldozatok bemutatására minden örvedetes esemény szolgáltatott alkalmat, ez által az istenség mindenre kiterjedő hatalma és befolyása ismertetvén el. Ezen áldozatoknak emlékeinkben is gyakran találjuk nyomait; itt azonban csak szent László egy törvéncikkelyét kívánjuk kiemelni, mely eléggé bizonyítja, mily szorosan egybefüggött az áldozás a magyar ősvallással. „Kik pogány szokás szerint kutak, fák, források vagy oltárok mellett áldoznának, vagy áldozatot mutatnának be, ezen véttségért egy ökörrel bűnhődjenek.“⁵⁵⁾

⁵⁵⁾ S. Ladislai Decretorum Lib. I. 22. §. Corpus juris ; Bonfin Appendix ; Endlicher Monumenta 330 l. „Quicumque ritu gentilium iuxta putes sacrificaverit, vel ad arbores et ad fontes et lapides oblationes obtulerit, reatum suum bove luat.“

Ezen áldozatok vagy hálaadók,⁵⁶⁾ vagy könyör-
gók, engesztelők és esedezők voltak.⁵⁷⁾

Kérdés, mit áldoztak a magyarok? Ipolyi vitatja, hogy a magyaroknál emberáldozatok is voltak szokásban; ezen állítását Álmos halála-⁵⁸⁾ s őseinknek azon szokásával, hogy az elfogott elleneket a megholt vitézek sírjain föl szokták koncolni, támogatva. Toldy⁵⁹⁾ és Szalayval⁶⁰⁾ egy véleményben, főleg Kerékgyártó⁶¹⁾ cáfolata után a főnebbi állítás mellett fölhozott érveket sokkal gyengébbeknek tartjuk, sem hogy ezek egy ily fontos állítás igazolására elégségesek lennének. Az áldozatok tárgyai között kitűnő helyet foglaltak el a lovak, úgyszintén az ökrök, juhok, kecskék és tán tevék is.

Szokásban volt még a föld, fű és víz följánlása, inkább mint föláldozása, mi által azon földnek, melyet ezen jelvek képviseltek, képletes följánlását az istenségnek kifejezni szokták; és melyek — Ipolyi véleménye szerint — följánlásuk alkalmával a magasba vetettek föl. A mi pedig az áldozattal összekötött szertartásokat illeti, ezek lényegben alig különböztek a más pogány népeknél divatozóktól. Az áldozatra kiszemelt állatot földiszítva vitték az áldozat helyére, az állat vére pedig vagy egy avégre ásott verembe eresztetett vagy pedig edényekbe fogták föl s vele az oltárt és jelenlevőket megfecsentették s a kardot, a hadistenség jelvét leöntötték. E szertartásokat azután a libatio fejezte be. Talán szokásban volt az áldozat vérének borral

⁵⁶⁾ Névtelen XIII., XVI., XXXI. f.

⁵⁷⁾ U. A. XIII. f.

⁵⁸⁾ M. M. 522—526 ll.

⁵⁹⁾ Uj M. M. 1850 I. 42 l.

⁶⁰⁾ Magy. Tört. I. 53 l.

⁶¹⁾ I. m. 443—444 ll.

keverve meginni s így az engesztelő áldozat erejének részesévé lenni. Ha a hét vezér példájából, kik véreket egy edénybe bocsátották, következtetni lehet, talán ez is egy neme volt az áldozatnak; s midőn saját véreket — bizonyosan borral keverve — megizlelték, mintegy magokat áldozták föl.

A magyaroknak az isteni tiszteletre templomaik nem voltak, s így áldozataikat is szabad ég alatt végezték. Kedvenc helyeik voltak a források, patakok, ligetek, berkek és hegyek magaslatai; miért is szent Lászlónak már idézett törvénycikkelye megtiltja a „források-, kutak-, fáknál és köveknél áldozni.“ Valószínűleg az utolsó helyen említett „köveket“ értette a Névtelen is, midőn írja: „Super verticem montis occiso equo pinguissimo magnum aldumas fecerunt.“⁶²⁾

„A turkoknak — mond Theophilaktus — papjaik vannak, kik is a jövőt tudtokra adni állítják.“⁶³⁾ Voltak tehát ősvallásunknak is „pap“-jai, ámbár ez utóbbi kifejezést valószínűleg csak mint keresztények vettek át, ezen fogalom kifejezésére megtérésök előtt a „táltos“ elnevezést használván. Sándor és Kresznerius szerint a „táltos“-ok (=ta(nu)lto(ko)s) a régi pogány magyarok bölcsei és papjai. A magyar papi hivatal ezen elnevezése Theophilaktusidézett helyén alapuló ezen értelmezésének helyességét régi bibliai fordításaink is bizonyítják. Így a bécsi Codex a Daniel II-ik fejezetének 2-ik versében előforduló „magus“ kifejezést „táltos“-sal adja vissza, mi arra mutat, hogy az ősvallás „táltos“-a az ótestamentom „mágus“-ával egyértelmű, s e két névvel jelölt papi hivatal azonos volt.⁶⁴⁾

⁶²⁾ XVI. f. ⁶³⁾ Histor. Libri. i. h.

⁶⁴⁾ V. Ö. Ipolyi. M. M. 454. s. kk. II.

Ezen táltosok a népregében is szerepelnek; egy ily érdekes néprege leírását birjuk Karcsai közléséből. E szerint: a. táltos fogakkal születik, mit ha a bába fölfedez, elviszik a többi táltosok. Születnie kell a táltosnak, kiképeztetés által nem lehet azzá. A táltos rendszerint komoly, gondolkozó, szomorú; őt a kard nem fogja. Tudománya nagy, tudja az elrejtett kincseket, de nem szabad hozzányúlnia, s nincs hatalma fölvennie. Minden hetedik évben kénytelen elmenni más országba s az ottani táltossal megvívni, s a melyik győz, annak országa az évben igen termékeny leend.⁶⁵⁾

A „garaboncos“-ban Ipolyi szintén papi hivatalt lát; szerinte a garaboncások mintegy szerzetesei voltak az ősvallásnak, avatottabbak, s talán tanítói a táltosoknak; ők gyakorolhatták az írást, ők lehettek a boncoló, bélnéző jósok, s a t. És valóban a „garaboncos“ s kiegészítve „garaboncosdeák“, Molnár és Kresznerics értelmezése szerint ugyanazt jelenti, mint a latin: „magus“, „prestigiator“ és „necromanta.“ Úgy látszik, hogy az ősvallás ezen papjai a táltosok voltak egyzersmind dalosai a népnek, kísérték a sereget hadba, hol őket buzdították, a megsebesülteket pedig gyógyították.

A fővezéri hivatal is némi összefüggésben volt az ősvallással, és alig csalódunk, ha fölteszszük, hogy a fővezéri hivatallal a főpapi méltóság egyesítve volt, mit más emlékeinkből fölhozható érveken kívül a székelyek példája is bizonyít, kiknek „Rabonban supremus“-a nemcsak a nemzet polgári kormányzója, hanem főpapja is volt.

„Hol egy őseredeti nemzeti élet — mond Ipolyi —

⁶⁵⁾ Uj M. M. II. 500 l.

s állapotok mellett egy hason eredetű és természeti állapotához legközelebb álló formáit is kell keresnünk, mint eredetileg a családátya volt polgárilag háza, nemzedéke, és a törzsfőkismét nemzetségági kormányzója, ügyei intézője, bírása : ugy volt kétségtelenül vallási főnöke és áldozára is.“⁶⁶⁾

Az ősvallás egyes hitágazataira térve át, a gyéren elszórt adatokból alig egy-kettőre lehet következtetni.

Már főlebb említettük, hogy az egész magyar történet igazolja azon hitet, miszerint a magyarok magoknak különös természetfölötti, isteni rendeltetést tulajdonítottak ; ők magokat Isten választott népének tartották, hivatva az európai nemzetek ostromozására. Bizonyítják ezt azon szavak, melyeket krónikásaink Lehel és Bulcsuval elmondanak : „*Nos sumus ultio summi Dei, ab ipso vobis in flagellum destinati: tunc enim per vobis captivamur : cum persequi vos cessamus;*“ és mit a Névtelen a németekről ír : „*Sciebant, quod Hungari essent insuperabiles — et plurimis regnis Deus pereos, furoris sui flagella propinasset.*“⁶⁷⁾

A lélekről, ennek halhatatlanságáról és a túlvilági életéről is meglehetősen tiszta fogalmakkal birtak. A lelket, a mennyire ezt a szóból gyanítani lehet, Isten lehelletének tartották, hasonlóan az indusokhoz.⁶⁸⁾ Metempsichosis, vagy lélekvándorlás hitének emlékeinkben nyomait nem találjuk. Hitők szerint a lélek a halál után tüstént a túlvilágra ment, mit Botond ezen szavaiból is lehet következtetni : „Én Botond igaz magyar vagyok, végy segítségedre két görögöt, egyik ki-

⁶⁶⁾ M. M. 484 l.

⁶⁷⁾ Névtelen XLVI f.

⁶⁸⁾ V. Ö. Görres Mithengeschichte I. 118 l.

adandó lelket fogja föl, másik pedig hulládat temesse el,“⁶⁹⁾ Lehel pedig a német vezér agyonsujtását ily szavakkal kísérté: „Te előre menendesz és a más világon engem követni fogsz. Mert — jegyzi meg a krónikairó — a szittyák hite azt tartja, hogy a kiket életökben megöltek, azok nekik másvilágon szolgálnitartoznak.“⁷⁰⁾

A tulvilági tartózkodás helyét „mennny“ szóval fejezték ki. A mennyet minden nemzet oly helynek tartotta, hol az életet, örömek, egyszóval a legnagyobb boldogság közepette folytatják. De minthogy gyermekkorában minden nemzet az anyagi és testi örömek élvezetét tartja a legfőbb boldogságnak, a tulvilági boldog lét fogalmát is ily szempontból alkotta magának. Ezért kétségkívül a magyarok is oly helynek tartották a „mennny“et, hol életök napjai a vadászat és fegyvergyakorlatok életökben is különösen kedvelt élvei között fognak lefolyni, és hol az életökben legyőzött ellenek szolgálkákká fognak válni. Horváth János a vizek melletti temetkezés szokásából következteti „hogy a léleknek abban való megmosdását s tisztulását a boldog lelkek honába leendő föl vételök előtt szükségesnek gondolták.“⁷¹⁾

Ezek voltak a magyar ősvallásnak főbb és jelentékenyebb hitágazatai, a mennyire azokat az emlékek és tradíció nem legdúsabb bányáiból kiaknázni lehet, melyekben — hogy Cornides szavaival éljünk — balvélekedéseket igen, de bálványozást nem találni; s őseinknek kevés cikkből álló theológiája sokkal józabb volt, sem mint közönségesen tartatik.⁷²⁾

⁶⁹⁾ Turócz Chr. II. 26. ⁷⁰⁾ Turócz Chr. II. 25. ⁷¹⁾ Tud. Gy. 1817 II. 45 l. ⁷²⁾ Commentatio de vet. relig. 25 l.

Ezek ugyan csak egyes vonásai voltak azon nagy rajznak, melyet őseink vallása képez, s mely a többi rajzok közé a művelődés történetének nagy keretébe illesztve, ezekkel oly öszhangzólag őseink értelmességét és szigorú tiszta erkölcsösségét fényesen igazolja. Nem alapult ez ugyan magasztos theoriákon, egyszerű volt az mint a magyarnak egész lényege és élete, de ezen egyszerűsége dacára mindent magában foglalt, mit egy oly néptől várni lehet, mint akkoron a magyar volt, mely a nemesebb keresztény polgáriosodottságba még beavatva nincsen.

Mint már az ősvallásról szóló értekezéstünk elején megjegyeztük, föltűnik az ősvallás elemeit és tényezőit figyelmesen vizsgálónak az istenség fogalmának és a lélek halhatatlansága hitének meglepő tisztsága. Ez és számos más körülmény eléggé bizonyítja, hogy a mostoha idők és körülmények a magyar ősvallásról a ki nyilatkoztatás nyomait egészen nem törölték le, hogy az annak legfontosabb igazságait meglepő épségben tartotta fön : úgy hogy annak alapvonalait, annak lényegét őseink vallásában föltalálni nem nehéz. Mindezekből pedig következik, hogy azon elmék és szívek, — mint Horváth J. mondja — azon lelkiület, melyben még műveletlen állapotában is ily szent sejdítések létezének, már előre magában foglalta a nemesebb kereszténység csírait! — —

Szemlét tartottunk tehát mindazon tényezők fölött, melyek egy a nemzeteknek — így a magyarnak is — művelődése- és műveltségére befolyással birnak, azon tényezők fölött, melyek, hasonlóan a hú tűkörhöz, a nemzeteknek — így a magyarnak is — műveltségét híven visszatükrözik.

A vezérek korabeli magyar nemzet műveltségének vázolója, műveltségi állásának meghatározása lévén föl-
adatunk, lévén jelen dolgozatunk célja: mindenekelőtt a
magyar nemzet azonkori külső, nyilvános életére, annak
egy-egy tényezői-, oldalai- és mozzanataira szegeztek sze-
meinket.

Figyelemmel vizsgáltuk a vezérek korabeli magyar
nemzet közjogi viszonyait, alkotmányos in-
tézsményeit és kormányát; és vizsgálódásunk
eredménye az, hogy meggyőződünk afelől, miszerint
azon nemzet, mely a nép és főnökei, valamint egy-
másközi viszonyait oly célszerűn és bölcsen rendezni
és megállapítani tudja, mely oly tiszta képzetek- oly tö-
kéletes fogalmakkal bír nemzeti életének már gyermek-
korában a köz- és egyéni szabadság- és annak korlátai-
ról, mely nagyszerű eszmékért lelkesülni, nemes célo-
kért nagyszerű áldozatokat hozni képes, hogy azon
nemzet a műveltség alacsony fokán
nem állhat. —

Tovább mentünk.

Tárgyaltuk a vezérek korabeli ősök törvény-
hozási és törvénykezési intézményeit, a csa-
ládi- és birtokjogviszonyokat, valamint a bün-
tetőjog állapotát; és a gyér adatok azt harsogtatták
füleinkbe, hogy azon nemzet, melynek magán viszo-
nyai nem kevésbé erős alapokra fektetvék mint a köz-
jogiak, melynek közepette az egyén és birtok biztos-
sága annyira biztosítva van, melynek egyes tagjait a
szigorú, de épen nem kegyetlen törvények a sérelmek
elől biztosítják és visszatartják; hogy azon nemzet, a
műveltség alacsony fokán nem állhat. —

Szemügyre vettük az ősök harciművészetét,
követtük azokat hadjárataikban és kísértük a

külfölddeli békés közlekedésökben; és vizsgálódásaink eredménye az lőn, hogy azon nemzet, melynek harci modora oly kiképzett, oly tökéletes, melynek harcaiban nem a túlnyomó szám, sem az anyagi erő, hanem a vitézség győzedelmeskedett, mely évtizedeken át egy világrészt tartott rettegésben, birodalmakat alá- zott meg és országokat foglalt, mely azonban ennek dacára más nemzeteket kegyetlenségre nézve nem mult fölül; hogy azon nemzet a műveltség alacsony fokán nem állhat. —

Bejárva a nyilvános és közéletnek őseink által taposott mezejét, a magán- és családi életnek fátyolát föllebbentettük; és habár az ősökben — mit csodálni nem lehet — a földművelés-, műipar- és kereskedelemre nagy hajlandóságot nem is fődözhetünk föl; meggyőződünk a felől, hogy oly nemzet, mely művelődési életének gyermekkorában egyszerű életének szükségleteit önmaga szerezte és készítette, melynél a festészetnek, a szobrászatnak már fölüláljuk nyomait, melynek nemzeti nyelvéből a szellemi és erkölcsi műveltség oly ragyogón kicsillámlik, mely már akkor is ismerte az írást, érzelmeit pedig dalban kiöntötte, hogy azon nemzet a műveltség alacsony fokán nem állhat.

Ezután őseink szokásait, életmódját jó és rossz tulajdonait vázoltuk és soroltuk föl; és az eredmény az lőn, hogy azon nemzet, melynek szokásai és életmódja az egészséges egyszerűséget viseli homlokán, melynek rossz tulajdonait a számosabb jó tulajdonok nem csak paralyzálják, hanem fölül is haladják, hogy egy értelmes, higgadt és mégis kedélyes, dicsvágyó, nemeslelkű, hű, szótartó, bőkezű, vendégszerető vitéz és szabadságát mindenekfölött szerető s becsülő

nemzet, a műveltség alacsony fokán nem állhat.

Vége az ősvallás tárgyalására tértünk, vizsgáltuk annak az istenségről fogalmait, boncolgattuk egyes hitágazatait, vallásos szokásait; és az eredmény az lőn, hogy azon nemzet, mely pogánykorában is oly tiszta, mondhatnók magasztos, fogalmakkal bir az istenségről, melynek hitágazatairól a kinyilatkoztatásnak — habár halvány — fénye visszaragyog, hogy azon nemzet a műveltség alacsony fokán nem állhat. —

Mindezen részletesen és tüzetesen tárgyalt műveltségi tényezők egyenkint csak egyes vonásai voltak egy nagy képnek, egyes kövecskéi egy dicső mozaiknak; mely képnek egyes vonásai, mely mozaiknak egyes kövecskéi együttesen ugyanazon benyomást teszik a figyelmes vizsgálóra, mint egyenkint; — élénkbe állítják híven a vezérek korabeli magyar nemzetet és önkénytelenül azon erős meggyőződést érlelik meg az elfogulatlan szemlélőben, hogy az így vázolt nemzet a műveltségnek alacsony fokán nem állhat.

Én így gondolkodom — ismételem Bartallal és óhajtom, hogy mások is azon egyet higgyék bebizonyítotttnak, hogy a magyar nemzet a vezérek alatt sem volt barbár! —

B.

**A KERESZTÉNYSÉG BEHOZATALÁNAK
TÖRTÉNETE.**

Mielőtt a keresztény religió behozatalának tárgyalására történeti monumentumai- és állam-alapítási első következményeire nézve áttérnék, még szükségképen ki kell emelni itt azon körülményeket, melyek ezen nagyhorderejű átmenetet elősegítették, föl kell említeni és ki kell jelölni azon kapcsolatok, melyek őseinket fokról fokra közelebb hozták a kereszténységhez.

A ki kora eseményeit figyelemmel kísérte vagy kíséri, tudni fogja, mikép fejlődnek az egyes események a világ és nemzetek történeteinek színpadán, tudni fogja, hogy ezen fejlődés lassan és hosszabb idő alatt eszközöltetik, hogy végre az események az azokat követők- és megelőzőkkel a legszorosabb összefüggésben és viszonyban állanak. Így volt ez mindenkor, régen- te és tiz évszázad előtt is; habár az egyes átmeneti pontok annyira szorosan körülvonalozva nem is voltak. Tehát kétséget sem szenved, hogy míg a magyar nemzet megtérítésének műve mint „bevégzett tény“ állott a világ szemei előtt, azt számos kisebb nagyobb horderejű oly esemény előzte meg, mely avval szoros összefüggésben lévén, annuk bevégzését kisebb nagyobb mérvben előmozdította. Ezen tényezőket és eseményeket kell e helyen kijelölnünk.

A fejlődő eseményeknek mintegy alapja volt a magyarok értelmessége, hiteszméik egyszerűsége és

szigorú erkölceik. És ez eredménye eddigi egész értékezésünknek; általánosan elismert tény ugyanis, hogy a magyart valamely igazságról érvekké könnyen meg lehet győzni. Kétséget sem szenved, hogy a magyar nemzetnek legnagyobb része belátta a fővezérrel egyaránt a megtérés- vagyis az ősi vallás keresztényi fölcserélésének szükségét. Kiemeli ezt Piligrin püspök is, midőn VII. Benedek pápához intézett a magyarokról szóló emlékiratában a többi között írja, hogy: „a barbarok a mindenható Isten csodálatos kegyessége által, ámbár sokan közülök még pogányok, alattvalóikat nem tiltják el gyermekeik keresztelésétől, sem pedig a térítőket körútjaikban nem akadályozzák. Sőt oly nagy egyetértés uralkodik a pogányok és a keresztények között, hogy e nemzeten látszatnék beteljesedni Izaiás jövendölése: „A farkas és bárány együtt legelnek; az oroszlány és ökör együtt esznek takarmányt“. ¹⁾ Azután a magyarok már régtől fogva ismerték a keresztény vallást. Ős lakhelyeiket elhagyva, Konstantin bizonyosága szerint, három esztendeig laktak mint szövetségesek a kazar birodalom szomszédságában, hol sokan követték a keresztény vallást; később pedig ezen kazar nemzet egy törzse csatlakozott a magyarokhoz. Ugyanis „hiteles keleti kutforrások tanuskodnak, hogy a kilencedik században a mozaismus szélteben gyakoroltatott a kazar birodalomban. Ebn Hankal tizedik századbeli arab utazó, ki a kazár földet bejárta, írva hagyta: Mozlimek, keresztények, zsidók és bálvány-imádók egyaránt viselhetnek hivatalt a kazar birodalomban. A lakosok kisebbik része a zsidó-vallást követi, a nagyobbik mozlim és keresztény.

¹⁾ Fejér C. D. I. 261. l.

És a kik Cyrillt és Methodot térítgetési utazásaikban kísérték, tudják, hogy amaz, kiben Bizanc egyik leg-tudósabb férfiát tisztelé, a kilencedik század második felében II. Michael császár által küldetett a kazar nép és udvar megtérítésére; Cyrill, ki akkor még Konstantin nevet viselt, több évet töltött a kazarok között, és hogy nem siker nélkül, azt nemcsak az Acta Sanctorum, hanem a főlebb említett arab utazó, ki egy századdal később fordult meg a pontusi kazar birodalom partjain, bizonyítják. Miután pedig a magyarok a leg-szorosabb szövetségben éltek a kazarokkal, mint véreik- s frigyeseikkel, s miután a bizanti írók tanúsága szerint a magyar törzsökhöz kazar népségek is csatlakoztak, midőn azok székeiket elhagyván Etelközbe s innen Pannoniába költözködtek,—bizony bajos volna velünk elhitetni, hogy a magyarok a kilencedik század végtizedeiben a keresztény kultust egyáltalán nem ismerték, sőt hogy köztök is keresztények nem találkoztak volna.“²⁾)

Későbbben azon népek közül, melyeknek országain a magyarok átvonultak, gyakran egész csapatok egyesültek azokkal; a honfoglalás nagyszerű épületének betetőzése után pedig, számos idegen főúr és szerencse-lovag vándorolt be és telepedett meg; az ezekeli társalkodás által kétségkívül több azokkal érintkező magyar család ismerkedett meg a keresztény vallással. Továbbá bármennyire igyekezzék Kerékgyártó bebizonyítani, hogy a magyarok bevándorlásakor Pannónia lakosai között a keresztény vallás még nem szilárdult meg egészen; ³⁾) ezt bebizonyítani annál ke-

²⁾ Szalay M. T. 54 l.

³⁾ I. m. 472 s. kk. II.

vésbbé fog sikerülni, minthogy tudjuk, hogy ez időtájt Pannóniában több volt tizenhat püspökségnél. ⁴⁾

Igaz ugyan, hogy a hódítók fölött nem igen szoktak a hódoltak magoknak szellemi fölsőséget kivívni; azonban kétségtelen, hogy ezen általános szabály számos kivételt szenvedett, különösen a magyaroknál, kik ha nem állottak is a műveltségnek alacsony fokán, de az európai műveltséggel ismeretlenek voltak, és mint azt tömérdek idegen, különösen a tót nyelvből átvett szavak bizonyítják, tőlök több eddig egészen ismeretlen fogalmat is vettek át. Ha azonban nem is állítjuk, hogy a magyarokra a pannóniai népek szellemi fölsősége birt döntő befolyással: azt azonban tagadni nem lehet, hogy mindezek a magyaroknak az idegenekhez jó viszonyát és a megtérítési mű befejezését tetemesen elősegítették. Ugyanez áll a nagy számban elhurcolt foglyokról is, főleg miután gyakran papokat is hurcoltak magokkal; mi a szent-gáli esemény leírójának előadásában is nyer támaszt.

Fölemlitendő itt még őseinknek ismeretvágya, nevezetesen a vallást érdeklő tárgyakban, melyet az Ázsiában visszamaradt rokonok is megtartottak, kikről a már többször említett Juliánus írja „hogy bár mit akart nekiök a hitről előadni, a legfigyelmesebben hallgatták.”

Azon kapcsolatok között, melyek a magyar nemzetet fokról fokra közelebb hozták a kereszténységhez, kitűnő helyet foglalnak el őseinknek azon vérségi összeköttetései és viszonyai, melyek a magyar és más keresztény fejedelmi családok tagjainak házasságai által létesültek. Ha történeti adatok nyomán nemzeti multunkat e

⁴⁾ Salagi Status Ecclesiae Pannonicae III. k. A szerémi, eszéki, valpói, sziszeki, pettauai, szombathelyi, soproni, szőnyi, szemlíni, belgrádi, pécsi, nyitrai, dévényi sat.

tekintetben földerithetnők, ez a keresztény religió behozatalának történetére is nagy fényt és világot árasztana és sokkal könnyebben oszlathatnók el a még uralgó homályt. Mig azonban ezen földadat tökéletesen meg nem oldatik, meg kell elégednünk ha csak egyes köveket is hordhatunk össze, egy majdan nagyobb épületnek képezendők alapját. *)

Podhraczký véleménye szerint már Zoltán fejedelemnek neje Hanzár asszony, Ménmarót bolgár fejedelem leánya ⁵⁾, görög-keresztény hittű volt, „mert—ugy mond — szent Gellért életirója ⁶⁾ még szent István király idejében is csupa görögöket emleget,“ mint azon földrész lakóit. Ha ez, mi igen valószínű, áll, ugy alkalmul szolgálhatott ezen házasság a pogány magyarok és a keresztény bolgárok közötti szorosabb és bensőbb viszony megállapítására, s épen nem valószínűtlen, hogy különösen a görög szertartás fénye talán többeket csábított a magyarok közül a kereszttség fölvételére. S ha e házasságnak a magyar nemzet megtérítésére nagyobb befolyása, érdeme és így nevezetesebb eredménye nem is volt, annyi tagadhatatlan, hogy ez által egy részről a magyar nemzetnek legalább egyrészében a keresztény vallás elleni ellenszenv szünetedni, az irántai rokonszenv pedig élénken ébredni kezdett.

Nagyobb horderejű s következményeiben a legnagyobb fontosságú esemény volt Árpád (mint helye-

*) Köszönettel tartozunk e tekintetben két szorgalmas történetbuvárunk—Horváth István — („Urseolus Péter“ 1836-iki Tud. Gyűjt. X. f. 116 s kk. ll.) és Podhraczký Józsefnek („Agnes és Beatrix“ 1839-iki Tud. Tárbán 305—314 ll. és l. Religio 1855. II. 59—59 számait); ezek voltak ugyanis az elsők, kik a történetmívelők figyelmét ezen körülményekre is fölhiyták, s kiknek buvárkódásaiknak eredményei képezik az általunk itt mondandók alapját.

⁵⁾ Névtelen LI. LII. ff.

⁶⁾ Vita et Acta S. Gerardi Epri, 1790. kiadta Batthyányi J.

sen állítja Podhraczký, és nem Zoltán, mint Horváth István gondolta) két leányának Agnes és Beatrixnek a bajor fejedelmi ház két tagjával történt egybekelése, miről e helyen kissé bővebben szólni föladatunk nem tiltja, a tárgy érdekessége és fontossága kívánja.

Podhraczkýnak⁷⁾ figyelmét a tárgyra Kreutzer bajorországi titoknak fordította, ki a scheierni bencék kolostorának fölszentelése alkalmával mondott beszédében többi között ezeket is mondotta: „A scheierni vár — úgymond — melyet hajdan Arnulf (888—899) császár építtetett, történeti szempontból is igen érdekes, ugyanis a császár két menyje Ágnes és Beatrix magyar hercegnők, mielőtt a császárnak Arnulf és Verner nevű fiaival egybekeltek, itt kereszteltettek meg.“⁸⁾ Kreutzer valószínűleg Falkenstein János munkáiból merítette ezen adatot, ki a mult század közepetájt ismertette meg a bajor-magyar nemzedékrendet.⁹⁾ Idézzük itt a minket érdeklő sorokat: „Arnulfnak neje — úgymond — Agnes néven hivatték, magyarországi születésű, kinek négy gyermeke lett, három fia és Judit nevű leánya, Henrik szász herceg madarász Henrik császár fiának neje, Eberhard volt a legidősb herceg, második Arnulf, harmadik Bertold. Anyjok halála után (938) ugyan egyik sem nyerheté el közölök a bajor hercegséget, de ők egyébként megjegyzésre méltók; némelyek úgy vélekednek, hogy a régi austriai örgrófok ez elsőtől származnak, a wittelsbachi grófok Arnulftól szakadtak, a harmadik herceg pedig Hermann utódaival a pfalzok

⁷⁾ Religio i. h.

⁸⁾ Wiener Zeitung 1838. 234. Oct. 11. Deutschland 1402 l.

⁹⁾ Antiquitates Nordgaviae Veteris II. 236—259 ll.

történetében ismeretes. Arnulf (bajor) herceg 938-ban történt kimultával, a bajor hercegség igazgatása Bertoldra, annak testvérére szállott, melybe őt I. Ottó császár Eberhard legidősb herceg kizártával, iktatta. Bertold herceg testvére (Bertold) után 948-ban költözött át az öröklésre; Arnulf minden utódai kizárattak a bajor örökségből, és I. Ottó császár ezen hercegséget testvérének, Henrik szász hercegnek engedte át, ki első volt ott az e nevű hercegek között. Ennek neje Judit, Arnulf bajor herceg (és Ágnes) leánya volt, s e tekintetnél fogva szerzé meg neki I. Ottó császár a bajor hercegséget.

Ettől öt gyermeke lett: két leánya és három fia. Hedvig első született leánya Burchard sváb herceggel kelt egybe és 993-ban hunyt el. A második Gerberga a gaudersheimi apáca klastrom fejedelemsasszonya volt. Hermann legfiatalabb fia, northheimi gróf volt, Brúnó másodszülött fia pedig szász örgróf († 1006). Henrik első született lépett atyja örökségébe, ki mivel II. Ottó császárral viszálykodott, zsembes (rixosus) nevet nyert; ez rá nézve káros következményű volt, mert II. Ottó császár a bajor hercegséget, Ottó sváb hercegnek engedé. Végre ismét a főnemlített II. Henrik lépett 985-ben a bajor kormányra, miután magát II. Ottó császár előtt, nyilván a birodalom közgyűlésén, megalázta volna; ő 995-ben megszűnt élni. Gizella nejétől Konrád burgundi király leányától két fiút és egy leányt nemzett, ez Gizela, férje pedig István magyar király vala és 1038-ban halt meg.“ Edig Falkenstein.

Hogy pedig Ágnes, mint már említettük, Árpád és nem Zoltánnak volt leánya, következtetni lehet azon körülményből, hogy midőn 912 körül Arnulf

Luitprand, Reginó és Vitichind tanúsága szerint Magyarországba futott, nejétől már több gyermeket birt; mi arra látszik utalni, hogy az egybekelés még Árpád életében történt; Zoltán ugyanis csak 896-ban született, így tehát Árpád halála évében tizenhárom éves gyermek volt.

Utal ezen egybekelésre Aquilinus Julius Caesar is, ki Aventinus után írja, hogy Arnulf herceg a 916-ban megtartott altheimi zsinatban kiközösítettetett „mivel nemcsak a pogány magyarokkal tartott, hanem azokkal vérségi összeköttetésbe is lépett,“¹⁰⁾ mely tettéért őt némely írók „gonosz“-(malus)nak nevezték,¹¹⁾ mesélvén egyszersmind, hogy őt az ördög elevenen vitte el, testét pedig a scheierni tóba vetette.

Ezekután már megszűnik rejtély lenni előttünk, miért futott Arnulf családjával 914 körül, midőn mint lázadó Konrád által legyőzetett, épen Magyarországba, hol 918-ig tartózkodott és miért fogadtatott oly vendégszeretettel¹²⁾. Ezeket szem előtt tartva megmagyarázhatjuk magunknak azt is, miért ragadtak oly gyakran fegyvert és harcoltak a magyarok, mint Arnulf utódainak szövetségesei, a német császárok ellen, kik amazokat — mint Falkenstein általunk is idézett helyéből láttuk — a hercegségtől megfosztani igyekeztek és miért kimélték meg Bajorországot, midőn azt Arnulf kormányozta, míg Németország egyéb tartományain tűzzel vassal pusztítva vonultak végig. Arnulf atyja Luitpold herceg halála után 907-ben vette át a bajor hercegség kormányát; midőn pedig 911-ben Lajos király, a karolingi ház utolsó sarjadéka, kimult

¹⁰⁾ Ducatus Styriae 352. l. Callesius Annal. Eccl. Germ. II. 80, 87 l.

¹¹⁾ Falkenstein. i. m. II. 235. l.

¹²⁾ Luitprand II. 7. Szász Annalista 917-re.

s frank Konrád vette át a birodalom kormányát, Arnulf föl kívánván használni Konrád gyengeségét és kiszákmányolni azon zavarokat, melyeket Konrádnak több német fejedelem általi el nem ismertetése szült, magát függetleníteni igyekezett, föllázadt; de Konrád által legyőzve ennek haláláig (918) — mint már érintettük—Magyarországban tartózkodott, ekkor azonban visszatért, és 938-ban bekövetkezett haláláig békeségben kormányozta hercegségét. Halála után Eberhard-, Arnulf első született fiának, mellőztével, Berthold nyerte el a bajor hercegséget I. Otto császártól. Ezen törvénytelen tény ellen föllázadt a jogaiban megsértett Eberhard s valószínűleg az ő fölhívására tüntek a magyarok Szászországba, hol azonban vereséget szenvedtek.¹³⁾ Lehetséges, hogy a száműzött Eberhard ezután Magyarhonban tartózkodott, míg testvérei Arnulf és Hermann mint scheierni grófok Bajorországban éltek.

Midőn azonban 948-ban Bertold halála után I. Ottó saját testvére Henrik szász hercegnek adományozta a bajor hercegséget, az említett grófok még egyszer megkísértették Arnulf családjának fegyveres erővel visszaszerezni az elvesztett birtokot. Hogy ezen háborúban a magyarok is résztvettek, bizonyítja Vitichind. Otto király—úgymond—akközben meghallotta hogy a magyarok Bajorországba jövéen ellenségeivel szöveterkeztek.“ Ezen háborúról a Névtelen is tesz említést. „Azon esztendőben — így ír az LVI-ik fejezetben — Atho (Otto) német király ellenségei annak halálán kárhozas gonoszszággal mesterkednek vala, kik is midőn magokban annak semmit sem árthattak, a magyarok segítségét kezdék kérni; mivel tudják vala, hogy a ma-

¹³⁾ Hermannus Contractus; Cont. Reginonis; Marianus Scotus Sigb., Gembl. Ann. S. Galli stb,

gyarok győzhetetlenek a megszokott hadi dolgokban, és hogy Isten általok boszujának ostorát nagy sok országokra terjesztette volt. Akkor Otto német király azon ellenségei követeket küldének azon harcos férfiúhoz, Zsolt vezérhez és sok aranyat adva, kérék őt, hogy magyar segélylyel támadnák meg említett Otto királyt. Zsolt pedig haragra gerjedve mindazok kedvéért és pénzéért, mind Lél és Bulcs haláláért is, elkeseredett szívvél nagy sereget küldé Otto német király ellen.“ A Névtelen jegyző — jegyzi meg e helyre Podhraczký — már nem tudta ezen segítség valódi okát, melyre atyáinkat nem annyira a ragadomány, mint inkább a sógor-ság ingerlette, hogy Arnulf fiait a fejedelemségbe emeljék, mert nem hihető, hogy annyi csapások után egyedül boszuságból és zsákmány kedvéért viseljenek háborút.“¹⁴⁾

Úgyszólván kétségkívüli ezekután, hogy Árpád fejedelmünk leánya Arnulf bajor hercegnek volt neje. Rokoni és vérségi kötelékek fűzvén tehát a magyar vezéri családot a bajor fejedelmi házhoz, ezen körülmény az utóbbinak tagjaira nézve egy új ok volt, hogy kettőztetett szorgalommal mindent fölhasználjanak a magyar nemzet megtérítési munkájának sikeres bevégzésére. És valóban a bajor fejedelmek utódai kötelmeikről nem feledkeztek meg és kitünő gondot fordítottak pogány rokonaik megtérítésére. Henrik szász herceg ugyanis, ki a magyarok megtérítésében fényesen szerepelt, Arnulf és magyar Ágnesnek volt fia. És ezen utóbbinak legfiatalabb fia-, Hermanntól származott „veszekedő“ Henrik, kinek leánya Gizella Istvánnak lett neje. Innen magyarázhatjuk meg és tudjuk megegyeztetni

¹⁴⁾ I. É. Tud, Tár. 312 l.

más szintén hiteles adatokkal a német chronographusok azon állítását, hogy Gizella s ennek testvére Henrik voltak a magyar nemzetnek megtérítői, mit bizonyos tekintetben s részben mi sem tagadunk.*) Az adatok összhangzó halmazából kitűnik ugyanis, hogy a bajor-német fejedelmi ház a magyarok megtérítésén kiválólág buzgólkodott. Így nem lehet ugyanis tagadni, hogy István megkereszteltetését részben azon körülménynek kelljen tulajdonítani, hogy ez Gizellát nőül csak is ily föltétel alatt nyerhette. Ugyesztén István térítési és vallásos buzgalmát valószínűleg szent Henriknek nem kevésbbé szent nővére Gizella költötte, ápolta és élesztette; — és mindezt ha nem is kizárólág, részben mindenesetre Árpád leányainak s nevezetesen Ágnesnek és házasságának köszönhetjük. —

Kreutzer titoknoknak főlebb idézett beszédéből kitűnik, hogy ő régi emlékek nyomán tudta, miszerint az Árpád ház tagjai közül nemcsak Ágnesnek volt egy német herceg férje; de említ még egy Beatrix nevű magyar hercegnőt is, ki állítólag Verner, szintén bajor herceggel kelt egybe. Calles az augsburgi ütközetről, mely után Verner is megöletett, így ír: „A magyarok ezen hadjárata — úgymond — rosszul sike-

*) Bizonyítják ezt: Herm. Contr. (995-re). Sigb. Gembl. (1010-re), Aventinus (Ann. Boici V. 51. 3. Nro.) Nevezetesen a szász annalista Henrik császár és Brúnó augsburgi püspök testvére, Gizelláról írja: „Horum sororem Gizellam, bonae memoriae faeminam Rex Hngarorum, qui postea Stephanus iu baptismo est dictus, in conjugium expeitiit, sed eam ducere non promeruit donec se Christianae Religionis rudimenta et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente suscepturum promisit.“ III. Eugen pápa pedig 1146-ban ezeket írja a többi között szent Henrik császárról Egilbert bambergi püspökhöz intézett levelébsn: „De conversione regis Stephani et totius Hungariae Domino cooperante per eum facta — multum cognovimus.“ Hasonló kitételekkel emelik ki Henrik és így közvetve Gizella érdemeit a Martyrologium Romanum és Breviarium Romanum is.

rülvén, a szerencsétlenség okozóján boszúlta meg magát, és ez nem volt más, mint a scheierni gróf Bajorországból, kit néhányan Ottónak, mások ellenben Vernernek neveznek. *) Freisingeni Otto elhallgatva a nevet, ez esetet így beszéli: Említik, hogy ezen vere-ségnek egy Bajorországba való scheierni gróf volt okozója, ki azonban hűtlenségeért bűnhődött, ez ugyanis a magyarokat vigyázatlanul veszélynek kitette, miért árulónak tartatva, megöletett. Tartományát a scheierni grófság örököseinek engedve át, őt a püspökök kiátkozták. (VI. 20). Nem bizonyos, vajjon az ugyanazon scheierni grófoktól származó Herold juváviai érseket, — mint vélekednek, — hasonlóan magyarokkali szövetség gyanujáért Múldorfnál ezen vagy az ezt megelőzőtt évben fogták el, és tolták ki szemét a császár parancsára. A salzburgi Chronicon és Arnpek ezt 956-ra teszik, ekkor azonban Henrik herceg már nem volt az élők sorában. ¹⁵⁾

Kérdés tehát: vajjon Eberhard Arnulf bajor hercegnek idősb fia, vagy pedig unokája Verner volt az kit a magyarok az augsburgi ütközetben vagy ez után megöltek? Annyi mindenesetre igen valószínű hogy ezen Verner volt az, kit Kreutzer mint Beatrix férjét említ, ki a magyarokkal gyakori érintkezés- és közlekedésbe jöhetett, később azonban a magyaroktól elpártolván, ezeknek boszuját magára vont. Ennyi Beatrixról. —

A magyar fejedelmek az említetteken kívül, még egy részről voltak rokonságban a külföldi fejedelmekkel: a velencei hercegek részéről. ¹⁶⁾

*) Igy Arnpek Boic. IV. 3. Chronicon Salebgse a. a. 955.

¹⁵⁾ I. m. IV. 347 l.

¹⁶⁾ V. Ö. Horváth István „Urseolus Péter.“ Tud. Gyűjt. 1836. X. 115—118 ll. S z a l a y (Magy. Tört. 91. l. 29. jegyzet) a H. I. által fölhozott érveket regisztrálva ezeket jegyzi meg: „Ugy, de az Urseolo család

István utódja, Péter királyunk öregatyjának atyjáról ezeket olvassuk ennek a XI-ik században készült életrajzában: „Ez az „Ursok“ (Ursorum) nemes törzséből származott, kik másoknál nemesebbek és hatalmasabbak voltak a parthusok fölött, kik a nemzetek között leggazdagabbak valának. „Ursok“nak (ursus=medve) pedig harciasságuk és nemzetök hatalmas voltáért mondattak, miután ez a többi nemzeteket fölülmulta.“¹⁷⁾ A biographus szerint tehát szent Urseolus Péter velencei herceg származására nézve parthus fejedelmi családnak tagja volt. Hogy a „parthusok“ neve alatt a magyarokat kelljen érteni, alig szenved kétséget, mert mellőzve, hogy egy az augsburgi csatát megénekelő a X-ik században készült vers szintén „parthusok“nak nevezi a magyarokat¹⁸⁾, kitűnik ez az életíratnak szövegéből és különösen ezen

Velence vidékén már a IX-ik században létezett tehát, jóval Taksony előtt, már akkor viselte a nevet. Aztán a Mabillon hagiographusa látván, hogy az Urseolók a „Particiaco“ melléknevet is viselték, igen valószínűleg csak e körülményekből faragta ki magának a család parthus eredetét.“ Ezekre csak annyit jegyezzünk meg, hogy először is az érde, kelt hagiographus a XI-ik században élt, midőn az „Urseolo“ család még fényes szerepet játszott az akkori Európa színpadán, lehetetlen tehát, szerintem, hogy a hagiographus, ki különben is az Urseolo család viszonyait — úgy látszik — jól ismerte, ily vastag tévedéseket, ügyetlen hazugságokat csempészett volna szövegébe; de másodszor Horváth I. idézeteinek bizonyító ereje tulajdonképen — mint a figyelmes olvasó látni fogja — nem ezen elnevezésekben, mint azon szavakban rejlik, melyek azokat kísérik. Ezért nem tartózkodtam H. I. buvárlatai eredményeinek szövegében helyet adni; a fölhozott érvekből meggyőződve: hogy ezen „eureka“, mégsem tartozik azon fölfödözések sorába, „midőn a középkori chronistáknál előforduló névből egy történeteskét farag az író,“ és azon dolgok közé, melyeket „Bonfinius és Ranzanus egy sereg magyarországi nevéből, olvasnak ki, midőn magyarázatukat, eredetüket adják“ (Szalay i. h.)

¹⁷⁾ Mabillóniusnál. Acta SS. O. S. B. Velence 1851. VII, „Vita S. Petri Urseoli Ducis Venetarum.“

¹⁸⁾ Fr. A. Ebert. Überlieferung. Dresden 1826. I. 1, 81—82 II.

szavaiból: „Napvilágot látott tehát ott, hol az ádriai öböl van, kitűnő szülőktől, a velenceiek hősi nemzetségéből (*heroum gente venetica*), melyet bölcsesége és gazdagságai miatt dicséri majd minden nemzet. Velenceieknek pedig azért neveztettek, mivel a velencei hegyből törtek a Pannoniának jobb részét lakó pártbianusok (*Parthiani inhabitantes meliorem partem Pannoniae*).“ A *biographia* nyomán tehát mint bizonyosat lehet állítani, hogy Urseolus Péter a magyar fejedelmi családból származott; én pedig Horváth Istvánnal valószínűnek tartom egyszersmind azt is, hogy ezen Urseolus Péter Taksonynak volt fia, mely állítással U. P. uralkodási ideje sem ellenkezik, ki 986 körül volt velencei fejedelem, tehát vagy még Taksony életében, vagy egy két évvel halála után.

Kiemelendő még az is, hogy Péternek mellék neve „*Urseolus*“ volt, és *biographusa* szerint „*ex Ursonum*“ genere született; Taksonyt pedig Aloldus ugyan ezen nevezettel ruházza föl. „*Eorum Dux — úgymond — quem Urtzum appellat*.“ És: „*Urtzo mortuo, Ungari elegerunt Geizam*.“¹⁹⁾ Az elnevezések ezen föltűnő azonossága a főnebbi állítást erősíti. Urseolus Péternek Taksonytóli származását bizonyítja azon körülmény is, hogy István halála után ennek unokája választatott meg királynak, mi ennek egyenes férfi ágából való leszármazása nélkül alig történhetett volna meg, István unokái ell mellőzésével. Ezekután tehát Urseolus Péter lett volna az első keresztény magyar herceg.

És ezek voltak azon rokoni összeköttetések és viszonyok, melyek a kereszténység behozatala előtt a magyar fejedelmi család és külföldi fejedelmi házak

¹⁹⁾ Ch. Hanthaler *Fasti Campilienses* I. 1278 l. és 972-re.

tagjai között alakulván, négy szempontból nevezetese-
sek: először mert azt bizonyítják hogy a magyar feje-
delmi ház még pogány korában is nagy tiszteletben
tartatott a külföld és külföldi fejedelmek által, hogy
tehát sem ez sem pedig azon nemzet, mely azokat
uralta barbár és műveletlen nem lehetett; másodszor
mert a magyaroknak toleranciáját bizonyítja; harmad-
szor, mivel a magyar nemzetet érintkezésbe hozván a
külföld- és annak fejedelmeivel nemzetünk műveltsé-
gére jótékonyan befolytak; és harmadszor mert, mint
láttuk, a megtért magyar hercegek és hercegnők fő-
kötelemöknek tartva a magyarok megtérítését eszközöl-
ni, minden igyekezőteket ide irányozván, ezt hatható-
san elő mozdították és elősegítették. —

Így állottak az ügyek körülbelöl 948-ig, midőn
Gyula és Bulcsu magyar vezérek Konstantinápolyban
megkérsteltetvén, míg Bulcsu ismét visszatért ősei hi-
tére: Gyula Erdélybe visszatértében magával vitt egy
Hierotheus nevű, a konstantinápolyi patriarcha által
Magyarország részére püspökké szentelt szerzetest, ki
ott, habár működéseinek eredménye nem is volt fölötte
jelentékeny és nevezetes, Gyula családját, és különösen
annak leányát, utóbb Gejzának nejét és Istvánnak
anyját, megkeresztelvén, ez utóbbinak ez által a ma-
gyar nemzet megtérítésében igen fontos szerep ju-
tott; — és ez Sarolta volt. Szalay azonban ezen
szép szerepet Gejza állítólagos második nejének tulaj-
donítja. Szerinte: Sarolta Gyula erdélyi vezér leánya,
Gejzának első hitvese és szent Istvánnak anyja volt
ugyan, de még Taksony halála előtt 969-ben — mely
évben István is született — már kimult; 970-ben pedig
Gejza Adelheidot, Micislav lengyel fejedelem test-
vérét vette nőül; és erre kell a történetírók azon sza-

vait alkalmazni, melyek szerint Gejzának neje volt a magyarok megtérítésének egyik főszközlője.²⁰⁾ — Ezek után nem lesz fölösleges itt kissé kitérni és azon állításunkat, hogy az említett érdem Sarolté és nem Adelheidé Szalay ellenében megvédeni igyekezni. Mindenekelőtt tehát a mindkét állítás mellett harcoló adatokat fogjuk párhuzamba állítani, és mellesleg azon, jelen kérdéssel szorosan összefüggő, állítást, hogy István 969-ben született, megvizsgálni.

Szalay, miután azon állítása bebizonyítására, hogy Istvánnak Sarolt volt anyja, a névtelen jegyző-, Kéza-, Turóc- és a hildesheimi évkönyvekből kozott föl bizonyítékokat, Gejza hitveséről így nyilatkozik : „De vajjon honnan merítették — kérdi — újabb történetírók azon adatot, hogy Sarolt törekvéseire hozatott Magyarországra a kereszténység? Hazai forrásaink azt egy szóval sem említik, sőt még azt sem mondják, hogy Sarolt és atyja keresztények voltak. Sarolt keresztény hite kirekesztőleg Scylitzesnek helyéből (hol a görög történetíró azt állítja, hogy Bulesu és Gyula magyar vezérek Konstantinápolyba jövéen, megtértek s a t.) kivont következtetésen alapúl . . . De már következik-e szükségkép e tételből, hogy kivált Sarolt hozzájárulásával terjedett Magyarországra a keresztény hit? Igen — szól a válasz — mert a külföldi történetírók egy szájjal állítják, hogy Gejza hitvese²¹⁾ kezével kormányozta az országot. Úgy de ők nem mondják hogy Gejzának hitvese Sarolt volt, az erdélyi fejedelem leánya, sőt egyenesen más hitvest adnak neki. A *chronica hungarorum*ban e codice warsoviensi saeculi XIII-ii Endlicher-nél ezt találjuk ; Jesse (Gejza) qui accepit uxorem de re-

²⁰⁾ Magy. Tört. 40—42 ll. ²¹⁾ jegyzet.

gione Polonia, de civitate Cracovia, sororem ducis Meschonis nomine Ethlegidam.²¹⁾ És a breve Chronicon Silesiae saeculi XIV-i így szól : Anno Domini 971 dux Mesco baptisatus est. Iste Mesco habuit sororem Adelheidam quam Jesse Rex Hungariae accepit in uxorem, quae cum esset christiana virum suum convertit ad Christi fidem.²²⁾ S mit a német íróknál Gejza hitveséről olvasunk, az Adelheidra igen is illik, Saroltra nem. Az egykorú Thietmár Chroniconában ez áll : Uxor autem eius (Gejzae) Beleleknigini idest pulchra domina slavonice dicta supra modum bibebat kérdem miért lett volna Gejza hitvesének sláv neve ? Azután az iszákosság, melyről még vádoltaik, talán szintén sarmata vérre mutat inkább mint magyarra ; melynek akkor még épen nem tartozott gyengéi közé Pray már Annáleseiben Cromer lengyel történetíró nyomán szót tett Adelheidról mint Gejza második nejéről, kissé félenken ugyan, mert a régi lengyel források még nem voltak előtte ismereteseek, de az adat fölemlítetett általa, s utána mások által is, s ez oknál fogva kissé különösnek tetszik előttem, hogy íróink közül még azok is, kik Adelheidról, mint Gejza második nejéről szót tettek, a térítgetés művét Saroltnak tulajdonították. Hiszen ők ismerték szent Adalbert azon életírását, melynek szerzője Brúnó, ki István országlásának kezdetén megfordult Magyarországon s 1009-ben térítési buzgalmának esett áldozatául ; már pedig ezen életírásból világos, hogy Gejzának hitvese, ki 996-ban még élt, tehát Adelheid hozta be Magyarországra a kereszténységet, — világos az életírás azon részéből, mely Adalbert 996-iki működését tárgyalván, említi, hogy Gejzát s Gejza hit-

²¹⁾ *Rer. Hung. Mon. Arp.* 65 l.

²²⁾ *Stenczel Script. Rer. Siles. Breslau* 1834.

vesét fölkérte, engedjék meg neki, hogy egyik kedvenc papja hozzája jöhessen Magyarországból. Miserat his diebus — így szól Bruno — ad Ungarorum seniore magnum, imo ad uxorem eius, quae totum regnum viri manu tenuit, virum et quae viri erant ipsa regebat, qua duce erat Christianitas coepta epistolam, s a t. Részemről annyi együvé találkozó jelenségben, annak bizonyítékát látom, hogy újabb történetíróink Saroltnak tulajdonították, mi Adelheidot illeti, valamint meg másrésről azt hiszem, hogy a lengyel chronisták tévednek, midőn ők meg Saroltról nem tudván semmit, Istvánt Adelheid gyermekének mondják. A Béla névtelen jegyzője és Kéza által képviselt hazai hagyomány semmit sem tud Saroltról, mint térítőről, mivé csak az újabb írók hibás inductiója által vált.“ Eddig az igen tisztelt történetíró! —

Mielőtt a dolog érdeméhez szólnánk, csak azt szabadjon kérdenünk, hogy ha a lengyel írók azon állítása dacára, hogy István Adelheidnak volt gyermeke, hazai kútfőinknek lehet hitelt adni, melyek értelmében Sarolt volt Istvánnak anyja; midőn ugyanazon hazai kútfők: Turócz, a rímes krónika, Ranzán és Bonfin Adelheidról mint Gejza nejéről mit sem tudnak a Névtelennel, Kéza-, a budai és pozsonyi krónikákkal egyetemben, sőt az előbbieket szerint István anyja még Gejza halála után is életben volt: ez esetben miért kell inkább a „chronicon hungarorum“ és „breve Chronicon“ fölötte kétes hitelű szerzői után indulni?

Igaz ugyan, hogy azon külföldi történetírók, kik egy szájjal állítják, hogy Gejza hitvese kezével kormányozta az országot, azok nem mondják, hogy Gejzának hitvese Sarolt volt, sőt egyenesen más hitvest adnak neki; de a legnagyobb fontosságú kérdés az, ha vajjon

hitelt érdemelnék-e e tekintetben azon lengyel és német történetírók, kik Gejzának Adelheidot adják hitvesül? Vajjon nem inkább hazai emlékeinknek adjunk hitelt mint azon egy-két külföldi történetírónak?

Mi már különösen Thietmár idézett helyét illeti abból, hogy Gejza hitvesének sláv neve volt, épen-séggel nem következik, hogy az sláv születésű volt; annál kevésbbé, minthogy a „Beleknigini“ nem tulajdon- hanem csak melléknév, és annyit jelent mint „szép nő.“²³⁾ Miután pedig Turócz szerint Sarolt, Gejza neje, kitünő szépség volt („(Gyula) habebat filiam Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine provinciales duces diutius loquebantur“),²⁴⁾ lehető, hogy ezen hízelgő melléknévvel alattvalói által diszítettett föl, melyet a lengyel történész vagy maga fordított nyelvére, vagy a slávajkú magyar alattvalók elbeszélése nyomán jegyezett föl. Így tehát a „Beleknigini“ elnevezés- és Thietmár idézett egész helyéből, következtetni, hogy Gejza neje sláv volt, nem lehet.

Hogy továbbá a „chronica hungarorum“ adatának bizonyító erejét mérlegelhessük és hitelessége fölött pálcát törhessünk, elégséges csak egy tekintetet is vetni ezen compilációra.)* És hogy ez a siléziai króni-

²³⁾ V. Ö. Szarka Conjecturae historicae 57. 1.

²⁴⁾ Chronicon II. V.

*) Kiadta Endlicher Rerum Hung. Monum. Arpad. S. Gál 1849 60—82 II. „Chronica Hungarorum e codice warsoviensi saeculi XIII.“ Belszervezetét minljárt a kezdősorok is eláruljuk: „Incipit Chronica Hungarorum iuncta et mixta cum Cronicis Polonorum et vita S. Stephani.“ A compilátor munkájának tekintélyt szerzendő Hartvik nevét bitorolja, mily igaztalanul, első tekintetre átlátjuk. Egyáltalában a szent Istvánt megelőző korszak történetét úgy adja elő—hogy az egész munka egy rejtély. Értekezik „De Aquila Rege — De primo Christiano Jesse — De corona postulanda Hungarorum — Quare et quo modo corona Polonis non fuit data. — De congressione Regis Hungariae cum Polonie rege. — De visione quadam regis Hungariae et de victoria contra imperatorem — De vo-

kával együtt hazai kútforrásaink- és az azokból idézendő világos adatokkal hitelesség és bizonyító erő tekintetében megmérkőzhetnék, — elhinni soha sem tudnám. Mielőtt azonban az érdekelt adatokat fölhoznók, megjegyezni kívánom, hogy ámbár honi íróink nem állítják, hogy hazánkban Sarolta terjesztette a kereszténységet, vagy jobban mondva, hogy Sarolta volt, a kereszténység térjedésének hazánkban egyik fő előmozdítója, de miután Gejzának csak egy hitvest Saroltot, Gyula erdélyi vezér keresztény leányát, tulajdonítanak, kirófi mint előről, még Gejza halála után is emlékeznek, kitűnik, hogy a külföldi írók azon szavait, (melyek igazságát eddig még senki sem vonta kétségbe,) melyekben azon állítás foglaltatik, hogy főleg Gejza hitvesének köszönhető a kereszténység sikeres terjesztése, Saroltra kell alkalmazni. Adelhaidról ellenben mint Gejza hitveséről emlékeink semmit sem tudnak, nincs tehát ok, miért adnánk a többször említett két történeti emlékeknek inkább hitelt, mint hazai kútfőinknek és a hazai hagyományoknak; annálisinkább, minthogy—mint látni fogjuk—a lengyel kútfők más, kétségbevonhatlan bizonyosságú történeti tényekkel is ellenkezésbe jönnek.

De lássuk már azon adatokat, melyek az említett négy történeti emlékekben föltalálhatók. Így mindenek előtt Turócz Chroniconjában olvassuk: „Kupan tar Zirind fia, ki már Gejza idejében is viselt vezéri méltóságot, ennek halála után István anyjával vérfer-

tis et orationibus regis, et de morte filii eius Henrici. — De Successione Albe post mortem patris in regnum—De morte et planctu regis Stephani et miraculo. — De fraude reginae contra Albam. — Quomodo reversi sunt veri haeredes Hungariam, scilicet fratres supradicti. — Az argumentum ezen egyszerű fölsorolásából is következtetheti az olvasó, mennyi zavar van a „Chronica Hungarorum“-ban, smily kevés hitelesség- és csekély bizonyító erővel dicsekedhetnek adatai.

tőztető házasságra kívánt lépni (Cupan voluit matrem S. Regis sibi per incestuosum connubium copulare²⁵⁾) — „Kupán — így ír a rímes krónika írója — ki vezérséget viselt, István szülőjére vetette szemeit azt kérvén nőül. (Namjecit in parentem — Eius ardoris mentem, — Hanc petens in consortem — Et Stephanum in mortem.²⁶⁾) Ranzan pedig így ír: „A háború oka legigazságosabb vala. Kupan ugyanis minden módon nőül akarta venni Saroltot István anyját, ámbátor vérrokona volt. (Tentavit — matrimonio sibi iungere Saroltam, ipsius matrem, quamquam illi erat consanguinitate propingua.²⁶⁾) És végre Bonfin: „Kupa ugyanis Gejza halála után István anyját vérfertőztető házasságra igyekezett bírni (defuncto Gejza Stephani matrem, per adulterium in connubium allicere conabatur.)²⁷⁾.

Ezen helyek azt mondják, azt bizonyítják, hogy Sarolta Gyula vezér leánya, Istvánnak anyja, Gejzának halálát is túlélte és Kupa által, ki ellen 998-ban intézte István győzedelmes hadjáratát, hogy aljas céljainak eszközül szolgáljon, nőül kéretett.

Hogy pedig Istvánnak idézett helyeken említett anyja alatt szülőjét és nem talán Gejza állítólagos második nejét Adelheidot kelljen értenünk, azon körülmény helyezi minden kételyen fölül, hogy Kupa magyar vezér István anyjának vérrokona (mert csak ez esetben mondhatták a K. által sürgetett egybekelést „incestuosum connubium“-nak) volt; mi csak is magyar származású hölgyre — Saroltra vonatkozhatik, mert hogy az említett magyar vezér a lengyel Adelheiddel rokonságban, vérrokonságban lett volna — nekem igen valószí-

²⁵⁾ II. 28. ²⁶⁾ Schwandtnernél Index VIII.

²⁷⁾ Decas II. Liber I.

nütlennek látszik, s eddig még senki sem is állította. Ha pedig Sarolta férjét túlélte, úgy nincs alkalmas időpont melyre Adelheidot, mint Gejza második nejét tegyük, miután, Szalay szerint, szent István még Taksony életében, 969-ben született; így Adelheidot még Sarolt elé sem helyezhetvén. Ha pedig ez áll: Saroltot kell mint Gejza egyetlen nejét, a kereszténység terjesztése főeszközlőjének tartanunk, kiről mondotta sz. Béla életírója „qua duce erat Christinatas coepta.“

Azonban a lengyel emlékeknek különben gyenge hitelét még csökkenti azon körülmény, hogy állításaik részleteikben más kétségbevonhatlan igaz tényekkel ellenkeznek.

Halljuk mint nyilatkozik Cromer XVI-ik századbeli író, ki a legrégibb emlékek nyomán írván össze munkáját, ezeknek képviselőjeül méltán tekinthető. „*Mirror hungaricos Annales*—úgymond—nullam Adeleidae huius vel alterius uxoris Gejzae mentionem facere (kit Cromer főlebb Gejza nejának állít, midőn Boleslav Gejzának első nejétöli leányat nőül vette.) . . . Adulto dein Pater vivens adhuc, uxorem accepit Juditham, Jësse Ungarorum principis, affinis sui ex priori uxore susceptam. Nam ea mortua sorororem suam Adeleidam Micislaus in uxorem collocarat; a qua persvasus Gejza, cum Hungaris suis, ad Christianam et ipse religionem quinto post Polonos anno suscepit.“ Miután pedig a lengyel írók tanúsága szerint a lengyelek 965-ben vették föl a keresztiséget, hozzáadva ezen számhoz öt évet, Cromert követve a magyar nemzet megtérítését Gejza megkereszteltetésével 970-re kellene tennünk. Mi a magyarok megtérítését illeti, ez 970-ben rendszeresen még meg sem kezdetett; mert Piligrin a passaui főpap 973-ban a pápához intézett le-

velében, melyben VII. Benedek pápát a magyarok megtérítéséül tudósítja, ezen megtérést az Otto és Gejza között megkötött béke következményeül tünteti föl, ez pedig 972 előtt semmi esetre sem köttethetett meg : mivel csak akkor lépett Gejza atyja után a magyar fejedelmi trónra. És pedig még akkor sem volt megkeresztelve, mert ezen nagy horderejű eseményről a pápát értesíteni Piligrin el nem mulasztotta volna ; továbbá valószínű hogy csak 994-ben kereszteltetett meg, mert mindazon történetírók, kik Béla püspök magyarországi útjáról említést tesznek, Bélát már püspöknek állítják ; — ez pedig csak 983-ban szenteltetett Veronában püspökké. Ezután, mint életiratából tudjuk, hat évig Csehországban, három évig Rómában tartózkodott és innen 994-ben térvén vissza, jött utközből Magyarországra. Így tehát nem állhat Cromer azon állítása : hogy a magyarok 970-ben térítettek meg, és hogy Gejza ez évben vette föl a keresztiséget : mely körülmény után Cromer és illetőleg a lengyel kutatók, melyekből merített, idevonatkozó helyeinek hitelességét méltán kétségbe vonhatjuk — anélkül, hogy az igazságot megsértenők.

Továbbá ha Szalay azt állítja : hogy Adelhaid 970-ben már neje volt Gejzának : Saroltának 970 előtt meghalni és Istvánnak születni kellett, miért is mindkettőt 969-re teszi. Erre röviden annyit is elég lesz megjegyezni, hogy miután ezen állítás hiteles emlékek nyilatkozataival ellenkezik (Hartvik : *Post obitum patris Stephanus adhuc adolescens*. Szalay szerint pedig István, atyja halálakor 28 éves volt. A pannonhalmi sz. b. r. apátság alapító oklevelében pedig írja magáról : *in pueritia mea expertus sum*, érti sz. Márton pártfogását a Kupa elleni harcban ; — ekkor Szalay szerint 29 éves lett volna) és erős alapon épenséggel nem

áll, sőt egyedül csak azon hipotesisen alapszik : hogy Adelhaid 970-ben már neje volt Gejzának, így tehát Sarolta már meghalálozott, István pedig megszületett volna ; — ezért e véleményt el nem fogadhatjuk. Mert hogy a bécsi és pozsonyi krónikák — melyeket a Chronologia tekintetében igen csekély hitelűeknek tanít a kritika, szent István saját szavainak hitelét desavoualhatnák, nem igen szeretnők elhinni. Miután azonban Szalay szent István említett oklevelét hamisnak tartja²⁸⁾, a már elévesült pört pedig megújítani fölösnek gondoljuk, mi tehát arra nem hivatkozhatván, szabadjon következtetésünket akkép formuláznunk : hogy a bécsi és pozsonyi krónikák compilátorai, szerény véleményünk szerint, Hartvikkal sem korra, sem hitelességre még nem mérkőzhetnek, miután ez munkáját Kálmán király parancsára, a tizenkettedik század első éveiben írván meg, az országos és magánlevéltárak valamint más egykorú följegyzések szolgálatjára és rendelkezésére állottak, azonfölül pedig a szent királyunkat érdeklő tradíció halála után mintegy hatvan évvel kétségkívül sokkal élénkebb volt, semhogy e tekintetben kibázhattott volna, annál kevésbbé minthogy Hartviktól kora, képessége és püspöki rangja minden gyanút eltávolít. —

Ha pedig — folytatjuk következtetéseinket, — szent István 969 után született, következik hogy Sarolta még ez év után is élt, nincs tehát ok, miért ne adnánk hitelt azon állításnak, hogy Sarolta férjét túlélte : így tehát Adelhaid Gejzának neje nem lehetvén, Saroltnak

²⁸⁾ Magy. Tört. I. 36 l. 51. jegyzet. „Az 1001. oklevél — ugymond — mint számtalan egyéb okirat, a monostorban följegyzett egykorú adatok későbbi, talán a XII. század közepén történt összefűzése. Formájára, tehát fogalmazására nézve is álmű, a nélkül, hogy a monostort illető adatok koholtak volnának.“ —

kell tulajdonítanunk őseink megtérítése dicső érdemének szép részét.

Végre még egy, habár mellékes, védvrről szabadon szerény véleményünket elmondani. „Azután az iszákosság, — megjegyzi Szalay — melyről vádoltatik (t. i. Gejza neje) nem sarmata vérre mutat-e inkább, mint magyarra, melynek még akkor ez épen nem tartozott gyengéi közé, mert hogy a Névtelen azon helyei, melyek az utókorra juttatták, hány napig voltak a magyarok holtrészegek örömlükben, megannyi gonosz anachronismusok vak Béla idejéből, tudják, kik a keleti és bizanci kutfőkben olvasták, hogy a magyaroknak tej volt főitaluk midőn Pannóniába érkeztek.“ Mindenekelőtt azt kérdjük, ha vajjon mivel az iszákosság a sarmata faj legnagyobb gyöngéinek egyike jelenleg, ha vajjon következik-e, hogy ez 900 évvel ezelőtt is az volt? Másképp tudta azt Voltaire, ki megemlítvén, hogy a lengyelek korában gyakran részegen tanácskoztak országos közügyeikről, az iszákosságról mondja, hogy „ezen hiba a sarmata előtt ismeretlen volt,“ — „vice — ugymond — que les sarmates ignoraient.“²⁹⁾ A mi pedig őseinket illeti, nem tagadjuk, hogy a Névtelen³⁰⁾, bölcse Leo³¹⁾, Tamás spalatói főesperes³²⁾ és Kéza³³⁾ szerint a magyaroknak midőn Pannóniába jöttek tej volt főitaluk; de csak is akkor midőn Pannóniába jöttek, és csak is megtelepedésük első éveiben. Midőn azonban a honfoglalás munkájának bevégezte után az európai szokásokkal, az európai élet jó és rossz tulajdonaival megismerkedtek, minél nagyobb mérvben kezdték úzni hadi kalandjaikat, annál inkább kiszorította a tejet a magya-

²⁹⁾ Histoire de Charles XII roi des Suedes Ed. XII-ieme. 38 l.

³⁰⁾ I f. ³¹⁾ Tacticorum 7. ³²⁾ Historia Salonitana. XIV f. ³³⁾ LIX f.

roknak tápszereiből : a bor ; ezen változást az olasz és francia borokkal megismerkedés elősegítvén, és a változott életmód s foglalkozás tévén szükségessé. Azon helyzetben lévén, hogy állításunk bebizonyítására a Névtelennek „gonosz anachronismuskok“-nak nevezett adatait föl nem hozhatjuk, itt csak a 925-ki szent gáli esemény Szalay által is kiemelt és egész terjedelmében közölt s így természetesen hitelt érdemlőnek tartott leírására utalok, melyben Ekkehard a többi között írja : hogy a magyarok előtt „a bor teli kupákban állott, mindenki a mennyit akart tetszése szerint ivott. Miután pedig az italtól fölhevültek, mindnyájan iszonyúan kiabálnak isteneikhez.“ Ennyit a borivásról és részegségről.

Ennyi Sarolról mint oly tényezőről, ki őseinket szintén egy hatalmas lépéssel közelebb hozta a kereszténységhez. —

A kereszténység behozatalát elősegítő körülmények között kiemelendő még az, hogy a külföldi, és különösen német fejedelmek, kik a magyar fegyverek pusztításainak kitéve voltak, átlátták, hogy ezektől megmenekedni nem fognak, míg a magyar nemzetet jelleme természetében és szokásaiban tökéletesen át nem idomítják, s ezen cél elérésére legcélszerűbbnek tartották Krisztusnak mindent kivinni képes vallását eszközül fölhasználni. És míg a világi fejedelmeknek szemei előtt politikai célok lebegtek : Németország főpapjai, hogy a magyar nemzet megtérítése által magoknak halhatatlan érdemeket szerezzenek, vagy a pápánál a palliumot, az érseki hatalom díszjelvét kiérdemeljék, — közvetlenül igyekeztek ezen célt valósítani, minek bizonyosságai val alább fogunk találkozni.

Még Taksony életében 971 körül jött Magyarországra Volfgang német szerzetes, de fáradozásait, és térítési szent igyekezeteit siker nem koronáztatván, Piligrin érsek által visszahivatott. Siker- és eredménydúsabb volt a Piligrin által hazánkba küldött térítők működése; — de a térítési munkának mintegy koronáját szent Béla prágai püspök tette föl, a nemzet egy nagy részével Gejzát és szent fiát is megkeresztelvén.

Ottó császár még 972-ben tehát közvetlenül Taksony kimúlta után közeledett Gejzához, és a viszonyt még szorosabbá kívánván fűzni, fivére a bajor herceg leányát jegyezte el az ifjú Istvánnak. Ez alkalommal valamint előbb és utóbb is Gejza és István nagylelkű s vendégszerető fölhívására számos idegen világi főúr és főpap öznölte el az országot, — míg végre István uralkodásának első éveiben úgyszólván az egész ország ismerte a Megváltót, hogy ez időben már a magyarokra is alkalmazhatjuk szent Jeromosnak ezeknek őseiről mondott ékes szavait: „Hunni discunt psalterium; et scythiae frigora fervent calore fidei;“ ámbár egy újra-újra föltűnő ellenzéki párt mint százfejű hydra csak mintegy egy század múlva semmísíttethetett meg. —

Ezek voltak tehát azon kapcsolatok, melyek őseinket fokról fokra közelebb hozták a kereszténységhez, a keresztény vallás- és keresztény polgárosodáshoz, melyeket miután kijelöltünk, áttérhetünk most már a kritika világának vezérlete mellett a kereszténység behozatala történetének tüzetes tárgyalására — és pedig előbb történeti monumentumai-, utóbb államalapítási első következményeire nézve. —

Méltán elmondhatjuk minden népről, mely a pogányság sötét éjében botorkál, hogy nem él! Csak midőn az egyedül üdvözítő hitnek sugárai hatolják át és melegítik föl a hitetlenség rideg éjjelét : igen igen csak akkor kezd ébredezni a nép oly hosszú álmából, tisztább és magasztosabb alakot öltenek magokra fogalmaik, melyeknek valósitása által lesz a „nép“ „nemzetté.“

A mi a rengeteg bőszt vadjának az állatszeliidítő : az a népeknek a keresztény egély, az az ezt őrző ker. kath. anyaszentegyház. Ez gyújt szövétneket az ember keblében — Lányi Károly, a korán elhúnyt történetíró szavai ¹⁾ — midőn Istent és műveit ismerteti meg vele s közli az összetársulásra szükséges dolgokat. Így közvetlen az emberi társaság alapítója vagy legalább állapotjavítója lesz; az egyedet és társaságot a maga nagy családjába fogadja, és addig míg a köztestvérülésnek magasztos eszméje valósuland, az egyes nemzetiségi viszonyokat ápolni és őrizni fogja anélkül, hogy a köztestvériséget szem elől tévesztené.

Igy bizonyítja ezeket a világtörténet. Rómának roskadozó társasága a keresztény egyháztól nyer még néhány századon át életnedveket; a barbarok berontása után keletkezett birodalmi szakadékok a keresztény törvények alapján képződnek polgárzatokul. Akkor a keresztény egyház nemünknek minden addig szerzett szellemkincseit birta; keblében számlált egyedeket, kik minden polgári és társadalmi kérdés iránt önmagokkal tisztában voltak. Magas domb ormán s nagy fényben állának ők, honnan a lapály barbárain túlláthattak. És az áttekintő értelem párosulva élt az érzelem hevével, melegével és az értelem hatályával. Lebocsátkoztak így a

¹⁾ A magyar Clerus érdemei 1847. I.

legvadabb csoportokra is, mint midőn az anyag idomába száll a szellem ihlete, a nyers tömeg lelket vőn, — és élni kezdett. — A közegyház anyaként karolt át mindenekeket és egy család lőn az mind, mi góth, frank, olasz, gael, herul, vandal, sjev, burgund, germán, britt, ír, angol, szász, dán, görög s a t. nevezet alatt keresztény vala. —

Mily föladata volt ezekután a keresztény egyháznak, midőn európai nagy házának keleti tájain a magyar nemzet megjelent? A célszerűen és teljesen tagozott keresztény egyház az idegen népet, úgy mint hajdan a barbárokat, karolta szívéhez, igazgató testülete ez új vidéken fiókházat emelt, s mindazon intézmények- és jótéteményekkel elárasztá, melyekért már akkor hála-lát monda neki a világ. Itt mint amott, az egész embert foglalá el, vallási tévtanait javította, hajlamait ápolásba vette; ezen nyers kéreghámlás után pedig kihatott sikeresen és eldöntőleg a művészet-, tudomány-, törvényhozás- és politikába; elhatározó befolyást gyakorolt a vallási, polgári és népnevelési intézetekre; bő s elapadhatlan forrása lett az emberek céljait elősegítő üdvös alapítványoknak, a népeket a szeretet és erény ösvényére kalauzolá; a hont védelmezé s mit a párisi érsek a IX. században tőn, midőn Frankföld fővárosát a normannok elfoglalásától megmenté: hasonlóan cselekedtek tisztfelei is, mindenki saját állomásán.

Kevés szavakba fűzve mindezeket: az egyház a keresztény vallással kezében a fölvilágosodás szövétnekét hordá a barbár sötétségben; megalkotá, védés megőrzé a polgári szabadságot; föntartá s menté a nemzetiséget, sőt a népnek anyagi jólétét is előmozdította.

I.

A külföldi fejedelmek és főpapok a magyar nemzetnek már európai megtelepedése óta nagyszerű tervet forgattak elméjökben, tervet, melynek valósítása által, mindazon pusztító hadjáratoknak, melyekről annálisáik annyi szörnyűséget hagytak följegyezve utódaiknak, egy csapással véget vetnének; és ezen nagyszerű terv nem volt egyéb, mint a harcias nemzetnek megszelídítése, a pogány magyaroknak megtérítése és a keresztény vallás által az európai művelt államok közé fölvétele. —

A legelső kísérleteket — kétségkívül a pápák és német fejedelmek befolyása és buzdítása mellett — a lorchi egyházmegye főpapjai kezdeményezésének köszönhetjük, kik a Pannónia előbbi urainak megtérítése körül bokros érdemeket szerzett elődeik példáján lelkesülve s azoknak nyomdokaiba lépve : a magyaroknak megtérítését tűzték ki föladatul.

Ezen hitbuzgó főpapok között legelőször is említendő Gellért püspök, ki már 936-ban, midőn a magyar fegyverek még javában pusztítottak Európaszerte, hogy említett terveinek valósításában a salzburgi érsek által ne akadályoztassék, szükségesnek látta a pápától az érseki hatalmat, annak díszjelvét a palliumot, és az apostoli helynökséget Pannónia fölött kieszközölni,²⁾ mely két rendbeli kérelmét VII. Leo pápa 937-ben Gellérthez intézett levelében szíves örömet teljesítette.³⁾ De Gellért ezen istenes igyekezeteit megakadályozta a

²⁾ Hansitz *Germania Sacra* II. 195 l.

³⁾ Lásd VII. Leo levelét lorchi Gellérthez Harduinnál *Hist. Conc. VI. I. 576 l.* Fejér C. D. 247 l. és ugyanannak a gallok és germánokhoz intézett körlevelét Harduinnál i. h. 577 l.

salzburgi főpap nagyravágyása, ki mindent fölhasznált, hogy Gellértet a VII. Leótól nyert méltóságoktól megfoszsza, miért is ezen ügy Leónak utódja VIII. István elé került, ki azonban a salzburgi püspök panaszait elvetvén, Gellérthez intézett levelében azt a magyarok megtérítésére hathatós szavakkal serkenté és buzdítá, mint ez az egykorú Ciacconius és Vecchiettus előadásából kitűnik.⁴⁾ Herolph azonban, a salzburgi, nem nyugodott s miután Gellértben jogai mellett erőlyesen és szilárdul harcoló férfira talált, a botrányos vetélykedés nem szűnt meg; miért is Gellért ennek véget vetendő az ügyet Ademár fuldai apát követe által végleges eldöntés végett II. Agapitus pápa elé terjesztette, ki őt érseki méltóságában megerősítvén, a magyarok és slávok által lakott pannóniai tartományokat gondjaira bízta, őt azon tartományokban az Isten ígését hirdetni és püspökségeket alapítani fölhatalmazván; míg Herolphnak Pannónia nyugoti részét engedte át: Gellért „a keleti Pannóniát, az avarok és a megtért vagy megtérítendő slávok által lakott tartományokat“ nyerte, azon érdemeket vevén tekintetbe, melyeket magoknak a passauai püspökök Pannónia hajdani lakóinak lelki tidve előmozdítása körül szereztek.⁵⁾ Mielőtt azonban Gellért Agapitus ezen levelét vette volna, 946-ban kimult. Utódja Adalbert lett, kit azonban elődei terveinek fölkarolásától a magyarok rendkívülig gyakori pusztító hadjáratai tartották vissza. —

II.

Taksony kormányozta a harcias magyar nemzetet, midőn, bizanci történészek tanubizonysága sze-

⁴⁾ Hansitz i. h. 199 l. V. Ö. Salagi i. m. Liber VII. 3. s. kk. II.

⁵⁾ Harduinaál i. m. 599 l. Hansitz i. m. I. 196 l. Ludevig Script. Rer. Epp. Bamb. II. 357 l. Fejér C. D. I. 257 l.

rint, a görög kormány a magyarok pusztító hadjáratainak véget kívánván vetni, Romanus Lacapenus és kormánytársa IX. Konstantin uralkodása alatt 943-ban Theophanes közbenjárására öt évre békét kötött, mely tehát 948-ig tartott; ez évben a magyarok ismét megkezdették pusztító hadjárataikat, melyeknek azonban egy véletlen esemény véget vetett. „A magyarok — így adja elő ezt Cedrenus — nem hagytak föl berohanásaikkal a római területekre, míg Bolosudes (Bulcsu, Böles) fejedelmök a keresztény hit föl vételét szinlelvén, Konstantinápolyba jött, ki ott Konstantin kereszttyasága mellett megkereszteltetvén, attól a patrícusi méltósággal földíszítve és ajándékokkal elhalmozva, hazatért. Röviddel ezután Gylas (Gyula) hasonlólag magyar vezér ugyanazon szándékkal jött Konstantinápolyba, megkereszteltetve és mint az előbbi hasonló fogadtatásban részesülve, midőn hazatért, magával vitt egy Hierotheus nevű ajtatosságáról híres szerzetest, kit Theophilaktus patriarka Magyarorszag püspökének jelölt ki; ez a pogány hitről sokat a kereszténységre térített. És Gylas (ugyan) megmaradt állhatatosan az új hitben, a római területet többé nem háborgatta, a keresztény foglyokat kiváltogatta és szabadságba helyezte. Bolosudes ellenben szétszaggatva azon kötelékeket, melyek őt Istenhez fűzték, gyakran tört övéivel a római tartományokra, mit a frankok ellen is megkísértve elfogatott és János (Otto) királyuk által nyársra huzatott.“⁶⁾ Ugyanigy írja le ezen eseményt Scylitzes curopalates⁷⁾ és Zonaras⁸⁾, kik 1081 körül éltek és, mint Kollár bebizonyítani igyekszik, ezen

⁶⁾ Velencei kiadás 498 l

⁷⁾ Gabius latin ford. 62 l.

⁸⁾ Párisi kiad. II. 636 l.

helyet egy forrásból merítették.⁹⁾ Hogy ezen esemény 948-ban történt, nemkülönben, hogy a görög írók „Gylas“a alatt Gyula erdélyi vezért kelljen érteni, és hogy az érintett időben Erdélyt nem besenyők, hanem magyarok lakták, Katona tüzetes bizonyításai után kétségtől valónak tartjuk.¹⁰⁾

A mult század közepétájt megjelent egy ily című fanatismussal határos pártszellemet lehelő munka : „Initia religionis Christianae inter Hungaros Ecclesiae Orientali adserta“ Schwarz Gottfriedtől, ki a történeti kritika mezején nagy zajt ütött; az említett három görög történetirő tanúbizonyságára támaszkodva ugyanis a magyarok megtérítésének egész érdemét a görög szakadálynak tulajdonította, az érdem ki nem érdemelt koszorúját idétlenül és igaztalanul annak halántékaira tűzte; sőt mi több, a római pápákat és azokkal a latin egyházat nem átallotta arról vádolni, hogy ez a csupán görögök által elvetett magból fölnőtt érett gyümölcsöt gyűjtötte csüreibé,—és a felekezeti szellemtől elvakítva szent Istvánban görög hitűt, intézményeiben görög művet lát, hasonlóan ahoz, ki zöld üvegen át nézve, mindent zöld színben lát. Míg azonban az egész tudományos világ a hallatlan merész állításokon csak csodálkozni tudott: nemzeti történetünknek négy jeles művelője Stilting,¹¹⁾ Katona,¹²⁾ Kollár¹³⁾ s és Salagi¹⁴⁾ nemcsak hazai, hanem külföldi történeti emlékekből vont érvek és bizonyítékok segédelmével Schwarz állításait fényesen megcáfolva, minden kétséget

⁹⁾ Historia diplom. juris patronat. R. H. I. 2

¹⁰⁾ Hist. Crit. Ducum. 396, 402, 407 ll. ¹¹⁾ Vita S. Stephani Acta SS. Septembris a Bollandistáknál I. k. 2-ik Septre.

¹²⁾ I. m. hh. ¹³⁾ I. i. mm. ¹⁴⁾ Status Eccl. Pannon. Liber VII.

kizárólag constatirozták azon történeti tényt: hogy őseink megtérítését Rómának és nem Konstantinápolynak, a latinegyháznak és nem a görög szakadálnak köszönhetjük.

Én Scylitzestől, ki első merített, a másik két görög íróval is közös¹⁴⁾ forrásból, e pontban nem tagadom meg a hitelt, mint ezt Stilting,^{14*)} Kollár¹⁵⁾ és utánna Salagi¹⁶⁾ tette, hanem az idézett szavakat szó szerinti értelmökben veszem; és szintén Stilting ellenében — ki Schwarz állításainak cáfolatában szintén átlépte a részrehajlatlan igazság határait — azt tartom, hogy Gyula erdélyi magyar vezér volt; Erdélyben nemcsak besenyők laktak; Gyula Konstantinápolyban valóban fölvette a keresztiséget; Hierotheust csakugyan magával vitte Erdélybe; csak Hierotheus térítései eredményeinek meghatározásában jövén Schwarzsal ellenkezésbe. Mindazon érvek, melyeket Stilting a három görög hitelességének megdöntésére fölhoz, ez állítást épen nem bizonyítják be; és szerintem csak is annyit helyeznek kétségen kívül, hogy Hierotheus működése említésre méltó eredményt nem szolgáltatott. Konstantin — a porphyrr palotában született — és más egykorú görög történetírók ezen eseményről azért hallgatnak, hogy bevallani nekénytelenítessenek, miszerint a görög befolyás a magyarok megtérítésében semmire sem mehetett, mi Scylitzes, Credenius és Zonaras szavainak betűszerinti, de

^{14*)} I. m. 470 l. ¹⁵⁾ I. m. 7 l.

¹⁶⁾ I. m. VII. 21 l. Ez utóbbi kettő azon hiedelemben van, hogy Scylitzes érdekelt passusa azok közé tartozik, melyekről mankája előszavában így nyilatkozott: „Nos eorum, quos memoravimus virorum labore contenti — — resectis iis, quae ad fabulas propius accedere comperiimus; quaecumque autem veris speciem habebant, et persvadendi homines vi non plane erant destituta, collegimus, adjectis etiam iis, quae cum non essent scripta, ab hominibus pro vectae aetatis didicimus — — posteris reliquimus.“

nem Schwarzféle értelmével sem ellenkezik. Gyula Konstantinápolyból hazájába térvén, családját, néhány főurat és tán a székvárosához közel lakó alattvalóinak egy részét is megkereszteltette Hierotheus által; de később—midőn Saroltot, a keresztényt, Gejza már birta—Gyula a keresztény hitet elhagyta és családja-, valamint keresztény alattvalóinak kétségkívül legnagyobb részével visszaesett a pogányságba, és valószínűleg ezen sajnos esemény volt indoka Hierotheus kora visszatértének s innen magyarázhatjuk meg, miért küzdött később Gyulának hasonnevű fia és utódja István uralkodása alatt a pogány szertartások mellett. Ez igénytelen nézetem.

Ámbár a nyugoti történetírók ez eseménnyel hallgatása nem elégséges ok a görög írók hitelességének és illetőleg az általok előadottak valóságának kétségbe vonására; minden esetre elégséges Schwarz azon túlzott állításainak megcáfolására, hogy a magyar nemzetnek általános és tömeges megtérését a X-ik század első felébe kelljen helyezni, és hogy Hierotheussal több papnak kelle jőni, vagy pedig az új keresztények szaporodtával Hierotheusnak többeket kelle felszentelni, kik mind az isteni szolgálatot végeznék, mind pedig az új hitet terjesztenék.¹⁷⁾ Hogy, mint Schwarz állítja, Hierotheus püspöki székét Magyarországon állandóul föl nem állította, ennek bebizonyítására elég lesz szent István 1001-iki oklevelének csak e szavait idézni: „Necdum — úgymond — episcopatus...in regno Hungariae sitae erant.“¹⁸⁾

Hol lehetett tehát Hierotheus püspöki megyéje és székhelye? Ha Magyarországon, mint szent István

¹⁷⁾ I. m. VI. §.

¹⁸⁾ Fejér C. D. I. 281 l.

szavaiból világosan következik, akkor püspökség még nem létezett, ebből az következik, hogy Hierotheus vagy nem is volt, nem is hirdette hitét Magyarhonban, vagy pedig igen rövid ideig tartózkodot itt; hisz Konstantin Gyula megkereszteltetése után írta: „inde magna Moravia (így nevezi Magyarországot) baptismo carens,¹⁹⁾ és Piligrin is a pápához intézett emlékiratában annak, a magyarok megtérítését, mint röviddel a levél megírása előtti időben megkezdettét jelenti. „Hierotheusról — jegyzi meg helyesen Stilfing — magyar, német, vagy bármily latin (=nyugoti) írónál mit sem találok följegyezve; az állítólag általa észközölt térítésnek és az állítólag általa fölállított püspökségnek nyomait sehol sem találom; sőt ellenkezőleg minden oda mutat, hogy a magyarok azután is jó időn át, mint azelőtt a katholika hittől idegenek voltak. Miért is azt tartom, hogy ha Hierotheus Magyarországba jött is, ha valóban Magyarországnak püspökévé szenteltetett is, ott igyekezeteit siker nem koszorúzta. Ha ugyanis a kereszténység első magvainak elhintését Hierotheusnak kellene valóban köszönnünk, nem lett volna oly háladatlan az utókor, hogy nevét a feledés fátyolával borítsa.“ Én Katonával²⁰⁾ azt tartom, hogy Hierotheus nem is jött Magyarországba, mert Gyula magyar vezér volt ugyan, hanem Erdélyben lakott; és ha Hierotheus térítési működésének Erdélyben volt sikere, mit nem kétlünk, ezt valószínűleg nem a magyarok, hanem az ottani oláhok között aratta, kiknél a görög szertartás napjainkig teljes virágzásban fönmaradt; hogy pedig Erdélynek, midőn azt Töhötöm birtokába vette, lakói oláhok voltak, kiket ő nem úzótt ki, hanem a hegyekbe szorított, a Névte-

¹⁹⁾ De administr. imp. XL. f.

²⁰⁾ Hist. Crit. pr. Duc. 416 l.

lenből tudjuk.²¹⁾ Miért is nem lehet csodálnunk, hogy Hierotheus működése- és személyének hazánkban legkisebb emléke, nyoma sem maradt fön. De annál jobban csodálhatjuk már ezekután, miképen viszi Schwarz Hierotheust Magyarországba és mily joggal mondhatja őt Magyarország első püspökének. „Hierotheust kell tehát — úgymond — Magyarország a görög egyház által adott első püspökének tartanunk, mit annálkevésbbé fájlalhatunk, minél inkább emelik ki hitbuzgóságát.“ — „Nem valószínűtlen — mond alább — hogy már Konstantinápolyból több pap küldetett vele és hogy a hívők számának szaporodtával sokakat fölszentelt, kik az isteni tiszteletet végeznék.“²²⁾

Hol volt, kérdezzük, a Krisztusban hívőknek ezen nagy száma, midőn, mint Hartvikból tudjuk, a keresztény foglyok csak titokban keresztelheték magzataikat? És miután VI. Benedek pápa Piligrint épen azon okból ruházta föl érseki hatalommal Pannonia fölött, hogy annak lakóiból „a keresztény hit hirdetése által az Úrnak tökéletes népet készítsen,“ mikép és mily joggal mondhatja Schwarz, hogy „a római pápának azon időkben leginkább arra volt gondjok, hogy a már érett gyümölcsöt, melynek magvát mások hintették el, görög papok és világi férfiak gyűjtenék csüreikbe.“²³⁾ Vagy érett volt-e a gyümölcs, midőn Piligrin a magyar nemzetet készíték mondotta a kereszténység fölvételére? Vajjon nem latin papok hintették-e a hitnek magvait. Igen, ezeknek, de nem amazoknak térítési igyekezeteiről tesznek tanúságot hiteles emlékek és okmányok. Nem tagadjuk, hogy Hierotheus több papot hozhatott

²¹⁾ XXIV., XXV., XXVIII. ff.

²²⁾ I. m. 41 43 ll.

²³⁾ I. m. 49 l.

magával, nem tagadjuk, hogy több papot szentelhetett föl; itt azonban nem a lehetőségről van szó, ehez a történetnek semmi köze, itt csak az a kérdés: vajjon ezek csakugyan megtörténtek-e, vajjon Hierotheus volt-e Magyarországon vagy sem? Az igenlő válasz mellett hiteles adatok, nyomós érvek nem hozhatók föl, de a tagadó állítás mellett igen; és mégis a görög szakadálnak tulajdonítsuk a magyarok megtérítésének dicsőségét?! A római pápák azon buzgó fáradozásairól, hogy a magyarokból Istennek tökéletes népet képezzenek, minden kétségen fölül álló emlékek tanúskodnak, és mégis elhiggyük, hogy csak az érett gyümölcsöt hordogatták csúireikbe?!

Mind Schwarz, mind elvbarátai több argumentumot hoztak föl ezen alaptalan állítás védelmére; azt mondták, hogy miután Sarolt a Hierotheus által megtérített Gyula leánya a görög szertartásban neveltetett föl, kétségkívül fiát is ebben nevelte; fölhozták, hogy a sz. István a veszprémi völgyben szent Vazul görög szertartású apácáinak kolostort alapított s az alapító oklevelet görög nyelven írta meg; továbbá abból, hogy nálunk a görög szertartásúak „óhitűek“-nek neveztetnek, azt következtették, hogy legelőször ezen szertartás virágzott őseink között; hogy görög szokás szerint nálunk a papok nőszültek, görög szokás szerint tartották meg a böjtöt. Ez és hasonló, többnyire egészen gyenge érvek, többször fölhozattak és megcáfoltattak, de ujlag fölmelegítve, ujlag föltálatattak.²⁴⁾ Ezekkel, ezeknek megcáfolásával e helyen tüzetesebben foglalkozni, egészen fölöslegesnek tartjuk, szabadjon egyszerűen azon munkákra

²⁴⁾ Így tett legujabban is Hetényi komáromi ref. lelkész; de Somogyi K.-ban avatott és lelkes védőre talált az igaz ügy és történeti igazság. —

utalni, melyek Schwarz állításainak visszatorolásával foglalkoznak. —

A mondottakból kitűnik Schwarz állításainak alaptalansága, és miután most a magyarok megtérítése körül, a latin egyház által szerzett érdemek és használt igyekezetek tárgyalására áttérünk, ki fog tűnni : hogy eleink megtérítését a latin egyház legszebb érdemei közé méltán sorolhatjuk ; mert egy nemzetet a keresztesség által saját üdvére s polgári javára megszeliídtíteni s a nagy európai családhoz haszonvehető tagul csatolni, egy nemzeten gyakorolható érdemek legdicsőbbike! —

III.

Említettük, hogy a német fejedelmek és főpapok már régóta forgatták elméjükben a a magyar nemzet megtérítésének tervét; de ez 971-ig csak terv maradt, minek oka azon körülmény volt, hogy ez időig nem találkozott férfiú, kit az égi hit terjesztésének apostoli buzgalma azon fáradságteljes, de szép munkára indított és lelkesített volna; míg az említett évben ez megtörtént. E férfiú *V o l f g a n g* volt, egy a hercfniai rengeteg erdőkben fekvő kolostor szent életű szerzetese. „Volt — így ír róla vohburgi Arnold — egy *Volfgang* nevezetű, nemes eredetű, erényes életű, német származású férfiú. Ez először a káptalaniak vagy papok (*clericos*) között dicséretes és szűz életet viselt; később azonban szigorúbb életmód után vágyakozván, Svéciában a „remeték“-nek (*solitarii*) nevezett szerzetesek közé lépett. — — — De lelkét még szorgalmasabban kívánván az igaz szeretet tükörében vizsgálni, a kolostort és szerzetet elhagyta és magában Alemannián keresztül *Noricumba* tért, mely tartomány keleti részére érve, a keresztény hit hirdetése végett Pannoniának kereste

föl határait, hol is a régi vétkek burjánzó konkolyát kitépni, a szíveknek parlagon heverő földjeit az evangelium vasával fölszántani és az isteni hit magjával bevetni eredménytelenül törekedett.“²⁵⁾

Valóban dicséretes és kegyeletos emlékezetre méltó Volfgangnak ezen térítési kísérlete, mely azonban őseinknek a szent hitnek befogadására még eléggé ki nem képzett, harcias szellemén és természetén hajótörést szenvedett. Ekkor ugyanis Magyarország még a harcias Taksonyt uralta, ki harcokban keresván és találván egyedüli élvezetét és kedvét, még nem látta be, hogy országának az európai államok sorábai fölvételének és így nemzete európai főállása biztosításának egyik „sine qua non“ föltétele a keresztény religio fölvétele.

Piligrin, vagy Lambecius szerint Peregrin, ki 970-ben neveztetett ki passauai püspök- és lorchiersekké, látván hogy Volfgang igyekezeteit siker nem koronázza, őt visszahívta. Nem tudom honnan merítették újabb íróink, s közöttök Kerékgyártó és Horváth Mihály azt, hogy Volfgang Piligrin általi visszahívásának ez utóbbinak önzése volt oka, nem akarván hogy más megyebeli pap arathasson azon földön gyümölcsöket, melyet ő tűzött ki magának működési teréről. Ennek nyomát nem találtam, de igen az általam említett oknak; Volfgang biographusa írja nygyanis, hogy : Piligrin „fájlalta, miszerint ez avar földek művelésén fáradozik, miért is a visszatérést megparancsolta. És miután Volfgang visszatért, Piligrin által minden szívességgel fogadtatott és néhány napig nála tartózkodott, elmélkedve a fölött, miért nem engedte meg neki Isten Pannóniát megtéríteni.“²⁶⁾ Volfgang röviddel visszatérése után a

²⁵⁾ De mem. b. Emmerani Libro II. Hasonlókép ír Volgang életírója Acta SS. Caput XIII.

²⁶⁾ V. Ö. Hansitz Germ. Sacra I. 205 l.

972-ik év karácsonyi ünnepén, főleg Piligrin közbenjárására I. Otto által érdemeinek méltánylásaul regensburgi püspökké neveztetett ki és szenteltetett föl; illő jutalmát azonban csak az egekben vette, miután biographusai őt a szentek közé sorolják.²⁷⁾

Hogy Volfgang ezen térítési kísérletét 971-re kelljen tennünk, bizonyítja azon körülmény, hogy 972-ben midőn Gejza trónra lépett már Piligrin maga igazgatta, és pedig nagyobb sikerrel, dúsabb eredménynyel, a magyarok megtérítésének munkáját. Hansitz²⁸⁾ és Katona is azon véleményben van, hogy Volfgangnak hazánkban megjelenését 971-re, tehát I. Otto követsége elé kell tenni, és ezen körülménynek tulajdonítja annak sikertelenségét. Stilling²⁹⁾ azonban idézi a Mabillonius által kiadott „breve chronicon einsidelense“ következő szavait: „CMLXXII. Wolfgangus monachus ad Ungaros missus est, qui secundo anno Radesponnsist Episcopus ordinatus est.“³⁰⁾ De megjegyzi — s véleményünk szerint helyesen, ezen szavakra Hansitz „A 972-ik év — úgymond — püspökké szenteltetése- és nem Magyarországba jövetelének évét jelöli, miután Herm. Contractus nyomán bizonyos, hogy Volfgang 972-ben szenteltetett föl püspökké. Lényegileg ugyan így vélekedik Pagius is³¹⁾, ámbár Hansitztól annyiban eltér, hogy ő az einsiedelni krónika évszámát hibásan tartja följegyzettnak; mi azonban szintén nem valószínűtlen, annál kevésbbé, minthogy római számok használtatván, a leírók egy I-vel könnyen többet jegyezhetek föl.

²⁷⁾ Herm. Contr. és Ann. Einsidl. 972-re.

²⁸⁾ I. M. 204. l.

²⁹⁾ I. M. 480 l.

³⁰⁾ Analectae IV. köt. 479 l. és Acta SS. OS. B. Saeculum. V. 845 l.

³¹⁾ Annales Eccl. 972-re Nro 7.

Volfgang magyarországbani tartózkodását tehát a 971-ik év végső és a 972-ik első heteire s így Taksony végső napjaira kell tenni; miből következik, hogy Stiling azon állítása, miszerint Volfgang azon térítőknél volt egyike, kik a Gejza és Ottó között 972-ben megkötött szerződés után küldettek hazánkba, meg nem állhat.

IV.

Midőn Gejza 972-ben atyja Taksony halála után, a kormány gyeplőit kezeibe vette, belátni kezdé, hogy azon pusztítások, melyek Európa városait porrá égették és sok számtalan életet oltottak ki, melyek a külföldet rémüléssel töltötték el, már célszerűtlenné válnak, céljokat már elérték: nevöket a külföld előtt tisztelettel párosult félelem körzé, lételők, elfoglalt hazájok a külföld ellenében egy időre biztosítva volt; most a honfoglalás véres munkájának befejezte után egy az előbbinél nehezebb munkához kelle fogni, az elfoglalt hazát álladalommá képezni; meg kellett vetni egy rendszeres európai társadalom alapját, mely magában foglalná századokra kiható életének magvát, biztosítékát. A következmények híű tükőre, a történet, bizonyosága annak, hogy az isteni gondviselés ujjmutatását követte Gejza, midőn elődei harci politikáját elhagyva, népét, mely a folytonos harcok által számában és erejében megfogyva, ha előbbi útján tovább halad, idők multával a fölbőszült népek által semmisítettet volna meg, békés foglalkozásokra igyekeznék bírni és békés úton békés eszközökkel föntartani az ősoktól öröklött és az ősök vérén szerzett hazát.

Gejzának éles elméje mindjárt föltalálta azon kapcsolatot, mely népét és országát a európai nemzetek és államok láncába csatolná; belátta, hogy a relígió a

legcélszerűbb a legerősebb kapocs, mely nem csak egyeseket, hanem nemzeteket és országokat is képes egy célban egyesíteni; miért is azon rendíthetlen meggyőződés fogamzott meg elméjében, hogy csak ezen eszköz fölhasználása által válik lehetségessé azon cél elérése, melyet midőn ősei e négyfolyamos hont elfoglaltak kitűztek; meggyőződött, hogy csak a keresztényreligió befogadása által biztosítható népének létele, jövője és boldogsága. Ezen erős meggyőződés volt Gejzának működésében vezér fonala, volt tettdús életében iránytűje. És határozottan véljük állíthatni, hogy a magyar nemzet, ha a keresztényreligiót föl nem veszi, hasonlóan hazánk előbbi lakói-, a hunnok- és avarkokhoz idők és századok felytán szintén megsemmisítl, úgy hogy most a „magyar“ nevét, mint amazokét, csak mint egy a világ szinpadáról rövid szerep után lelépett nemzetét, olvashatná a kíváncsi utókor följegyezve a világtörténelem lapjain! De elmultak teleink a szittyai földön!

Midőn Gejza kormányozni kezdett, a római birodalomban I. Ottó császár uralkodott, kit a történelem méltán a „nagy“ névével diszített föl. Ez élete főfeladatául tűzte ki, a még pogány népek között a keresztény hitnek áldásdús magvait elhinteni; ki is, mint a történelem bizonyítja, a lengyelek és csehek megtérítésének volt főszközlője. Ez Taksony meghalálózásának évében, fia- és utódjával e néven II. Ottóval, Rómában mulatott és midőn ügyeit végezve hazatért s meghallotta, hogy a harcias Taksonyt a békeszerető Gejza váltotta föl az uralkodásban, két kézzel ragadta meg ezen kedvező alkalmat, hogy vele békés közlekedésbe jövéen, a két szomszéd nemzet között a már réghajtott és tervezett, de kivihetetlennek tartott békés vi-

szonyt létesítné, melynek eszköze, célja és eredménye: a magyar nemzet metérítése lenne.

Ezért részint, hogy az új fejedelmet üdvözlje, részint hogy térítési céljainak utat nyitna, Gejzához Brúnó verdeni püspököt küldötte követségbe, és egy külön levélben Piligrinnek ajánlá őt, hogy, annak mindenben mi céljait elősegítené, segédére legyen, fölkérvén ³²⁾. Mely évben, hányadik Ottó küldötte ezen követséget és mily püspök volt azon Brúnó, miután ezek a Piligrinhez intézett ajánlólevélben meghatározva nincsenek, így határozzuk meg: Piligrin 971-től 991-ig viselte püspök-érseki méltóságát; III. Ottó tehát nem küldhette ezen követséget, mert csak 996-ban, tehát Piligrin halála után választatott meg császárnak, miért az említett levélben magát „Augustus”-nak nem nevezhette. Továbbá Piligrin püspökségének ideje alatt a történetben csak egy Brúnóval találkozunk, ki 961-től 975-ig volt verdeni püspök. A követség ezek után csak 971 és 975 között küldethetett, mely idő közben azonban I. és II. Ottó uralkodott. Hogy azonban az érdekelt követséget az előbbi és nem az utóbbi küldötte, bizonyítja azon körülmény, hogy 973-ban — mi kétségtelen — már Gejza küldötte követeit a német császárhoz, mit Ottó követségének meg kelle előzni; 973-ban pedig még I. Ottó uralkodott ³³⁾.

Brúnó püspök tehát Piligrin segedelmével Magyar-

³²⁾ „Otto — Pilgrino. Brunonem Episcopum vestrae mittimus et committimus dilectioni, ut quibuscunque apud vos indigeret utensilibus, abundantissime adjuvetur: et tam vestris hominibus quam et caballis, aliisque in itinire rebus necessariis, quanto propius possit Ungro-
rum confinio honorifice ac cautissime perducatur. Nobis enim erit illuc delegandus, quo Rex eorundem nostro, quam prope arbitrio sit colligandus sat.” Hanitz G. S. I. 207 l. Fejér Cod. Dipl. 257. l.

³³⁾ V. Ö. Katona Hist. Cr. Duc. 506 - 509 ll.

ország határait átlépte és Gejza elé bocsáttatva, azt ékesszólása által már említett meggyőződésében és elhatározásában annyira megerősítette, hogy készen nyilatkozott a béke föntartására és megígérte, hogy Ottó ezen követségét viszonzni fogja. Hogy pedig ez utóbbit valóban megígérte és ezen ígérétét valóban beváltotta, a schaffenburgi Lambert följegyzéseiből tudjuk, ki a 973-ban a husvéti ünnepeket Quedlinburgban megülő Ottó császárhoz érkezett követek között a magyarokat is megnevezi.

És ezen kölcsönös követségek megszilárdították azon békét, melynek kétségkívül egyik főpontja és föltétele a keresztény egély terjesztésének előmozdítása volt. Kitűnik ez Pilgrinnek VI. Benedek pápához intézett emlékiratából, melyből mint minket érdeklőket ezen nevezetes és érdekes sorokat idézzük :

„Az ujon megtérített magyar nemzet miatt akadályozva vagyok Rómába utazni, mely nemzet között egy békekötés alkalmával bátorságot vetünk magunknak a térítés megkezdésére. Ezen nemzettől rettegés ugyanis a mai napig megyém, más kerületeinek térítőitől is elzárta az utat, hová azonban ez alkalommal általok meghivattam. Ezen nemzetnek a mindenható Isten, ki megszokott kegyessége által az elszórtakat összegyűjti, sziveinek ajtaját megnyitni kegyes volt, hogy zord természetök és vadságukat megszeliidítve, nyakát az Ur gyengéd járma alá hajtsa. Ezen említett magyar nemzet által tehát fölkértem, hogy vagy magam jőnék, vagy térítőket küldenék az evangelium hirdetésére. Kikhez midőn alkalmas férfiakat küldöttem, szerzeteseket, kanonokok- és más áldozárokat, — — az isteni kegyelem mindjárt oly sikerrel koszorúzta igyekezeteiket, hogy a maga-

sabb rangú és fényesebb származású mindkét nemű magyarok közül mintegy ötezeret térítettek és kereszteltek meg. Ők ugyanis a barbárok a mindenható Isten kegyessége által, ámbár közülök sokan még pogányok, alattvalóikat nem tiltják el gyermekeik kereszteltetésétől, sem pedig a papokat nem akadályoztatják bárhová menni. Hanem oly egyetértés honol a keresztények és pogányok között, és oly barátságos viszonyban vannak egymással, mintha ott teljesednék Izaiás jövendölése: A farkas és bárány együtt legelnek; az orosz-lány és ökör együtt esznek takarmányt. Miért is majdnem egész Magyarország hajlandó a kereszténység föl-vételére.“⁵⁴⁾

Kitűnik ezen levélnek idézett szavaiból, hogy a magyar nemzet megtérítése a Gejza és Ottó között megkötött békének volt következménye, és hogy a békének célja nem volt más: mint a magyar nemzet polgárisodásának eszközlése és annak az európai államok kebelébe fölvétele.

Szép vonásokkal ecseteli az idegen főpap a magyarok nemes és türelmes jellemét, kik habár még pogányok, készséggel hallgatták az isteni igéket; kik habár még pogányok készséggel fogadták sziveikbe ennek magvait. Megcáfolva vonuljanak vissza tehát elleneink, kik habár egykorú írók nyilatkozataira támaszkodva, azon rémülés közepette, melybe őseink keletet, nyugot ejtették, a harcias magyarokban nem embereket, hanem vérszopó és emberhúst faló vadakat láttak, és ezen képzeitek után hagyták az utókornak rémületes képeiket. Őseink vallása — Lányi K. szavai ⁵⁵⁾ —

⁵⁴⁾ Fejér C, D. I. 260 s. kk. II.

⁵⁵⁾ A magyar Clerus érdemei I. 15 l.

minden egyszerűsége és természetessége mellett nagyon elhanyagolta a szívképzését, kegyetlen szokásokat vont az élet körébe; noha bizonyos, hogy szerén túl vastag képekben festik előnkbe nyugotnak megrettent emberei beköltözött elődeinket. Ha az idegen írók hiteit valóknak vesszük, őseinkben valamely vadonnak megszökött durva vérszopó állatcsoportjait kellene szemlélnünk, mely vélemény valamint nemzeti becsületünkre piszkos foltot mázol, úgy honi emlékeinkkel, az ősi népszerkezet szokások s vallás vizsgálatából kifolyó észszerű küvetkeztetéseinkkel merőben ellenkezik.

Hogy Gejza örömet hajlott a békére és örömet teljesítette az Ottóval megkötött békeszerződés pontjait, Hartvik bizonyítja, ki erről így ír: „Azon időben, mikor az említett magyar nemzet Isten egyházát pusztította, fejedelme Gejza volt, negyedik attól számítva, ki a magyarokat Pannóniába vezette, szigorú ugyan és hatalmaskodó övéi iránt, de szives és barátságos mások, különösen a keresztények irányában, ámbár még pogány volt; később azonban miután az isteni kegyelem fölvilágosította, a körülfekvő szomszéd tartományok fejedelmeivel a békéről kezdett alkudozni, hogy ebből is megismernék, kinek fia kívánna lenni, miután az Üdvöztető mondja: „boldogok a békeségesek, mivel ők Isten fiainak fognak neveztetni.“ Elrendelte továbbá, hogy minden keresztényt, ki országába jőne, szivesen és vendégszeretőleg fogadjanak; a papoknak és szerzeteseknek pedig szabadságot adott személye elé jöni, ki is őket szivesen látván örömmel szemlélte, mint növekednek kebelében az igaz hitnek csirái“³⁶⁾. Hasonlóképp nyilakozik még Ranzán³⁷⁾ és Bonfin³⁸⁾ is.

³⁶⁾ I. m. I. h. II. 5. l.

³⁷⁾ I. m. Ind. VIII. II. k. 582 l.

³⁸⁾ I. m. D. I. L. V. 59 l.

És ez volt Ottó követségének eredménye, ez a megkötött békének egyik főföltétele, melyet Gejza még I. Ottónak 974-ben megtörtént halála után is híven megtartott.

Hogy pedig Gejza a keresztény hit befogadása- és terjesztésének előmozdítására oly hajlandónak és készségesnek bizonyította magát, ezt különösen nejének a lelkes és istenes Saroltnak köszönhetjük. Szent Béla második életirója is utal erre, midőn ennek a csehektőli már másodszor történt eltávozását elbeszélvén, így ír: „Béla küldött a magyarok fejedelméhez de sőt nejéhez is, ki az egész országot férje kezeivel igazgatta, és a férjéhez tartozó ügyeket ő kezelte, kinek vezérsége alatt kezdődött a kereszténység“ ³⁹⁾.

V.

Gejza, hogy eleget tenne Ottó, a nagytekintélyű német császár fölhívásának, és erélyes neje sürgetéseinek: Piligrin passauai főpapot, kit a pápa erre úgy is különös hatalommal fölruházott, kérte föl a magyarok megtérítése munkájának igazgatására. Schvarz ⁴⁰⁾ azon ellenvetésére, hogy ha őt Gejza meghívta volna, ezen nevezetes körülményt a pápához intézett levelében fölemlíteni el nem mulasztja, megjegyezzük, hogy ezt tennifölösleges leendett, miután általánosságban írja: „a mely magyar nemzet által gyakori kérelmekkel hívtam föl s a t.“ És maga Schvarz mondotta: „ki hinné el, hogy azokat, miket Piligrin a papához, intézett levelében elbeszél, az előjárók megegyezése, a fejedelem akarata és segítsége nélkül eszközölte volna“ ⁴¹⁾. Ha tehát ezek Gejza befolyása és megegyezése nélkül nem történhetek: úgy Piligrint is csak Gejza

³⁹⁾ Acta SS. Apr. V. 22 n. 195 l. ⁴⁰⁾ I. m. 17. §. ⁴¹⁾ I. m. 8. §. 9. l.

hívhatta országába. És ki más hívhatta be őt? Hogy több magyar fő úr Brúno vagy Volfgang kezeiből vette föl a keresztséget, igen bizonytalan sőt igen valószínűtlen is; és miután a történetíró nem azt veszi tekintetbe mi történhetett meg, mi nem: hanem mi történt meg és mi nem, ezen hipóthesis egészen elvethető annál is inkább, minthogy ez meg sem történhetett anélkül, hogy azon külföldi vagy honi írók valamelyike, kik a magyar nemzet megtérítésének körülményeit oly tüzetesen és híven írják le, ezen nagyhorderejű körülményt föl nem jegyezte volna.

Hogy Piligrin ezen öröndetes fölhívás vétele után tüstént küldött Magyarországra térítő világi papokat és szerzeteseket: írja önmaga, egyhangulag bizonyítják a külföldi és honi történetírók; vajjon azonban hazánkban személyesen megjelent-e vagy sem? nembizonyos, miután az említett levélben ezt nem említi, hacsak ezen utat később nem tette meg, miről egyébiránt az emlékek semmit sem tudnak.

És ezen meghívásnak s a keresztény egély hirdetőinek hazánkban megjelenésének oly öröndetes eredménye vala, hogy Piligrin lelkesedésében a magyarokra alkalmazta az Üdvözítő ezen szavait: „Et est ibi messis multa operarii autem pauci;“ miért is kérte a pápát, terjesztené ki érseki hatalmát Magyarországra is, és adna neki hatalmat ezen ország részére püspököket szentelni, mely kérelmeinek a pápa 947-ről szóló válaszában, örömet engedett, őt alsó Pannónia részére apostoli helynökének nevezve ki és megküldve a kért palliumot.⁴²⁾

Piligrin azon levelének minket érdeklő részét már

⁴²⁾ Fejér C. D. I. 236 s. kk. II.

adtuk, melyből azt is tudjuk, hogy a megkeresztelt magyarokon kívül még a népességnek egy másik jelentékeny részére is nagy haszon háromolt. Midőn ugyanis a külföldi évkönyvírók őseink hadjáratait mérges tollaikkal ecsetelik, képeik kirívó színei között azt is fölhordják, hogy őseink rendszeren számos foglyot hurcoltak el magokkal. Így például a német püspökök IX. János pápához intézett vádiratukban mondják a többi között: „mi reánk keresztényekre rontanak (a magyarok) másokat foglyul visznek el, meg másokat börtönben és szomj által iszonyúan végeznek ki, nemes urakat és hölgyeket rabszíjra fűznek.“⁴²⁾

Egy névtelen szász író pedig a 900-ik évre följegyezte, hogy „a magyarok Németországba rontottak és sok lelket vesztének ki; a hölgyeket és szolgálkat hajónál fogva egybefűzték s gyermekeiket mint barmokat hajtották hazájokba.“

Számtalan példát hozhatnánk föl, melyek gyaníttatni hagyják, mily roppant nagy volt az elhurcolt foglyok száma. Tévedne, ki azt hinné, hogy a magyarok ezeket sötét börtönök odvas falai közt hagyták volna sínyleni, hanem igen valószínű, hogy ezeket használták föl földeik művelése-, a baromtenyésztésre és más alábbvaló kézi munkákra. Ezen foglyok már keresztények lévén, hitök gyakorlatában, hanem is tevőlegesen, hanem mindenesetre nemlegesen igen meg voltak szorítva, miután sem templomok, sem — mi a legfőbb — papok rendelkezésökre nem állottak. Midőn ezek észrevették, hogy a magyarok, a fejedelem példáját követve, kevesebb idegenkedést és nagyobb rokonszenvet tanúsítanak a keresztény vallás, követői s hirdetői iránt,

⁴²⁾ Fejér C. D. I. 229 s. kk. II.

és a német birodalom minden részeiből a keresztény religio terjesztéseért lelkesedő számtalan egyházi férfiú kezdi előzőlni azon országot, melybe eddig az égi hitnek sugárai még nem hatoltak, s mely eddig a hittérítők előtt megközelíthetetlennek látszott, — nyilván vallották hitöket, nyilván és seregesen tolongottak a keresztény egély rég nélkülözött erősítő és vigasztaló malasztjainak az oltár szolgálainak kezéből vételére. Egyházakat építettek, s országszerte mind a hittérítők igyekezeteinek sikerét, mind Gejzának céljait előmozdították; úgy, hogy István alatt a bevándorolt keresztényekkel erősödve, ez csak is ezeknek segedelmével volt képes győzelmesen megvívni az ősvallással az utolsó nagy harcot.

Érdekes és fontos kérdés, hogy vajjon mily nyelven hirdették az első térítők a keresztény vallást? Ha ezen kérdésre történeti adatok nyomán határozottan felelhetnénk, ebből őseink műveltségi állására nagy világ áradna; de miután ily positiv adatokat emlékeinkben hiába keresünk, itt csak hypothesisek fölállítására kell szorítkoznunk, melyek részére tehát föltétlen hitelt épen követelhetünk. Három eset gondolható. Vagy őseink, értem az előkelőbbeket, értették a latin nyelvet, mint ezt Katona⁴³⁾ és Fessler⁴⁴⁾ véleményezi; de Kerékgyártóval⁴⁵⁾ mi azt tartjuk, hogy őseinkről az idegen és gyűlölt nyelv tanulmányozását föltenni nem igen lehet. — Vagy pedig azt kell föltenni, hogy a hittérítők bírták a magyar nyelvet, mi az elsőnél valószínűbb ugyan, de avval egyaránt bizonytalan. — A harmadik hypothesis még a legvalószínűbb, hogy a hittérítők tanaikat

⁴³⁾ Hist. Crit. Duc. 519 l.

⁴⁴⁾ Gesch. d. Ung. I. 345 l.

⁴⁵⁾ I. m. 468 l.

latin vagy anyai nyelvökön adták elő ugyan, de tolmácsokkal éltek, kiket a foglyok között bőségesen találhattak; a folytonos közlekedés ugyanis, kétségkívül kényszerítette őket nemzeti nyelvünk megtanulására. Bartalnak azon nézetét, mintha a missionáriusok csak oly szentségeket szolgáltattak volna ki, melyeknek föladata alkalmával a néppel szóváltásba ereszkedni nem kelle,⁴⁶⁾ el nem fogadhatjuk. Mert mellőzve, hogy a kath. egyháztana szerint a keresztség, mely a többi szentségek alapja, sem szolgáltatathatik ki a fölnőtteknek, mielőtt ezek a keresztény vallás alapigazságaival meg nem ismerkednének: vajjon mikép képzelhető, hogy a szentségeket a hittérítők megelőző tanítás és magyarázat nélkül szolgáltatták volna ki; minden szentségben ugyanis mindkét fél, a kiszolgáltató úgy mint a fölvevő cselekszik, minden szentséget illő előkészület előzi meg; és vajjon mikép eszközölthetett ez, ha a néppel tolmácsok segedelmével sem jöhettek vagy jöttek szóváltásba?

Kerékgyártó a térítők képtelenségét szeretné — mi célból, nem akarjuk meghatározni — bebizonyítani. „Piligrin püspök — úgymond — csak akkor kért utasítást a pápától, miképen kelljen a magyarokat hitdolgában oktatnia, midőn itt missióját már bevégezte, mert miután nem sokára kivonult az országból, arra többé nem gondolt, hanem csak Pannóniára vonatkozó jogainak föntartására.“ Piligrin többször idézett levelében kéri ugyan a pápát „qualiter ergo ex praelibata fide idiotas erudire debeam, et ipse in suscepto novitiorum ecclesiis conversari, paternitatis vestrae rescripto cautus flagito, ut merear edoceri;“ ez azonban merő formalitás- és phrasisnak tekintendő, annálisinkább, minthogy le-

⁴⁷⁾ Commentarii I. 165, 166 l. ³⁾ jegyzet és 172 l. ¹⁾ jegyzet.

veléhez mellékeli hitvallását is, — mely kérelem azonban nem is missiója bevégeztével történt; miért csak csodálni tudjuk, mint lehet ezen helyből imígy következtetni, midőn sorait „a hittérítők képtelenségéről,“ mint a térítők egyik akadályáról így végezi: „Bizonyos tehát — úgymond — hogy ily hiány mellett az egész térítés jobbára pusztá szertartássá fajult, a hitelvek a magyar nép szívéét át nem hatották; azért méltán mondhatta a prágai püspök életírója, hogy Adalbert a X-ik század végén, még csak árnyékát hagyta a kereszténységnek Magyarországon.“⁴⁷⁾ Mellőzve azonban, hogy egy nemzet ősi szokásai-, élet- és gondolkozási módjának átváltoztatása nem néhány évnek, hanem századoknak munkája, csak annyit jegyezzünk meg, hogy a keresztény religiónak rögtöni általános elterjedése- és erős meggyökeredzésének hazánkban megakadályoztatását épen nem lehet a térítők képtelenségének tulajdonítani, hanem más egyéb körülményeknek, melyekre értekezésünk folyamában még vissza fogunk térni. Ide tartoznak kiválólag azon háborúk, melyek a magyar nemzet egy részét a fejedelem tanácsa és erélye dacára gyakran ellenséges surlódásba hozták a keresztény külfölddel, hogy a nemzetnek egy, habár aránylag kis része makacsul ragaszkodott őseinek vallása- és szokásaihoz; úgyannyira hogy a kereszténység elterjedése csak egy század múlva válhatott általánossá.

A mi pedig Adalbertet, a prágai püspököt illeti, nem térítői képtelensége volt oka annak, hogy a magyaroknak „umbram tantum Christianitatis impressit,“ hanem mivel Magyarországon csak rövid ideig tartózkodván, célul az egész magyar nemzet megtérítési munkájának általános és tökéletes kivitelét magának nem

⁴⁷⁾ I. m. 468 l.

tűzhetette ki, miért is miután István és, mint látni fogjuk, Gejza megkeresztelése által ennek alapját megvetette és ezt biztosította, a munka folytatását és befejezését másokra hagyva, rövid itt mulatás után elhagyta hazánkat.

VI.

A lelkes Piligrin munkálódásait és istenes igyekezeit, hogy a magyar nemzetből „Istennek tökéletes népet képezzen“ váratlan események akadályozták meg. A hitnek elvetett magjai csak békében szoktak csírázni, a harcok zaja előli azokat; — mennél inkább lehetett káros következményű ezen vihar a még gyenge plántára, melyet, hogy tövestől nem tépett ki, ebben ismét az isteni gondviselésnek látjuk újjmutatását és áldásos működésének új tanubizonyosságát.

Alig csukta be szemeit 974-ben VI. Benedek pápa, alig repült át érdemekkel terhelt lelke az égi magasokba, már is bomladozni kezdett az európai béke, melyet ő oly erélyesen igyekezett népek és fejedelmek között föntartani; már is megszólalt a harci kürt, vészt, halált és pusztítást hirdetve. —

Henrik bajor herceg a német királyságra vágyott, miért néhány, Ottó kormányával elégedetlen német fejedelem fölhívására, magát Regensburgban Ábrahám freisingeni püspök által megkoronáztatta és a lázadás zászlóját kitűzte. Vajjon már ekkor is Henrik pártján állottak-e a magyarok, nem bizonyos. Valószínű, hogy a párttűzés első évében a magyarok Henriket — mint láttuk rokonukat — tetteleg még nem pártfogolták, miután Ottó seregmozdulatainak rendkívüli gyorsasága által a trónját fenyegető veszélytől megmenekedett. Ez ugyanis Henriket, mielőtt szövetségeseivel egyesülhetett, a német rendek gyűlésére idézte, ki is, midőn ma-

gát az ellenállásra elég erősnek még nem érezvén, megjelent, a rendek ítélete folytán 975-ben Geilheim várába zárattott. Azonban rövid fogság után sikerült Henriknek menekülni, fegyvert ragadott, és ekkor kért és nyert a magyaroktól segédelmet. „Ámbár a magyarokról — mond Hansitz — említés nem tétetik, bizonyos hogy ők is pusztították fegyvereikkel Austriát, harcolván annak örgrófja és Piligrin ellen, kik a császárhoz híven ragaszkodtak.”⁴⁸⁾ Ekkor történt, hogy még a külföldön harcoló seregek Piligrint saját tűzhelyénél támadták meg, jószágait pusztították, káptalanjának tagjait fölkoncolták; honn a Piligrin által küldött térítőket üldözték; mi mind az oly szép reményekkel kecsegtető és dús sikerrel megkezdett térítés munkájának egy időrei megszakítását eredményezte. Mert miután — mint helyesen argumentál Stilling — a magyarok Henrik mellett harcoltak, Piligrin pedig Ottó pártján állott, mindazok, kik az előbbi által küldettek, miután ellenségek gyanánt tekintettek, kétségkívül hazánkat elhagyni kénytelenítettek.⁴⁹⁾ Ottó azonban rövid idő alatt véget vetett e zavaroknak, mert 976-ban seregei élén Bajországba vonulván, Henrik seregeit megsemmisítette, őt kiűzte és tartományaitól megfosztotta.⁵⁰⁾ A háború bevégeztével a császár megjutalmazandó Piligrin színtelen hűségét és a szenvedett károkat pótolandó, neki több klastromot és apátságot adományozott⁵¹⁾ „melyek-

⁴⁸⁾ Germ. Sacra I. 216 l.

⁴⁹⁾ Acta SS. Septembris I. 480 l.

⁵⁰⁾ V. Ö. Hansitz. Germ. S. I. 217 l.

⁵¹⁾ Lásd az adománylevelet Hansitznál i. h. és Fejérnél C. D. I. 373 l. hol a többi között olvassuk: „Piligrin — Praesul venerandus partibus nostris favens, pro viribus fide inconcussa in perturbatione atque vacillatione regni Boioariorum ab adversariorum perversissima persecutione, tum in incendiis, quam in interfectione familiae et devastatione non parvam sui episcopatus passus est jacturam.”

ből — hogy Hansitz szavaival éljünk — mind az apostoli férfiak megannyi táraiból, kanonokok, szerzetesek és minden rangú egyháziak küldettek a magyarok megtérítésére.⁵²⁾

És ezen térítők voltak azok „kiknek — mint Hartvik mondja — Gejza hatalmat adott előtte megjelenni s jelenlétket szívesen tűrvén, az igaz hitnek magvait élvezettel fogadta kebelébe. Mi több? megjött a kitűzött időpont: ő és családja elfogadják az új hitet és megkereszteltetett, megfogadván, hogy alattvalóit a kereszténység elfogadására bírni, fog igyekezni.“⁵³⁾ Igenis ez volt azon időpont, mikor Gejza a mintegy öt évvel ezelőtt I. Ottóval megkötött békének legszebb gyümölcsét vette, s melyről Aloldus is a 980-ik évre lelkesülten írja: „Gejza magyar vezér a béke gyümölcsét édesen megízlelte, midőn a következő években a hit által megvilágosítva, megismerte az igaz Urat és Istent, kinek fia által Magyarország keresztény és virágzó ország lett. Dicsérjük tehát a csodálatos Istent és igazán nagy Urat, ki az embereket vétkeiért hosszú időn át a legnagyobb bajokkal büntetvén, végre irgalma győz az igazságon és megmozdítván a fejedelmek szíveit, melyek kezeiben vannak, a népeknek fölkölti a napot a sötétség közepette és bölcsesége által igazgatván az időket, mindeket választottai üdvére rendezett.“*)

Gejza — mint tudjuk — midőn a kereszténységet fölvette, megfogadta, hogy minden igyekezeteit oda fogja irányozni, miszerint népét a keresztény religió elfoga-

⁵²⁾ I. m. 222 l. ⁵³⁾ Schvandtnernél II. 71.

*) Aloldus ugyan, ezeket a 980-ik évre írja, azonban ebből nem következik, hogy ezek csakugyan 980-ban történtek; Aloldus ezen helyen csak az alkalmat használja föl, hogy midőn egy melchi klastrom- és templomnak a magyarok elűzése után Leopold örgróf által történt alapítását elbeszéli, a magyarokról is szóljon. —

dására birja. Ezen fogadása teljesítésében azonban várakozásán fölül több akadálylyal kelle megküzdni. Említettük már, hogy ezen akadályok között első helyen állott a magyarok harckedvelése, harcias szelleme; a keresztény religió fölvételét ugyanis a pusztító hadjáratok fölhagyásának kelle szükségkép követni, mi a nemzet- vagy legalább egy részének fölötte nehezebbre esett volna. Azonfölül sokan Gejza reformterveit nem helyeselték; az idegenek behívását, pártfogolását, s a magyarok háttérbe szorítását, valamint túlszigorú eljárását rossz szemmel nézték; továbbá sokakat a keresztény vallás befogadásától elrettentettek az evvel összekötött terhek, a tized, az adózások, a templomépítési költségek s hasonlók: mely körülmények együttesen azt eredményezték, hogy a magyar nemzet kebelében ellenzéki párt alakult, mely az ősi szokásokhoz fanatismusal határos konoksággal ragaszkodva, a reformoknak állhatatosan ellenszegült, mely ellenzék Gejza kormánya alatt ugyan csak titokban forralta pártütő terveit, de István uralkodás kezdetén föl kívánván használni a szent király ifju tapasztalatlanságát Kupa és Gyula vezérlete alatt nyílt lázadásban tört ki.

Mindez már Gejzát fölötte elkedvetlenítette, látta ugyanis, hogy fáradozásai és erőmegfeszítései dacára a térítési munka igen lassú léptekkel halad a bevégezés elé, hogy igyekezetei céljának elérése elé alattvalói részéről számos akadályok gördítettnek, hogy legtisztább szándékait félreértik, és ő ki nemzete főnállásának biztosítását és fölvirágoztatását tűzte ki élte céljául, ő nemzete elnyomója- és gyilkosának tartatik. Ezért, hogy Gejza el ne csüggedjen, hogy a megkezdett munkát eredményvesztve, kétségbeesve félbe ne hagyja, szükségesnek látta Isten őt természetfölötti módon égi követe ál-

tal fölbátorítani, tudtára adni, hogy ha kitűzött célját nem is érheti el, ha a megkezdett munkát nem is végezi be, ezen szép föladat fiának van föntartva. „Midőn igen gondoskodnék — írja Hartvik — a lázadók megzabolázása, az istenkáromló szokások kiirtása, és püspökségek föllállítása körül, álmában csodálatos módon vigaszt nyert Istentől. Bájos tekintetű ifjú állott mellette a jelenetben és így szólítá meg: Béke neked, az úr kedveltjének, akarom hogy aggodalmaiddal fölhagyj. Nem engedtetett meg az, miről elmélkedel; miután kezeid embervérrel bemocskolvák. Fiad fog születni, kinek mindezek kivitele az isteni gondviselés rendeletéből fönvan tartva. Ez egyike lesz Isten választott királyainak, ki a földi koronát az örök koronával fogja fölváltani. Mindazonáltal azon férfiút, ki lelki követségben jövend hozzád, tisztelettel fogadd, a fogadás után tiszteletet tanusíts irányában és intéseit őszinte lélekkel vedd. Fölebredve előbb önmagában, utóbb Krisztus hívei- és övéivel meghányta ezeket és a földre térülve alázattal hálákat adott Istennek, magát fiát és országát annak pártfogásába ajánlván, ki nem alszik, sem szendereg.“⁵⁴⁾

Érdekes azon Katona által kifejtett hasonlatosság, melyet a Gejzának megjelent égi követ és Dávid királynak Náthán próphéta által kijelentett jövendölések között föltűnik.⁵⁵⁾ Mert valamint Gejzát az égi követ bátorítja és néki kijelenti, hogy terveinek kivitelét és befejezését nem neki szánta Isten; úgy szintén Dávidnak is, ki egy fényes templom építésén elmélkedett, így szólott Náthán által az Úr: „Nem fogsz nekem építeni templomot, hogy ott lakjam.“⁵⁶⁾ Valamint Gejzának

⁵⁴⁾ Schvandtner II. 6. l.

⁵⁵⁾ V. Ö. Hist. Crit. Ducum. 575 s. kk. II.

⁵⁶⁾ I. Paralipomenon XXVII f. 7—8 vv.

azért tagadta meg Isten tervei kivitelét, mivel kezei embervérrel valának bemocskolva : úgy Dávid is ezt hozza föl mint tervei kivitele megtagadásának okát, midőn Salamon fiához így szól : „Elhatározásom volt templomot építeni Uram nevének, azonban az Úr így szólt hozzám : sok vért ontottál és sokat hadakoztál, nem építhetsz nevemnek templomot, miután annyi vért ontottál ki előttem.“*) Valamint Gejzának megigérte a megjelent követ, hogy fiának van mindaz föntartva, mi ő neki nem engedtetett meg : úgy Dávidhoz is így szól Náthán : „Fiad békés férfiú leend — az fog építeni templomot nevemnek.“⁵⁷⁾ Végre valamint Dávid dacára ezen jóslatnak nem hagyott föl a templom építésével : úgy szintén Gejza sem hitte, hogy az égi küldött ezen szavai azt rendelik, miszerint igyekezeteivel fölhagyjon, mit tettei is, mint szent Márton apátságának építése, igazolnak. —

Nevetséges, sőt istenkáromló szavakkal ecseteli az olasz Bonfin ezen égi jelenetet, melyről így ír : „Midőn Gejza lelke isteni félelemből és népének lelki üdve fölött aggódik, ime az isteni kegyesség, mely imádóit mindenkor segíti, égi követ által vigasztalja őt, álmában fölszólítja, hogy hagyna föl aggodalmaival, jó vidám lélekkel legyen és ne törődjék oly gondokkal és igyekezetekkel, templomokat építeni, szent püspököket behívni, a scytha népet ősi vallása elhagyására bírni, miután vérrel mocskolt kezei vannak. Mert megengedven incsen vérrel mocs-

*) I. Paralip. XVII. f. 4 s. Hogy itt a kiontott vér, és háborúk alatt nem az igazságos ítélet folytán eszközölt kivégzések és jogos háborúk értetnek, kétséget sem szenved, miután tudjuk, hogy István még több háborút viselt, mint Gejza, talán többet végezett ki, mint atyja.

⁵⁷⁾ I. Paralip. XVII f. 12 v. II. Reg. VII. 13. III. Reg. V. 5.

kolt kezekkel templomokat építeni, az igaz hitnek magvait hintegetni, melyeket csak istenes és semmi büntény által be nem mocskolt kezek tehetnek.“⁵⁸⁾ Nem ezt kívánta Isten tudtára adni Dávidnak és Gejzának, nem ezt akarta mondani az égi követ a két fejedelemnek, mit mindkettőnek utóbbi eljárása is bizonyít. Miért is Bonfin rágalmaait mellőzve, Hartvik elbeszélésében épen semmi sincs, mit elhinni nem lehetne, nem szabadna. Ha Náthánnak Dávidhoz intézett ezen szavaiban: „Nem fogsz nekem templomot építeni, hogy ott lakjam,“ semmi sem fordul elő, mi netalán a vallás-erkölcsi elvekkel ellenkeznék: úgy az égi követnek Gejzához intézett ezen szavaiban: „Nem engedtetett meg neked, a min elmélkedel,“ sem találhatik olyas valami. Hartvik elbeszélése pedig annál kevésbbé hihetetlen és valószínűtlen, mert a történet bizonyítja, hogy Isten a nemzetek megtérítését eszközlendő, azok fejedelmeit vagy főbjeit istenes elhatározásukban megerősíteni kívánván, azokat többnyire természetfölötti jelenetek és égi követek által buzdította a keresztény vallás befogadására, vagy terjedésének előmozdítására.

A mennyei követ megjelenésének ezen történetét újabb íróink, egy kettőt kivéve, mind hitelesnek tartva elfogadták, és azon egynehány is nem kritikai szempontból ítélte elvetendőnek, hanem azon praejudiciumból indulva ki, hogy minden természetfölötti esemény, minden égi jelenet és látvány, egyáltalában minden csoda már magában véve lehetetlen, absurdum, és így hol ilyenről van szó, az hitelt nem érdemel. Örömmel idézhetünk ezek ellenében két tekintélyes külföldi történet-

⁵⁸⁾ I. m. Dec. II. LI. 114 l.

író is, a szigorú kritikáról híres: Baille-t⁵⁹⁾ és Fleury-t⁶⁰⁾ kik ezen látványokat, mint hiteleseket, elfogadták.

A Gejzának megjelent égi követtség leírása után, Hartvik Saroltnak szintén egy látványáról így ír: „Azt sem mellőzhetni hallgatással, miszerint, hogy minden kétely megszűnjék, nehogy a férj egyedüli látványának talán hitelt ne adjanak: nejét is, ki a szüléshez már közel volt, hasonló égi vigasszal tisztelte meg. Megjelent neki ugyanis a boldog levita, István az első vértanú, a leviták öltözetében, ki őt így szólítja meg: Bizzá! Istenben és légy meggyőződve, hogy figyermeket fogsz szülni, kite ezen nemzet- és országnak koronája legelőször illet meg. Te pedig az én nevemet fogod neki adni. Midőn pedig a nő csodálkozva kérdezé, ki legyen ő és mi lenne neve, így felelt: Én István vagyok, ki első haltam meg Krisztusért mint vértanú; és ezek után eltűnt.“⁶¹⁾ — Schvarz⁶²⁾, ki a Gejzának megjelent égi követről szóló történetet is „*futiles cujusdam fraterculi in cellula sua supersticiose negociosi abortum*“-ának címezi, Saroltnak látványát is ehhez hasonló költeménynek tartja; azonban érvei, mint p. o. hogy szent István első vértanú nem volt levita, hogy szent István korában a szerpapoknak a népöltözettől különböző ruhájok nem volt, — még figyelmet sem érdemelnek. Ennek dacára azonban ezen két égi jelenetnek történeti igazságát történeti emlékekből bebizonyítani nem lesz fölösleges.

Amár idézett Hartvikot és Bonfint mellőzve a p o z s o n y i k r ó n i k a szerint: „Gejza istenijövendölés általi figyelmeztetés után nemzé szent Istvánt.“⁶³⁾

⁵⁹⁾ Acta SS. Sempt. i. h.

⁶⁰⁾ Hist. Eccl. L. 58 n. 7.

⁶¹⁾ Schvandtner II. 7 l.

⁶²⁾ I. m. 14 l. ⁶³⁾ Lib. II. Cap. III. 1

Szórol szóra vette át ezeket Turóc z.⁶⁴⁾ — Ranzán ezen két látványt még terjedelmesebben írja le mint Hartvik, azonban mindkettőnek előadása lényegében ugyanaz lévén, azt idézni fölös.⁶⁵⁾ — Az okleveleinkben található adatokra térve át, II. András 1223-ban írja : (Sz. István) „szüleinek is megjövendőlte Isten, hogy nemzetünkben őt illeti a korona és ország.“ — Kún László 1274-ben az esztergomi káptalan kiváltságait megerősítő okmányban pedig : „Miután az esztergomi érsekség szentséges atyánk és urunk szent István királynak az első vértanú által előre megjövendőlt születése által nevezetes.“ — Végre VIII. Bonifác pápa Raynaldnál így ír: „Isten által megjövendőltetett, hogy őt elsőt illeti a korona, mint ez az említett római egyház levéltárában létező más emlékekből kitűnik.“⁶⁶⁾

Mindezen adatokból a napnál fényesebben kiviláglik, hogy a Gejza- és Saroltnak megjelent két égi látvány egyrészről mitsem foglal magában, mi a vallás-erkölcsi elvekkel ellenkezik, másrészről pedig minden kételyen fölül álló emlékek kényszerítenek bennünket azoknak, mint hiteleseknek elfogadására. —

VII.

Ludevig⁶⁷⁾ és Menken⁶⁸⁾ között egy cseh krónikát, melynek 24-ik fejezetében olvasható, hogy szent Albert nem boldogulhatván a csehekkal és igyekezeteinek sikerén kétségbeesve, 983-ban (vagy egy későbbi ugyanott megjelent, XIV-ik századbéli másolat szerint 984-ben) lemondván a prágai püspökségről Rómába

⁶⁴⁾ II. XXVII. ⁶⁵⁾ I. h. Ind. VIII. ⁶⁶⁾ Annales Eccl. Cont. Baronii 1301-ik évre. V. Ö. Pray Dissert. de s. Dextra 419 s. kk II.

⁶⁷⁾ Reliquiae Manuscr. XII. ⁶⁸⁾ Script. Rer. Germ. VII. k.

költözött, hol szent Elek sz.-bene-rendü kolostorában 993-ig tartózkodott, midőn III. Otto közbenjárása folytán a pápa parancsára a cseh fejedelem kívánatára hazájába visszatérni kényszerítettet. Utjában Adalbert Magyarországnak határait érintvén, követet küldött Gejzához, azon kérelemmel, engedné meg országába jöni, hogy neki és népének a keresztény hitet hirdetné. Gejza örömmel engedett a fölszólításnak, igenel felelt és visszaemlékezve a tizennégyszáz évvel azelőtt ál-mában megjelent égi követ szavaira, nem kisebb örömmint fénynyel fogadta a rég várt főpapot. „Midőn elmélkednék azon férfiuról, kinek eljövételét Isten előre tudtára adta, jelentik neki, hogy szent Adalbert a cseh egyház püspöke hozzá jött, azon kívánsággal, hogy őt a keresztény religióra, színletlen hitre térítené, és a hitbeni előmeneteléért Istennek hálaáldozatokat mutatna be. A követ Krisztus új követőinek kimondhatatlan örömet okozott. A fejedelem a hívőkkel Krisztus szolgál-jának elébe megy, minden tisztelettel fogadta és mint a látványban utasítva lőn, magát engedelmes fiának tanusította. Az ő parancsára mindenhol összegyülekezik a meg nem szelidített nép, a szent püspök beszédeket tart, buzdításaira sokan megtérnek, a keresztséget fölveszik és sok helyen templomok épülnek. Azon világosság ugyanígy, mely mindeneket megvilágosít Magyar-országban is kezdett fényleni és teljesedésbe ment, mit a próphéta megjövendölt : A sötétben levő nép nagy világot látott sat.“⁶⁹⁾ Ezek azonban nem úgy veendő, mintha a szent püspök mindezeket egy és ugyanazon évben maga személyesen vitte végbe, miután ez hosszabb időt igényelt volna és föltenni, hogy ő, ki

⁶⁹⁾ I. m. 61.

nemzete iránt mindenkor oly forró atyai szeretetet tanusított, hogy ő, mondom, midőn elvonultságából hivei által visszahivatva, a legjobb és legszebb reményekkel telve tért hazájába, utját oly hosszú időre megszakította volna. Ezeknek, a Hartvik által elbeszélteknek a szent püspök csak alapját vetette meg, a térítési munka legfontosabb részét, István és Gejza *) keresztsége által, elvégezvén.

Halljuk még, mint ír e tárgyról Dubravius : „Adalbert engedett végre a pápa tekintélyének, Rómát elhagyta Gaudentius kíséretében, kit testvérének fogadott ; Anconába érkezvén, hajóra szállott és Zengnél a dalmát partokon kiszállott. Innen jelentette magát Magyarországon, melyet még főnökök (praefecti) kormányoztak, kiket kapitányoknak hívtak, és kik között első és a legtekintélyesebb István volt. Midőn Adalbert hallotta volna, hogy ez elég hajlammal bír a békességre, a keresztények irányában vendégszerető és azonfölül a szláv nyelvben nem járatlan : udvarába tért, és néhány beszéd után a hit- és keresztségről őt a keresztség föl vételére oly hajlandónak és képesnek találta, hogy ez rövid idő múlva maga több udvaroncával meg kívánt kereszteltetni.“⁷⁰⁾ Dubravius (1550 körül olmützi püspök ; történetét régi emlékekből szerkesztette) ámbár Istvánt és nem Gejzát nevezi a magyarok főkapitányának, ha Katona azon értelmezése áll, hogy itt szent István értetődik, szintén azt bizonyítja, hogy ez, midőn a keresztséget föl vette, gyermek már nem volt. De az itt említett István alatt nem kell szükségkép első koronás királyunkat érteni,

*) Hogy Gejza is Adalbert által kereszteltetett meg, ezen nézetemet alább fogom Katona ellenében kifejteni.

⁷⁰⁾ Historia Bohemica VI. 46.

mintha Dubravius Gejzát Istvánval összeavarta volna; tudjuk ugyanis chabani Ademár alább idézendő helyéből, hogy Gejza is István nevet nyert a keresztségben, Ditmárból pedig, hogy a keresztség előtt első koronás királyunk sem neveztetett István- hanem Vajknak. Dubravius tehát a keresztséget megelőző időről szólván mind Gejzát, mind szent fiát egyenlő joggal nevezhette Istvánnak, miután ily néven a keresztség előtt egyik sem, a keresztség után mindkettő neveztetett. Igen valószínű tehát, hogy Dubravius Gejzát értette és nem Istvánt, miután az általa mondottak Gejzára igen, de Istvánra nem alkalmazhatók.

A „Vita et passio quinque fratrum et sociorum sancti Adalberti“ című legendában olvassuk : „Ezek III. Otto uralkodása alatt történtek . . . (Adalbert) Magyarországba jöven és itt a királyt Krisztus hitére térítvén, Istennek nagy népet szerzett, hol is rövid ideig tartózkodva, a királyt és népet tökéletesebben oktatta.“⁷¹⁾ A saza vi krónika szerint pedig szent Adalbert 900-ban költözködött Rómába, visszajövele pedig 994—995 re esik, de csakhamar elűzve ismét Magyarországba jött.⁷²⁾ —

Hogy pedig Adalbert nem mindjárt az égi követnek megjelenése után, hanem néhány évvel ezután jött Magyarországba, bizonyítja a lengyel Dlugoss : „Gaudentius- és más szerzetes férfiakkal — úgymond — Magyarországba érkezve, Gejzához jött, őt, kiről hallotta, hogy néhány évvel azelőtt a katholika hitet és szertartásokat fölvette, intései és buzdításai által tanítani kívánván. Midőn pedig megérkezése Gejza vezér- és

⁷¹⁾ I. kiadónál 170—173 ll

⁷²⁾ Peter Bonaventura Vita S. Guntheri 149—150 ll.

nejének megjelentetett, igen megörültek; — megértették ugyanis, hogy azon férfiú jó hozzájok, ki ő nekik *ál mukban* (dudum) kijelöltetett. Nagy tisztelet és becsüléssel fogadtatva Gejza vezér által, ennek fiát a megerősítő jegygyel illette (*confirmationis characterem inpendit*)“⁷³⁾ Az itt használt „*dudum praemonstratus*“ eléggé mutatja, hogy Adalbert több évvel az égi látvány után jött Magyarországra. Az utolsó szavak pedig „*confirmationis characterem inpendit*“ nem csupán a bérálás szentségéről, hanem a keresztségről vagy mindkettőről is értelmezhetők.

Adalbert életrőli ugyan annak kettős visszajövetelét különböztetik meg Rómából, hogy azonban itt az első értetik, mely 994-ben történt, bizonyítja mind Adalbert első életrőlija, ki a második visszajövetelről írja, hogy Adalbert ekkor utját Francia- és Németországon át vette,⁷⁴⁾ mind pedig a második is, ki miután elbeszélte miként tért vissza Rómából Prágába, ezeket jegyzi meg: „*Non tacendum, quod juxta positis Ungaris, nunc nuncios suos misit, nunc seipsum obtulit, quibus etiam ab errore parum mutatis, umbram Christianitatis impressit.*“⁷⁵⁾ Katona ezen „*parum mutatis*“ kitélt a pessimisták módjára értelmezi; szerinte ugyanis mintha azt akarta volna mondani Adalbertről életrőlija, hogy működéseinek eredménye igen csekély volt; nem említve, hogy ezen értelmezés honi emlékeinkkel s különösen Hartvikkal, kinek a Magyarországra történeteket illetőleg hitelt adhatunk, ellenkezik, ezen szavakat nem kell szükségkép így, és kell szükségkép más-kép értelmezni. Szerintem a biographus említett szavakkal azt akarta kifejezni, hogy „miután a magyarok a

⁷³⁾ II. 16 l. ⁷⁴⁾ SS. Apol. III, 185 l. ⁷⁵⁾ U. O. 192 l.

mennyire azt az idő rövidsége megengedte, a pogányság tévelyeiből kiábrándultak, Adalbert őket a keresztség által a kereszténységbe fölavatta.“

A Bollandisták szent Adalbertnek két, egykorú legendáriusoktól származó életrajzát tették közzé⁷⁶⁾. — Ezek elseje Adalbertnek magyarországi térítéséről semmit sem tud és mélyen hallgat, a másiktól tudjuk ugyan, hogy Adalbert Magyarországon is működött, de az előadás szövegéből kitűnik, hogy, mint mondtuk, működéseinek eredménye terjemére nézve nem volt igen nagy. Ezt ugyanazon életíró következő sorai is bizonyítják: „küldött e napokban (t. i. 996-ban, midőn Poroszországba indult, Lengyelországban térített,) a magyarok fejedelméhez, sőt neijéhez is, kinek vezérlete mellett kezde virágozni a kereszténység, azonban a pogánysággal elegyedett a megszenteltségtelenített religió, a közönyös és lanyha kereszténység rosszabb kezde lenni a barbarismusnál; kihez, midőn a követek elértek, ily tartalmu levelet küldött: Papast, ha szükségtek van reá és hasznát veszitek, tartsátok meg, különben Istenre kérlek, küldjétek el. Papasnak azonban titokban más levelet küldött, ily tartalommal: Ha jó szerivel el tudsz jőni: jó; ha nem, fuss Adalbertedhez, ki utánad vágyódik.“ Kitűnik az idézetekből, melyekhez Ditmárnak egy ismeretes helyét is lehetne kapcsolni, hogy Adalbert térítése, bármily szép reményekkel kecsegtetett is, távozása után mégis hanyatlásnak indult a kereszténység, hervadásnak a szent férfiú által annyi önfömládozás- és fáradsággal ültetett és ápolt növény. De e fölött rendkívülig csodálkoznunk nem kell. Lapozzuk át az egyház első századainak történeteit, és hol

⁷⁶⁾ Acta SS. Aprilis III-k.

fogunk találni nemzetet, melynél a kereszténység egy néhány év alatt erős s a vihar által sem rendíthető gyökereket vert volna? tapasztalni fogjuk, hogy a keresztény vallás elterjedése és meggyökeredzése nem néhány év-, hanem évtizedeknek sőt századoknak volt mindenkor munkája és hogy a nemzetek gyakran igen gyakran visszatértek régi babonáikhoz, a mennyiben az érzékiséget legyező pogányságnak az önmegtagadást hirdető keresztény vallást az emberek szíveiből gyakran sikerült kiszorítani.

Végre Dlugossnak, főlebb idézett helyére, megjegyezni kívánjuk, hogy sokkal többet mond, mint a mennyi valószínűleg megtörtént; így püspökségek alapításáról beszél, holott tudjuk, hogy a szent-mártoni apátságon kívül Gejza haláláig hazánkban más püspökség vagy apátság nem létezett. Úgy szintén mindezeket, mint Gejza utolsó éveiben történeteket, írja le; mi szintén nem áll, valamint az sem, hogy szent Adalbert püspök hosszabb ideig tartózkodott hazánkban, miután visszasietett hazájába a csehek megrögzött gonoszsága megtörhetésének reményében.

VIII.

Egyaránt fontos és érdekes Gejza és István megkeresztelésének kérdése, vagyis mikor és ki által kereszteltettek meg. A mi mindenek előtt Gejzát illeti, már főlebb megjegyeztük, hogy Katona Gejzát körülbelől 978-ban állítja Piligrin egy papja által megkereszteltetettnek; én ellenben valamint István, úgy Gejza keresztségét is 994-re teszem, mind kettőt szent Adalbert által eszközöltnek véleményezvén. Itt tehát a tárgyról kissé tüzetesebben kell szólanunk. Azonban e kérdésben is — mint ezt más pontokban szintén ta-

pasztaljuk — véleményünknek legfőlebb kisebb-nagyobb valószínűségét, bizonyosságát ritkán lehet kivívni. Kevés, igen kevés az, mit az idők mostohasága által elveszett és megrongált emlékeink miatt határozott biztonsággal állíthatni, más esetben tehát a valószínűbb véleményt kell elfogadni.

Mint majd minden, a fejedelmek kora történetét érdeklő kérdésben, úgy itt is íróink véleményzései szétágaznak, emlékeink pedig homályosak és határozatlanok. Így Ademár szerint Brúnó ⁷⁷⁾, Hartvik ⁷⁸⁾ és Ranzan ⁷⁹⁾ szerint szent Adalbert keresztelte meg Gejzát, míg Ditmár, a „Fragmenta Aquitanica“ szerzője, Turócz és Bonfin azt meg nem nevezik. Mielőtt az adatok kritikai szemléljét megkezdendők, félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy Gejza már uralkodása első éveiben ismerte és igaznak tartotta Krisztus hitét; hogy azonban népének és különösen a hatalmas ellenzéki pártnak kedvezzen, hogy a rögtöni átmenet által a megtérítés sikerét ne kockáztassa, hogy a még pogány magyarokat meggyőzze, miszerint ő a hazai hagyományos szokásokat is tiszteletben tartja, a keresztény relígió nyilvános bevallását és a keresztesség fölvételét későbbi kedvezőbb időkre elhalasztani jónak látta.

Hazai kutatóink közül Hartvik látszik állításunkat igazolni; mert ámbár világosan nem határozza meg, mikor és ki által kereszteltetett meg Gejza, szavaiból mindazonáltal helyes értelmezés által ki lehet venni azt, hogy ő tudta és hitte, miszerint Gejza Istvánnal egy időben kereszteltetett meg a prágai püspök által. Nem tagadjuk ugyan, hogy Hartvik ezen szavai:

⁷⁷⁾ Leibnitz Bibl. Manuser. II. 168 l.

⁷⁸⁾ Endlichernél 166 l. ⁷⁹⁾ Schvandtner I. 583 l.

„Quid multa, adest tempus coelitus dispositum, credit ipse cum familiaribus suis, undis salutis expiatus omnes ditionis suae homines pollicetur se ad christianismum perducere sat.“⁸⁰⁾ az ellenkezőt látszának állítani; miután Hartvik ezeket elbeszélése szövegében a kettős égi jelenet-, tehát István születésének megemlézése előtt beszéli el; azonban már többször figyelmeztettük a szives olvasót, hogy Hartvik munkájának elbeszélési rendjéből a chronológiára következtetéseket vonni nem lehet, miután célja nem egy exact évkönyv, hanem életirat megírása volt, mely utóbbiban pontos chronológiára figyelni nem igen szoktak.

Alább azonban ily szavakat mondat el a Gejzának megjelent angyallal: „Tu vero hominem spirituali legatione apud te functurum, honorifice excipito; exceptum reverenter habeto, ejus adhortationibus sincerum pii cordis assensum praebeto.“ Béla Gejza általi fogadtatását pedig így írja le: „Honorifice eum exceptit et ut in visione erat admonitus modis omnibus obedientiae filium fore se demonstrat.“ Világos ezen szavakból, hogy midőn Gejzának az angyal megjelent és ő Bélát fogadta, megkeresztelve nem volt, ellenkező esetben ugyanis a kiemelt szavak és kifejezések hibásan lennének alkalmazva, miután ezen kitételek már megkereszteltetettre nem vonatkozhatnak. A keresztény vallás ágozatait hiányosan csak is addig ismerhette, míg megkeresztelve nem volt, valamint őt a püspök iránti engedelmességre inteni, miután megkeresztelve volt, fölösleges leendett.

Ranzán előadásában a Gejzának megjelent égi

⁸⁰⁾ Endlichernél 86 l.

követ többi közt így szól : „Ceterum, hoc tibi cura intentissima est agendum : est in Bohemia vir morum integritate, christianaque doctrina et ecclesiastica dignitate insignis Adalbertus nomine. Huic Deus inspiravit mentem et animum, ut veniat in Hungariam, tibi tuaeque genti viam consequendae salutis ostensurus; hunc tu humane benigneque excipito. Quaecunque autem docuerit attente audito, et agito diligenter.“ — A Saroltnak megjelent szent Istvánt így beszélteti: „Non multis post hanc horam Evangelium tibi (?) per Adalbertum pragensis Ecclesiae Antistitem praedicabitur. Itaque veri Dei fide tu (?) virque tuus, ac multi a popularibus vestris sacrum baptismum suscipient. Ita mente illuminati, Deoque gratiosi redditi, digni eritis Deo atque mortalibus acceptissima sobole.“ — „Postea vero cum inter se communicaverant, cuius causa divina missione venerat sanctus Antistes, visa sunt utilia, Geicha eiusque uxor (?) nihil morati ad suscipiendae fidei Sacramenta vehementer inflammantur. Quid multis opus est verbis, constitutus est dies, quo et ipsi et multi viri nobiles, multique alii, tum mediocriter tum humilis generis homines, sacro baptismo in Christo renati sunt.⁸¹⁾ Ha ezekután nem is állítjuk, hogy az angyal és szent István első vértanú a Ranzan által szájokba adott szavakkal éltek,

⁸¹⁾ I. h. 583—5 II. Nem tartozik hozzánk e helyen tüzetesen megvitatni azon kérdést, ha vajjon Sarolta, midőn őt Gejza nőül vette, valóban keresztény volt-e vagy sem; annyi igaz hogy eddig tagadólag senki sem felelt, eddig még senki sem vonta kétségbe, hogy a keresztény Gyula leányát a keresztény vallásban nevelte, dacára annak, hogy Ranzán ezen helyét ismerték; egy általánosan elismert, vagy legalább kétségbe nem vont tényt fölös bizonyíthatni.

annyi bizonyos, hogy Ranzan a régibb emlékekből, melyek alapján munkáját megírta, úgy tudta, hogy Gejzát is szent Adalbert keresztelte meg. —

A hazai emlékekkel a külföldiek nem ellenkeznek, sőt ellenkezőleg ezeket megerősítik és támogatják. Melőzve ugyanis Dubraviust, kinek már idézett helyéből biztos és határozott következtetést vonni nem lehet, csak chabani Ademárt emeljük ki, ki Istvánt és Gejzát egy időben állítja megkereszteltetettnek, ámbár a keresztelőnek nem Adalbertet hanem Brúnót nevezi. Alább még egész terjedelmében idézendő helyéből csak, mint ezen tárgyunkhoz tartozót, ezeket emeljük ki: „Sanctus autem Brunus . . . regem Ungariae, qui vocabatur Geitz, baptisavit, qui mutato in baptismo nomine Stephanus est vocatus. . . . Rex quoque supradictus filium suum baptisari jussit, et sanctus Bruno imposuit ei nomen, sicut sibi Stephanum.“⁸²⁾

Ámbár tehát, mint láttuk állításunk bebizonyítására mi sem birunk, ezt minden kétségen fölül helyező, adatokat fölmutatni, mindazonáltal Hartvik, Ranzán, Ademár és Dubravius mellettünk harcolnak; míg az ellenkező véleményt pártolók emlékeinkből védveket épen nem hozhatnak föl: így tehát igénytelen nézetünk valószínűbbnek látszik. Hansitz⁸³⁾ és Stilling tagadják ugyan, hogy Gejza Adalbert által kereszteltetett volna meg, mivel Adalbert életíróban ennek nyoma nem található, azonban ezen életírók azt sem állítják, hogy Adalbert Istvánt keresztelte meg, és ennek dacára ezen tényt még sem tagadják, sőt nem is vonják kétségbe. Stilling fölhozza ugyan Béla életírójának ezen szavait:

⁸²⁾ Leibnitz Bibl. Mscript. II. 168 l.

⁸³⁾ Germ. Sacra I. 217 l.

„intermiscebatur cum paganismo polluta religio stb.“ s Ditmár azon helyét, melyben ez állítja, hogy Gejza, mivel ősei istenének is áldozott, püspöke által megintetett; azon hiedelemben, hogy ez az Adalbert bejövételét megelőző időkről szólván, azt bizonyítja, miszerint Gejza ekkor már meg volt keresztelve. Béla életrője azonban ezeket azon időkre vonatkoztatja, midőn a szent püspök Lengyelországban mulatott, Stiling szerint 996 ban, midőn már Gejza népének úgyszólván apostola volt, mint honi emlékeinkből tudjuk, és így egyéni véleményünk szerint, ezen szavak nem a fejedelem és családja, mint inkább a nép hitbuzgóságának szolgálhatnak hévmérőjéül. Mi pedig Ditmár érdekelt helyét illeti, ezen szavakból nem az, hogy Gejza megkeresztelve volt, hanem az következik, hogy keresztény módra élt, mi két lényegesen különböző dolog. A szöveg azt parancsolja, hogy Ditmár szavait úgy értsük mintha mondaná: „Gejza mielőtt megkereszteltetett igen kegyetlen volt s a pogány vallás szertartásait a keresztény valláséival összekeverte, de keresztsege után ezt jóvá tette.“

Dlugoss vagy Longinus XV. századbéli lengyel író szent Adalbertről azt írja ugyan, hogy ez „ad ducem Gejzam pervenit in fide catholica et cerimoniais eius quam ipse ante annos aliquot eum suscepisse audiverat, suis monitis et praeductionibus instructurus; ^{85*)} azonban mit már előre megjegyeztem, szorosán megkülönböztetendő Gejza megtérése és megkereszteltetése; az első a Brunó vagy Piligrin által küldött papoknak, az utóbbit ellenben maga a prágai főpapnak tulajdonítom; itt az előbbi- és nem az utóbbról van szó. Ismerte ugyan Gejza a k. hitágazatokat

^{85*)} L. II. 116 l.

és szertartásokat, de azért, szorosan véve, keresztény nem volt. Mert hogy a megtérés vagy a keresztények Istenének keresztény tisztelete a keresztséget föl nem tételezi, ezt egyrésről Nagy Konstantin, másrésről pedig Tiberius, Hadrianus, M. Antoninus, és Maximianus példája tanúsítja. Hogy miért követte Gejza ezek példáját, már mondtuk. Ugyanazon eset fordult elő Gejzánál, mint Edvin northumberlandi angol fejedeleminél, kit Paulinus térített meg.⁸⁴⁾ És ez annál valószínűbb, minthogy Piligrin papjai a főnálló viszonyok és körülmények iránt illő tekintettel voltak, mire utalni látszanak azon szavak, melyek által Piligrin a pápának tudtára adja, hogy a magyar nemzet megtérítése körül úgy járt el „quaemadmodum in gestis Anglorum didici“(t).

Gejza megkereszteltetésének idejére következtethetünk még két külföldi évkönyvből is, ámbár a keresztelő neve ott megemlítve nincs. Az egyik a „Fragm. Aquit.“ szerzője szerint ez III. Otto császár idejében történt „qui Domini voluntate populos Ungariae una cum Rege eorum (Gejza) ad Christi fidem convertit.“ A másik meg Aloldus a 980-ik évre írja: „Gejza vero hungarus pacis fructum dulciter gustavit, dum sequentibus annis illustratus lumine: fidei verum Deum ac Dominum Jesum Christum credidit.“ Miután pedig Ditmár szerint⁸⁵⁾ II. Ottó 978. dec. 7-én halt meg, kitűnik hogy Gejza keresztségét későbbi időkre kell tenni és hogy Katona, midőn ezen eseményt 977-re teszi, mindenesetre téved.

⁸⁴⁾ Bedae Ven. Hist. Eccl. Angliae Libro 2. 9, 13 cc. V. Ö. Salagi VII. X. 68, 70 ll.

⁸⁵⁾ I. m. 347 l.

A mondottakat összevetve miutána „Fragm. Aquit.“ és Ditmár szerint Gejza 978. után néhány évvel, Hartvik, Ranzán és Dubravius valamint Keza szerint Adalbert által Istvánnal egy időben kereszteltetett meg: kitűnik, hogy nem tévedünk midőn Gejza és István sz. Adalbert általi megkereszteltetését 994-re tesszük.

IX.

Áttérve most már István keresztségére, azon állítás bebizonyítására, hogy az ezt szent Adalbert kezeiből vette föl, számos magyar, német, olasz, cseh és lengyel történetiróból lehetne adatot adatra halmozni „quorum — mint Schvarz is bevallani kénytelen — omni aevo constans testimonium uno halitu diffilare iniquissimum foret.“ Azonban mellőzve Hartvikot, Turóczot, Alberikot, itt csak néhányat kívánok kiemelni. A hazai emlékek közül, IV. Bélát, ki egy 1263-iki oklevelében írja: „qui (Deodatus) etiam sanctum Regem Stephanum prae-nominatum cum S. Adalberto Episcopo de fonte baptismatis sublevavit.“⁸⁶⁾ A külföldiek közül a szász Anna-listát, kinek munkájában olvassuk: „Stephanus religiosus Rex Ungarorum obiit, qui cum omni gente sua ad fidem Christi conversus fuerat: hunc Sanctus Adalbertus Episcopus et Martyr baptisavit.“⁸⁷⁾ A verdeni krónikában pedig: „His temporibus S. Adalbertus Episcopus S. Stephanum regem Ungarorum cum multis baptisavit.“⁸⁸⁾ És végre ferrari Ricobald, ki

⁸⁶⁾ Praynál Vita S. Stephani 113 l. 1) jegy.

⁸⁷⁾ Leibnitznél I. 215 l.

⁸⁸⁾ Az 1038-ik évre.

így ír: „Idem Rex Stephanus virtutibus fuit insignis, qui baptisatus fuit a Sancto Adalberto.“⁸⁹⁾

Ennyi és ily világos adatok és bizonyítékok dacára találtak többen, kik tagadták, hogy István Adalbert által kereszteltetett volna meg. Ezek között először említjük c h a b a n i A d e m á r engolismi szerzetest, ki mind Gejzát, mind Istvánt valamelyik Brunó által állítja megkereszteltetettnek. „Volt III. Ottónak — így ír ez — két főtisztelendő püspöke t. i. szent Adalbert és szent Brunó Augsburg városából, mely város Bajorországban van; a császár rokona, Adalbert zömök, Brunó szálas termetű volt. Amaz Lengyelországba ment és ott az evangéliumot kezdette hirdetni, mely példát követve Bruno megkérte a császárt, hogy helyébe az általa választott Udalrikot székébe püspökké szenteltetné. Minek megtörténtével ő is alázattal Magyarországra indult, mely fehér Magyarországnak mondatik, megkülönböztetésül a fekete Magyarországtól, mivel ott a nép fekete mint Aethiopia lakói. Szent Brunó pedig megtérítette a Magyarországnak nevezett tartományt és egy másikat, mely Oroszországnak mondatik. Magyarország királyát, kit Geitznak hívnak megkeresztelte, és nevét a keresztségben Istvánra változtatta. — Ugyanazon király fiát is megkereszteltette és Brunó annak is István nevet adott.“⁹⁰⁾

Ámbár Ademár szent Istvánnak kortársa volt, több kritikussal azon véleményt tartom, hogy az általa elbeszél, Franciaországon kívül történt eseményekre nézve hitele nem igen nagy, főleg hol honi emlékeinkkel vagy hazai hagyományunkkal ellenkezésbe jő. Így

⁸⁹⁾ Muratorinál IX. 241 l.

⁹⁰⁾ I. m. II. 168 l.

Janning,⁹¹⁾ Stilling,⁹²⁾ Pray⁹³⁾ és Salagi⁹⁴⁾ Adamár ezen helyét is elvetették, nem úgy azonban Podhraczký, ki őt védelmezi.⁹⁵⁾

Pray mindenek előtt azon geographiai hibát veti szemeire, hogy a fehér- és feketérei fölosztás nem Magyarország- hanem csak Oroszországra alkalmazható. „De hogy Ademár — felel meg Podhraczký — nem vak-tában írt, az okleveleinkben gyakran megemlített „fekete népek“ bizonyítják. Sz. István királynak Erdély ellen viselt hadakozásáról szólóban és Adamárral e tartományt „Ungria Nigrá“-nak nevezi. „Stephanus etiam rex bello appetens Ungriam nigram.“ Már bizantini István „de Urbibus“ című könyvében emleget Strabo után Leuko (=fehér) syrus népet. Voltak Strabo után (L. XV.) Melano (=fekete) syrusok is.“ Így tehát szerinte a fehér- és feketérei fölosztás a nemzetek- és országoknál általánosan szokásos volt.

Pray ismét bebizonyítani igyekezik, hogy miket Ademár Brunóról ír, egyikére sem alkalmazhatók azon Brunók közül, kik ez időben szerepeltek. Azon Brunóról ugyanis, kit I. Ottó küldött követségbe Gejzához, itt szó sem lehet, mert ez Ditmár bizonyossága szerint⁹⁶⁾ röviddel visszatért után 975-ben meghalt, mely időben még sem szent István nem élt, sem Adalbert nem volt püspök. Azonfölül azon Brunó, kiről Ademár beszél

⁹¹⁾ „Certe circa S. Brunonem Russorum et Prussorum apostolum longius aberrat a veritate quam dissitus fuerat a Russia Prussiaque scriptor in Aquitania monachus.“ Acta SS. Junii VII. 221 l.

⁹²⁾ Act. SS. Sept. I. 475 l. „Totus hic Ademari locus fabulis scatet.“
- 483. „Ademarus Chabanensis tot errores accumulatus, ut vix fidem mereatur in hisce rebus Hungaricis.“

⁹³⁾ Annales Veteres I. 378 s. kk. II.

⁹⁴⁾ St. Eccl. Pann. VII.

⁹⁵⁾ Religio 1855. II. 488 s. kk. II.

⁹⁶⁾ I. m. III.

állítólag augsburgi püspök volt, midőn Adalbert Lengyelországba utazott és III. Ottó császár rokona. Volt ugyan egy Brunó augsburgi püspök, sz. Henrik testvére és így III. Ottó rokona, de ez az augsburgi püspökséget 1007 előtt nem birhatta⁹⁷⁾; ekkor pedig már sem Gejza sem Adalbert többé életben nem, és István már régtől fogva meg volt keresztelve. Így tehát ezen Brunóra, kit különben az oroszok apóstolának még soha senki sem állított, Ademár szavai nem alkalmazhatók. De ép oly kevésbé alkalmazhatók ezen szavak Brunóra, ki III. Ottónak volt rokona és 996-ban Péter trónjára lépett V. Gergely neve alatt, ki sem augsburgi püspök, sem pedig az oroszok apostola nem volt. Ademár itt — Pray véleménye szerint — a három Brunót alkalmasint összezavarta.

Podhraczký szerint ellenben „volt egy Brunó augsburgi püspök III. Ottó idejében, ki 1002-ben halt meg 40 éves korában, Hoffmann közönséges Lexiconában, Brunus Episcopus Augustanus: Ez térítette meg az atyafi Gejza nagy herceget, miről krónikáink ugyan mélyen hallgatnak de a történet még sem szenvedhet kétséget; hiszen koriróink azt sem tudták, hogy Brunó Gejzának közele s anyai ágon rokona volt.“ Szerinte „Ademár egész tévedése abban állott hogy ezen Brunót azon Brunóval zavarta össze, kit Ditmár szerint a muszkák lenyakaztak.“

Szerintünk Ademár ezen helyétől minden hitelességet megtagadni sem Salaginak sem más valakinek szándoka nem volt, nem lehetett; de habár Podhraczký fölvilágosításai után megengedjük, hogy III. Ottó idejében élt egy Brunó, kire az Ademár által mondottak

⁹⁷⁾ Chron. Aug. 1007-re.

reá illenek, és ki talán volt is Magyarországbán; annak bebizonyítására azonban, hogy Gejzát és Istvánt ő és nem Adalbert keresztelte meg, mind Ademar hitele mind a Podhraczky által fölhozott érvek minden tekintetben elégtelenek. Ademár és Podhraczky minden tételét és állítását szíves örömmel aláírjuk, ezen egynek kivételével, mivel számos tekintélyes és hiteles emlékek és adatok az ellenkezőt bizonyítják és mivel lehetetlen hogy Ditmár, ki iskola-társa-, Brunónak körülményes életrajzát megírta, ezt föl nem jegyezte volna. Azonfölül ugyanezen életírásban ezeket olvassuk: „Brunó III. Ottó által barátságosan fogadtatik, kit amaz nemskára elhagya, a magányba vonult és kézimunkából élt. II. Henrik uralkodása alatt pedig III. Otto halála után Magdeburgba jött Brunó, hol a pápa engedelmével püspökké szenteltetett Thagion érsek által.“⁹⁶⁾ E szerint tehát II. Henrik uralkodása alatt szenteltetett föl Brunó, miért mint püspök Gejzát meg nem keresztelhette, miután ez III. Ottó előtt halt meg. Hogy pedig püspökké szenteltetése előtt nem lehetett Magyarországbán, életrajzának most idézett soraiból látjuk, mely szerint addig elvonultságban élt; miért sem Gejzát sem Istvánt, ki már akkor a pápától az „apostol“ címét nyerte volt, nem keresztelhette meg.

Az újabb írók közül Schott András volt az első, ki 1738-ban megjelent „Prussia Christiana“ című munkájában kiadott Adalbert-féle életrajzhoz csatolt jegyzeteiben vakmerően nem csak azt állította, hogy szent Istvánt nem Adalbert keresztelte meg, hanem hogy ez Magyarországbán nem is prédikált. Látván azonban, hogy az általa kiadott életrajz ezen szavai:

⁹⁶⁾ Acta SS. Febr. II. 798.

„iuxta positis Ungaris umbram Christianitatis eis impressit,“ okoskodásának egész épületét megdöntik, azt állította, hogy ezen szavak az életírás szövegébe csak később csempésztettek. Nem szándékozom itt kritikai discussiókba ereszkedni⁹⁹⁾, csak azt kérdem, hogy ha ez áll, úgy a szász Annalista, Hartvik és másoknak munkáiba, hol az ellenkező állítást támogató adatok vannak, szintén hamisítás által csempésztettek-e az illető szavak? annál is inkább, minthogy ezen szavak a prágai kéziratban is olvashatók.

Schott vakmerő állításainak támogatására Ditmár és más egykorú írók hallgatását, valamint azon körülményt hozza föl, hogy Bélát a csehek konoksága annyira elfoglalta, miszerint térítési buzgalmát más nemzetekre kiterjeszteni ideje s alkalma nem volt. Azonban ezen és hasonló érvek oly gyengék, hogy az egyenkinti cáfolat méltán fölöslegesnek tűnik föl; csak hypothesisek ezek, melyek alappal nem birnak, csak a levegőbe rakott épületek, melyeket a legkisebb szél is képes romokba dönteni. Csak annyit kívánok fölvilágosításul megjegyezni, hogy Schott érveiből s ezek alkalmazásából kitűnik, hogy ő azon hiedelemben volt, mintha emlékeink Adalbertnek az egész magyar nemzet tökéletes megtérítését tulajdonítanák; mi nem áll. Jól tudjuk ugyanis — mint már egyszer mondtuk — hogy Béla térítési igyekezetei az egész nemzetre közvetlenül nem folytak be, tudjuk továbbá egyik életirójából, hogy a magyarokra a kereszténységnek csak árnyékát nyomta, hogy térítési működéseinek eredménye, mint azt az idő rövidsége miatt nem csodálhatjuk, nem volt nagyterjemű, nem volt tökéletes.

⁹⁹⁾ V. Ö. Katona Hist. Crit. Duc. 631 s. kk. II.

Még kevésbbé érdemel hitelt Bruschuis, midőn szent Udalrik életéhez irt jegyzeteiben, azt állítja, hogy István valamely ezen szentről címzett kolostorban általa kereszteltetett meg.¹⁰⁰⁾ Plane inepte — jegyzi meg Pinus — id docet Bruschius, Stephanus quippe Rex Hungariae nonnisi post mortem Udalrici fidem catholicam amplexus est.¹⁰¹⁾

Miután tehát ez ideig valamely nyomós érv és bizonyíték annak bebizonyítására hogy Istvánt Brunó, Udalrik vagy más valaki és nem Adalbert keresztelte meg, nem hozatott föl: joggal állapodunk meg kifejtett állításunknál, melyet nemcsak hazai, hanem külföldi számos emlékek támogatnak, sőt oly emlékek is, melyek az idők viszontagságai, roszakaratú emberek hamisításai veszélyének kitéve nincsenek. Így Ravennában sz. Adalbert templomában egy régi haut-relief faragmány látható, mely azon jelenetet ábrázolja, midőn az szent Istvánt kereszteli, mely alatt ezen distichon olvasható: „Lustrat Adalbertus Stephanum baptismatis undis, Sic melior capiti facta corona fuit.“²⁾

Gembloursi Siegbert István és közvetve megtérítésének okául ennek Gizella bajor hercegnővel kötött házasságát jelöli ki: „A magyar nemzet — úgy mond — mely eddig a pogányságban tévelygett, ezen időben térítetett meg az igaz hitre Gizella a császár nővére által, ki nőül vétetve a magyar király által, ezt buzdtásai által reábirta, hogy mind maga, mind népe a keresztiséget kérné, ki is a kereszttségben István nevet nyert.“³⁾ Hasonlókép ír freisingeni Ottó: Henriknek „nővére Gizella István- a magyarok királyának

¹⁰⁰⁾ Acta SS. Julii II. 81 l. ¹⁾ U. O. 82 l. ²⁾ V. Ö. Katona Hist. crit. 637 s. kk. II. ³⁾ 1010-ik évre.

nejtől adatva, mind őt, mind pedig egész országát az igaz hitre térítette. — Urspergi Konrád pedig így ír Henrik és Brunó nővéréről: „Ezeknek nővérét a jó emléktű Gizellát, a magyarok királya, ki Istvánnak neveztetik, nejtől kérte, hanem kérelme teljesítése meg nem ígértetett, míg meg nem fogadta, hogy a keresztény hit alapjait és a kereszttség szentségét be nem fogadja és föl nem veszi,“ — Végre Alberik Siegbert idézett helyére megjegyzi: „És ennek dacára azt mondják a magyarok, hogy szent Adalbert prágai püspök szent Istvánt megtérítette és megkeresztelte; és maga a király a ker. hit hirdetése által a magyarokat megtérítette.“ —

Stilting, ki őszintén bevallja, hogy a XIII-ik századbeli külföldi történeti emlékekben mintegy 12 adatot talált, mely állítása ellen harcol, azon véleményben van, hogy a magyarok a németeknek azon hitét, mintha a Gizellávali házasság adott volna okot és alkalmat István megtérítésére, soha sem fogadták el.^{*)} Ha azonban meg is engedjük, hogy ez áll; de ha másrésről igaz és való a magyaroknak Alberik által megemléltet azon hite, hogy „szent Istvánt szent Adalbert prágai püspök térítette meg,“ kitűnik, miszerint a magyarok mindig azt tartották, hogy István Adalbert által térítetett meg, tehát nem még gyermekkorában, hanem mint ifju kereszteltetett meg. Továbbá, ha Stilting azt hiszi, hogy az Alberik által fölhozott kettős vélemény, melynek egyike szerint, Istvánt Adalbert térítette meg, másika szerint pedig megtérítésének okozója Gizella volt, egymással ellenkezik, — tévedésben van. Miért nem lehetne ugyanis ezen két állítást egymással megegyeztetni? Akkor nem, ha szent István születését 983-ra

^{*)} I. m. I. h. 491 l.

teszszük, mert akkor Bélának 997-ben megtörtént halála előtt lefőbb 13 éves, és így a házasságra képes nem volt; de igenis, ha István születését 979-re teszszük.

Szerintünk e kettős állítás részletei egymást szépen kiegészítik; Gejza ugyanis, midőn fia István a gyermekkor határait átlépte, fiának állása- és jövődjéhez illő jegyest keresett az európai uralkodók családjában, s ilyent Gizella bajor hercegnőben vélt föltalálhatni. Ezt tehát fia számára megkérvén, atyja-Henriktől igenlő választ nyert ugyan, kérelmének teljesítését azonban azon föltételhez kötötte, hogy fia Vajk a kereszténységet fölveszi és mindenkép azon leend, hogy ezt népe is tegye. A XII. és XIII-ik századbeli hiteles történetírókat azon plausibilis ürtügy alatt, hogy a magyarországi eseményekről nem voltak jól értesülve, hitelök- és tekintélyöktől megfosztani — könnyelműség nélkül nem lehet. Azonfölül ezen vád semmi esetre sem érheti IV. Eugen pápát, ki II-ik Henrik császárt a szentek sorába igtatván, a canonisatio pör alatt kétségkívül minden kételyt kizáró adatoknak jött birtokába, ez tehát szent István és az egész magyar nemzet megtérítését szintén Henrik érdemei közé sorolja. „Szent István és egész Magyarországnak ő általa történt megtérítéséről — ugymond — sokat értettünk meg.“⁵⁾ A római martyrologiumban pedig ezeket olvassuk: „Szent Henrik szent István magyar királyt majdnem egész nemzetével a keresztség föl vételére birta.“

Ha tehát szent István és a magyar nemzet megtérítőjének és megtérítése eszközölőjének majd Adalbert,

⁵⁾ 1114-ben Engelbert bambergi püspökhöz intézett levelében Acta SS. Juli III. 716 l.

majd Henrik, majd meg Gizella állíttatik, ezek egymással igen könnyen megegyeztethetők, miután tudjuk, hogy mind a három egyén István és általán az egész magyar nemzet megtérítésén közreműködött és buzgólkodott: Henrik és Gizella oly módon, hogy Gejzának István fia házasságát érdeklő kívánságába mindaddig megegyezni vonakodtak, míg István a keresztséget föl nem veszi és az érintett fogadást nem teljesíti; Adalbert pedig a fejedelmi családnak megtérítését Gejza és István keresztsége által eszközölvén.

A mondottakból kitérünk: először, hogy mind Gejza mind István 994-ben keresztteltetett meg — és pedig Adalbert által; másodszor, hogy István már mint ifjú és nem mint csecsemő keresztteltetett meg; és végre harmadszor, hogy szent István és a magyar nemzet megtérítésében nemcsak Adalbert, hanem közvetve Henrik és Gizella is közreműködött. —

Ezeket szükséges volt e helyen részletekben, tüzetesen tárgyalni, miután fontosságuk a magyar nemzet megtérítésének történetében — félreismerhetlen.

X.

Eközben és pedig már 991-ben, tehát négy évvel Gejza és István megkereszteltetése előtt, halt meg azon férfiú, kinek hazánkban közvetett föllépése által és óta a nemzetünk megtérítése körüli munkálkodásokat siker kezdé koronázni; — és ez nem volt más, mint Piligrin passauai püspök, lorchi és alsópannoniai metropolita.

„Élt ő — írja Inchoffer — mint századának kitérő dísz, a főpapok éke, a bátorság- és állhatatosságnak, nem kevésbé a keresztény relígió terjesztése, mint az egyház méltóságának föntartása körül kitérő példány-

képe, a pápák és világi fejedelmek előtt bölcsesége, tudománya és erényes élete miatt igen kedves és tiszteletben tartatva.⁶⁾ Az isteni gondviselés azonban nem engedte, hogy érdemeinek s különösen a magyar nemzet megtérítése körül tanúsított istenes buzgalmának itt a földön elvegye jutalmát, hogy ez annál nagyobb, annál fényesebb lenne a túlvilágon. Ámbár ugyanis, midőn Piligrin röviddel Taksony halála után a térítési munkát megkezdette, a szerencse mosolygott, és dús siker koszorúzta igyekezeteit, úgy hogy öröm- és lelkesedéstől dagadó kebelével tett jelentést a pápánál: de a többször megújult harcok zaja, mindannyiszor kényszerítette a Piligrin által hazánkba küldött papokat a visszatérésre és a munkának, melynek sikeréhez oly nagy remények csatoltattak, megszakítására; sőt a szándékának tisztaságát gyanúsító magyarok jótéteményeit hátlátlansággal fizették vissza, midőn a 974-iki németországi háború alatt jószágait tűzzel vassal pusztították, és káptalanja tagjait fölkoncolták.

Ezen érdemeiért és buzgalmaért elvette azonban méltó jutalmát a túlvilágon. Ferrari Ricobald és a teegernseei szerzetesek évkönyvírói, Katona bizonyossága szerint, valamint az „Acta Sanctorum Ungariae“ is, őt szentnek tartják, miután Hansitz szerint, sírjánál több csoda történt⁷⁾ Bruschius ily distichonokban emeli ki Piligrin érdemeit:

„Ingenii magnus Piligrinus et auctoritate
Praesedit templis urbs patavina tuis.
At tibi non tantum sed Christo profuit Hunnos,
Lucratus Moravos, Pannonas atque Dacos.
Nam quos primus Otto gladio pacavit et armis,
Abluit hos sacra praesul honestus aqua.“⁸⁾

⁶⁾ Annales Eccl. Reg. Hung. I. 979-re. ⁷⁾ Germ. Sacra I. 228.

⁸⁾ Acta SS. Hung. A függelékben.

XI.

Midőn szent Béla prágai püspök, a cseheket, kik főpapi gondjaira voltak bízva, gonoszságaik utjáról letéríteni nem tudta, elkeseredett kebelével s igyekezetei sikerén kétségbeesve elhagyta a keményszívű zsidókkal vetélkedő nyáját s Romában, a szent Elek- vagy szent Bonifácról címzett sz. b. r. kolostor zajtalan magányába vonult, hogy itt az egek haragját, mely az emberi szíveket annyira megkeményedni engedte, imák és testi sanyargatások által kiengesztelje, hogy nyája elhagyva a gonoszság utait, föltalálja ismét az igaz ösvényt. Itt azonban Rómában nem maradhatott hosszú ideig: a cseh fejedelem Boleslaus kieszközölte Willegis mainzi érsek közbenjárására a pápánál, hogy ez kényszerítse Adalbertet elhagyott nyájához visszatérni, kikötötte azonban magának, hogy ha most sem fogja fáradozásait siker koronázni, ismét visszatérhessen római magányába. Midőn tehát a szent várost elhagyta, ugyanazon kolostorból, melyben tartózkodott, magával vitt hat szerzetest, kiket ő Csehországban az ő és Boleszláv által alapított és saját atyai örökségével gazdagított breunovi klastromban telepített meg. Dubravius így ír e tárgyról: „Ezen Adalbert Boleszláv által nagyobb fényre nem fogadtathatott, mint midőn Rómából visszatért, püspöksége- és némi atyai javaiba visszahelyeztetett. Ezen javakat pedig röviddel ezután jó célokra szentelte, és Boleslav fejedelemmel klastromot építtetett, melyet Breunoviának neveznek, azt lehető leggazdagabb alapítvánnyal ellátván, ott elhelyezte azon társakat, kiket Olaszországból hozott magával, élökre apátnak Anastasiust állítva, ki később az esztergomi érsekséget töltötte be („inkább helyettesítette“ jegyzi

meg Katona), ki oly szent életű férfiú volt, hogy életében egy ifjút halottaiból föltámasztott.“⁹⁾

Midőn Adalbert, miután intő és korholó szava Csehországban ismét eredménytelenül elhangzott, Rómába visszavonult, Anastasius is elhagyta azon országot, mely szeretett mesterének életét elkeserítette s talán Adalbertnek utasítása folytán, — egy más országba vonult, melyben a szent püspök, midőn először visszatért Rómából, a hitnek magvait hintegette, hazánkba, hol működéseinek szebb és tágabb tér nyílt, s hol különösen az ő tanácsára, az ő befolyása alatt alapíttatott az első apátság magyarföldön, mely mintegy tárháza fogna lenni az ép oly erényes mint tudós szerzeteseknek, kik később István alatt az általa alapított püspöki székekben, mint megannyi csillagok fénylettek. Adalbertnek példáját követte Astrik (Anastáz); tanítványaival Magyarországra indult, hol Gejza, szent István király atyja által barátságosan fogadtatva, és szent Benedek tiszteletére klastromot építve nem kisebb fénynyel ragyogott hazánk-, mint Csehországban. Hogy pedig ezen klastrom építése már Gejza alatt kezdetett meg, maga István bizonyítja, ugyanazon apátságnak alapító oklevelében, melyben a többi között így ír: „*Quo circa omnium sanctae Dei ecclesiae fidelium nostrorumque praesentium atque futurorum solers conperiat intentio, quod nos intervenito consensu et consilii Domini Anastasii Abbatis de Monasterio sancti Martini, in montem Pannoniam, a genitore incepta, quod nos per Dei subsidium ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri ad finem produximus, talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium S. Bene-*

⁹⁾ Hist. Bohem. L. VI. 46 l.

dicti in monte Cassino, quia propter orationes sanctas fratrum eiusdem monasterii auxiliante Domino Anastasio abbate et jugiter adjuvante et confortante laureati sumus.“¹⁰⁾ Midőn tehát, mint az imént idézett szavakból kitűnik, már uralkodása elején, midőn t. i. István Kupa ellen viselt hadat, a Pannonhegyet szerzetesek lakták, igen valószínű, mint már Mabillonius is véleményezte, hogy Adalbert nem maga egyedül jött be, hanem breunovi klastromából több szerzetest hozott magával, hogy azon helyen, hol száz év előtt Árpád mondott hálaimát a magyarok Istenének az elfoglalt hazáért, azok örökké imádkozzanak ugyanazon honnak fejedelme- és minden lakójáért. —

A mi ezen klastromot illeti, Inhoffer valószínűnek mutatja ki, hogy ez egy régibb de megújított templomhoz építettett. „Nagy Károly korában, miután az a magyar nemzetnek (érti az avarokat) egy nagy részét a keresztény vallásra térítette és a boldogságos szűz tiszteletére templomot épített volna, általánosan el van fogadva azon vélemény, hogy egy másikat is emelt szent Márton tiszteletére, kiről tudták, hogy Pannóniában született és Gejza által kétségkívül Magyarország védszentévé választatott, kinek segélyével nagy Károly a magyarokat (avarokat) legyőzte. Ide vonatkozik Hartvik azon megjegyzése, mely szerint ezen klastrom egy szent püspök sírja mellett építettett föl, mi azon hiedelmet okadatolja, hogy szent Márton már akkor is kitűnő tiszteletben részesült, kitől azon hely elnevezését nyerte, még mielőtt ezen kolostor ott fölépítettett.“¹¹⁾ Hartviknak azon helye, melyre Inhoffer utal, s hol amaz a Gejza által alapított klastromról szól, így hangzik :

¹⁰⁾ Fejér Cod, Dipl. I. 280 l. ¹¹⁾ I. m. I. 999 évre.

„Ugyanazon szent főpap hajdani lakhelye mellett, hol szent Márton Pannóniában tartózkodása alatt imáit végezni szokta volt, kolostort alapított.“¹²⁾ —

XII.

Tehát már az egyedül üdvözítő hit harcosává s az azt őrző egyház fiává volt fölavatva Gejza a keresztség által, már megvetette alapját az első az igaz Isten dicsősége- és dicsőítésére magyar által emelt épületnek, már lemosta volt a kereszténység terjesztése körül tanúsított buzgalma által lelkéről azon vérfoltokat, melyekkel igaztalan gyilkolások és jogtalan háborúk azt bemocskolták. Láttuk, mint ígérte meg Gejza két alkalommal, egyszer saját keresztsége, másszor fia házassága alkalmával, hogy népét is át fogja téríteni az igaz hitre és valóban tudjuk azt is, mint irányozta minden igyekezeteit oda, hogy ezen fogadását lehető legszélesebb terjedelmében beváltsa; ámbár ezt úgy mint kívánta — meg nem tehette. Alattvalóinak, népének elméjét még nem világosította föl az isteni málaszt, a pogányság homályaihoz szokott szemeknek megvakító fényű volt a kereszténység világa; minek következménye az vala, hogy Gejzának igyekezeteit siker csak részben koronázhatta. A magyar nemzetnek egy kétségkívül túlnyomó része követte fejedelme példáját, nyomdokait; a másik ellenben — a talán a fejedelm és főpapok székhelyétől távolabb lakó rész, — melyre amazok gondoskodásaikat annyira ki nem terjeszthették, nem tudott megválni az ősök által annyi százezerdon át fényes sikerrel gyakorolt harcok munkájától és nagyravágyó törzsfők által fölizgatva Gejza intézményeiben, az idegenek megtelepitése- és pártolásában, a külfölddeli békés viszony föntartásában hazafürlást, a

¹²⁾ I. h. II. 9. 1.

vérszerződés, a magyar nemzet jogainak megsértését látta és különösen a kereszténységben a nemzet elnyomásának legélesebb eszközét vélvén föltalálni, azt elfogadni makacsúl vonakodott.

Gejza azonban nem annyira azért, hogy a keresztény religiót erő-kényszer- és hatalommal oltsa a szivekbe, fogadtassa el alattvalóival, de minthogy előre belátta, hogy ezen ellenzéki pártnak vezérei nem fognak megelégedni a fejedelem ujtásai ellenében a „vis inertiae“ kifejtésével, hanem később a fejedelem személye ellen nyílt lázadásba fognak kitörni, mely őt és utódait a kormánytól megfosztván, a még gyenge és könnyen megingatható kereszténységet romokba döntén s a nemzetnek már megtért, már keresztény részében is, mely állhatatosságáért még kezességet nem nyujthat: a külföldnek hívta föl pártfogását, a külföldiek bevándorlását előmozdította, miután a magyaroknak megtérítésében a külföld önnön érdekeit mozgította elő.

A középkor elfogult chronographusai ugyan még nem látták át Gejza ezen politikáját és ezen eszközöket mint, bármily hétköznapi, de nem ezen magasztos célra fölhasználándókat tüntették föl; hogy pedig Gejzának csakugyan ezen szép cél lebegett szeme előtt, honi évkönyveinkből tudjuk. „Gejza vezér — így ír Turócz — égi jövendölés által figyelmeztetve, a magyar nemzetet Krisztus hitére kezdé téríteni; és midőn ezt intelmei által nem érhetette el, mint kik a pogány ágazatok- és szokásokhoz ragaszkodtak, néhányát fegyverrel kelle fékeznie, minek kivitelére mivel sokan vonakodtak az igaz hitet elfogadni, szükséges volt ezen elhatározását az európai keresztény fejedelmekkel közölni. Minek hallatára azok nem csak segítséget küldöttek, hanem

személyesen is megjelentek, mint kiknek a magyarok kegyetlensége veszélyes és félelmes vala.“¹³⁾ Ezen külföldi főurak közül krónikáink ezeket jegyezték föl: Deodatus sanseverinoi grófot Apuliából, Volfger és Hederik homburgi grófokat (300 ijászszal), vazumburgi Venzellint Bajorországból, Huntot és Paznánt, Hermannt Nürnbergből és Tibold tanbergi grófot.¹⁴⁾

„És ezeknek segélye által megerősítve — megjegyzi Túrócz — vagy inkább Isten segedelmével Gejza és fia István király, néhány lázadót fegyveres erővel, másokat pedig jó szerével térítettek meg a keresztségre“¹⁴⁾. Turócz ezen egyszerű előadása sokkal inkább érdemel hitelt mint Bonfin vagy Ranzán költői elbeszélése. Míg ugyanis Kéza, Turócz és más névtelen krónikások a történeti igazságot „barbar“nak bélyegezni szokott egyszerű irányban előadták: a külsint mindenek fölött szerető olasz iskola ezen két tanítványa kelleténél kevesebb gondot fordította történeti események és körülmények hű följegyzésére, minden igyekezetüket oda irányozva, hogy azokat mennél virágosabb irányba öltöztessék, hogy munkáik olvasását mennél élvezetesebbé tegyék, megfélekezve arról, hogy a történetiró fő kötelessége: a tiszta igazság lehető leghívebb előadása.

Így Ranzán, miután elbeszélte volna, hogy Gejza a keresztség fölvételénél megfogadta, hogy népét is megfogja téríteni, így folytatja: „Minden módon és szorgalommal oda igyekezett, hogy fogadását teljesítse. Sokan követték őt, de még többen szent példáját

¹²⁾ Schvandtnernél I. 158 l.

¹³⁾ Hartvik, Kéza (De nobilibus advenis), sat.

¹⁴⁾ II. 13.

követni vonakodtak; ugyanis inkább a bálványok tisztelésénél kívántak megmaradni. Miután tehát ezek semmi tekintettel sem lévén ily fejedelemre, nem szüntek meg a tévedések homályában botorkálni, észrevette a legbölcsebb fejedelem, hogy fegyverekre van szükség, melyeknek segédelmével ők megfékeztetnének. Miután azonban annyi erővel nem rendelkezett, mely által eszközölhetné, mit a szükség követel: titokban leveleket küldött a keresztény fejedelmekhez, melyekben szent elhatározását azoknak tudtul adja és arra kéri, hogy ily súlyos körülmények között, mindenki közülök segítséget küldjön. Minden oldalról küldetnek tehát a keresztény fejedelmek által keresztény seregek az országba; sőt a fejedelmek közül néhányan személyesen megjelennek, nemcsak hogy így segítségére lennének a legkeresztényebb férfiúnak, hanem azért is, hogy meglássák, mint veti alá nyakát Krisztus igájának a vad és kegyetlen nemzet, melynek neve egész Európa különösen a keresztény népek előtt rettegett vala, kiket kegyetlen támadásaikkal rontottak. Azt azonban tudatni akarjuk mindazokkal, kik ezen munkánkat olvassák, hogy Pannóniának lakosai közül sokan, kik előbb pogányok voltak, a keresztény vallástól egészen nem idegenkedtek.

Sok nemes származású férfiú jöve akkor Magyarországra. És ezek közül sokan a vidék szépsége által lebilincselve, azon ügyek bevégeztével is, melyekért hivattak, visszatérni, a honnan jöttek, nem akartak. A benszült lakosokkal ugyanis vérségi összeköttetéseket fűzve, életök hátralevő részét Magyarországon töltötték. Az összegyűjtött seregeket Gejza két részre osztotta és Magyarországon alkalmas helyeken elhelyezte. Mikor pedig vélte, hogy megjött azon pil-

lanat, midőn alkalmasan kivihetné azt, mit magában elhatározott, hogy a tévedésekből kijózanodnának, hírnök által nyilvánítá szándokát, intette és elrendelte a magyaroknak, hogy azon tévhitet, melyben vannak, elhagyva, befogadnák az isteni vallást, melyet isteni sugallat folytán ő is fölvelt. Hogy többé nem fogná eltűrhetni, miszerint honosai továbbra is azon sötétségben tévelyegjenek és magokat elveszítsék, az ördögnek szolgálnak, kivel örök kínokra fognának kárhoztattatni. Kik ezen üdvös intelmeket és látványokat megvetnék, azok mást ne várjanak, mint hogy meg fognak öletni, miután már elég fegyveres erővel rendelkezhetik. És ki eddig nem tudta volna, tudja meg most, hogy ezen célra küldetett neki a keresztény fejedelmektől segítség. Így tehát rövid idő alatt eszközöltetett, hogy egy rész félelem, más rész pedig üdvös rábeszélés által megtérítve, egész Magyarország Krisztusnak lenne híve és a keresztény vallás szentségeit fölvenné. Mindenhol tehát Isten, a boldogságos Szűz és más szentek tiszteletére templomok építtetek, a kiválóbb egyházakhoz püspökök rendeltettek, más áldozárok és minden rendű papok, kik Isten dicsőítésére szolgálnának; keresztény törvények, szokások és szent szertartások megengedtetek, a szent atyák rendeletei meg kezdetek tartatni. Végre az élet szükségletei kielégítésére megkivántatók elrendeltettek, melyekből a papok egyházaik mellett tisztelettel élélhetnének.“¹⁵⁾

Ki a Gejzának megjelent égi követ szavait és István pannonhalmi alapító levelét olvasta, átfogja látni, hogy Ranzán a magyar nemzet megtérítése- és Gejza működései körülményeinek leírásában a történeti igaz-

¹⁵⁾ I. h. Index VIII. I. 585 l.

ságot megsértette, a való határait átlépte. Így Ranzán püspökségek alapításáról beszél Gejza idejében, míg István maga bevallja, hogy még akkor is, midőn Kupa ellen harcolt, püspökség vagy apátság az országban nem létezett. Végre lehetetlen az is, hogy Gejza fölhívására oly nagy számmal seregelték volna az idegenek hazánkba, hogy ezek a magyar ellenzék párttal magokban is képesek leendettek megmérkőzni. Mert mellőzve, hogy ha a bevándorlás oly nagy terjemű volt és oly fenyegető alakot ölt, lehetetlen, hogy a magyarok ezt meg nem akadályoztatták volna; mellőzve ezt, és azt is, hogy hihetetlen, miszerint ily tömeges kivándorlásokat honi és az illető külföldi emlékek föl nem jegyzik, csak azt kérjük, honnan és melyik tartományból vándorolt volna be ennyi fegyveres nép? Ottó ugyanazon időben maga is el volt foglalva seregeivel Olaszországban, tetemes segílyt tehát Gejzának nem küldhetett, annál kevésbbé Henrik bajor herceg kit ily nagyszerű segíly megadásában tartományának csekély területe akadályozott, más külföldi fejedelemmel pedig sem Gejza sem általán a magyar fejedelmi ház szoros viszonyban nem volt. Ha tehát Gejza erőszakkal lépett föl netáni erőszak ellen, vagy annak meggátlása végett, úgy őt a csekély számú bevándorolt idegenek és keresztény foglyokkal különösen már megtért alattvalói gyámolították.

Nagyobb hitelt érdemel már Bonfin, habár ez sem tartózkodott egészen alaptalan következtetésektől. Bonfin sokat nagyított és sokat saját korának szemüvegén át tekintett, festett le, így például Gejzának a külföld általi segílyeztetését, még pénzben is¹⁶⁾. Ha tehát Bonfin

¹⁶⁾ l. m. Decas I. Liber X.

és Ranzán előadásainak minden részletben hitelt nem is adhatunk, annyi czekből is kitűnik, hogy Gejza mindent fölhasznált, hogy a keresztség fölvétele és fia István házassága alkalmával tett ígéretét teljesítse. — —

Fáradozásai, istenes igyekezetei közepette Gejzát is elérte a halandók közös sorsa, a halál elmetszette élte fonalát: „Azután már élemedett korú lévén — így ír Hartvik — Urunk születésének 997-ik évében életének sanyarúságait az égi örömmel váltotta föl. Ugyanazon évben szent Adalbert midőn Poro-zországban azon nép megtérítése végett tartózkodott, a vértanuság pal-máját elnyerte.“¹⁷⁾

Így tehát e két férfiú, ki a magyar nemzet megtérítése körül legtöbbet fáradozott, legsikerebben buzgólkodott, egy és ugyanazon évben hagyta el a világot, hogy az égi magasokban elvegyék dicső érdemeik jutalmát és ott a királyok királya trónja előtt közbenjárjanak és esedezzenek azon nép boldogságáért, melynek ők nyitották meg az egek kapuit. Adalbert röviddel halála után igttattatott a szentek sorába; Gejzát illetőleg pedig remélhetjük, hogy népének megtérítése körül, főkép utolsó éveiben szerzett bokros érdemeiért az égi örömet nyerte jutalmul. Ezekkel ugyanis, mint Ditmár megjegyzi, lemosta lelkéről azon vérfoltokat, melyekkel ezt haragjában végbevitt gyilkolásai megfertőztették. Ademár, Ditmár és homi írónk mind megeáfolyják azok hiedelmét, kik hiszik, hogy Gejza életében a keresztséget föl sem vette.

A mi a hajdani Rómának volt Numa Pompilius az volt Magyarországnak Gejza; mindkettőnek főtörekvése volt népével a béke áldásait megismertetni, mind-

¹⁷⁾ I. m. II. 81.

kettő különös figyelmet fordított az egyház- és vallásra azon meggyőződéstől áthatva, hogy a vallásosságtól függ a társadalom jólléte, hogy a vallás az erkölcsösség alapja, ennek föltétele, mely nélkül a társadalom, az állam alapjai összedőlnek.

Gejzának uralkodása új aerát alapított nemzeti életünk- és történetünkben, alatta virradt föl nemzetünk aranykora; Árpád volt a honfoglaló, Gejza és utána szent fiának jutott a honalapítás szép szerepe!

Végre megtörtént tehát, a mit a külföld tervezett, szeretetlen önzésből bár, és számba nem véve azt, hogy mily mérhetlen haszon és előny fogna a térítési munka sikeres kiviteléből, magára a magyar nemzetre háromolni, mily nagy fontosságuak leendenek ezen átalakulásnak államalapítási első következményei, melyeket földadatunkhoz képest e helyen fölso-rolunk. —

Nemcsak az uralkodó fejedelem Gejza, hanem annak fia István is, kibe az ország reményeinek horgonyát veté, ősei hitét fölváltotta a kereszténységgel. . . . Megmérhetlen horderejű esemény volt ez, melynek jótékony kifolyásait, melynek áldásdús következményeit most tiz század után is szerencsésen élvezzük. . . . A magyar nemzet kül- vagy beléletének egyetlen egy ága, oldala sem volt, melyre ezen események átalakító befolyást nem gyakoroltak volna.

Mi különösen a magyar nemzetnek a külállamok-hoz viszonyát illeti, az eddigi többnyire ellenséges érintkezés helyett baráti viszony kötelékei fűzték össze, mely kötelékeket különböző körülmények idők folytán ideiglenesen lazábbakká tenni képesek voltak ugyan, de egészen megszakítani soha. Míg Gejza elődei alatt a magyar név egész Európában félelem- és rettegéssel említettett, és ahhoz a vérengzés és kegyetlenség legcras-sabb fogalmai kapcsolattak : midőn Gejza a keresz-

ténységnek meghódolt, ugyanazon külföldi évkönyv-írók, kik a magyar hadjáratokat ecsetelve, nem találtak eléggé kirívó színeket: nem találtak szavakat az isteni gondviselés iránti forró hálájokat illőn kifejezni, hogy az — pechlarni Aloldus, a XI-ik század egy nevezetes évkönyvirójának szavai — „az emberek vétkei egy ideig a legnagyobb büntetésekkel sujtván, irgalma által végre megtérítette a fejedelmek szíveit, melyek kezeiben vannak, a népeknek az uralkodó sötétség közepette fényes világosságot adott, és bölcsesége által mindeneket a választottak javára rendezett.“

A keresztény relígió volt azon közvetítő, mely a pogány magyar népből nemzetet alkotva, Magyarországnak európai állammá való átalakítását eszközölvén, azt az európai keresztény államok testületébe fölvette; a keresztény relígió volt azon nemtő, mely békét szerzett a magyar nemzet s Európa többi államai között, és míg eddig az utóbbiak fegyverrel igyekeztek visszatorolni a szenvedett megtámadásokat, most baráti kezeket nyújtották a megtért magyar nemzetnek. —

A magyar nemzet már befejezte európai missiójának első részét. A magyar nemzet megjelenése és megtelepedésének, valamint folytonos hadakozásainak nem volt más célja, mint hogy általuk az európai államok zilált viszonyai consolidáltassanak, és általán erősebb alapokra fektetessenek. Anémetbirodalom, mely Nagy Károly méltatlan utódai alatt belháborúk- és belviszályokban fecsérle el erejét, most egyesíté először azt szemben a közös ellenséggel; midőn a magyar népvándorlás rohanó vízárként határaikat fenyegette, alkalmat nyertek trónjokat erősebb alapokra fektetni, a fegyveres közölkelés már majdnem egészen elfeledett

szokását fölfrissíteni és egy új, a magyarokéhoz alkalmazott harci modor begyakorlása által néha-néha a germán zászlókhoz bilincselni a győzelem babérát; egy szóval, a magyarok részéről fenyegető veszély a német birodalom történetében egy új korszaknak, ereje fölfrissítése korszakának volt alkotója.

A cseh- és morvákat a magyaroktólí félelem szintén az egyeduralom mentő paizsa alá kényszerítette, s így a magyar nemzet bevándorlása indoka volt a cseh birodalom megalkotásának, hatalmas előmozdítója a sláv műveltség haladásának.

A szenvedélyes mozgalmi miatt végföloszlásához közel álló O l a s z o r s z á g is néha-néha egyesíté erejét szemben a közös ellennel, és nagyrészt épen a magyaroktólí félelem volt ez, mely ezen tagot az Ottók uralkodása alatt a római szent birodalmi testtel egyesíté; mig később csak a térképeken állott fön ezen egység. A magyar földrengés csak a haldokló Bizancban nem volt képes mást, mint a tehetetlen haldoklónak végrángatózásait előidézni.

Így tölté be a magyar nemzet históriai hivatásának és európai rendeltetésének első részét; most tehát annak második részét kelle fogamatba vennie, arra mindenekelőtt előkészülnie.

És ezen hivatás második része nem volt más, mint Európa erőtlen nyugotját, a jövőben keletről fenyegető, erőben ifjunépek hatalmas rohamai ellen megvédeni, melyeknek amaz önerejéből ellenállni soha sem leendett képes. Vagy képesek lettek volna-e az örökös egyenetlenség- és viszályban élő német fejedelmek ellenállni a kunok, besenyők, tatárok és törökök rohamainak? A mult kilenc század történeteire támaszkodva, annyi majd-

nem bizonyos, hogy ha Pannóniát nem a világhódító hunnok unokái, hanem csak az erőtlen sarmaták lakják: a nyugotnak most tudomány- és gazdagságban virágzó népei vagy nem élnék históriai éltöket, vagy legszerencsésb esetben a lelketlen ozman félhold rabigája alatt görnyedve, tudatlanság és szegénység közepe sínylenének. Mert csak a magyarban volt akkor még élet, csak a magyarnak ereiben forrott akkor még meg nem mérgezett vér, csak ezen és nem más nemzet volt képes az isteni gondviselésnek magasztos világtervei kivitelében eszközül szolgálni. — Belátja mindezeket a tényeket higgadtan összevető, előítéletektől ment történész, de nem a képzelt tudományosságában elbizakodó szűkkeblű áltudós, ki nem átalja azon nemzetet, mely népét annyi századon át vaskarával védé és megoltalmazá, melynek tudományos műveltségét, gazdagságát és jóllétét köszönheti, mely iránt kegyeletes hálával kellene hogy viseltsék, azon nemzetet, igaztalanul barbarnak bélyegezni! . . . Sic fata tulere! . . .

De hogy a magyar nemzet magát európai rendeltetésének ezen második részére előkészítse, szükséges volt az ősvallás elvadította erkölcsöket a christianismus irgalmat hirdető, szeretetet lehelő tanai által megszelidíteni s a harc-kincs- és birvágy isteneinek szolgáló nyers erőket egy szent és magasztos célban összpontosítani.

Ez volt a magyar nemzet európai hivatásának második része; ezek voltak azon változások, melyek a keresztény reliáció fölvétele által európai viszonyaiban létrejöttek. —

Lássuk most már azon hasonlólag nagy horderejel politikai változásokat, melyeket a magyar nemzet bü-

életében az egélycsere véghezvitt, lássuk ennek állam-alapítási első következményeit.

A keresztény egyház, midőn a magyarokat kebelebe fogadta, — ismét Lányi K.¹⁾ szavai — mit tiz száza-don keresztül gyakorolt, s mindenkor óriási áldással sikerülő szokása volt, a nemzet vallásával egész gondolkozásmódját változtatta meg; befolyása elől a magyaroknak hétköznapi élete ép oly kevésbé maradt menten, mint polgárzati s nemzeti élete; mindentűt változás történt: de a cserének, melyet alkulag az ősi hozomány és új szerzemény között tett, a magyarság csak örvendhetett, valamint örvendeni szokott, ki a nyers lombokban dús rengeteg homályából kiér a szabad kilátású dombra s a tiszta légkörnek szellemderítő kékjében egyaránt láthat és élhet is.

Őseink vallása igen elhanyagolta a szív képzését, elhagyta vadulni az erkölcsöket, kegyetlen szokásokat vont az élet körébe. Mindazt tehát, mit az ősvallás őseink nevelésében elhanyagolt, a keresztény vallásnak volt rendeltetése kipótolni; és ha ez néhány év alatt tökéletesen meg nem történhetett is, megtörtént ez idővel. Az ősi hit és alkotmány mellett szent István alatt Kupa és Gyula vezérlete alatt kiütött lázadások, az I. András uralkodása előtt és Béla alatt támadt belzavarok, valamint honi törvényeink is azt bizonyítják, hogy a váláscsere eszközölte változások megerősbulése nem néhány év-, hanem két századnak volt műve. —

A keresztény relígió behozatalának, a magyar nemzet állami-beléletére nézve kétségkívül legfontosabb eredménye: az alkotmánynak, a harci politikának békesseli fölvaltásából önként folyó, átalakítása volt.

¹⁾ Magyar Clerus érdemei I.

Ezen átalakulásnak egyik főjellemvonása volt : a fölötté korlátolt és eredetileg csak a háború és vándorlás idejére vonatkozó fővezér-fejedelmi főhatalomnak királyság gá k i k é p z é s e .

Midőn Gejza, őseinek mindaz ellen, mi külföldi és nem magyar volt, tanusított, ellenszenvéből kivetkőzve a keresztény vallás iránti rokonszenvének több jeleit adá, részint Pannónia „tél- és mézzel folyó“ földei termékenységének, kétségkívül nagyított, híre által elcsábítva, részint más többé- kevésbbé nemes indokok által vezéreltetve számos külföldi főpap, főúr és nemes sereglett hazánkba. Kétséget sem szenved, hogy ezeknek — és jelesen a térítő főpapoknak — tanácsa vezérelte Gejzát; ezek bizonyosan megismertették őt és fiát, kinek nevelői szintén idegenek voltak, a külföldi kormány- és államformákkal; és a fejedelmek- valamint az értelmesebb magyaroknak is be kellett látniok, hogy azon igen korlátolt hatalom, melyel a régibb fejedelmek rendelkeztek, nem alkalmas a tervezett nagyszerű reformoknak létesítésére, s mielőtt ez megtörténnék, elkerülhetlenül szükséges a fejedelem hatalomkörének fölötté szűk korlátait kitágítani, az ázsiai főnökséget európai egyeduralommá emelni. Csak is így lehetett remélni az óhajtott sikert.

A középkorban Európa fejedelmei két főt ismertek el : a pápát és császárt. Az első moralis hatalma és tekintélye, melyet mint Krisztusnak e földön helytartója és az anyaszentegyház feje birt, világi birtoka- és fejedelemségével karöltve, egész Európa fölé helyezte, nagy befolyást biztosítva számára nemcsak a vallást és egyházat illető, hanem a politikai ügyekre is. A pápa volt a középkorban a fejedelmek- és népekre nézve a „prima sedes.“ — A császár ellenben volt a

római szent széknék oltalmazója, kinek terjedelmes birodalma valamint a császári koronának fényköre bizonyos suprematiát szerzett Európa — különösen nyugoti — fejedelmeire. A régtől fogva bevett és folytonos gyakorlat által szentesített szokás úgy hozta magával, hogy azon nagyobb tartományrészek uralkodói, kik a kereszténység fölvételével az európai fejedelmek testületébe fölvételni óhajtottak, a királyi címet és koronát, mint a rendszeres és európai szervezetű álladalmi kormány jelképeit, a pápa- vagy pedig a császártól kérték és nyerték. Míg az első esetben az ezen donatióból eredő viszony tisztán erkölcsi alapú és természetű volt, az utóbbiban a hűbéri viszony létrejötté — gyengébb alakban ugyan — elkerülhetetlen volt. Mindenesetre a már Gejza alatt is nagy tekintélyű papok befolyásának kell hogy tulajdonítsuk azon szerencsés körölményt, hogy István ilyenemű kérelmével a pápa- és nem a német császárhoz fordult; mert kétleni nem lehet, hogy ha a szabadságára — a mint láttuk — mindenekfölött örökdő magyar nemzet észreveszi, miszerint az új egély és új államintézmények behozatala a nemzet önállósága- és függetlenségének megcsonkításával karöltve jár: a magyar nemzet tömegesen kelt volna föl uralkodója ellen, mely fölkelést alig sikerülendett oly könnyű szerrel elnyomni, mint Kupa- s Gyuláét. Bizonyítja ezt a történet; hisz tudjuk, mily sorsban részesült a szent király közvetlen utódja Péter, midőn az országot a császár hűbérének vallotta. Ugyanez történt volna Istvánnal is; és ez esetben elhagyatva, megfosztva még keresztény alattvalóinak segélyétől, azon maroknyi idegennel soha sem lett volna képes magát és trónját győzelmesen föntartani, intézményeit maradandó sikerrel életbe léptetni.

Így tehát a keresztény papság befolyása- és közvetve a kereszténység behozatalának köszönhetjük, hogy István királyi méltóságának megerősítését nem a császár-, hanem a pápától kérvén és nyervén meg, országunkban a kereszténység és keresztény polgáriosodottság valamint az új intézmények is megszilárdultak, és Magyarország, a szomszéd német birodalommal békés egyetértése meg nem szakítottván, örökös véres surlódásoknak, gyászos merényleteknek és zavaroknak nem lett színhelyévé.

„Akarván Magyarország előkelői — mint Ranzán írja, — hogy az ki a „vezér“ címe alatt oly sok népek és oly számos, mind nemzetségek fényére, mind hatalmokra nézve kitűnő férfiak fölött uralkodik, tekintélyesebb címmel éljen; elhatározták, hogy e méltóságra Istvánt emelik Tehát közmegegyezés- és általános egyetértéssel megválasztották és elnevezték királynak.“²⁾ A vezéri méltóságnak ezen királyságrai átmenetele azonban sokkal több és jelentékenyebb volt egyszerű cím-változásnál, a királynak hatalomköre tágabb, jelentékenyen tágabb lévén a vezérénél; ezért azonban korlátlanak épen nem mondható. A király hatalomkörének tágítása abban állott, hogy míg előbb a fejedelem a nemzetnek nem ura, hanem képviselője és sok tekintetben annak végrehajtó organuma lévén, tetteiért természetesen a nemzetnek felelősséggel tartozott: a királyi cím és méltóság fölvétele után pedig a végrehajtó hatalom szálai — európai szokások szerint — a király kezei között összpontosultak, a törvényhozás jogát — a legtágabb értelemben véve e szót — a nemzettel megosztotta.

²⁾ Schvandtnernél II. Index VIII. 590 l.

„Csodálandó — jegyzi meg helyesen és szépen Bartal — szent Istvánnak bölcsesége és igazságossága, ki midőn a középkori theokratikus rendszer szelleme szerint magát a törvények, szokások és az ősi intézmények fölé emelhette: jobbnak vélte továbbá is, övéi között főbbnek (praecipuus) tartatni.“³⁾ Így tehát a szent irás tiszteletével azon intézmények és igyekezetek ismeretét és követését kapcsolta össze, melyek által a régi Róma nagygyá lőn.“⁴⁾ És valóban István távol tartotta magát attól, hogy talán akár az ősei szentesítette vérszerződést, akár egyéb irott vagy szokásos törvényeket ignorált volna. „Dicsőséges és királyi dolog — írja ő Imre fiának — az elődök törvényeit követni, a tisztességes ősokeket utánozni. Ki elődének végzéseit megveti, az Isten törvényeit sem tartja meg.“ —⁵⁾ A kereszténység és európai szokások beszívargása által a főhatalom körül eszközölt változások híven és jellemzően ecsetelve találhatók Verbőczy ezen soraiban. „Ámbár a magyar nemzetet hajdan, midőn pogány szokások szerint élt, vezérek, kapitányok és nem királyok igazgatták, a törvényhozás- és intézkedésnek minden hatalma a nemzet kezei között volt: miután azonban a katholika hitre tértek, és szabad akaratjokból királyt választottak magoknak, úgy a törvényhozás, mint minden adományozási és törvénykezési hatalom a szent koronára és így következésképen a nemzetgyűléstől a fejedelem- és királyra szállott. — — A király saját akaratjából és önkényesen, különösen az isteni és természeti joggal ellenkező, valamint az egész magyar nemzet szabadságát sértő ügyekben

³⁾ Decretum S. Stephani I. c. 8. §. 4.

⁴⁾ Comment. II. 188 l.

⁵⁾ I. h.

nem rendelkezhetik; hanem össze tartozik hívni a népet és megkérdezni: vajjon tetszenek-e ezen törvények vagy nem? ha igennel felel az olyan intézkedések törvényeknek tartatnak.“*)

A főhatalom tehát korlátait a nemzetben és az ezt képviselő nemzetgyűlésben birta. Innen van, hogy István mind Imre fiához intézett intelmeiben ezen „királyi tanácsot“ jellemezi, mind pedig arra törvényeiben gyakran hivatkozik és pedig — mi kiemelendő, — mint olyanra, melynek beleegyezése által lett a törvény törvénynyé.⁶⁾ Igen természetes azonban, hogy ezen nemzetgyűlés a monarchikus formával mind alkatrészeiben mind hatáskörében változott. A nép, melyet a nemzet vagy országgyűlés képviselt előbbeni széles alapú jogaitól, így a kormány- és közigazgatásbani alkotmányos részvételtől meg nem fosztatott ugyan: de midőn a néposztályok rendszere hazánkban is jobban kifejlődött és idővel szorosabban körülvaloztatott, az összes népnek jogai a kiváltságos résznek jutottak birtokába, miáltal a „nép“ tömege jogaitól „de facto“ meg lőn fosztva.

Szent István fia Imrének különös figyelmébe ajánlotta mindenekfölött a papságot, a főpapokat (ordo pontificium)⁷⁾, a fejedelmeket (principes), grófokat (comites) és vitézeket (vagy nemeseket, milites),⁸⁾. Midőn őseinknek a vezérek korabeli alkotmány- és kormányáról szólottunk, megjegyeztük, hogy akko-

*) Pars I. Titulus III.

⁶⁾ „Consensimus igitur petitioni totius senatus.“ II. 2.

⁷⁾ Regum solium ornat ordo pontificum, per hoc in regali dignitate tercii possident locum pontifices. I. 3.

⁸⁾ Quartus decor regni est fidelitas — — principum, comitum, militum. I. 4.

ron a csekély kivétellel egyenlő tudomány és magasabb műveltség, vagy inkább a nagyobb tudomány és magasabb műveltség hiánya a kormánybani részvételt egy kiváltságos osztály egyedárujává nem tehetette. Midőn ellenben a kereszténység behozatala után — mint már említettük, — számos idegen egyházi és világi vándorolt hazánkba, ezeknek nagyobb tudománya és magasabb műveltsége, számokra — különösen a papoknak — a fejedelemmel szemben túlnyomó befolyást és szellemi túlsúlyt biztosított, miáltal a kormányban is kiválóan részt kezdetek venni. Ezen körülmények a nemzetségfőket, valamint más előkelő magyarokat, kik előbb a kormánynak kiváló tényezői valának, nehogy minden befolyásuktól végkép megfosztassanak, a megkivántató tudomány és műveltség megszerzésére birták; főleg miután a magyar nyelv helyébe a latin lépett egyházi, diplomatiái és udvari közlönyül. A népnek alsóbb rétegei és osztályai ellenben, a köznemesek vagy közvitézek nem rendelkezhetvén eszközökkel, melyeknek segédelmével természetes egyszerűségekből gyors léptekkel kibontakozva az igényelt tulajdonokat megszerezhették volna, jogaiktóli tényleges megfosztatásukat végre magok sem ellenezhették.

Ezen változások után a népgyűlések helyébe a közel mult idők „Karok és Rendek“ rendszerének csiráit magában hordó európai alakú országgyűlések léptek. Ezen országgyűlésnek hajdani jogaibani megszoríttatását legjobban jellemzi azon körülmény, hogy míg előbb korlátlanul és függetlenül gyakorolta a legislatura jogát, most csak a király által initiált javaslatok el- vagy nem-fogadására vagy pedig az iniciatívának részérőli gyakorlására kellett szorítkoznia. Ezen szentesítendő törvények — mint ezt István és László törvényköny-

vei bizonyítják — többnyire egyházi törvényjavaslatok voltak, mik vagy a főpapok által határozottak meg a király udvari tanácsában (concilium regium), vagy pedig frankszokás szerint előleg papgyűlésekben döntettek el.⁹⁾

És innen tudjuk megmagyarázni azon körülményt, hogy szent Istvánnak azon törvénycikkelyei, melyek nem ősi törvények- vagy szokásoknak voltak megújításai, majdnem kivétel nélkül a szent írás-, egyházi C á n o n o k-, és frank Capitulárek ből merítvék.¹⁰⁾

„A nyugoti egyház kebelében — írja szépen Török J. — fejlődtek ki a nyugoti cultura áldásdús emelői; és ezen isteni emlékün fejlődött és szilárdult a magyar nemzet is azon erkölcsi erőre, mely azt eddig is minden viharok közt megmenté, s mely jövőjének s további kultúrai missiójának legbiztosb zálogául szolgál.“

Nem lehet céloim e helyen az ősi birtokviszony szabályozását, a népnek osztályozását, a törvénykezés és hadügy rendszeres szervezését előadni, nem szándékom a kereszténység behozatalának befolyását a magyarok műveltségének egyéb ágaira, mint: a közgazdász-, nyelv-, szokások- és életmódra ecsetelni: miután ezen terjedelmes rajzot jelen munka föladatának szűk határai közé szorítani úgyszólván lehetetlen; szabadjon tehát egyszerűen azon tudós szerzőkre utalnom, kik ezen átmeneti korszak belső életének történeti vázolásában magoknak kitűnő érdemeket szereztek.¹¹⁾

⁹⁾ V. Ö. Batthyányi Leges Eccl. I. 75. 1.

¹⁰⁾ Így p. o. a Decr. II. C. II. föltalálható a Capitulárek 5 k. 182 f-ben (Baluzius I. 574 l.). V. Ö. A 813-iki mainzi zsinat 8 C á n o n j á t.

¹¹⁾ Kiemeljük, B a r t a l G y ö r g y ö t, kinek Commentáriusai I. kötetének 210 lapra terjedő harmadik könyve. „De constituta auspiciis divi Stephani monarchia hungarica“ értekezik; és S z a l a y L á s z l ó t. Magy. Tört. I. k. 94—126 ll.

Röviden, néhány szóba akarván összefoglalni a keresztény religiónak befolyását a magyar nemzetre, arra kívánjuk alkalmazni, mit a franciák nagynevű államférfia, a „Histoire de la civilisation“ tudós szerzője, Guizot ugyanazon keresztény vallást őrző egyháznak befolyásáról az ötödik század európai műveltségére mondott: „L'Eglise avait remué d'ailleurs toutes les grandes questions, qui interessent l'homme, elle s'était inquiétée de tout les problemes de sa nature, de toutes les chances de sa destinée. Aussi son influence sur la civilisation moderne a-t-elle été grande, plus grande peut-être, que ne l'ont faite meme ses plus ardents adversaires ou sa plus zélés defenseurs. L'Eglise se presente comme un société indépendante constitué, interposée entre les maitres du monde, les souverains, les possesseurs du pouvoir du temporel d'un part, et les peuples de l'autre, servant de lieu entre eux et agissant sur tous.“ — —

